

IUS ET IUSTITIA XVIII

ACTA XVIII SYMPOSIUM IURIS CANONICI ANNI 2016

IUS ET IUSTITIA XVIII

ACTA XVI SYMPOSII IURIS CANONICI ANNI 2016

© Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016

Zodpovedný redaktor: Mons. Prof. Ján Duda, PhD.

Imprimatur: J. E. Mons. Štefan Sečka, spišský diecézny biskup
2. 12. 2016, prot. č. 20/2016

Nihil obstat: Mons. Prof. Ján Duda, PhD.

Technická spolupráca: Mgr. Marián Jabrocký

Vydal: Tlačiareň GG, s.r.o, Kežmarok pre Slovenskú spoločnosť kánonického práva

Tlač: Tlačiareň GG, s. r. o. Kežmarok

ISBN
EAN

OBSAH

Predhovor	7
<i>Mons. Ján DUDA</i>	
Principi fondamentali della revisione dei processi di nullità matrimoniale*	13
<i>Miroslav Konštanc ADAM, O.P.</i>	
Základné princípy revízie procesov manželskej nulity	35
<i>Miroslav Konštanc ADAM, O.P.</i>	
„Processus brevior” davanti al vescovo	55
<i>Miroslav Konštanc ADAM</i>	
Skrátený proces manželskej nulity pred biskupom	77
<i>Miroslav Konštanc ADAM, O.P.</i>	
La responsabilità del vescovo diocesano nel processo giudiziale matrimoniale dopo la promulgazione del “motu proprio” Mitis Iudex di papa Francesco	99
<i>Paweł MALECHA</i>	
Zodpovednosť diecézneho biskupa v súdnom manželskom procese po vyhlásení motu propria pápeža Františka Mitis Iudex	127
<i>Paweł MALECHA</i>	

Alcuni aspetti applicativi del processo ordinario secondo il motu proprio Mitis Iudex	153
<i>Grzegorz ERLEBACH</i>	
Niektoré aplikačné aspekty riadneho procesu podľa motu proprio Mitis Iudex.....	177
<i>Grzegorz ERLEBACH</i>	
Il can. 1678 §§ 1-2 del motu proprio Mitis Iudex nel contesto della certezza morale	199
<i>Giugliano BRUNOTTO</i>	
Kánon 1678 §§ 1-2 motu proprio Mitis Iudex v kontexte morálnej istoty.....	219
<i>Giuliano BRUNOTTO</i>	
Mitis Iudex Dominus Iesus: pregi e questioni aperte	237
<i>Benedict Ndubueze EJEH</i>	
Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus: prínos a kritické poznámky	257
<i>Benedict Ndubueze EJEH</i>	
Provvedimenti legislativi ed istituzionali della Santa Sede per la tutela dei minori	277
<i>Robert OLIVER</i>	
Legislatívne a inštitucionálne nástroje Svätej stolice na ochranu mladistvých.....	285
<i>Robert OLIVER</i>	

Consigli dalla pontificia commissione per le chiese particolari sulla tutela dei minori.....	293
<i>Robert OLIVER</i>	
Odporúčania Pápežskej komisie na ochranu mladistvých miestnym cirkvám	301
<i>Robert OLIVER</i>	
Il governo nelle chiese orientali cattoliche	309
<i>Andriy TANASIYCHUK</i>	
Moc riadenia v katolíckych východných cirkvách	331
<i>Andriy TANASIYCHUK</i>	
Approccio responsabile del difensore del vincolo nel processo matrimoniale contemporaneo	347
<i>Karel ORLITA</i>	
Zodpovědný přístup obhájce svazku v současném manželském procesu.....	371
<i>Karel ORLITA</i>	
Referáty súdnych vikárov	393

PREDHOVOR

Mons. Ján DUDA

predseda Slovenskej spoločnosti kánonického práva

Vážení čitatelia!

Dostáva sa vám do rúk nové číslo Zborníka *Ius et iustitia* zo Sympózia kánonického práva, ktoré sa konalo v Spišskej Kapitule v dňoch 22. 8. do 26. 8. 2016 a bolo venované dvom zásadným témam: novej legislatíve procesov manželskej nulity pápeža Františka a ochrane mladistvých. Bolo to v poradí už 18. sympóziu kánonického práva, ktoré už tradične a pravidelne organizuje Slovenská spoločnosť kánonického práva.

Priebeh sympózia a prednášajúci

Priebeh sympózia je už niekoľko rokov stabilný. Účastníci prichádzajú na sympóziu v pondelok večer v posledný augustový týždeň a tentoraz to bolo v pondelok 22.8.2016, aby sa ubytovali v Kňazskom seminári v Spišskej Kapitule. Samotné sympóziu začalo v utorok 23.8.2016 o 9. hodine. Najprv predniesol pozdravný príhovor Mons. Ján Duda, predseda Slovenskej spoločnosti kánonického práva, ktorý privítal prednášajúcich a všetkých účastníkov sympózia. Potom všetkých pozdravil miestny biskup J. E. Mons. Štefan Sečka, ktorý je zároveň moderátorom Slovenskej spoločnosti kánonického práva pri Konferencii biskupov Slovenska. Nakoncom účastníkov pozdravil Jeho Magnificencia Jozef Jarab, rektor Katolíckej univerzity v Ružomberku. Potom začala pracovná časť sympózia, kto-

rú moderoval J. E. Mons. Stanislav Zvolenský, bratislavský arcibiskup metropolita. V pracovnej časti tohto dňa prednášal sudca Rímskej Roty prelát Miroslav Konštanc Adam, ktorý je Slovákom a prednášal po slovensky. Prvá jeho prednáška bola na tému *Základné princípy revízie procesu manželskej nulity* a druhá prednáška na tému *Skrátený proces pred biskupom*. V tomto zborníku sa jeho prednášky nachádzajú v taliančine i v slovenskom preklade. Žiada sa pripomenúť, že prelát Adam bol členom Pápežskej komisie pre revíziu procesu manželskej nulity, do ktorej ho menoval pápež František a ktorej predsedal dekan Rímskej Roty J. E. Mons. Pio Vito Pinto. Odpoľudňajší program toho dňa bol duchovný. Účastníci sympózia sa zúčastnili na sv. omši, ktorej predsedal v starobylej bazilike sv. Jakuba v Levoči J. E. Mons. Stanislav Zvolenský, predseda Konferencie biskupov Slovenska. Po nej účastníkov sympózia pozdravil pán Milan Majerský, primátor mesta Levoče.

Na druhý deň sympózia (streda, 24.8.2016) pracovnú časť moderoval J. E. Mons. Bernard Bober, košický arcibiskup metropolita. Najprv predniesol svoju prednášku Mons. Pawel Malecha, pridaný promótor spravodlivosti Najvyššieho tribunálu apoštolskej signatúry, ktorý hovoril na tému *Zodpovednosť biskupa v procese manželskej nulity po vydaní Motu proprio Mitis Iudex*. Dopoludnia toho istého dňa prednášal ďalší sudca Rímskej Roty prelát Grzegorz Erlebach, ktorý hovoril na tému *Niektoré aplikačné aspekty riadneho procesu podľa Mitis Iudex*. Obaja prednášajúci majú poľský pôvod a preto prednášali v poľskom jazyku, ktorý je slovanským jazykom a preto mu mnoho účastníkov rozumie. Ale originál prednášok sa nachádza v talianskom jazyku. V zborníku sa nachádzajú obidve prednášky v talianskej pôvodine i v slovenskom preklade.

Aj odpoľudňajšiu pracovnú časť sympózia v stredu 24.8.2016 moderoval košický arcibiskup metropolita. Prednášal Mons. Giuliano Brunotto, dekan Fakulty kánonického práva v Benátkach (Taliansko) na tému *Výklad kán. 1678, §§ 1-2 Mitis Iudex v kontexte morálnej istoty*. Prednášal v taliančine, ale jeho prednášku mohli účastníci súčasne sledovať aj v slovenskom

preklade cez dataprojektor. Po ňom rovnakým spôsobom prednášal ďalší vyučujúci z Fakulty kánonického práva v Benátkach Mons. Benedict Ndubueze Ejeh, ktorý povedal prednášku na tému *Pozitíva a negatíva najnovšej reformy procesu manželskej nulity*.

Tretí deň sympózia (štvrtok, 25.8.2016) moderoval spišský biskup J. E. Mons. Štefan Sečka. Dopoludňajšia pracovná časť tohto dňa bola venovaná téme ochrany mladistvých pred zneužívaním. Prednášal Mons. Robert Oliver, sekretár Pápežskej Komisie na ochranu mladistvých, ktorý je pôvodcom z USA, z Arcidiecézy Boston, ktorej biskupom je kardinál O'Malley. Tento kardinál predsedá aj tu spomínanej Pápežskej komisii na ochranu mladistvých. Mons. Oliver povedal dve prednášky, prvá má názov *Legislatíva a ustanovizne Svätej stolice na ochranu mladistvých*, druhá má názov *Odporúčania Pápežskej komisie na ochranu mladistvých miestnym cirkvám*. Prednášky tohto druhu zazneli z úst predstaviteľa Vatikánu na pôde Slovenska azda po prvý raz. Mons. Oliver svoje prednášky povedal v taliančine, ale účastníci ich mohli sledovať súčasne aj v slovenskom preklade cez dataprojektor.

Odpoľudňajšiu pracovnú časť tohto dňa opäť moderoval spišský biskup. Najprv svoju prednášku predniesol Mons. Andriy Tanasiyuk, zástupca vedúceho oddelenia kánonického práva Kúrie Vyššieho arcibiskupstva Kyjev-Halič (Ukrajina). Hovoril na tému *Správa a synodalita v riadení Cirkvi Vyššieho arcibiskupstva Kyjev-Halič s osobitným zreteľom na kauzy manželskej nulity*. Prednášal v taliančine a účastníci mali možnosť ju sledovať cez dataprojektor aj v slovenskom preklade. Po tejto prednáške hovoril Mons. Pavel Orlita, súdny vikár Cirkevného súdu v Brne a predseda Akadémie kánonického práva na tému *Zodpovedný prístup obhajcu zväzku v súčasnom procese manželskej nulity*. Nakoľko prednáška odznela v českom jazyku, nebol potrebný preklad. Avšak čitatelia tohto zborníka majú možnosť prečítať si prednášku v taliančine i v českom jazyku.

V posledný deň sympózia, ktorému moderoval taktiež spišský biskup, odzneli referáty súdnych vikárov Slovenska. Referát povedal Jozef Kemp,

súdny vikár Bratislavskej arcidiecézy, vsdp. Jozef Šintál, súdny vikár Trnavskej arcidiecézy, Mons. Ernest Bredschneider, súdny vikár Nitrianskej diecézy, vsdp. Jozef Kuneš, súdny vikár Banskobystrickej diecézy. Súdny vikár Žilinskej diecézy vsdp. Jozef Bagin sa ospravedlnil, ale referát poskytol. Potom povedali svoje referáty súdni vikári Košickej cirkevnej provincie: prelát Peter Holec, súdny vikár Košickej arcidiecézy, Mons. Ján Duda, súdny vikár Spišskej diecézy a vsdp. István Vadkerty, súdny vikár Rožňavskej diecézy. Svoje referáty predniesli aj súdni vikári Gréckokatolíckej metropolitnej cirkvi na Slovensku: Mons. Jurij Popovič, súdny vikár Prešovskej metropólie a Mons. Jozef Ivan, súdny vikár Košickej eparchie. V tomto zborníku sa nachádzajú všetky referáty iba v slovenskom jazyku.

Iné aktivity, ktoré sa konali v rámci sympózia

Chcem spomenúť najmä Valné zhromaždenie Slovenskej spoločnosti kánonického práva, ktoré sa konalo v utorok 23.8.2016 hneď popoludní ešte pred odchodom na sv. omšu do Levoče. Po štyroch rokoch sa končil mandát predsedovi SSKP Mons. Jánovi Dudovi a podpredsedovi Mons. Tiborovi Hajdu. Znova boli zvolení obaja: Mons. Ján Duda, súdny vikár Spišskej diecézy, bol opätovne na štyri roky zvolený za predsedu SSKP a Mons. Tibor Hajdu, kancelár Arcibiskupského úradu v Bratislave bol opätovne zvolený za podpredsedu SSKP. Činnosť Slovenskej spoločnosti kánonického práva sa koncentruje najmä na školenia pre pracovníkov cirkevných súdov na Slovensku i v Českej republike konaním sympózií kánonického práva. Aj o tohtoročné sympóziu bol veľký záujem. Zúčastnili sa ho pracovníci súdov Českej republiky i Slovenska, členovia spoločností kánonického práva aj spoza hraníc Slovenskej republiky, docenti cirkevného práva z právnických fakúlt a iní, ktorí sa o kánonické právo zaujímajú.

Podakovanie

Napokon chcem vyjadriť svoje poďakovanie všetkým prednášajúcim, ktoré prijali pozvanie Slovenskej spoločnosti kánonického práva a prišli školiť slovenských cirkevných právnikov a cirkevných právnikov Českej republiky. Prednášajúci so svojimi prednáškami vytvorili ozajstnú pracovnú atmosféru a aj duchovnú klímu, ktorá dávala punc tomuto podujatiu. Boli to práve prednášajúci, ktorí aj v rámci diskusie po prednáškach, ale aj diskusiami počas prestávok, vytvárali vynikajúcu a neopakovateľnú atmosféru podujatia. Vyjadrujem vďaku otcovi arcibiskupovi a biskupovi, ktorí pracovné rokovania moderovali, ako aj tým, ktorí prišli prednášajúcim načúvať. Vyjadrujem svoju vďaku všetkým účastníkom sympózia, lebo pre nich má toto celé podujatie slúžiť, aby potom aj oni poslúžili tým, ktorí sa uchádzajú o ich kánonicko-právne rady a pomoc.

Moja osobitná vďaka patrí spolupracovníkom pri organizovaní sympózia. Tohto roku sa chcem osobitne poďakovať Mons. Tiborovi Hajdu, Mons. Ferkovi Šútorovi, prelátovi Petrovi Holecovi a doktorke Zuzane Dufincovej za preklady niektorých prednášok do slovenského jazyka. Moja vďaka patrí vsdp. Jozefovi Holubčíkovi, vicerektorovi Kňazského seminára na Spiši, a jeho tímu, za organizáciu podujatia v celom jeho širokom spektre (od ubytovania až po stravu), vsdp. Jozefovi Skupinovi, kancelárovi Cirkevného súdu na Spiši a vsdp. Igorovi Dlugoschovi, ktorí prevzali na seba dôležitú časť zodpovednosti za priebeh sympózia. Nech Pán Boh požehná toto podujatie a nech mu dá rast pre dobro Božieho ľudu na Slovensku i v zahraničí.

PRINCIPI FONDAMENTALI DELLA REVISIONE DEI PROCESSI DI NULLITÀ MATRIMONIALE*

Miroslav Konštanc ADAM, O.P.
uditore della Rota Romana

1. Introduzione

L'8 dicembre 2015 è entrata in vigore la nuova legge sui nuovi processi di nullità matrimoniale, promulgata dal Legislatore Supremo il 15 agosto dello stesso anno, sia per la Chiesa latina che per le Chiese cattoliche orientali.

Nella presente conferenza mi concentrerò soprattutto ai processi nella Chiesa latina, comprese in *Motu Proprio "Mitis Iudex Dominus Iesus"*¹, però lo stesso si può dire, *mutatis mutandis*, sui processi nelle Chiese cattoliche orientali, comprese in *Motu Proprio "Mitis et misericors Iesus"*², prendendo in considerazione le differenze riguardanti la diversa struttura ecclesiale in ciascuna Chiesa *sui iuris*.

* Relazione tenuta dall'Autore 23/08/2016 per i partecipanti del XVIII simposio di diritto canonico in Spišské Podhradie in Slovacchia.

1. Cfr. FRANCESCO, Lettere Apostoliche in forma di «Motu Proprio» *Mitis Iudex Dominus Iesus* sulla riforma del processo canonico per le cause di dichiarazione di nullità del matrimonio nel Codice di Diritto Canonico e *Mitis et misericors Iesus* sulla riforma del processo canonico per le cause di dichiarazione di nullità del matrimonio nel Codice dei Canoni delle Chiese Orientali, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2015.

2. Cfr. *Ibid.*

2. Motivi per i nuovi processi matrimoniali

Cominciamo con le motivazioni le quali hanno portato alla vita l'attuale molto importante riforma dei processi di nullità matrimoniale. L'ultima così importante riforma fu fatta in metà del secolo XVIII quando Papa Benedetto XIV ordinò l'obbligatorietà del difensore del vincolo nelle cause di nullità matrimoniale, nonché l'obbligo della conformità di due sentenze affermative affinché la nullità matrimoniale fosse esecutiva³. L'edizione italiana di *L'Osservatore Romano*, l'8 settembre 2015, ha intitolato il suo commentario sui nuovi processi matrimoniali con le parole seguenti: "Papa Francesco ha rifatto i processi matrimoniali canonici"⁴.

Tutte e tre parti delle nuove norme, cioè il *Præmium*, i nuovi canoni e le Regole Procedurali hanno il carattere legislativo, ogni parte con un livello differente; però devono essere lette insieme, in quanto sono interiormente collegate.

Il *Mitis Iudex* ha completamente sostituito le norme speciali riguardanti i processi matrimoniali, le quali si trovano nel Capitolo I del Titolo I della Parte III del Libro VII del Codice di diritto canonico, cioè i canoni del 1671 al 1691. Il criterio era la più grande chiarezza; cioè che i canoni precedenti sono stati completamente sostituiti con quelli nuovi. Ciò non vuole dire che si fosse cambiata tutta la legislazione, perché le nuove norme da una parte conservano senza cambio le norme precedenti, dall'altra parte le sostituiscono.

In alcuni pochi casi si è cambiato anche il contenuto dei canoni del diritto processuale canonico, soprattutto nei canoni riguardanti la struttura dei

3. Cfr. BENEDICTUS XIV, Apostolica Constitutio *Dei miseratione*, 3.XI.1741, § 11, in P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici fontes*, vol. 1, Romæ: Typis Polyglottis Vaticanis, 1924, n. 318, pp. 695-701.

4. Cfr. *L'Osservatore Romano*, anno CLV, n. 204, Città del Vaticano, mercoledì 9.IX.2015, p. 1.

tribunali ecclesiastici, anche se questi cambiamenti si riferiscono ai tribunali soltanto in collegamento con le cause di nullità matrimoniale.

In questo contesto si deve osservare che a causa dell'incomprensione, della sbagliata interpretazione della gerarchia delle norme⁵, soprattutto per quanto riguarda la relazione tra le norme precedenti e quelle entrate in vigore con due Motu Proprio, e che riguardano la struttura dei tribunali ecclesiastici, è personalmente intervenuto Papa Francesco mediante il Rescritto “*ex Audientia SS.mi*”, il quale ha firmato ai Primi vesperi della solennità dell’Immacolata Concezione della Vergine Maria, cioè la sera prima che le nuove norme entrassero in vigore:

“Le leggi di riforma del processo matrimoniale succitate abrogano o derogano ogni legge o norma contraria finora vigente, generale, particolare o speciale, eventualmente anche approvata in forma speciale (come ad es. il Motu Proprio *Qua cura*, dato dal mio Antecessore Pio XI in tempi ben diversi dai presenti)”⁶.

Per mettere in ordine tutte le norme le quali regolano qualche istituto giuridico, nel nostro caso il processo matrimoniale canonico, è necessario applicare il principio gerarchico: partiamo dalle norme speciali aumentando il perimetro in forma dei circoli per arrivare alle norme generali; se ci sarà bisogno continuiamo per arrivare ai principi filosofici e teologici sui quali si fonda tutto l’ordinamento giuridico canonico⁷. Nel nostro caso al primo posto ci interesseranno i propri canoni che riguardano le cause di nullità matrimoniale (cann. 1671-1691), nella loro attuale forma riformata; poi ci interesseranno i canoni che riguardano i processi contenziosi canonici, quindi i canoni sui processi in generale; infine i canoni delle norme generali del Codice di diritto canonico e così via; in caso di bisogno dovrem-

5. Cfr. A. W. BUNGE, *Las claves del Código*, Buenos Aires 2011², pp. 95-96.

6. Cfr. *L'Osservatore Romano*, sabato 12.XII.2015, p. 8; TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del Motu pr. Mitis Iudes Dominus Iesus*, Città del Vaticano, gennaio 2016, p. 49.

7. Cfr. A. W. BUNGE, *Las claves del Código*, p. 141.

mo arrivare ai principi filosofici e teologici sui quali si basa tutto il sistema giuridico canonico.

La speciale attenzione si deve dare alle Regole Procedurali le quali completano il *Motu Proprio*. La loro finalità non è dare una dettagliata spiegazione di tutto il processo di nullità matrimoniale ma soltanto chiarire i cambiamenti legislativi e, dove sia necessario, completarli⁸.

2.1. Urgenza della riforma dei processi di nullità matrimoniale

Si può iniziare con le parole di Papa Francesco dette al Tribunale della Rota Romana il 23 gennaio 2015, mentre la commissione pontificia sulla riforma dei processi di nullità matrimoniale già lavorava da quattro mesi: “Dall’esperienza pastorale sappiamo che il gran numero dei fedeli vive nelle situazioni di vita complicate dalle quali emerge l’onnipresente mentalità mondana. In realtà c’è una certa specie della mondanità spirituale, ‘la quale esteriormente si maschera con la religiosità, anzi con l’amore verso la Chiesa’ (esort. ap. *Evangelii gaudium*, 93), mentre si sforza di sostituire la gloria del Signore con il benessere personale”⁹.

In ogni popolo e nazione, nei quali si annuncia il Vangelo e si celebra l’amore salvifico nei sacramenti, troviamo un certo numero dei nostri fedeli, prima canonicamente sposati e attualmente viventi nelle complicate situazioni di vita. Tutte e due Assemblee del Sinodo dei Vescovi le quali si celebrarono nell’ottobre 2014 e quindi nell’ottobre 2015, si sono concentrate al fatto con il quale combattono i pastori, cioè sulle complicate situazioni di vita dei fedeli dei quali alcuni si allontanano dalla Chiesa, proprio perché non si sentono di essere compresi nemmeno accolti in essa, sempre per il modo di vita il quale attualmente vivono.

Le statistiche in questa materia sono molto simili in diversi Paesi, anzi sono allarmanti. Ad es. nel 2013 in tutto il mondo si celebrarono 2.618.746

8. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, art. 6.

9. Cfr. FRANCESCO, *Discorso al Tribunale della Rota Romana*, 23.I.2015, in *AAS* 107 (2015), pp. 182-185.

matrimoni canonici, mentre nei tribunali ecclesiastici di primo grado vi erano trattate 42.106 cause di nullità matrimoniale, ai tribunali ecclesiastici di secondo grado 30.345 cause.

Nell'Unione Europea nel 2012 vi erano 967.134 divorzi civili, mentre nei tribunali ecclesiastici di primo grado vi erano trattate 22.116 cause di nullità matrimoniale e 9.044 cause nei tribunali di secondo grado.

In Argentina si annualmente celebrano circa 40 mila dei matrimoni canonici dai quali 50% fallisce in breve periodo dopo le nozze. Fino al 2013 nei tribunali ecclesiastici dello stesso Paese sono state annualmente trattate circa 150 cause di nullità matrimoniale, meno che 1% dei matrimoni falliti.

In Italia negli ultimi anni ci sono annualmente circa 40 mila divorzi civili, mentre nei tribunali ecclesiastici sono trattate circa 2.500-3.000 cause di nullità matrimoniale, cioè soltanto 6,25-7,00% dal numero totale dei matrimoni divorziati.

In Spagna nel 2014 vi erano 110 mila divorzi civili, nei tribunali ecclesiastici sono state emanate 1.200 sentenze di nullità matrimoniale.¹⁰

La situazione in altri Paesi è simile, la Slovacchia compresa.

Non c'è bisogno di documentare più numeri per vedere che l'attuale sistema dei processi di nullità matrimoniale non corrisponde ai bisogni dei fedeli. Certamente, non si possono paragonare i divorzi civili con la nullità matrimoniale, però dobbiamo riconoscere che le attuali condizioni sociali e culturali di vita con la mentalità mondana molto diffusa fortemente influenzano i fedeli, pertanto vale pena esaminare la validità dei loro matrimoni falliti. Questo ebbe in mente il Santo Padre Francesco mentre nel *Premium* del *Mitis Iudex* menziona un'enorme numero di fedeli che, pur desiderando provvedere alla propria coscienza, "troppo spesso sono distolti dalle strutture giuridiche della Chiesa a causa della distanza fisica o mora-

10. Cfr. J. A. NIEVA GARCÍA, *Reforma del proceso canónico para la declaración de nulidad del matrimonio y pastoral de los fieles divorciados vueltos a casar*, Madrid: Ediciones Universidad San Dámaso, 2015, pp. 114-116.

le; la carità dunque e la misericordia esigono che la stessa Chiesa come madre si renda vicina ai figli che si considerano separati”¹¹.

Ci vuole di arrivare a tutti i fedeli, con i doni, i quali la Chiesa ha ricevuto, insieme al mandato di avvicinarsi ai fedeli. Di questo ha parlato Papa Francesco durante l’apertura dell’Anno Santo Straordinario di Misericordia, mentre apriva la Porta Santa nella basilica di San Pietro in Vaticano, il medesimo giorno, mentre entravano in vigore le norme del processo di nullità matrimoniale: “Ovunque si trovi una persona umana, proprio lì è inviata la Chiesa per portare la gioia del Vangelo, la misericordia e il perdono di Dio”¹².

Queste parole esprimono lo spirito nel quale si realizzò la riforma. Al principio si è presa in considerazione la situazione reale constatando che i processi di nullità matrimoniale durano troppo lungo e causano i danni spirituali ai fedeli, perché essi devono aspettare i lunghi anni per sapere qualcosa che riguarda il loro stato di vita. Anche parecchi padri sinodali nel Sinodo dei Vescovi Straordinario nell’ottobre 2014 chiedevano la semplificazione e snellimento dei processi di nullità matrimoniale¹³.

Non possiamo negare anche una certa chiusura del diritto canonico in sé stesso e nei suoi principi, alcune volte intese e applicate in modo troppo positivisticò e lontane dalla missione della Chiesa, inviata di annunciare il Vangelo e avvicinare la salvezza agli uomini. In tal modo si era creata una certa distanza “fisica e morale” tra i fedeli e i tribunali, come ha parlato il Papa. Anche questo ha contribuito al rinnovamento dei processi matrimoniali nei quali le formalità si sono limitate al più necessario, con lo scopo affinché l’amministrazione di giustizia non fosse ingiusta.

Le nuove norme sui processi di nullità matrimoniale, quindi, vogliono proprio “manifestare la prossimità della Chiesa alle famiglie ferite”. A

11. Cfr. *Mitis Iudex*, Præmium.

12. Cfr. FRANCESCO, *Omelia*, 8.XII.2015, in w2vatican.va/content/francesco/it/homilies/2015/documents/papa-francesco_20151208_giubileo-omelia-apertura.html.

13. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, p. 5.

coloro i quali dubitano della validità del loro vincolo matrimoniale danno la possibilità di verificarlo mediante l'autorità giudiziale nella Chiesa, nel modo vicino, veritiero ed efficace. La Chiesa esercita il servizio di questo aiuto "desiderando che la moltitudine di coloro che vivono il dramma del fallimento coniugale sia raggiunta dall'opera risanatrice di Cristo, attraverso le strutture ecclesiali"¹⁴. Questo esercizio pastorale della sua missione anche mediante la potestà giudiziale potrà trasformare coloro i quali in tal modo avrebbero ricevuto il servizio della misericordia divina che sarebbero diventati i nuovi missionari. Secondo le parole del Papa, proprio questi dovrebbero scoprire di essere "nuovi missionari della misericordia di Dio verso altri fratelli, a beneficio dell'istituto familiare"¹⁵.

Del 7 al 12 marzo 2016 il Tribunale della Rota Romana ha organizzato a Roma il corso sui nuovi processi di nullità matrimoniale e sui procedimenti come ottenere la dispensa dal matrimonio rato e non consumato. Ai partecipanti del corso ha parlato il Santo Padre Francesco il quale, oltre le altre cose, ha spiegato le motivazioni della riforma dei processi di nullità matrimoniale, ha ricordato le sofferenze spirituali di alcuni fedeli e il loro legittimo desiderio di ottenere la giustizia, perciò la Chiesa non può permettersi di lasciarli infinitamente aspettare una risposta riguardante la validità dei loro matrimoni.

Nella sua esortazione apostolica *Amoris lætitia* il Santo Padre Francesco afferma che "la lentezza dei processi matrimoniali irrita e stanca la gente"¹⁶. Perciò è necessario avvicinarsi a questi fedeli con il processo matrimoniale semplificato il quale permetterà di dare una risposta non soltanto giusta ma anche veloce. Ai partecipanti del suddetto corso il Papa ha detto che "molti fedeli soffrono osservando come fallisce il loro proprio matrimonio; spesso le loro sofferenze aumentano con i dubbi riguardanti la validità del loro ma-

14. Cfr. FRANCESCO, *Reskript "ex audientia"*, 7.XII.2015, in TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, p. 49.

15. Cfr. *Ibid.*

16. Cfr. FRANCESCO, Ap. exh. *Amoris lætitia*, n. 244.

trimonio fallito. Con le altre parole, si domandano se nelle loro intenzioni oppure nei fatti non fosse qualcosa che abbia impedito all'effettiva realizzazione del sacramento. Però questi fedeli, in molti casi, si scontrano con le difficoltà; ad es. di avere accesso alle strutture giudiziali ecclesiastiche, pertanto sentivano il bisogno di semplificare delle procedure. La carità e la misericordia, anche l'esperienza in questo ambito, postulano che la Chiesa si avvicini a questi suoi figli per poter soddisfare il loro legittimo desiderio di ottenere la giustizia¹⁷.

La propria esperienza e il dolore del pastore, preoccupato per il bene dei fedeli, il Papa ha espresso ancora più eloquente con le parole seguenti: “Quante volte ho sentito parlare dei fedeli i quali aspettano la decisione del tribunale ecclesiastico cinque, sei, dieci anni!”¹⁸. Questa realtà deve ricordarci che non è sufficiente di avere i mezzi adeguati, è necessario di usarli in modo più agile e veloce. Dopo l'8 dicembre 2015 la situazione nei tribunali ecclesiastici deve cambiare, i giudici ecclesiastici devono fare l'esame di coscienza e riparare le cose, dove è necessario.

Non manca la critica sui nuovi processi di nullità matrimoniale, le lamentele si sono presentate soprattutto da coloro che sono preoccupati di perdere la fonte di guadagno. Pertanto il Papa, sempre durante la stessa occasione, ha detto: “Molte volte, siamo informati, è successo, che i tribunali ecclesiastici aumentando i pagamenti nella misura insopportabile hanno causato che le parti rinunciarono ai processi”¹⁹. Il suo discorso infine il Papa ha concluso con le parole: “Non mancavano la critica e le lamentele, è vero... Mi dispiace... però la precedenza ha il bene delle anime... è necessario aiutare ad eliminare molte sofferenze”²⁰.

17. Cfr. FRANCESCO, *Discorso ai partecipanti del corso organizzato dal Tribunale della Rota Romana*, 12.III.2016 (in *Quaderni Rotali* [2016], in stampa).

18. Cfr. *Ibid.*

19. Cfr. *Ibid.*

20. Cfr. *Ibid.*

2.2. *Iter della riforma dei processi di nullità matrimoniale*

I padri sinodali della III Assemblea Generale Straordinaria del Sinodo dei Vescovi, la quale si celebrò del 5 al 19 ottobre 2014, già nel documento preparatorio si domandarono se i processi canonici della nullità matrimoniale più veloci avrebbero potuto offrire un contributo positivo alla soluzione dei problemi dei fedeli ai quali fallì il matrimonio; in caso della risposta affermativa posero un'altra domanda: in che forma dovrebbero essere?²¹ *L'Instrumentum laboris* del suddetto Sinodo dei Vescovi nel Capitolo III, dedicato alle gravi situazioni di vita, riassunse le richieste soprattutto dall'Europa e dell'America Settentrionale di snellire e semplificare i processi di nullità matrimoniale, prestando l'attenzione all'approfondimento di studio della relazione tra fede e sacramento del matrimonio, come lo raccomandava Papa Benedetto XVI nei suoi ultimi discorsi al Tribunale della Rota Romana²².

Papa Francesco, rendendo si conto di dover fare qualcosa il 27 agosto 2014 istituì la commissione speciale con l'incarico di preparare una proposta di riforma del processo matrimoniale semplificando il procedimento per farlo più veloce ma salvaguardando il principio dell'indissolubilità del matrimonio²³. Prendendo in considerazione il carattere tecnico del compito il quale le è stato affidato, questa commissione pontificia iniziò a lavorare immediatamente nel settembre dello stesso anno.

Del lavoro di questa commissione, dei suoi risultati e di tutto ciò che accadde fino alla promulgazione della riforma dei processi di nullità matri-

21. Cfr. SINODO DEI VESCOVI, III Assemblea Generale Straordinaria, *Le sfide pastorali sulla famiglia nel contesto dell'Evangelizzazione*, Documento preparatorio, III, 4.f., Città del Vaticano, 2013.

22. Cfr. SINODO DEI VESCOVI, III Assemblea Generale Straordinaria, *Le sfide pastorali sulla famiglia nel contesto dell'Evangelizzazione*, *Instrumentum laboris*, nn. 96 e 98-102. Oltre i discorsi di Papa Benedetto XVI i quali si riferiscono all'*Instrumentum laboris* si raccomanda il suo discorso del 26 gennaio 2013 nel quale si era direttamente concentrato su alcuni aspetti della relazione tra fede e matrimonio.

23. Cfr. Comunicato della Sala Stampa della Santa Sede, 20.IX.2014.

moniale, pubblicamente parlò il Santo Padre Francesco il 12 marzo 2016 ai partecipanti del suddetto corso, organizzato dal Tribunale della Rota Romana: 'Lo studio della riforma dei nuovi processi è durato un anno. Personalmente ho scelto dodici canonisti, i migliori dai migliori. I membri della commissione hanno lavorato molto diligentemente su questo Motu Proprio e dopo aver finito mi hanno presentato la proposta della legge. Ho deciso inviarla a quattro esperti, senza che uno sapesse dell'altro, affinché ogni esperto avrebbe esaminato la proposta liberamente. Tutte le osservazioni degli esperti ha esaminato la commissione speciale. Si tratta di un serio lavoro. Tutto il resto sono delle teorie'²⁴.

Senza dubbio, il III Sinodo dei Vescovi Straordinario del 2014 il quale si pronunciò per la necessità della riforma dei processi di nullità matrimoniale ebbe un grande ruolo. Questa richiesta è stata formulata già nella relazione "ante disceptationem" la quale propose il relatore generale dell'Assemblea²⁵, è stata pronunciata nelle richieste di alcuni padri sinodali, anche fa parte della relazione 'post disceptationem'²⁶, si è discussa nei piccoli gruppi e infine si trova nel documento finale della III Assemblea Generale Straordinaria del Sinodo dei Vescovi, nella *Relatio synodi*²⁷.

2.3. Il medesimo processo in due differenti documenti

La prima particolarità della riforma è il modo di promulgare la nuova legislazione sui processi matrimoniali; sono stati promulgati simultanea-

24. Cfr. FRANCESCO, *Discorso ai partecipanti del corso...*, 12.III.2016 (in *Quaderni Rotali* [2016], in stampa).

25. Cfr. Card. P. ERDÖ (relatore generale), *Relatio ante disceptationem*, 6.X.2014, n. 3.e.

26. Cfr. Card. P. ERDÖ (relatore generale), *Relatio post disceptationem*, 13.X.2014, nn. 43-44.

27. Cfr. SINODO DEI VESCOVI, III Assemblea Generale Straordinaria, *Le sfide pastorali sulla famiglia nel contesto dell'Evangelizzazione*, *Relatio Synodi*, Città del Vaticano, 18.X.2014, nn. 48-49.

mente due documenti, uno per la Chiesa latina e l'altro per le Chiese orientali cattoliche.

Le piccole differenze non consistono tanto nelle procedure le quali sono sostanzialmente identiche quanto nelle loro formulazioni giuridiche conformi con due ordinamenti giuridici, cioè della Chiesa latina e delle Chiese orientali cattoliche.

Il fatto che due documenti, *Mitis Iudex Dominus Iesus* per la Chiesa latina e *Mitis et misericors Iesus* per le Chiese orientali, sono stati promulgati lo stesso giorno, indica che Papa Francesco ha voluto affinché nella materia tanto urgente nella missione salvifica, la Chiesa respirasse con il medesimo ritmo di entrambe le parti dei polmoni, all'Occidente e all'Oriente.

Nella Chiesa latina i nuovi processi hanno cambiato la legislazione nel Capitolo I, dedicato alle cause per la dichiarazione di nullità del matrimonio, dentro del Titolo I della Parte III del Libro VII del Codice di diritto canonico²⁸, di conseguenza si sono cambiati i contenuti negli altri canoni i quali si riferiscono ai processi matrimoniali. Nel Codice dei canoni delle Chiese orientali la nuova legislazione ha cambiato l'Articolo I, dedicato alle cause per la dichiarazione di nullità del matrimonio, dentro del Capitolo I del Titolo XXVI²⁹, di conseguenza si sono cambiati i contenuti negli altri canoni i quali si riferiscono ai processi matrimoniali.

3. Alcuni principi dei nuovi processi di nullità matrimoniale

Il *Præmium* di uno e dell'altro *Motu Proprio*, dopo aver constatato l'aumento di coscienza della Chiesa, quanto all'esercizio del potere delle chiavi mediante la potestà giudiziale, specialmente nei casi di nullità matrimoniale, contiene otto principi con i quali si regge la riforma dei processi matrimoniali in entrambi ordinamenti giuridici. Questi principi sono su-

28. Cann. 1671-1691 del CIC.

29. Cann. 1357-1377 del CCEO.

bordinati al postulato di *salus animarum*, senza cambiare la dottrina dell'indissolubilità del sacro vincolo del coniugio.

3.1. Fedeli feriti al centro di sollecitudine spirituale dei pastori

La riforma dei processi matrimoniali si concentra sulla sollecitudine dei pastori la quale debbano manifestare verso i bisogni dei fedeli, soprattutto nei casi di fallimento dei loro matrimoni, l'eventuale dichiarazione della nullità matrimoniale compresa. Questo servizio d'ora in poi non potrà essere completamente delegato agli uffici della curia ma prevede anche l'intervento personale del Vescovo diocesano.

Questo principio proviene dal Vangelo. Ai farisei e ai scribi che mormoravano tra di loro perché i pubblicani e i peccatori si avvicinavano a Gesù per sentirlo il nostro Signore disse la parabola della pecora perduta³⁰. Il Pastore non potrà accontentarsi con le pecore le quali "si comportano bene", obbediscono il Pastore, stanno nella sua vicinanza serenamente inserite nella comunità dei fedeli. Perché ci sono anche le pecore assai allontanate, chissà, forse a causa della chiusura delle comunità ecclesiali le quali le accusarono dalla condotta sbagliata, similmente come fecero anche i farisei e i scribi con una donna adultera³¹, accusandola davanti a Gesù, il quale la accolse con la misericordia, perdonandola i suoi peccati ed esortandola di non peccare più.

Il Papa offre ai Vescovi i processi riformati di nullità matrimoniale come un mezzo il quale li aiuterà di avvicinarsi ai fedeli, bisognosi di questo servizio pastorale. Alcuni fedeli in diverse parti del mondo hanno dei gravi problemi come arrivare al tribunale ecclesiastico; soprattutto a causa delle enormi distanze; non sempre però il problema è fisico, può essere anche psicologico o morale. Pertanto, grazie alla riforma dei processi di nullità matrimoniale, non soltanto un piccolo gruppo dei fedeli avrà accesso al ser-

30. Cfr. *Lc* 15,1-7 e *Mt* 18,10-14.

31. Cfr. *Jn* 8,3-11.

vizio dei tribunali ecclesiastici ma anche una moltitudine dei fedeli che vivono nelle gravi situazioni di vita.

3.2. Abolizione dell'obbligo di conformità di due sentenze

È parso opportuno, anzitutto, che non sia più richiesta una doppia decisione conforme in favore della nullità del matrimonio, affinché le parti siano ammesse a nuove nozze canoniche, ma che sia sufficiente la certezza morale raggiunta dal primo giudice a norma del diritto³². L'obbligo di doppia sentenza conforme nella legislazione della Chiesa introdusse Papa Benedetto XIV nel 1741 perché allora fu una situazione storica molto diversa, a causa della mancanza dei giudici preparati vi furono degli abusi soprattutto nell'allora Regno Polacco. Papa Francesco nel suo discorso, più volte citato, il 12 marzo 2016 ha detto a proposito: "L'obbligo di due sentenze conformi introdusse nella Chiesa Papa Benedetto XIV, che nel mondo si chiamava Prospero Lambertini. Vi furono delle ragioni storiche a causa dei problemi nell'Europa centrale d'allora. Non sembra che l'obbligo di due sentenze conformi sia necessario nei nostri tempi."³³

Chi è interessato può rivolgersi alle pubblicazioni di alcuni autori i quali ancora poco tempo fa difendevano l'obbligo di conformità di due sentenze affermative, però ulteriormente hanno cambiato la loro opinione nella questione, ma non sappiamo per quale motivo³⁴. Al Sinodo dei Vescovi nel 2014 parecchi chiedevano l'abolizione di questo obbligo, le simili richieste sono venute a Roma anche da parecchie Conferenze Episcopali. Il motivo principale, il quale sottolineavano, era una moltitudine delle sentenze affermative di primo grado confermate al secondo grado di giudizio, sia con

32. Cfr. *Mitis Iudex*, Proœmium, I.

33. Cfr. FRANCESCO, *Discorso ai partecipanti del corso...*, 12.III.2016 (in *Quaderni Rotali* [2016], in stampa).

34. Cfr. J. LLOBELL, *I Processi matrimoniali nella Chiesa*, Roma: Pontificia Università della Santa Croce, 2015, pp. 238-241; ID., *Prospettive e possibili sviluppi della "Dignitas connubii"*. *Sull'abrogazione dell'obbligo della doppia sentenza conforme: una proposta concreta*, Pontificia Università Gregoriana, 22.I.2015 (in stampa).

decreto che con una nuova sentenza³⁵. Dalle statistiche ufficiali della Chiesa Cattolica pubblicate per l'anno 2012 risulta che le sentenze di prima istanza *pro nullitate matrimonii* erano modificate nella seconda istanza in 1% dei casi nei tribunali ecclesiastici degli Stati Uniti d'America e del Canada, in 7,4% dei casi nei tribunali ecclesiastici d'Europa e in 3,3% dei casi in tutta la Chiesa Cattolica³⁶.

L'abolizione dell'obbligo di due sentenze conformi non vieta ad una parte in giudizio di rivolgersi con la richiesta di revisione della decisione affermativa. Sia per la parte in giudizio che considera l'ingiusta dichiarazione di nullità matrimoniale che il difensore del vincolo oppure il promotore di giustizia, se ha preso parte del giudizio, hanno possibilità di appellarsi contro la sentenza di prima istanza, con la quale fu dichiarata la nullità matrimoniale nel caso concreto³⁷.

3.3. Ruolo centrale del Vescovo nell'amministrazione di giustizia

L'attuale riforma dei processi matrimoniali ha restituito ai Vescovi diocesani della Chiesa Cattolica il ruolo centrale il quale li appartiene nell'amministrazione di giustizia nella diocesi³⁸. Si tratta di una delle dimensioni del loro *munus* di governo il quale esercitano nell'ambito non soltanto legislativo ed amministrativo ma anche in quello giudiziale³⁹. Prendendo in considerazione questa potestà fondamentale ed ordinaria del Vescovo diocesano nell'esercizio della sua potestà giudiziale nella sua diocesi si è permesso che proprio il Vescovo diocesano decida sulla possibilità di costituire

35. Cfr. can. 1682 del CIC, prima del *Mitis Iudex*.

36. Cfr. SECRETARIA STATUS, RATIONARIUM GENERALE ECCLESIAE, *Annuarium statisticum Ecclesiae 2012*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2014, § 53, p. 450; J. LLOBELL, *Verità del consenso e nullità del matrimonio*, in H. FRANCESCHI (ed.), *Matrimonio e famiglia. La questione antropologica*, Roma: Pontificia Università della Santa Croce, 2015, p. 250.

37. Cfr. I canoni 1630-1633 del CIC.

38. Cfr. *Mitis Iudex*, Proœmium, II e III.

39. Cfr. *Mt* 16,19 e il can. 135.

il giudice unico, comunque chierico, in prima istanza, per le cause di nullità matrimoniale, se non sarà possibile di costituire un collegio⁴⁰.

La simile situazione è prevista dal can. 1425 § 4 del CIC, quando in primo grado di giudizio, se eventualmente non si possa costituire un collegio, la Conferenza Episcopale, fintantoché perduri tale impossibilità, può permettere che il Vescovo affidi la causa di nullità matrimoniale ad un unico giudice chierico, il quale si scelga, ove sia possibile, un assessore e un uditore. Fino all'attuale riforma dei processi matrimoniali questa possibilità hanno usufruito 27 da 113 Conferenze Episcopali e 9 da 55 Conferenze Episcopali nei territori delle missioni⁴¹.

È necessario ricordare che il Vescovo nella sua Chiesa, come padre e giudice, è icona di Cristo-Sacramento. Pertanto egli sia personalmente giudice, dando un segno della potestà sacramentale⁴².

Pertanto si richiede che “lo stesso Vescovo offra un segno della conversione delle strutture ecclesiastiche, e non lasci completamente delegata agli uffici della curia la funzione giudiziaria in materia matrimoniale. Ciò valga specialmente nel processo più breve, che viene stabilito per risolvere i casi di nullità più evidente”⁴³.

In tali casi sarà lo stesso Vescovo diocesano il quale dopo aver consultato l'istruttore e l'assessore raggiunga la certezza morale della nullità matrimoniale e emani la sentenza affermativa. Altrimenti rimetta la causa al processo ordinario. Questa introduzione alle procedure del processo più breve ricorda il processo documentale che però è chiaramente diverso. Soprattutto per il fatto che il giudice, il quale nel processo più breve deve emanare la

40. Cfr. *Mitis Iudex*, Proœmium, III, e il can. 1673 § 4.

41. Cfr. J. R. PUNDERSON, *Accertamento della verità «più accessibile e agile»: preparazione degli operatori e responsabilità del Vescovo. L'esperienza della Segnatura Apostolica*, in L. SABBARESE (a cura di), *Sistema matrimoniale canonico in synodo*, Città del Vaticano: Urbaniana University Press, 2015, p. 101.

42. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, p. 9.

43. Cfr. *Mitis Iudex*, Proœmium, III.

sentenza, è sempre il Vescovo diocesano. Infatti, questa novità non conoscevano i processi matrimoniali prima. Per l'introduzione di questa nuova cosa in pratica si richiede veramente una conversione delle strutture diocesane ecclesiastiche in favore del servizio pastorale ai fedeli⁴⁴.

Pertanto la responsabilità dei Vescovi diocesani per l'introduzione dei nuovi processi matrimoniali in pratica, con l'aiuto dei collaboratori, è diversa. In primo luogo, nel processo più breve il Vescovo diocesano deve personalmente emanare la sentenza. Inoltre, i Vescovi diocesani per i bisogni del loro tribunale diocesano debbano assicurare il numero sufficiente degli operatori, chierici, consacrati, laici, dei parroci, i propri pastori dei fedeli⁴⁵; tutti quanti possono collaborare con il Vescovo diocesano nell'amministrazione di giustizia ai fedeli. Infine, i Vescovi diocesani debbano erigere il servizio informativo, consultivo e intermediario per i divorziati e per i fedeli i quali sperimentano una grave crisi. Questo servizio dovrebbe essere parte di una pastorale sistematica delle famiglie e dovrebbe essere capace aiutare ai fedeli redigere la domanda e il libello per l'introduzione della causa di un'eventuale nullità del loro matrimonio fallito⁴⁶.

4. Aspetto sinodale dell'amministrazione della giustizia

L'altro elemento preso in considerazione durante la riforma dei processi di nullità matrimoniale è l'aspetto sinodale del ministero episcopale e le sue conseguenze nel servizio pastorale nell'ambito di prassi giudiziale.

4.1. Arcivescovo Metropolita

Il Vescovo diocesano esercita il suo ministero pastorale in comunione sacramentale e di intenti con gli altri membri del collegio episcopale. Una

44. Cfr. FRANCESCO, Ap. exh. *Evangelii gaudium*, n. 27, in *AAS* 105 (2013), p. 1031.

45. Cfr. Il can. 519 del CIC.

46. Cfr. FRANCESCO, Ap. exh. *Amoris laetitia*, n. 244, nella quale è citato anche *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, artt. 2-3.

manifestazione di questa collegialità effettiva si trova nell'antica istituzione delle province ecclesiastiche e nella funzione del Metropolita. Le Conferenze episcopali hanno un compito rilevante, al fine di aiutare i Vescovi nell'operosa applicazione del nuovo processo matrimoniale⁴⁷.

Pertanto, i Vescovi diocesani, se finora non hanno proprio tribunale diocesano, lo erigano affinché possa occuparsi delle cause di nullità matrimoniale. Se per ora non è possibile farlo scelgano un altro vicino tribunale diocesano o interdiocesano che possa occuparsi delle cause dei loro fedeli. È chiaro, si richiede di erigere, lì dove non ci sono, i tribunali metropolitani, ai quali sarà possibile presentare gli appelli dai tribunali diocesani delle diocesi suffraganee. Conviene che si ripristini l'appello alla Sede del Metropolita, giacché tale ufficio di capo della provincia ecclesiastica, stabile nei secoli, è un segno distintivo della sinodalità nella Chiesa⁴⁸.

Contro la sentenza del primo grado del Tribunale Metropolitano si dà appello al tribunale diocesano stabilmente designato dal Metropolita, con l'autorizzazione della Segnatura Apostolica.

Questo nuovo sistema moltiplicherà non soltanto il numero dei tribunali del primo grado ma anche in numero dei tribunali d'appello; attualmente in molti Paesi esiste soltanto un unico tribunale d'appello per il territorio di tutta la Conferenza Episcopale, mentre i tribunali del primo grado sono tutti interdiocesani⁴⁹.

4.2. Conferenze Episcopali

Come conseguenza della dimensione sinodale del ministero episcopale, affinché si riesca introdurre in pratica la riforma del processo matrimoniale, è importante che le Conferenze Episcopali aiutino ai Vescovi diocesa-

47. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, p. 10.

48. Cfr. *Mitis Iudex*, Præmium, V, e kán. 1673 § 6.

49. Attualmente ci sono eretti 67 tribunali interdiocesani dei diversi tipi in Africa, 17 nell'America Centrale, 84 nell'America del Sud, 27 nell'America del Nord, 52 in Asia, 71 in Europa e 10 in Oceania (cfr. J. R. PUNDERSON, *Accertamento della verità...*, p. 95).

ni⁵⁰. Osservando il principio di subsidiarietà devono rispettare il diritto dei Vescovi diocesani di organizzare l'amministrazione della potestà giudiziale nelle loro Chiese particolari e devono aiutarli di realizzarlo.

Le Conferenze Episcopali devono:

a) stimolare ai singoli Vescovi a mettere in pratica la riforma del processo matrimoniale aiutandoli di erigere i propri tribunali diocesani affinché i fedeli siano più vicini all'amministrazione di giustizia nella Chiesa, affinché i tribunali possano esaminare i loro dubbi, quanto la nullità o validità del loro matrimonio fallito;

b) aiutare, salva la giusta e dignitosa retribuzione degli operatori dei tribunali, che venga assicurata la gratuità delle procedure, perché la Chiesa, mostrandosi ai fedeli madre generosa, in una materia così strettamente legata alla salvezza delle anime manifesti l'amore gratuito di Cristo dal quale tutti siamo stati salvati;

c) offrire una formazione permanente, in collaborazione con le iniziative dei Vescovi diocesani e di Santa Sede, per gli operatori dei tribunali ecclesiastici. Una parte importante di questa formazione può essere offerta da parte di Facoltà e Istituti di diritto canonico. In tal modo, oltre i corsi già esistenti prescritti per l'ottenimento dei gradi accademici, potrebbero essere offerti gli altri corsi concentrati sul diritto canonico matrimoniale e processuale, in modo particolare sulle cause di nullità matrimoniale.

4.3. Diritto all'appello alla Sede Apostolica

Nel rispetto di un antichissimo principio giuridico che venga rafforzato il vincolo fra la Sede di Pietro e le Chiese particolari, durante la recente riforma si è mantenuto il diritto dei fedeli all'appello al Tribunale ordinario della Sede Apostolica, cioè alla Rota Romana⁵¹. Avendo tuttavia cura, nella disciplina di tale appello, di contenere qualunque abuso del diritto, perché non abbia a riceverne danno la salvezza delle anime; se l'appello appare

50. Cfr. *Mitis Iudex*, Præmium, VI.

51. Cfr. *Mitis Iudex*, Præmium, VII, e il can. 1673 § 6.

meramente dilatorio il Decano della Rota Romana lo rigetti *a limine* con un suo decreto; se invece l'appello è ammesso, si rimetta la causa all'esame ordinario di secondo o di terzo grado⁵².

4.4. *Gratuità dei processi*

È chiaro che il funzionamento dei tribunali ecclesiastici costa qualcosa. Non esiste carta, cartuccia, computer, francobolli, tempo e così via a costo zero. La gratuità dei processi non significa che nessuno paghi niente quando sappiamo che tutto ha un suo prezzo. Si tratta di non scaricare solamente alle parti in giudizio le spese necessarie per il funzionamento del tribunale ecclesiastico. Si tratta di trovare un giusto modo per condividere le spese per il funzionamento dei tribunali ecclesiastici tra tutti gli interessati, infine dai fedeli i quali chiedono l'amministrazione della giustizia si chieda un contributo sopportabile.

Le Conferenze Episcopali, oltre gli altri aiuti, devono aiutare ai Vescovi diocesani sia con l'erezione dei tribunali diocesani che con i loro finanziamenti, affinché i singoli Vescovi possano assicurare l'amministrazione di giustizia per i loro fedeli con la finalità di aumentare il numero delle cause di nullità ai tribunali ecclesiastici. In tal modo si potrà aiutare al più gran numero dei nostri fedeli i quali vivono nelle complicate situazioni di vita. Sarebbe una pena di non riuscire a realizzarlo soltanto perché i fedeli non avessero avuto dei soldi per pagare le spese giudiziali⁵³.

La gratuità dei processi matrimoniali, richiesta dal *Motu Proprio* come un ideale deve essere lodata, però "salva la giusta e dignitosa retribuzione degli operatori dei tribunali"⁵⁴. Non si può chiedere agli operatori dei tribunali ecclesiastici di lavorare nelle cause matrimoniali gratuitamente soltanto perché un desiderio del Santo Padre Francesco. L'intenzione del Papa

52. Cfr. Il can. 1687 § 4.

53. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, p. 12.

54. *Mitis Iudex, Præmium*, VI.

non è di violare i principi della giustizia sociale, nemmeno commettere il peccato che grida al cielo, cioè trattenere agli operatori il loro salario giusto.

Attualmente con tutte le cause matrimoniali al Tribunale della Rota Romana si procede con patrocinio gratuito e senza tassa prescritta. Nonostante ciò, le parti le quali appellano al Tribunale della Rota Romana, ricevono una chiara lettera con la quale sono invitate di contribuire volontariamente, secondo le loro condizioni, con una certa somma di denaro per le cause dei poveri. Inoltre, i difensori del vincolo deputati e i patroni delle parti in giudizio, oltre i giudici e i notai, ricevono dal Tribunale della Rota Romana un compenso finanziario per ogni causa matrimoniale nella quale hanno preso parte attiva. Ovviamente, il Tribunale della Rota Romana ha un fondo a questo scopo il quale deve essere riempito dalle diverse donazioni. Una prassi simile potrebbero introdurre anche i singoli Vescovi diocesani, affinché oltre assicurare un fondo per il funzionamento del proprio tribunale diocesano, chiedano in scritto dalle parti in giudizio un contributo finanziario volontario, secondo le condizioni di vita di ciascuno, per le cause dei poveri⁵⁵.

L'arcivescovo di Madrid, in data 8 dicembre 2015, quando entrava la nuova legislazione in vigore, emanò il decreto con il quale decise: “1. La soppressione di tutte le tasse giudiziali nel Tribunale Ecclesiastico metropolitano di Madrid. 2. Con il fine di collaborare al sostentamento della Chiesa invitò tutti i fedeli e coloro che usufruiscono il servizio pastorale a offrire una donazione secondo le condizioni di vita di ciascuno. 3. Il Tribunale Ecclesiastico Metropolitano offrirà a tutti la possibilità di essere assistito nel processo matrimoniale da parte di un avvocato”⁵⁶.

55. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicati-vo...*, p. 12.

56. Cfr. C. OSORO SIERRA, *Decreto para la aplicación del Motu proprio Mitis Iudex*, 8.XII.2015.

Le simili decisioni hanno già fatto i Vescovi moderatori per i loro tribunali diocesani o interdiocesani recentemente eretti in Argentina per le cause di nullità matrimoniale.

5. Conclusione

È possibile dire che i principi della riforma richiedono una sincera conversione delle persone e un'accomodazione delle strutture ecclesiastiche le quali offrono l'amministrazione della potestà giudiziale nella Chiesa. L'attuale riforma vuole efficacemente contribuire alla realizzazione dell'unica missione della Chiesa la quale è inviata da Dio per servire, cioè alla salvezza delle anime.

Con il presente contributo intendo chiarire i principi sui quali si fonda la nuova legislazione ecclesiastica la quale è precisa e vincolante e la quale offre i mezzi concreti per il bene delle anime, "che deve sempre essere nella Chiesa la legge suprema"⁵⁷.

Permetta Dio a tutti noi i quali siamo "servi inutili"⁵⁸ affinché diventiamo i mezzi idonei per poter aiutare i Vescovi diocesani nell'amministrazione del loro ministero pastorale nell'ambito giudiziale, per il bene spirituale dei fedeli.

57. Il can. 1752 del CIC.

58. *Lc* 17,10.

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY REVÍZIE PROCESOV MANŽELSKÉJ NULITY*

Miroslav Konštanc ADAM, O.P.
sudca Apoštolského súdu Rota romana

1. Úvod

Dňa 8. decembra 2015 vstúpili do platnosti nové procesy manželskej nulity, vyhlásené najvyšším zákonodarcom dňa 15. augusta 2015, tak pre latinskú cirkev, ako aj pre východné katolícke cirkvi.

V tejto svojej prednáške sa zamerám osobitne na procesy v latinskej cirkvi, obsiahnuté v Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*¹, avšak to isté sa môže povedať, *mutatis mutandis*, o procesoch vo východných katolíckych cirkvách, obsiahnutých v Motu proprio *Mitis et misericors Iesus*², majúci na zreteli rozdiely, ktoré jestvujú, a ktoré sa týkajú rozdielnej cirkevnej štruktúry v každej jednej cirkvi *sui iuris*.

* Túto prednášku autor predniesol na sympóziu kánonického práva v Spišskom Podhradí na Slovensku v utorok 23.8.2016. Mons. Miroslav Konštanc Adam, O.P. bol rektorom Pápežskej univerzity sv. Tomáša Akvinského v Ríme a v roku 2014 ho pápež František vymenoval za člena Pápežskej komisie pre revidovanie procesu manželskej nulity, ktorej predsedom bol J. E. Mons. Pio Vito Pinto, dekan Rímskej Roty. Od roku 2015 je autor sudcom Rímskej Roty.

1. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, Kežmarok 2015.

2. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Apoštolské listy pápeže Františka «Mitis Iudex Dominus Iesus» a «Mitis et misericors Iesus»*, Brno: Akadémie kánonického práva, 2015.

2. Dôvody pre nové manželské procesy

Začneme dôvodmi, ktoré priviedli na svetlo božie túto veľmi dôležitú reformu procesov manželskej nulity. Predchádzajúca tak zásadná reforma v tejto oblasti sa konala v prvej polovici 18. storočia, keď pápež Benedikt XIV. nariadil povinnú účasť obhajcu zväzku v kauzách manželskej nulity a povinnosť dvoch zhodných rozsudkov k tomu, aby sa manželská nulita stala vykonateľnou³. Talianske vydanie *L'Osservatore Romano*, dňa 8. septembra 2015, použilo nadpis k svojmu komentáru k novým manželským procesom v tomto znení: „Pápež František prerobil manželské kánonické procesy“⁴.

Všetky tri časti nových predpisov, t.j. úvod, nové kánony i procedurálne zásady majú legislatívny charakter; každá časť s odstupňovaným významom, a musia sa čítať spolu, nakoľko sú vnútorne prepojené.

Mitis Iudex kompletne nahradilo osobitné normy, ktoré sa týkajú manželských procesov, a ktoré sa nachádzajú v I. kapitole I. titulu III. časti VII. knihy Kódexu kánonického práva, t.j. kánony od 1671 po 1691. Kritériom bola čo najväčšia zrozumiteľnosť; to znamená, že predchádzajúce kánony boli kompletne nahradené novými. To neznamená, že by sa bola zmenila celá legislatíva, pretože nové normy niekedy zachovávajú bez zmien predchádzajúce, v niektorých prípadoch nahrádzujú tie, čo boli predtým.

V niekoľkých málo prípadoch sa zmenil tiež obsah kánonov kánonického procesného práva, osobitne tých kánonov, ktoré sa týkajú štruktúry cirkevných tribunálov, hoci sa tieto zmeny týkajú tribunálov len v súvislosti s kauzami manželskej nulity.

3. Porov. BENEDICTUS XIV, Apostolica Constitutio *Dei miseratione*, 3.XI.1741, § 11, in P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici fontes*, vol. 1, Typis Polyglottis Vaticanis, Romæ, 1924, č. 318, s. 695-701.

4. Porov. *L'Osservatore Romano*, ročník 155, č. 204, Città del Vaticano, streda 9.IX.2015, s. 1.

V tejto súvislosti je treba povedať, že v dôsledku nedorozumenia, nesprávnej interpretácie hierarchie noriem⁵, najmä pokiaľ ide o vzťah medzi normami predchádzajúcimi a tými, ktoré vstúpili do platnosti s dvomi Motu Proprio, a ktoré sa týkajú štruktúry cirkevných tribunálov, osobne zasiahol pápež František prostredníctvom Reskriptu “*ex Audientia SS.mi*”, ktorý podpísal na Prvé večery slávnosti Nepoškvrneného Počatia Panny Márie, teda, večer pred tým, ako nové normy vstúpili do platnosti:

„Vyššie citované zákony reformy manželských procesov úplne alebo čiastočne rušia každý zákon alebo opačný normatív, ktorý bol v platnosti doteraz, či už všeobecný, partikulárny alebo osobitný, prípadne potvrdený osobitnou formou (ako napr. Motu Proprio *Qua cura*, dané mojím predchodcom Píom XI. v časoch veľmi odlišných od súčasných)“⁶.

Na zosúladenie všetkých noriem, ktoré regulujú nejaký právny inštitút, v tomto prípade manželský kánonický proces, je treba aplikovať hierarchický princíp: vychádzame najprv z osobitných predpisov a akoby vo forme kruhov rozširujeme okruh pôsobnosti tak, že pridáme k všeobecným normám; ak je to potrebné, pokračujeme, aby sme prišli k filozofickým a teologickým zásadám, na ktorých stojí celý kánonický právny systém⁷. V našom prípade na prvom mieste nás musia zaujímať vlastné kánony, ktorými sa riadia kauzy manželskej nulity (kánony 1671-1691), v ich súčasnej zreformovanej verzii; potom nás budú zaujímať kánony, ktorými sa riadia kánonické sporové procesy, potom kánony o procesoch vo všeobecnosti, napokon kánony všeobecných noriem Kódexu atď., ak to bude potrebné, budeme musieť prísť k filozofickým a teologickým zásadám, na ktorých stojí celý kánonický právny systém.

Osobitnú pozornosť je treba venovať Procedurálnym zásadám, ktoré dopĺňujú Motu Proprio. Ich cieľom nie je podať výklad celého procesu

5. Porov. A. W. BUNGE, *Las claves del Código*, Buenos Aires 2011², s. 95-96.

6. Porov. *L'Osservatore Romano*, sobota 12.XII.2015, s. 8.

7. Porov. A. W. BUNGE, *Las claves del Código*, s. 141.

manželskej nulity detailným spôsobom, ale iba objasniť hlavné legislatívne zmeny a, kde je to potrebné, doplniť ich⁸.

2.1. Naliehavosť reformy procesov manželskej nulity

Môžeme začať tým, čo povedal pápež František vo svojom príhovore k Tribunálu Rímskej Roty dňa 23. januára 2015, keď pápežská komisia na prípravu reformy procesov manželskej nulity pracovala už štyri mesiace: „Z pastoračnej skúsenosti vieme, že veľký počet veriacich žije v komplikovaných životných situáciách, na ktorých sa odzrkadľuje vplyv všade prítomnej svetskej mentality. V skutočnosti jestvuje istý druh duchovnej svetskosti, «ktorá sa maskuje navonok náboženskou a dokonca láskou k Cirkvi» (apošt. exh. *Evangelii gaudium*, 93), pričom sa snaží nahradiť slávu Pána osobným blahobytom“⁹.

V každom ľuďe a národe, v ktorom sa ohlasuje Evanjelium a slávi sa spasiteľská láska v sviatostiach, nachádzame viac alebo menej našich veriacich, predtým zosobášených cirkevným obradom, teraz žijúcich v komplikovaných životných situáciách. Obidve zhromaždenia Biskupskej synody, ktoré sa slávili v októbri 2014 a následne v októbri 2015, sa sústredili na túto skutočnosť, s ktorou zápasia duchovní pastieri, totiž na komplikované životné situácie veriacich, z ktorých niektorí sa vzdávajú od Cirkvi, pretože sa v nej necítia byť pochopení a prijatí, a to vždy kvôli spôsobu života, ktorý práve žijú.

Štatistiky v tejto oblasti sú veľmi podobné v mnohých krajinách, ba sú alarmujúce. Napr. v roku 2013 bolo na celom svete uzatvorených 2.618.746 cirkevných sobášov, pričom na cirkevných súdoch prvého stupňa bolo vybavených 42.106 káuz manželskej nulity, na druhom stupni 30.345 káuz. V Európskej únii bolo v roku 2012 vynesenej 967.134 civilných rozvodových rozsudkov, pričom na prvom stupni cirkevných súdov bolo vybavených 22.116 káuz manželskej nulity a 9.044 káuz na druhom stupni. V

8. Porov. *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 6.

9. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Príhovor k Tribunálu Rímskej Roty*, 23.I.2015, in *AAS* 107 (2015), s. 182-185.

Argentíne sa ročne uzavrie 40 tisíc cirkevných sobášov, z ktorých 50% sa rozpadá v krátkom období po sobáši. Do roku 2013 na cirkevných súdoch v tej istej krajine bolo ročne vybavených zhruba 150 manželských káuz, čo je menej než 1% rozpadnutých manželstiev. V Taliansku je v ostatných rokoch ročne asi 40 tisíc rozvodov, na cirkevných tribunáloch sa vybaví okolo 2.500-3.000 manželských káuz, čo je len 6,25-7,00% z celkového počtu rozvedených manželstiev. V Španielsku bolo v roku 2014 až 110 tisíc rozvodov, na cirkevných súdoch bolo vyhlásených 1.200 rozsudkov manželskej nulity.¹⁰ Podobne je to v iných krajinách, vrátane Slovenska.

Nie je treba dokumentovať viac čísel, aby sme videli, že súčasný systém procesov manželskej nulity nezodpovedá potrebám veriacich. Isteže, nedá sa porovnávať manželská rozvodovosť s manželskou nulitou, avšak musíme uznať, že súčasné spoločenské a kultúrne podmienky života s veľmi rozšírenou svetskou mentalitou veľmi silne vplývajú na veriacich, a tak stojí za to skúmať platnosť ich rozpadnutých manželstiev. Toto mal na mysli Svätý Otec František, keď v Úvode *Mitis Iudex* sa zmieňuje o enormnom množstve veriacich, ktorí chcú dať svoj život do poriadku pred vlastným svedomím, avšak „príliš často boli odrádzaní právnymi štruktúrami Cirkvi z dôvodu fyzického alebo morálneho odstupu. Láska a milosrdenstvo však vyžadujú, aby sama Cirkev ako matka stála v blízkosti svojich detí, ktoré sa cítia byť od nej odlúčení“¹¹.

Ide tu o to, prísť ku všetkým veriacim, s darmi, ktoré Cirkev prijala, spolu s výzvou priblížiť sa k veriacim. O tomto hovoril pápež František pri otvorení Mimoriadneho Svätého Roku Milosrdenstva, keď otváral Svätú bránu vo svätopeterskej bazilike vo Vatikáne, v deň, keď do platnosti vstúpili predpisy o procese manželskej nulity: „Hocike by bola prítomná

10. Porov. J. A. NIEVA GARCÍA, *Reforma del proceso canónico para la declaración de nulidad del matrimonio y pastoral de los fieles divorciados vueltos a casar*, Madrid: Ediciones Universidad San Dámaso, 2015, s. 114-116.

11. Porov. *Mitis Iudex*, Præmium.

ľudská osoba, práve tam je vyslaná Cirkev, aby tam priniesla radosť Evanjelia, milosrdenstvo a Božie odpustenie¹².

Tieto slová vyjadrujú ducha, v ktorom sa uskutočnila reforma. Pri jej zrode sa brala do úvahy skutočná situácia, keď sa konštatovalo, že procesy manželskej nulity trvajú príliš dlho a spôsobuje to duchovnú škodu veriacim, pretože musia čakať dlhé roky, aby sa dozvedeli niečo konkrétne ohľadom svojho životného stavu. Takisto viacerí synodálni otcovia na mimoriadnej Biskupskej synode v októbri 2014 sa dožadovali, aby procesy manželskej nulity sa zrýchlili a zjednodušili¹³.

Nemôžeme poprieť aj istú uzavretosť kánonického práva v sebe samom a vo svojich zásadách, niekedy chápaných a aplikovaných príliš pozitivistic-ky a vzdialene od poslania Cirkvi, poslanej ohlasovať Evanjelium a priblížiť spásu ľuďom. A tak vznikla istá „fyzická a morálna“ priepasť medzi veriacimi a tribunálmi, ako sa o tom vyjadril pápež. Aj toto prispelo k obnove manželských procesov, v ktorých formality sa obmedzili na to najnevyhnutnejšie, a to preto, aby výkon spravodlivosti sa nestal nespravodlivým.

Nové predpisy procesov manželskej nulity sa, teda, snažia „ukázať zraneným rodinám blízkosť Cirkvi“. Umožňujú tým, ktorí pochybujú o platnosti svojho manželského zväzku, aby si to overili prostredníctvom súdnej autority v Cirkvi, blízkym, pravdivým a účinným spôsobom. Cirkev vykonáva službu tejto moci „dúfajúc, že k množstvu tých, ktorí prežívajú drámu zániku svojho manželstva príde uzdravujúca moc Krista, prostredníctvom cirkevných štruktúr“¹⁴. Takýto pastoračný výkon svojho poslania aj prostredníctvom súdnej moci bude môcť premeniť tých, ktorí takýmto spôsobom príjmu službu božského milosrdenstva, že sa stanú novými mi-

12. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Homília*, 8.XII.2015, in w2vatican.va/content/francesco/it/homilies/2015/documents/papa-francesco_20151208_giubileo-omelia-apertura.html.

13. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 5.

14. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Reskript "ex audientia"*, 7.XII.2015, in TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 49-50.

sionármi. Podľa slov pápeža, práve títo by mali objaviť, že sú „novými misionármi Božieho milosrdenstva pre ostatných bratov a sestry, v prospech manželskej inštitúcie“¹⁵.

V dňoch od 7. do 12. marca 2016 Tribunál Rímskej Roty zorganizoval v Ríme kurz o nových procesoch manželskej nulity a o postupe, ako získať dišpenz od manželstva platného ale neužívaného. K účastníkom tohto kurzu sa prihovril aj pápež František, ktorý okrem iného hovoril aj o dôvodoch reformy procesov manželskej nulity, pričom spomenul duchovné utrpenie niektorých veriacich a ich legitímnu túžbu po spravodlivosti, pričom Cirkev si nemôže dovoliť do nekonečna predlžovať odpovede ohľadom platnosti ich manželských zväzkov.

Vo svojej apoštolskej exhortácii *Amoris laetitia* Svätý Otec František tvrdí že „pomalosť manželských procesov rozčuľuje a hnevá ľudí“¹⁶. Je treba preto priblížiť sa k týmto veriacim so zjednodušeným manželským procesom, ktorý umožní poskytnúť odpoveď nielen spravodlivú ale aj rýchlu. Účastníkom vyššie spomínaného kurzu pápež tiež povedal, že „mnoho veriacich v skutočnosti trpí, keď pozoruje, ako zaniká vlastné manželstvo; častokrát ich utrpenie sa zväčšuje tým, že sa sužujú pochybnosťami ohľadom platnosti ich rozpadnutého manželstva. Inými slovami, pýtajú sa, či v ich úmysloch alebo v skutkoch nebolo niečo, čo by zabránilo skutočnému vytvoreniu sviatosti. Avšak títo veriaci, vo viacerých prípadoch, sa stretávajú s ťažkosťami, napr. ako sa dostať k cirkevným súdnym štruktúram, preto cítil potrebu, aby sa zjednodušili procedúry. Kresťanské láska a milosrdenstvo, takisto skúsenosti v tejto oblasti, vyžadujú, aby sa Cirkev priblížila k týmto svojim synom a dcéram, a tak zadostučinila ich legitímnej túžbe po spravodlivosti“¹⁷.

15. Porov. *Ibid.*

16. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, Ap. exh. *Amoris laetitia*, č. 244.

17. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Príhovor k účastníkom kurzu zorganizovaného Tribunálom Rímskej Roty*, 12.III.2016 (in *Quaderni Rotali* [2016], v tlači). Preklad z taliančiny je vlastný.

Vlastnú skúsenosť a duchovnú bolesť pastiera, ustarosteného pre dobro veriacich, pápež vyjadril ešte zreteľnejšie týmito slovami: „Koľkokrát som počul o veriacich, ktorí čakajú na rozsudok cirkevného súdu päť, šesť, desať rokov!“¹⁸. Táto skutočnosť nás musí postaviť do pozornosti, pretože nestačí, aby sme mali vhodné prostriedky, je treba, aby sme tieto prostriedky používali zručne a rýchlo. Po 8. decembri 2015 situácia na cirkevných súdoch sa musí zmeniť, cirkevní sudcovia si musia vstúpiť do svedomia a urobiť nápravu, ak je to treba.

Nechýba ani kritika na nové procesy manželskej nulity, lamentácie prišli najmä od tých, ktorí sa cítia v ohrození straty finančných príjmov. Preto pápež, stále pri tej istej príležitosti, povedal: „Koľkokrát, ako sme informovaní, sa stalo, že cirkevné tribunály, zvyšovaním poplatkov na neúnosnú mieru, spôsobili to, že procesy boli zrušené“¹⁹. Svoj príhovor napokon pápež uzavrel slovami: „Nechýbala kritika a lamentácie, je to pravda... Je mi to ľúto... avšak prednosť má dobro duší... je treba pomôcť odstrániť toľko utrpenia“²⁰.

2.2. Priebeh reformy procesov manželskej nulity

Synodálni otcovia III. mimoriadneho generálneho zhromaždenia Biskupskej synody, ktorá sa slávila od 5. do 19. októbra 2014, už v prípravnom dokumente sa pýtali, či rýchlejšie kánonické procesy manželskej nulity by mohli poskytnúť skutočný pozitívny prínos na vyriešenie problémov veriacich, ktorým sa rozpadlo manželstvo; v prípade pozitívnej odpovede kládli ďalšiu otázku: v akej forme by to malo byť²¹. *Instrumentum laboris* spomínanej Biskupskej synody v III. kapitole, venovanej ťažkým životným si-

18. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Príhovor k účastníkom kurzu zorganizovaného Tribunálom Rímskej Roty*, 12.III.2016 (in *Quaderni Rotali* [2016], v tlači). Preklad z taliančiny je vlastný.

19. Porov. *Ibid.*

20. Porov. *Ibid.*

21. Porov. BISKUPSKÁ SYNODA, III. Generálne mimoriadne zhromaždenie, *Pastoračné výzvy ohľadom rodiny v kontexte Evanjelizácie*, Prípravny dokument, III, 4.f., Città del Vaticano, 2013.

tuáciám, zhrnulo požiadavky najmä z Európy a severnej Ameriky, aby sa zrýchlili a zjednodušili procesy manželskej nulity, s osobitným zameraním na prehĺbenie štúdia vzťahu medzi vierou a sviatosťou manželstva, ako to svojho času odporúčal pápež Benedikt XVI. vo svojich posledných príhovoroch k Tribunálu Rímskej Roty²².

Pápež František, vedomý si toho, že sa v tejto oblasti muselo niečo urobiť, dňa 27. augusta 2014 ustanovil osobitnú komisiu, ktorú poveril, aby pripravila návrh reformy manželských procesov, aby zjednodušila procedúry, aby celý proces manželskej nulity sa stal časovo kratším, musela však zostať zachovaná zásada nerozlučiteľnosti manželstva²³. Berúc do úvahy výslovne technický charakter úlohy, ktorá jej bola zverená, táto pápežská komisia začala pracovať hneď v septembri toho istého roku.

O práci tejto komisie, o jej výsledkoch i o tom, čo nasledovalo až do dňa vyhlásenia reformy procesov manželskej nulity, verejne hovoril Svätý Otec František dňa 12. marca 2016 k účastníkom spomínaného kurzu, ktorý zorganizoval Tribunál Rímskej Roty: „Štúdium reformy nových procesov trvalo jeden rok. Osobne som vybral dvanásť kánonistov, najlepších z najlepších. Členovia komisie pracovali veľmi usilovne na tomto Motu Proprio a po tom, keď ukončili svoju úlohu, predložili mi návrh zákona. Rozhodol som sa poslať ho štyrom odborníkom, bez toho, aby vedel jeden o druhom, to preto, aby každý odborník posúdil návrh úplne slobodne. Všetky pripomienky odborníkov preštudovala osobitná komisia. Bola to seriózná práca. Všetko ostatné sú teórie...“²⁴.

22. Porov. BISKUPSKÁ SYNODA, III. Generálne mimoriadne zhromaždenie, *Pastoračné výzvy ohľadom rodiny v kontexte Evanjelizácie, Instrumentum laboris*, č. 96 a 98-102. Okrem príhovorov pápeža Benedikta XVI., ktoré sa týkajú *Instrumentum laboris odporúčame jeho príhovor z 26. januára 2013, v ktorom sa výslovne zamerá na niektoré aspekty vzťahu medzi vierou a manželstvom*.

23. Porov. Comunicato della Sala Stampa della Santa Sede, 20.IX.2014.

24. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Príhovor k účastníkom kurzu...*, 12.III.2016 (in *Quaestiones Rotali* [2016], v tlači). Preklad z taliančiny je vlastný.

Bezpochyby, III. mimoriadna Biskupská synoda z roku 2014, ktorá sa vyslovila za nutnosť reformy procesov manželskej nulity, zohrala veľkú úlohu. Táto požiadavka bola formulovaná už v relácii „ante disceptationem“, ktorú predložil generálny relátor zhromaždenia²⁵, bola vyslovená v požiadavkách niektorých synodálnych otcov, takisto sa dostala do relácie „post disceptationem“²⁶, diskutovalo sa o nej v menších skupinách, a napokon sa nachádza aj v konečnom dokumente III. mimoriadneho generálneho zhromaždenia Biskupskej synody, v *Relatio synodi*²⁷.

2.3. Ten istý proces v dvoch rozličných dokumentoch

Prvou zvláštnosťou reformy je skutočnosť, ako došlo k vyhláseniu nových manželských procesov; súčasne boli zverejnené dve osobitné *Motu Propria*, jedno pre latinskú cirkev, druhé pre východné katolícke cirkvi.

Malé rozdiely nespočívajú natoľko v procedúrach, ktoré sú podstatne zhodné, ale v tom, ako sú formulované právne, nakoľko zohľadňujú rozdielnosť cirkevných štruktúr latinskej cirkvi a východných katolíckych cirkví.

To že obidva dokumenty, *Mitis Iudex Dominus Iesus* pre latinskú cirkev a *Mitis et misericors Iesus* pre východné cirkvi, boli promulgované v ten istý deň, poukazuje na to, že pápež František chcel, aby v tak dôležitej oblasti, akou je spásanosné poslanie, Cirkev dýchala tým istým rytmom obidvomi časťami pľúc, teda na Západe i na Východe.

V latinskej cirkvi nové procesy spôsobili zmenu v I. kapitole, venovanej kauzám na vyhlásenie manželskej nulity, v rámci I. titulu III. časti VII. knihy Kódexu kánonického práva²⁸, takisto došlo k nevyhnutným zme-

25. Porov. Kard. P. ERDÖ (generálny relátor), *Relatio post disceptationem*, 13.X.2014, č. 43-44.

26. Porov. Kard. P. ERDÖ (generálny relátor), *Relatio post disceptationem*, 13.X.2014, č. 43-44.

27. Porov. BISKUPSKÁ SYNODA, III. Generálne mimoriadne zhromaždenie, *Pastoračné výzvy obľadom rodiny v kontexte Evanjelizácie, Relatio Synodi*, Città del Vaticano, 18.X.2014, č. 48-49.

28. Kán. 1671-1691 KKP.

nám v iných kánonoch, ktoré sa týkajú manželských procesov. V Kódexe kánonov východných cirkví spôsobila nová legislatíva zmenu v I. článku, venovanému kauzám na vyhlásenie manželskej nulity, v rámci I. kapitoly XXVI. titulu²⁹, takisto došlo k nevyhnutným zmenám v iných kánonoch, ktoré sa týkajú manželských procesov.

3. Niektoré zásady nových procesov manželskej nulity

Úvod jedného i druhého Motu Proprio, po tom ako zdôrazňuje vzrastajúce vedomie Cirkvi, pokiaľ ide výkon moci kľúčov prostredníctvom súdnej moci, osobitne v prípadoch manželskej nulity, obsahuje osem zásad, ktorými sa riadi reforma manželských procesov v oboch právnych poriadkoch. Tieto zásady sú podriadené požiadavke *salus animarum*, bez toho, že by sa boli zmenili doktrínálne zásady, najmä pokiaľ ide o manželskú nerozlučiteľnosť.

3.1. Zranení veriaci v centre duchovnej starostlivosti pastierov

Reforma manželských procesov je zameraná na starostlivosť pastierov, ktorú majú prejavovať voči potrebám veriacich, osobitne v prípadoch rozpadu ich manželstiev, vrátane prípadného vyhlásenia manželskej nulity. Táto služba odteraz už nebude môcť byť úplne delegovaná na rozličné úrady diecéznej kúrie, ale bude vyžadovať aj osobné angažovanie diecézneho biskupa.

Táto zásada vychádza z Evanjelia. Farizejom a zákonníkom, ktorí šomrali medzi sebou, lebo mýtnici a hriešnici prichádzali za Ježišom, aby ho počúvali, náš Pán povedal podobenstvo o stratenej ovci³⁰. Pastier sa nemôže uspokojiť s ovcami, ktoré „sa správajú dobre“, poslúchajú Pastiera, sú v jeho blízkosti, pokojne začlenené do spoločenstva veriacich. Lebo sú aj ovce dosť vzdialené, ktovie, možno aj vinou zatvorenosti cirkevných spoločenstiev, ktoré ich obvinili z nesprávneho konania, tak ako učinili aj fa-

29. Kán. 1357-1377 KKVC.

30. Porov. *Lk* 15,1-7 a *Mt* 18,10-14.

rizeji a zákonníci, keď obvinili cudzoložnú ženu³¹, a priviedli ju pred Ježiša, ktorý ju prijal milosrdne a prepustil ju s tým, že jej odpustil a súčasne ju vyzval, aby viac nehrešila.

Pápež takto ponúka biskupom zreformované procesy manželskej nulity, ako nástroj, ktorý im uľahčí priblížiť sa k tým veriacim, ktorí potrebujú túto pastoračnú službu. Niektorí veriaci v rozličných častiach sveta majú veľké problémy, ako sa dostať na cirkevný súd; najčastejšie je to kvôli obrovským vzdialenostiam; nie vždy je však problém len fyzický, môže ním byť aj psychologický alebo morálny. A tak, vďaka reforme procesov manželskej nulity, nielen malej skupine veriacich zostane umožnený prístup k službe cirkevných súdov, ale poskytnú sa aj veľkému množstvu veriacich v ťažkých životných situáciách.

3.2. Zrušenie povinnosti dvoch zhodných rozsudkov

Ruší sa povinnosť dvoch zhodných afirmatívnych rozsudkov, aby sa afirmatívny rozsudok manželskej nulity stal vykonateľným³². Túto povinnosť do legislatívy Cirkvi zaviedol pápež Benedikt XIV. v roku 1741, pretože vtedy bola úplne iná historická situácia, nebolo dostatok dobre pripravených cirkevných sudcov a dochádzalo k zneužívaniu v tejto oblasti najmä vo vtedajšom Poľskom kráľovstve. Pápež František, vo svojom už viackrát citovanom príhovore, dňa 12. marca 2016 o tejto veci sa takto vyjadril: „Povinnosť dvoch zhodných rozsudkov zaviedol v Cirkvi pápež Benedikt XIV., vlastným menom Prospero Lambertini. Malo to svoje historické dôvody kvôli problémom, ktoré boli vo vtedajšej dobe v strednej Európe. Nezdá sa, že by povinnosť dvoch zhodných rozsudkov bola nutná v dnešnej dobe.“³³

Koho to zaujíma, môže sa obrátiť na publikácie niektorých autorov, ktorí sa donedávna zastavali zachovania povinnosti dvoch zhodných afirma-

31. Porov. *Jn* 8,3-11.

32. Porov. *Mitis Iudex*, Præmium, I.

33. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, *Príhovor k účastníkom kurzu zorganizovaného Tribunalom Rímskej Roty*, 12.III.2016 (in *Quaderni Rotali* [2016], v tlači). Preklad z taliančiny je vlastný.

tívnych rozsudkov, no v ostatnom čase zmenili, nevieme, z akých dôvodov, svoju mienku v tejto otázke³⁴. Na Biskupskej synode v roku 2014 sa viacerí dožadovali zrušenia tejto povinnosti, podobné žiadosti prišli do Ríma aj od viacerých Biskupských konferencií. Hlavný dôvod, ktorý uvádzali, bolo obrovské množstvo afirmatívnych rozsudkov prvej inštancie, ktoré boli potvrdené na druhej inštancii, či už dekrétom alebo novým rozsudkom³⁵. Z publikovanej oficiálnej štatistiky katolíckej cirkvi z roku 2012 vyplýva, že rozsudky prvej inštancie *pro nullitate matrimonii* boli modifikované na druhej inštancii v 1% prípadov na cirkevných súdoch Spojených štátov amerických a Kanady, v 7,4% prípadov na cirkevných súdoch Európy a v 3,3% prípadov v celej katolíckej cirkvi³⁶.

Zrušenie povinnosti dvoch zhodných rozsudkov nebráni v tom, keď je to nevyhnutné, aby sa stránka obrátila so žiadosťou o revíziu afirmatívneho rozhodnutia. I naďalej zostáva zachovaná možnosť pre manželskú stránku, ktorá sa cíti poškodená nespravodlivým vyhlásením nulity manželstva, a takisto pre obhajcu zväzku alebo promotóra spravodlivosti, ak sa zúčastnil procesu, aby sa odvolali proti rozsudku prvej inštancie, ktorá vyhlásila manželskú nulitu v konkrétnom prípade³⁷.

3.3. *Centrálne postavenie biskupa pri vykonávaní spravodlivosti*

Súčasnou reformou manželských procesov sa diecéznym biskupom katolíckej cirkvi prinavrátilo centrálné miesto, ktoré im prísluší pri vysluho-

34. Porov. J. LLOBELL, *I Processi matrimoniali nella Chiesa*, Roma: Pontificia Università della Santa Croce, 2015, s. 238-241; ID., *Prospettive e possibili sviluppi della "Dignitas connubii". Sull'abrogazione dell'obbligo della doppia sentenza conforme: una proposta concreta*, Pontificia Università Gregoriana, 22.I.2015 (v tlači).

35. Porov. kán. 1682 KKP, pred *Mitis Iudex*.

36. Porov. SECRETARIA STATUS, RATIONARIUM GENERALE ECCLESIAE, *Annuarium statisticum Ecclesiae 2012*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2014, § 53, s. 450; J. LLOBELL, *Verità del consenso e nullità del matrimonio*, in H. FRANCESCHI (ed.), *Matrimonio e famiglia. La questione antropologica*, Roma: Pontificia Università della Santa Croce, 2015, s. 250.

37. Porov. kán. 1630-1633 KKP.

vaní spravodlivosti v diecéze³⁸. Jedna sa tu o jeden z rozmerov ich služby riadenia, ktorú vykonávajú nielen v legislatívnej a administratívnej oblasti, ale aj v oblasti súdnej³⁹. Berúc do úvahy túto základnú a riadnu moc diecézneho biskupa pri výkone súdnej moci vo svojej diecéze, dovolilo sa, aby práve on zodpovedne rozhodol o možnosti povoliť, ak nie je možné vymenovať kolégiový tribunál pre kauzy manželskej nulity, aby tieto kauzy zveril samosudcovi, ktorý však musí byť klerikom (nie je to kvôli doktrínálnym dôvodom, ale kvôli tomu, že sa zdalo vhodné klerikalizovať kňazskou vysviackou túto sudcovskú službu)⁴⁰.

Podobnú situáciu predvída kán. 1425 § 4 KKP, keď na prvom stupni súdu, ak azda nie je možné zostaviť kolégium, Konferencia biskupov môže dovoliť, aby biskup, kým táto nemožnosť trvá, zveril kauzy manželskej nulity samosudcovi klerikovi, ktorý tam, kde je to možné, má si pribrať prísediaceho a audítora. Do súčasnej reformy manželských procesov túto možnosť využilo 27 zo 113 biskupských konferencií a 9 z 55 biskupských konferencií na misijných územiach⁴¹.

Je treba pripomenúť, že biskup v Cirkvi je akoby otec a sudca, je obrazom Krista-Sviatosti; tým, že vykonáva osobne toto poslanie, poskytuje znamenie svojej sviatostnej moci⁴².

Preto sa vyžaduje, aby „sám biskup poskytol jasný znak premeny cirkevných štruktúr, a nedelegoval úplne úlohu súdiť manželské kauzy na iné úrady diecéznej kúrie. Toto sa zvlášť týka skráteného procesu, ktorý bol ustanovený pre také prípady, v ktorých je nulita manželstva evidentná“⁴³.

38. Porov. *Mitis Iudex*, Præmium, II a III.

39. Porov. *Mt* 16,19 a kán. 135.

40. Porov. *Mitis Iudex*, Præmium, III, a kán. 1673 § 4.

41. Porov. J. R. PUNDERSON, *Accertamento della verità «più accessibile e agile»: preparazione degli operatori e responsabilità del Vescovo. L'esperienza della Segnatura Apostolica*, in L. SABBARESE (a cura di), *Sistema matrimoniale canonico in synodo*, Urbaniana University Press, Città del Vaticano, 2015, s. 101.

42. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 9.

43. Porov. *Mitis Iudex*, Præmium, IV.

V takýchto prípadoch to bude práve diecézny biskup, ktorý po porade s inštruktorom a asesorom nadobudne morálnu istotu o manželskej nulite a vynesie afirmatívny rozsudok. V opačnom prípade posunie kauzu na riadny proces. Toto uvedenie k procedúram skráteného procesu, pripomína dokladový proces, ktorý je však jasne odlišný. Hlavne kvôli tomu, že sudca, ktorý v skrátenom procese musí vyniesť rozsudok, je vždy diecézny biskup, a práve toto je niečím novým, s čím nepočítali manželské procesy predtým. Uvedenie do života tejto novej veci vyžaduje skutočnú premenu diecéznych štruktúr v prospech pastoračnej služby veriacim⁴⁴.

A tak zodpovednosť diecéznych biskupov za uvedenie nových manželských procesov do života, s pomocou spolupracovníkov, je rozličná. Na prvom mieste, v skrátenom procese diecézny biskup bude musieť osobne vyniesť rozsudok. Okrem toho diecézni biskupi majú pre potreby svojho diecézneho súdu zabezpečiť formáciu dostatočného počtu pracovníkov, klerikov, rehoľníkov i laikov, potom farárov, vlastných pastierov veriacich, ktorí sú im zverení⁴⁵; všetci títo môžu spolupracovať s diecéznym biskupom pri vysluhovaní spravodlivosti veriacim. Napokon, diecézni biskupi majú zriadiť informačnú, poradenskú a sprostredkovateľskú službu pre rozvedených alebo veriacich prechádzajúcich ťažkou životnou krízou. Táto služba by mala byť zriadená v rámci systematickej pastorácie o rodiny a mala by byť schopná pomôcť veriacim zostaviť žalobný spis ohľadom preskúmania platnosti či neplatnosti ich rozpadnutého manželstva⁴⁶.

44. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, Apošt. exh. *Evangelii gaudium*, č. 27, in *AAS* 105 (2013), s. 1031.

45. Porov. kán. 519 KKP.

46. Porov. PÁPEŽ FRANTIŠEK, Apošt. exh. *Amoris laetitia*, č. 244, v ktorej sa takisto cituje *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 2-3.

4. Synodálny rozmer vykonávania spravodlivosti

Ďalším prvkom, ktorý bol zohľadnený pri reforme procesov manželskej nulity, je synodálny aspekt biskupskej služby a jeho praktické dôsledky v pastoračnej službe vo forme súdnej praxe.

4.1. Arcibiskup metropolita

Diecézny biskup, okrem toho, že vykonáva svoj pastiersky úrad, je v sviatostnom spoločenstve s ostatnými členmi biskupského zboru, pričom jedným z prejavov tejto skutočnej kolegiality je starobylý inštitút cirkevných provincií a úloha metropolitu; podobne, ale iným spôsobom Biskupské konferencie novými právnymi prostriedkami sa snažia pomôcť, aby bol zrejmejší kolegiálny rozmer biskupskej služby⁴⁷.

Preto, diecézni biskupi, ak doteraz nemali vlastný diecézny tribunál, a je to možné, nech ho zriadia vo svojej diecéze, aby sa mohol zaoberať kauzami manželskej nulity. Ak nie je možné, aby nateraz tak učinili, nech stabilne určia iný blízky diecézny alebo interdiecézny tribunál, ktorý by sa mohol zaoberať týmito kauzami svojich veriacich. Je zrejme, že sa žiada, aby boli zriadené, tam kde ešte nie sú, metropolitné tribunály, na ktoré sa budú môcť podať apelácie z diecéznych tribunálov sufragánnych diecéz. Takto bude ešte viac viditeľná synodálnosť Cirkvi, pretože úrad hlavy cirkevnej provincie je po stáročia znakom synodálnosti Cirkvi⁴⁸.

Proti rozsudku Prvého stupňa Metropolitného tribunálu možno podať apeláciu na diecézny tribunál, ktorý stabilne určil Metropolita, so súhlasom Apoštolskej signatúry.

Tento nový systém znásobí nielen počet tribunálov prvého stupňa, ale aj počet odvolacích tribunálov; v súčasnosti v mnohých krajinách jestvuje len

47. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 10.

48. Porov. *Mitis Iudex*, Præmium, V, a kán. 1673 § 6.

jeden jediný odvolací tribunál, ktorý je pre územie celej Biskupskej konferencie, pričom tribunály prvej inštancie sú všetky len interdiecézne⁴⁹.

4.2. Biskupské konferencie

V dôsledku synodálneho rozmeru biskupskej služby, aby sa podarilo uviesť do praxe reformu manželského procesu, je veľmi dôležité, aby Biskupské konferencie pomohli diecéznym biskupom⁵⁰. Pri zachovaní zásady subsidiarity, musia rešpektovať právo diecéznych biskupov, aby si zorganizovali vysluhovanie súdnej moci vo vlastnej partikulárnej cirkvi a musia im pomôcť, aby to mohli zrealizovať.

Biskupské konferencie majú:

a) naliehať na biskupov, aby uviedli do života reformu manželského procesu, majú im pomôcť ustanoviť vlastné diecézne tribunály, aby veriaci mali bližšie k vyslúženiu spravodlivosti v Cirkvi, a aby tribunály mohli preskúmať pochybnosti ohľadom platnosti alebo neplatnosti manželstiev, ktoré uzatvorili a neskôr sa rozpadli;

b) postarať sa, pri zachovaní spravodlivej a dôstojnej odmeny pracovníkov tribunálu, aby sa procesy manželskej nulity, nakoľko je to možné, konali pre veriacich zadarmo. Takto sa Cirkev ukáže veriacim ako štedrá matka práve v oblasti, ktorá je úzko prepojená so spásou duší a prejaví tak láskavú tvár Krista, ktorý nás zadarmo vykúpil;

c) ponúknuť trvalú formáciu, v spolupráci s iniciatívami diecéznych biskupov a Svätej stolice, pre pracovníkov cirkevných tribunálov. Dôležitú časť tejto formácie môžu ponúknuť Fakulty a Inštitúty kánonického práva, ktoré by mohli poskytnúť, okrem už jestvujúcich kurzov, ktoré sú predpísané k získaniu akademických hodností, iné osobitné školenia zamerané na manželské kánonické a procesné právo, zvlášť na kauzy manželskej nulity.

49. V súčasnosti jestvuje 67 interdiecéznych tribunálov rozličných typov v Afrike, 17 v Strednej Amerike, 84 v Južnej Amerike, 27 v Severnej Amerike, 52 v Ázii, 71 v Európe a 10 v Oceánii (porov. J. R. PUNDERSON, *Accertamento della verità...*, s. 95).

50. Porov. *Mitis Iudex, Præmium*, VI.

4.3. Právo apelovať na Apoštolskú Stolicu

Pri reforme manželských procesov zostalo zachované právo apelovať na riadny tribunál Apoštolskej Stolice čiže na Rímsku Rotu, z rešpektu voči starobylému právnomu princípu, a tak bol posilnený zväzok medzi Petrovým sídlom a partikulárnymi cirkvami⁵¹. Pri zachovaní tejto apelačnej praxe bude vylúčené zneužitie akejkoľvek právnej praxe, aby nedochádzalo ku škodám pri spásе nesmrteľných duší; ak sa apelácia javí ako natahovanie procesu, dekan Rímskej Roty, ho odmietne dekrétom; ak sa apelácia prijme, kauza sa posunie na riadny proces na druhom alebo treťom stupni⁵².

4.4. Bezplatnosť procesov

Je jasné, že činnosť cirkevných tribunálov niečo stojí. Nejestvuje papier, tlačiarenský toner, počítač, poštovné a strata času a energie, čo by nič nestalo. Bezplatnosť procesov neznamená, že stránky, ktoré sa obracajú na cirkevné súdy, nič nebudú platiť, keď každému je jasné, že nič sa neurobí zadarmo. Tu ide o to, aby všetky náklady na fungovanie cirkevných súdov neniesli len veriaci, ktorí žiadajú o vyslúženie spravodlivosti v Cirkvi. Treba nájsť spravodlivý spôsob, ako rozložiť náklady na činnosť cirkevných tribunálov, aby ho neniesli len samotní veriaci, ale aby sa vytvorili fondy, prípadne iné spôsoby financovania na ich činnosť, a veriaci aby prispievali primeranou čiastkou.

V tejto súvislosti diecézni biskupi nemôžu zostať osamotení, ale biskupské konferencie im majú pomôcť tak so zriadením diecéznych tribunálov, kde doteraz neboli, takisto aj s financiami, aby jednotliví biskupi mohli zabezpečiť vysluhovanie spravodlivosti pre svojich veriacich. Účelom je, aby sa zvýšil počet káz manželskej nulity na cirkevných súdoch, a mohlo sa pomôcť väčšiemu počtu našich veriacich, ktorí žijú v komplikovaných ži-

51. Porov. *Mitis Iudex*, Proemium, VII, a kán. 1673 § 6.

52. Porov. kán. 1687 § 4.

votných situáciách. Bolo by na škodu veci, ak by sa to nepodarilo len kvôli tomu, že by veriaci nemali peniaze na zaplatenie súdnych poplatkov⁵³.

Bezplatnosť manželských procesov, požadovaná v Motu Proprio ako ideál, ktorý je chvályhodný, nesmie poškodiť pracovníkov cirkevných tribunálov, ktorí majú právo na spravodlivú a dôstojnú odmenu⁵⁴. Nie je možné žiadať od pracovníkov cirkevných tribunálov, aby pracovali v manželských kauzách zadarmo len preto, že si to praje Svätý Otec František. Pápežovým úmyslom nie je porušovať zásady sociálnej spravodlivosti a dopustiť sa do neba volajúceho hriechu, to jest, zadržať pracovníkom ich spravodlivú mzdu.

V súčasnosti všetky manželské kauzy na Tribunáli Rímskej Roty sa vybavujú bezplatne, teda bez predpísaných súdnych poplatkov. Avšak stránky, ktoré apelujú na Tribunál Rímskej Roty, dostávajú jasne formulovaný list, v ktorom sú požiadané, aby dobrovoľne prispeli, podľa svojich možností, finančným príspevkom na kauzy chudobných. Okrem toho, poverení obhajcovia zväzku a advokáti stránok, okrem sudcov a notárov, dostávajú na Tribunáli Rímskej Roty finančné ohodnotenie za každú manželskú kauzu, v ktorej sa aktívne zúčastnili. Samozrejme, Tribunál Rímskej Roty má fond na tento účel, ktorý musí dopĺňať z rozličných zdrojov. Podobnú prax by mohli zaviesť aj jednotliví diecézni biskupi, aby okrem zabezpečovania financií do fondu na fungovanie vlastného diecézneho tribunálu, písomne požadovali od stránok, ktoré sa obracajú na ich cirkevné tribunály so žiadosťou o vyhlásenie nulity ich manželstiev, aby podľa svojich možností, dobrovoľne finančne prispeli na vybavovanie káuz chudobných⁵⁵.

Madridský arcibiskup, dňa 8. decembra 2015, v deň keď vstupovali do platnosti nové normatívy, vydal dekrét, ktorým rozhodol takto: „1. Zrušil všetky súdne poplatky na Metropolitnom tribunáli Madridskej arcidiecézy.

53. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 12.

54. Porov. *Mitis Iudex, Præmium*, VI.

55. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 12.

2. Požiadal všetkých veriacich, osobitne tých, ktorí sa obracajú so žiadosťami na cirkevný súd, aby podľa svojich možností finančne prispeli na chod Metropolitného tribunálu. 3. Ponúkol každému veriacemu, ktorý sa obráti na cirkevný tribunál, bezplatnú asistenciu cirkevného advokáta.⁵⁶

Podobné rozhodnutia vydali arcibiskupi a biskupi pre svoje diecézne a interdiecézne tribunály v Argentíne; samozrejme, len pre kauzy manželskej nulity.

5. Záver

Je možné povedať, že zásady reformy vyžadujú úprimné obrátenie osôb a prispôsobenie cirkevných štruktúr, ktoré poskytujú vysluhovanie súdnej moci v Cirkvi. Súčasná reforma chce účinne prispieť k uskutočneniu jediného poslania Cirkvi, ktorá je poslaná Bohom, aby slúžila, totiž k spásu duší.

V tomto svojom príspevku som sa snažil stručne vysvetliť zásady, na ktorých stojí nová cirkevná legislatíva, ktorá je presná a zaväzujúca, a ktorá poskytuje konkrétne prostriedky pre dobro duší, ktoré „musí byť v Cirkvi vždy najvyšším zákonom“⁵⁷.

Nech Pán Boh dovoľí všetkým nám, ktorí sme „neužitoční sluhovia“⁵⁸, aby sme sa stali súcimi nástrojmi a tak pomáhali diecéznym biskupom, pri vykonávaní ich pastoračnej služby v súdnej oblasti, v prospech duchovného dobra veriacich.

56. Porov. C. OSORO SIERRA, *Decreto para la aplicación del Motu proprio Mitis Iudex*, 8.XII.2015.

57. Kán. 1752 KKP.

58. *Lk* 17,10.

„PROCESSUS BREVIOR” DAVANTI AL VESCOVO

*Miroslav Konštanc ADAM**
prelato Uditore della Rota Romana

1. Premessa

La storia recente della riforma del processo matrimoniale canonico per la Chiesa latina e per le Chiese cattoliche orientali deve la sua celere attuazione alle spinte emerse durante e dalla III Assemblea generale straordinaria del Sinodo dei Vescovi. Soprattutto nei nn. 48-49 della *Relatio Synodi*¹ sono state raccolte alcune proposte per una riforma delle procedure e, trattando dello “snellimento della procedura” per le cause matrimoniali, sono stati ribaditi la responsabilità attiva del Vescovo diocesano e la preparazione e l’impegno di un numero adeguato di operatori della giustizia.

Tuttavia già nell’allocuzione alla Segnatura Apostolica dell’8 novembre 2013, Papa Francesco aveva posto l’accento sulla responsabilità episcopale nell’amministrazione della giustizia: “La vostra attività è volta a favorire l’opera dei tribunali ecclesiastici, chiamati a rispondere adeguatamente ai fedeli che si rivolgono alla giustizia della Chiesa per ottenere una giusta de-

* Mons. Miroslav Konštanc Adam, O.P. era il membro della Pontificia commissione speciale per la revisione del processo matrimoniale canonico dal 2014. Dal 2015 è il Prelato Uditore della Rota Romana.

1. Cfr. III ASSEMBLEA GENERALE STRAORDINARIA DEL SINODO DEI VESCOVI, *Relatio Synodi*, 18.X.2014, nn. 48-49; vedi anche J. A. NIEVA GARCÍA, *Reforma del proceso canónico para la declaración de nulidad del matrimonio y pastoral de los fieles divorciados vueltos a casar*, Madrid 2015, pp. 20-30.

cisione. Vi adoperate perché funzionino bene, e sostenete la responsabilità dei Vescovi nel formare idonei ministri della giustizia.”²

Le istanze sinodali sono state recepite dal Papa che il 27 agosto 2014 ha istituito una commissione speciale allo scopo di elaborare una proposta di riforma del processo matrimoniale canonico. La commissione ha concluso i lavori che sono poi confluiti nei due *Motu Proprio* “*Mitis Iudex Dominus Iesus*”³ e “*Mitis et misericors Iesus*”⁴ che, entrati in vigore l’8 dicembre 2015, hanno sostituito, sia nel Codice per la Chiesa latina sia in quello per le Chiese cattoliche orientali, i canoni che regolano il processo di nullità matrimoniale.

Promulgate le nuove leggi sul processo matrimoniale canonico, si è succeduta una serie di questioni e di risposte particolari che hanno in qualche modo richiesto ulteriori autorevoli chiarificazioni circa il nuovo quadro normativo vigente; tali chiarificazioni sono confluite sia in interventi che hanno dovuto esplicitare la *mens* del Papa sulla riforma – con la dichiarazione pubblicata l’8 settembre 2015 su *L’Osservatore Romano*⁵ e con il rescritto del 7 dicembre 2015⁶ circa il compimento e l’osservanza della nuova legge del processo matrimoniale –, sia nel *Sussidio applicativo* del *Motu Pro-*

2. Cfr. FRANCESCO, Allocuzione *Questa vostra sessione* alla sessione plenaria del Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica, 8.XI.2013, in *AAS* 105 (2013), p. 1152.

3. Cfr. FRANCESCO, Lettere Apostoliche in forma di «*Motu Proprio*» *Mitis Iudex Dominus Iesus* sulla riforma del processo canonico per le cause di dichiarazione di nullità del matrimonio nel Codice di Diritto Canonico e *Mitis et Misericors Iesus* sulla riforma del processo canonico per le cause di dichiarazione di nullità del matrimonio nel Codice dei Canoni delle Chiese Orientali, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2015.

4. Cfr. *Ibid.*

5. Cfr. *L’Osservatore Romano*, 8.XI.2015, p. 8; TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del Motu pr. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano, gennaio 2016, p. 48; L. SABBARESE (a cura di), *Nuove norme per la dichiarazione di nullità del matrimonio*, EDB, Bologna 2016, pp. 109-110.

6. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, pp. 49-50; L. SABBARESE (a cura di), *Nuove norme...*, pp. 111-113.

prio “*Mitis Iudex Dominus Iesus*”, pubblicato dalla Rota Romana nel gennaio 2016.⁷

2. Il processo più breve davanti al Vescovo

Una delle novità principali della riforma voluta da papa Francesco circa i processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio è costituita sicuramente dal processo più breve dinanzi al Vescovo, in ossequio ai criteri III e IV enunciati nel *Præmio del Motu Proprio “Mitis Iudex Dominus Iesus”*:

“...che il Vescovo stesso nella sua Chiesa... è per ciò stesso giudice tra i fedeli a lui affidati. Si auspica pertanto... non lasci completamente delegata agli uffici della curia. Ciò valga specialmente nel processo più breve, che viene stabilito per risolvere i casi di nullità più evidente...⁸ da applicarsi nei casi in cui l'accusata nullità del matrimonio è sostenuta da argomenti particolarmente evidenti⁹.”

L'istituto del processo più breve, nonostante sia direttamente collegabile alla *Relatio Synodi* della III Assemblea generale straordinaria dei vescovi su matrimonio e famiglia del 2014, era già conosciuto sia nella legislazione canonica sia nella normativa propria della Segnatura Apostolica.¹⁰

Risulta che il processo più breve può essere fatto soltanto da parte del Vescovo diocesano e a lui equiparato nelle Chiese particolari (cfr. can. 381 § 2, can. 368 del CIC – il Prelato e l'Abate territoriale, il Vicario e il Prefetto Apostolico e l'Amministratore Apostolico dell'Amministrazione Apostolica eretta stabilmente).

Il Tribunale diocesano non può giudicare mediante il processo più breve anche se sarebbero compiute tutti gli altri requisiti.

7. Cfr. L. SABBARESE (a cura di), *Nuove norme...*, pp. 7-8.

8. *Mitis Iudex*, Præmium, III.

9. *Mitis Iudex*, Præmium, IV.

10. Cfr. L. SABBARESE (a cura di), *Nuove norme...*, pp. 26-27.

Il Vescovo diocesano non può delegare questa sua potestà ad un altro (cfr. can. 135 § 3 del CIC). Perciò il Vescovo diocesano non può delegare (cfr. can. 134 § 3 del CIC) per es. il suo Vicario Generale o il suo Vicario giudiziale di decidere nel processo breve. L'Amministratore diocesano (cfr. can. 427 § 1 del CIC) potrà emettere la sentenza nel processo più breve.

Il Legislatore con il suo *Motu proprio* ha deciso di istituire un processo più breve da applicare in determinate condizioni in casi in cui si potrebbe parlare di nullità evidente o notoria. Non si tratta di una semplice procedura amministrativa, bensì di un vero processo che ha qualche analogia con il processo documentale, di cui ai cann. 1688-1690 del CIC, con le condizioni ben precise.

Infatti, possono essere individuate e adeguatamente tipizzate talune fattispecie probatorie atte a generare nel giudice la certezza morale sulla nullità del matrimonio, tralasciate le formalità del processo ordinario, garantendo tuttavia, come avviene nel processo documentale, l'intervento dei coniugi e del difensore del vincolo e, fondamentalmente, richiedendo che la decisione a favore della nullità del matrimonio provenga dalla certezza morale del giudice, evitando impostazioni formalistiche ed assicurando il dovuto controllo della corretta applicazione del nuovo processo mediante il diritto all'appello, per difensore del vincolo e il coniuge che non condivide la decisione.

Nei Paesi dove la sentenza ecclesiastica può ottenere effetti civili si raccomanda che le parti debbano firmare una dichiarazione di essere consapevoli di non chiederli nel processo più breve. Altrimenti rischieranno il rifiuto della delibazione da parte delle corti d'appello per il contrasto con l'ordine pubblico, la condanna da parte della Corte Europea per il diritto dell'uomo e gravi ingiustizie nei Paesi del cosiddetto statuto personale (Egitto, Giordania, Israele, Libano, Siria, Iraq... attualmente 17 Paesi dell'ex-Impero turco ottomano).

Il processo più breve sarà applicabile soltanto in seguito alla sentenza di divorzio civile che andrà esibita durante l'indagine preliminare per evita-

re questioni sul sostentamento, la custodia dei figli, la divisione dei beni e così via.

2.1. Le condizioni «sine qua non» per il processo più breve

Le cause di nullità di matrimonio potranno essere trattate con il processo più breve quando ricorreranno i seguenti requisiti contenuti nel can. 1683 della nuova legislazione:

Allo stesso Vescovo diocesano compete giudicare le cause di nullità del matrimonio con il processo più breve ogniqualvolta:

1° la domanda sia proposta da entrambi i coniugi o da uno di essi, col consenso dell'altro;

2° ricorrano circostanze di fatti e di persone, sostenute da testimonianze o documenti, che non richiedano una inchiesta o una istruzione più accurata, e rendano manifesta la nullità (cfr. art. 14 § 1 delle *Regole Procedurali*).

La domanda proposta da entrambi i coniugi o da uno di essi, col consenso dell'altro, al Vescovo diocesano e/o al Vicario giudiziale, è la *conditio sine qua non* nel processo più breve.

Secondo due risposte del Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi del 1° ottobre 2015 (Prot. N. 15138/2015 e Prot. N. 15139/2015)¹¹, il consenso dell'altro coniuge deve essere esplicito e formale, cioè inscritto oppure in un'altra forma valida e pubblica. Con altre parole non si presume il consenso dalla mancata risposta dell'altro coniuge.

Nel nostro caso non si può applicare la prescrizione dell'art. 11 § 2 delle *Regole Procedurali*:

Si reputa che non si oppone alla domanda la parte convenuta che si rimetta alla giustizia del tribunale o, ritualmente citata una seconda volta, non dà alcuna risposta.

11. Cfr. www.delegumtextibus.va.

Questa norma vale per il processo ordinario, ma non per quello più breve. Ugualmente la causa non si può trattare con un processo più breve se l'altra parte è irreperibile.

Alcuni canonisti sono convinti che la concorde domanda di entrambe le parti dal principio privilegi le medesime parti di avere il processo più breve che non si permette lo stesso alle parti che si contraddicono. Il fatto potrebbe causare una falsa impressione da parte di alcuni fedeli che per ottenere un'eventuale nullità del loro matrimonio attraverso il processo più breve sarebbe necessario manipolare l'altro coniuge con lo scopo di ottenere il suo consenso con la presentazione della domanda.¹²

2.2. Promotore di giustizia nel processo più breve

C'è una questione da risolvere:

Secondo il can. 1674 § 1 delle nuove norme: Sono abili ad impugnare il matrimonio: 1° i coniugi; 2° il promotore di giustizia, quando la nullità sia già stata divulgata, se non si possa convalidare il matrimonio o non sia opportuno.

Il problema è formulato nel modo seguente: Si può trattare una causa di nullità con il processo più breve quando la presenti il promotore di giustizia?

Secondo le norme del *Motu proprio* la domanda deve essere proposta da entrambi i coniugi o da uno di essi, col consenso dell'altro.

Immaginiamo un caso quando impugni il matrimonio il promotore di giustizia. Il Vicario giudiziale deve per forza scegliere la via del processo ordinario, anche se i coniugi stessi siano contrari alla causa.

Secondo l'art. 15 delle *Regole Procedurali*, se "il Vicario giudiziale ritiene che la causa possa essere trattata con il processo più breve, egli, nel notifica-

12. Cfr. P. MAJER, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, in UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE, WYDZIAŁ PRAWA KANONICZNEGO (ed.), *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, Tarnów 2015, pp. 167-168.

re il libello a norma del can. 1676 § 1, inviti” entrambe le parti a comunicare al tribunale se intendano associarsi alla domanda presentata da parte del promotore di giustizia e partecipare al processo. Il matrimonio delle parti sembra evidentemente essere nullo. Pertanto ci pare che non ci sia alcun ostacolo convertire il processo ordinario al processo più breve.¹³

2.3. Il problema della nullità matrimoniale manifesta

L'altro problema è formulato così: “Quando risulta manifesta la nullità secondo il can. 1683, 2° delle nuove norme?

Gli esempi si trovano nell'art. 14, § 1 delle *Regole Procedurali*. Però come si deve capire il modo “manifesto”?

In diritto non è definito e si rimanda al ragionamento di ogni uomo razionale.

Nel CIC 1983, però, troviamo il termine “manifesto” usato nei seguenti canoni: 41 (l'esecutore dell'atto amministrativo cui viene affidato il semplice compito dell'esecuzione, non può negare l'esecuzione di tale atto, a meno che non appaia **manifestamente** che l'atto medesimo è nullo o per altra grave causa non può essere sostenuto...)¹⁴; 831 § 1 (sui giornali, opuscoli o riviste periodiche che sono **soliti** [*manifesto impetere solent*] attaccare apertamente la religione cattolica o i buoni costumi, i fedeli non scrivano nulla...)¹⁵; 915 (non siano ammessi alla sacra comunione gli scomunicati e gli interdetti, dopo l'irrogazione o la dichiarazione della pena e gli altri che ostinatamente perseverano in peccato grave **manifesto**), 1007 (non si conferisca l'unzione degli infermi a coloro che perseverano ostinatamente in un peccato grave **manifesto**); 1184 § 1, 3° (se prima della morte non diedero alcun segno di pentimento, devono essere privati delle esequie ecclesastiche... gli altri peccatori **manifesti**, ai quali non è possibile concedere le esequie senza pubblico scandalo dei fedeli); 1645 §§ 1 e 2 (§1 Contro una

13. Cfr. *Ibid.*, p. 169.

14. Cfr. can. 1522 § 1 del CCEO.

15. Cfr. can. 660 del CCEO.

sentenza che sia passata in giudicato, purché consti **palesemente** [*manifesto*] della sua ingiustizia, si dà la *restituito in integrum*. §2 Non si ritiene che consti **palesemente** [*manifesto*] l'ingiustizia, se non quando...)¹⁶.¹⁷

2.4. Il libello introduttorio del processo più breve

Il can. 1684 del *Motu proprio* prescrive: Il libello con cui si introduce il processo più breve, oltre agli elementi elencati nel can. 1504, deve:

1° esporre brevemente, integralmente e chiaramente i fatti su cui si fonda la domanda;

2° indicare le prove, che possano essere immediatamente raccolte dal giudice;

3° esibire in allegato i documenti su cui si fonda la domanda.

Il can. 1685 delle nuove norme ordina: Il Vicario giudiziale, nello stesso decreto con cui determina la formula del dubbio nomini l'istruttore e l'assessore e citi per la sessione, da celebrarsi a norma del can. 1686 non oltre trenta giorni, tutti coloro che devono parteciparvi.

Per un Vescovo diocesano sarebbe ideale di avere il proprio tribunale diocesano. In tal caso, sarà il vicario giudiziale diocesano a visionare la domanda e il libello e ad istradare la causa al processo più breve o scegliere la via del processo ordinario.

Se il Vescovo diocesano non ha proprio tribunale diocesano e nemmeno potrà averlo nei brevi termini, però ha un vicario giudiziale diocesano, sarà quest'ultimo a visionare la domanda e il libello e ad istradare la causa al processo più breve.¹⁸

Se il Vescovo diocesano non ha proprio tribunale diocesano nemmeno un vicario giudiziale diocesano, il Vescovo potrà affiancarsi una persona qualificata (possibilmente chierico, ma anche un laico con titolo ed espe-

16. Cfr. can. 1326 §§ 1-2 del CCEO.

17. Cfr. P. MAJER, *Proces małżeński...*, pp. 168-169.

18. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, p. 19.

rienza) della propria diocesi, oppure potrà chiedere l’ausilio di un sacerdote titolato di un’altra diocesi, che potrebbero occuparsi del processo più breve.¹⁹

Nell’ipotesi estrema che il Vescovo non abbia qualcuno nella propria diocesi e che non riesca comunque ad usufruire dell’ausilio di un sacerdote titolato di un’altra diocesi, il Vescovo può affidare l’istruzione della causa ad un tribunale viciniore.²⁰

In tutti questi casi dove non c’è vicario giudiziale nella diocesi, la domanda e il libello andranno indirizzati al Vescovo diocesano.²¹

Secondo il can. 1684 delle nuove norme, il libello, presentato al Vicario giudiziale diocesano, oltre agli elementi elencati nel can. 1504, deve:

1° esporre brevemente, integralmente e chiaramente i fatti su cui si fonda la domanda;

2° indicare le prove, che possano essere immediatamente raccolte dal giudice;

3° esibire in allegato i documenti su cui si fonda la domanda.

Il processo più breve, stando anche al suo scopo, richiede che i tempi che trascorrono sin dal suo inizio alla sentenza, trascorrono secondo un ben definito itinerario di tempo.

Presentato il libello al Vicario giudiziale, egli, dopo averlo accettato, in conformità con i criteri del Vescovo diocesano, nel decreto con cui determina la formula del dubbio, deve anche nominare l’istruttore e l’assessore, e citare le parti, il difensore del vincolo e i testi per la sessione da celebrarsi non oltre trenta giorni, per la raccolta delle prove.

La formulazione del dubbio non dovrebbe essere un problema quando dalla domanda deve essere l’evidente nullità del matrimonio. Logicamente il dubbio formulato dovrebbe essere soltanto uno e non più, altrimenti sorgono i tre problemi:

19. Cfr. *Ibid.*

20. Cfr. *Ibid.*

21. Cfr. *Ibid.*

1° potrebbe essere un matrimonio evidentemente nullo se ci siano in gioco più capi di nullità?;

2° con più capi di nullità difficilmente potremmo immaginare un processo breve;

3° cosa succede se il Vescovo diocesano troverà la certezza morale, quanto alla nullità del matrimonio per un capo di nullità concordato ma non per gli altri capi?

Pertanto la formulazione della norma nel singolare, nella lingua originale latina, sembra molto significativa:

Infatti, il nuovo testo del can. 1685 prescrive: “Vicarius iudicialis, eodem decreto quo dubii formulam determinat...”.

2.5. L'istruzione della causa nel processo più breve

Il can. 1686 delle nuove norme prescrive: L'istruttore, per quanto possibile, raccolga le prove in una sola sessione e fissi il termine di quindici giorni per la presentazione delle osservazioni in favore del vincolo e delle difese di parte, se ve ne siano.

La nomina dell'istruttore del processo più breve è obbligatoria; infatti, il Vicario giudiziale può designare se stesso come istruttore, ma – se si tratta di un tribunale interdiocesano – nomini, per quanto sia possibile, un istruttore della diocesi di origine della causa.

Per il compito d'istruttore possono essere scelti chierici o laici, che rifulgano per buoni costumi, prudenza e dottrina.

Gli assessori, approvati dal Vescovo per questo compito, possono essere chierici o laici, di onesta condotta. Si chiede che siano “di vita specchiata, esperti in scienze giuridiche o umane”²²; non si richiede altro. Gli assessori potranno essere non soltanto i canonisti o i giuristi, ma anche i psichiatri, psicologi oppure gli esperti in altre materie, dipende del tipo della causa.

22. *Mitis Iudex*, can. 1673 § 4.

Se non fossero allegare al libello, le parti possono, almeno tre giorni prima della detta sessione, presentare gli articoli degli argomenti sui quali si chiede l'interrogatorio delle parti o dei testi. Lo stesso può fare il difensore del vincolo. L'istruttore in tal modo avrà il materiale per la formulazione delle domande da interrogare durante la sessione per l'istruzione della causa.²³

C'è una particolarità della sessione per l'istruzione della causa nel processo più breve, proprio perché dovrebbe essere soltanto una sola sessione, che le parti e i loro avvocati possono assistere all'escussione delle altre parti e dei testi, a meno che l'istruttore ritenga, che per le circostanze di cose e di persone, che si debba procedere diversamente.²⁴ È giustificato dal fatto che le parti hanno presentato la domanda e il libello insieme e la nullità del loro matrimonio è evidente.

Durante la sessione per l'istruzione della causa nel processo più breve le risposte delle parti e dei testi devono essere redatte sommariamente per iscritto dal notaio, e limitatamente a ciò che strettamente inerisce alla sostanza del matrimonio controverso. In ogni caso l'istruttore potrà dare gli ordini al notaio, quanto al procedimento.²⁵

In caso che non sarebbe possibile raccogliere tutte le prove in una sola sessione, l'istruttore potrà convocare un'altra sessione o più sessioni. Non dovrebbero essere due o massimo tre sessioni altrimenti non sarebbe possibile conservare il carattere del processo più breve.²⁶

Raccolte le prove, non è necessario pubblicare gli atti, se le parti e i loro avvocati hanno partecipato al processo e sono stati presenti nella sessione per l'istruzione della causa. Eppure finita l'istruzione, l'istruttore fissa il termine di quindici giorni per la presentazione delle osservazioni in favore del vincolo e delle difese di parte. Il difensore del vincolo è obbligato di

23. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, n. 17.

24. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, n. 18 § 1.

25. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, n. 18 § 2.

26. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1686.

farlo in quanto difende il bene pubblico, mentre le parti hanno diritto di presentare le loro scritte difese delle prove, raccolte durante l'istruzione in favore della nullità matrimoniale²⁷.

2.6. Sentenza nel processo più breve

Il can. 1687 § 1 della nuova legislazione ordina: Ricevuti gli atti, il Vescovo diocesano, consultatosi con l'istruttore e l'assessore, vagliate le osservazioni del difensore del vincolo e, se vi siano, le difese delle parti, se raggiunge la certezza morale sulla nullità del matrimonio, emani la sentenza. Altrimenti rimetta la causa al processo ordinario.

La nomina dell'assessore nel processo più breve è obbligatoria e si chiede soltanto un assessore. Se la causa deve essere trattata con il processo ordinario, il Vicario giudiziale, con lo stesso decreto, disponga la costituzione del collegio dei giudici o del giudice unico con i due assessori secondo il can. 1673 § 4 (cfr. can. 1674 § 3). Se invece viene disposto il processo più breve, il Vicario giudiziale proceda a norma del can. 1685, cioè nomini un solo assessore. Si deve osservare che l'istruttore funge nel processo più breve come il secondo assessore. La chiarezza porta la norma del can. 1687 § 1 dicendo: Ricevuti gli atti, il Vescovo diocesano, consultatosi con l'istruttore e l'assessore... Per la validità della sentenza nel processo più breve è obbligatorio che il Vescovo diocesano consulti l'istruttore e anche l'assessore. Nella norma del can. 1687 § 1, la quale riguarda il processo ordinario, non si parla di questo obbligo "*ubi fieri possit* ("ove sia possibile)", come lo troviamo nel can. 1673 § 4.

Al processo più breve dovrà obbligatoriamente intervenire il difensore del vincolo, la presenza del quale dovrebbe essere attenta al *munus* che gli viene affidato ma non essere un elemento ostruzionista al fine di rallentare il processo stesso. I requisiti per un difensore del vincolo sono descritti nella vigente legislazione canonica. Deve essere chierico o laico, di integra

27. Cfr. *Ibid.*

fama, dottore o licenziato in diritto canonico e di provata prudenza e sollecitudine per la giustizia.²⁸

Nel processo più breve deve essere presente anche un notaio; così che si ritengano nulli gli atti se non furono da lui sottoscritti.²⁹ Non sono richiesti altri requisiti per notaio tranne quelli prescritti per tutti i notai della curia: “devono essere di integra reputazione e al di sopra di ogni sospetto”³⁰.

È il Vescovo diocesano che deve pronunziare la sentenza e tale competenza esclusiva non può essere delegata a un Tribunale diocesano o interdiesano e ciò per le seguenti ragioni:

a) per una ragione di ordine teologico e giuridico sottesa alla riforma (che vuole proprio il Vescovo farsi personalmente segno della vicinanza della giustizia ecclesiastica ai fedeli e garante contro possibili abusi);

b) per una ragione di ordine sistematico, perché il vaglio dell'eventuale appello sarà rimesso comunque al Metropolita o al Decano della Rota Romana, e ciò non sarebbe possibile se la sentenza venisse emessa da un tribunale collegiale.

Studiando le prove, il Vescovo diocesano deve prendere in considerazione le confessioni giudiziali e le dichiarazioni delle parti, sostenute da eventuali testi sulla credibilità delle stesse, le quali possono avere valore di prova piena, considerati gli indizi e gli amminicoli, se non vi siano altri elementi che le confutino.³¹ Anche la deposizione di un solo teste può fare pienamente fede, se si tratta di un teste qualificato che deponga su cose fatte d'ufficio, o le circostanze di fatti e di persone lo suggeriscono.³²

Dopo essersi consultato con l'istruttore e l'assessore, il Vescovo diocesano deve vagliare le osservazioni del difensore del vincolo (necessarie) e le difese delle parti (eventuali), e se raggiunge la certezza morale sulla nullità del matrimonio, emanerà la sentenza di nullità.

28. Cfr. can. 1435 del CIC.

29. Cfr. can. 1437 § 1 del CIC.

30. Can. 483 § 2 del CIC.

31. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1678 § 1.

32. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1678 § 2.

Il Vescovo diocesano nel processo più breve, quindi, può emettere solo sentenza affermativa, se acquisisce la certezza morale richiesta. Nel caso in cui il Vescovo diocesano non avrebbe arrivato alla certezza morale *pro nul-
litate matrimonii in casu*, gli atti della causa non saranno inviati al Tribunale d'appello ma al processo ordinario dello stesso Tribunale di prima istanza.

Infatti, il Vescovo Diocesano non potrà emettere una sentenza negativa nel processo più breve, ma nel caso della mancata certezza morale, con il decreto, dovrà rinviare la causa al processo contenzioso ordinario. L'eventuale sentenza negativa dovrebbe essere pronunciata alla fine di un processo contenzioso ordinario.³³

Il Vescovo competente ad emettere la sentenza è quello del luogo in base al quale si stabilisce la competenza a mente del can. 1672, anche se la causa è istruita presso un tribunale interdiocesano. Se sono più di uno, si dovrà osservare, per quanto possibile, il principio della prossimità geografica tra le parti e il giudice.³⁴

Sarà lo stesso Vescovo diocesano a stabilire secondo la sua prudenza, tenendo conto della volontà espressa in merito dalle parti, il modo con cui pronunciare la decisione (ad es. in udienza pubblica).³⁵

Il can. 1687 § 2 delle nuove norme prescrive: Il testo integrale della sentenza, con la motivazione, sia notificato al più presto alle parti.

La sentenza deve essere firmata personalmente dal Vescovo (ma può essere estesa, ad esempio, dall'assessore o dallo stesso istruttore). Il testo della sentenza, contenente un'esposizione breve e ordinata dei motivi della decisione, deve essere notificato al più presto alle parti, ordinariamente entro il termine di un mese dal giorno della decisione.³⁶

33. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1687 § 1.

34. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, n. 19.

35. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, n. 20 § 1.

36. Cfr. *Mitis Iudex*, Regole Procedurali, n. 20 § 2.

Decorsi i termini per l'appello, la sentenza diventa definitiva ed esecutiva e dà diritto alle parti di celebrare un nuovo matrimonio, se non ci sia allegato alla sentenza un divieto di passare alle nuove nozze.³⁷

2.7. Appello nel processo più breve

Il can. 1687 § 3 delle nuove norme ordina:

Contro la sentenza del Vescovo si dà appello al Metropolita o alla Rota Romana; se la sentenza è stata emessa dal Metropolita, si dà appello al suffraganeo più anziano³⁸; e contro la sentenza di altro Vescovo che non ha un'autorità superiore sotto il Romano Pontefice, si dà appello al Vescovo da esso stabilmente designato.

Si deve evidenziare che, poiché nel caso, di un processo iniziato di comune accordo tra le parti, o almeno da una di esse con il consenso dell'altra, l'appello, benché possibile, sarà di fatto molto raro. Dunque, se il Vescovo non potrà pronunciare una sentenza negativa, spetta unicamente al Difensore del vincolo esercitare il diritto di appello.

Il can. 1687 § 4 delle nuove norme specifica:

Se l'appello evidentemente appare meramente dilatorio, il Metropolita o il Vescovo di cui al § 3, o il Decano della Rota Romana, lo rigetti a limine con un suo decreto; se invece l'appello è ammesso, si rimetta la causa all'esame ordinario di secondo grado.

Nei casi di appello (eventualmente proposto dal Difensore del vincolo), deve pronunciarsi il Metropolita o figura equiparata a norma del can. 1687

37. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1682 § 1.

38. Il Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi il 13 ottobre 2015 rispose sulla domanda se l'appello contro la sentenza del Vescovo Metropolita che – secondo il can. 1687 § 3 – si dà al suffraganeo più anziano della Metropolia deve effettuarsi presso il Vescovo più anziano della Metropolia o presso il Vescovo di più antica promozione vescovile. Il Vescovo suffraganeo al quale si indirizza l'appello non è il più anziano per età o per nomina, ma piuttosto il Vescovo della sede più antica della Metropolia (cfr. www.delegumtextibus.va).

§ 3 o, in alternativa, il Decano della Rota Romana, i quali rigettino a limine, l'appello qualora appaia meramente dilatorio.³⁹

Se l'appello è ammesso, la causa sia rimessa all'esame ordinario di secondo grado davanti al competente tribunale.⁴⁰

3. Regole procedurali per la trattazione delle cause di nullità matrimoniale

La terza parte del *Motu Proprio* contiene le *Regole Procedurali* per la trattazione delle cause di nullità matrimoniale delle quali ci interessa l'art. 14:

§ 1. Tra le circostanze che possono consentire la trattazione della causa di nullità del matrimonio per mezzo del processo più breve secondo i cann. 1683-1687, si annoverano per esempio: quella mancanza di fede che può generare la simulazione del consenso o l'errore che determina la volontà, la brevità della convivenza coniugale, l'aborto procurato per impedire la procreazione, l'ostinata permanenza in una relazione extraconiugale al tempo delle nozze o in un tempo immediatamente successivo, l'occultamento doloso della sterilità o di una grave malattia contagiosa o di figli nati da una precedente relazione o di una carcerazione, la causa del matrimonio del tutto estranea alla vita coniugale o consistente nella gravidanza imprevista della donna, la violenza fisica inferta per estorcere il consenso, la mancanza di uso di ragione comprovata da documenti medici, ecc.

§ 2. Tra i documento che sostengono la domanda vi sono tutti i documenti medici che possono rendere inutile acquisire una perizia d'ufficio.

Le *Regole Procedurali* si sono preoccupate di indicare, in maniera esemplificativa, le circostanze in base alle quali è possibile ammettere il processo più breve. Il non breve elenco di circostanze e fatti esemplificativi, enumerati nell'art. 14 § 1 delle *Regole Procedurali*, deve essere considerato come una serie di circostanze che rendano manifesta la nullità, non già presun-

39. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1687 § 3.

40. Cfr. *Mitis Iudex*, can. 1687 § 4.

zioni di fatto in base alle quali stabilire con certezza una nullità provata. Le singole circostanze possono avere valore diverso sia considerate in sé sia all'interno di ogni singola vicenda matrimoniale sia in relazione a un eventuale capo di nullità sul quale fondare la causa.

Per essere chiari, queste circostanze di fatto non sono nuovi capi di nullità.

Si tratta, semplicemente, di situazioni che la giurisprudenza ha da tempo enucleato come elementi sintomatici di invalidità del consenso nuziale, che possono essere facilmente comprovate da testimonianze o documenti di pronta reperibilità.

Esse possono presentare, in certi casi, una tale valenza fattuale da suggerire con evidenza la nullità del matrimonio. A questo proposito, una lettura più attenta e realistica della condizione globale dei fedeli nel mondo odierno, trasversalmente alle culture, consente di identificare taluni elementi fortemente indicativi dell'invalidità del consenso, che forse in un contesto socio-culturale diverso e anteriore non venivano riconosciuti in tutta la loro valenza.⁴¹

Quali sono più in particolare, queste circostanze?⁴²

- quella mancanza di fede che può generare la simulazione del consenso o l'errore che determina la volontà

Ci si riferisce alla mancanza della fede, che sfocia in una falsa conoscenza del matrimonio o in una simulazione indotta, non priva di conseguenze della maturazione della volontà nuziale. In altri termini, ci si trova dinanzi a un errore che determina la volontà (cfr. can. 1099), ovvero a un difetto di valida intenzione per esclusione del matrimonio stesso o di un suo elemento o proprietà essenziale (cfr. can. 1101, § 2).

41. Cfr. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, pp. 32-33.

42. Cfr. *Ibid.*, pp. 33-35.

La scristianizzazione della società odierna provoca un grave deficit nella comprensione del matrimonio stesso, tale da determinare la volontà. La crisi del matrimonio, quindi, nella sua origine non è altro che crisi di conoscenza illuminata dalla fede.⁴³ La formazione umana e culturale delle persone subisce un forte e talora determinante influsso della mentalità mondana;⁴⁴ una fede rinchiusa nel soggettivismo, chiusa nell'immanenza della sua ragione o dei suoi sentimenti,⁴⁵ si rivela insufficiente a sostenere una retta conoscenza dell'istituto matrimoniale e dei suoi impegni costitutivi.

A questo si aggiunge sovente un substrato di fragilità psicologica e morale dei nubendi, in modo particolare se giovani o comunque immaturi, da cui discende la percezione del matrimonio come una mera forma di gratificazione affettiva che può spingere i contraenti alla simulazione del consenso, ossia alla riserva mentale circa la stessa permanenza dell'unione, o la sua esclusività.⁴⁶

- la brevità della convivenza coniugale

La brevità della convivenza coniugale può essere indice particolarmente evidente di nullità in diverse aree (volontà simulata, forma di reazione nelle fattispecie di condizione, errore o dolo, intollerabilità della convivenza per anomalie psichiche).

- l'aborto procurato per impedire la procreazione

Si tratta di un indizio veemente di volontà simulatoria, tipicamente contraria al bene della prole. Il delitto di aborto di per sé dimostra un'enorme distanza del soggetto dalla morale della Chiesa, che a sua volta può essere spia di una carenza essenziale di fede, con i possibili effetti sopra ricordati.

43. Cfr. FRANCESCO, Allocuzione alla Rota Romana, 23.I.2015.

44. Cfr. FRANCESCO, Esort. Ap. *Evangelii gaudium*, n. 93.

45. Cfr. *Ibid.*, n. 94.

46. Cfr. *Ibid.*, n. 66.

- l'ostinata permanenza in una relazione extraconiugale al tempo delle nozze o in un tempo immediatamente successivo

Può considerarsi indizio evidente di rifiuto dell'obbligo della fedeltà; può accompagnarsi al rifiuto ad avere relazioni intime con il legittimo coniuge. Anche in questo caso si possono avere prove documentali (relazioni investigative private, lettere tabulati di comunicazioni telefoniche o elettroniche).

- l'occultamento doloso della sterilità o di una grave malattia contagiosa o di figli nati da una precedente relazione o di una carcerazione

Ricorre in questi casi l'inganno circa una qualità che può perturbare gravemente il consorzio della vita coniugale, generando così la nullità del consenso. L'evidenza richiesta dalla norma postula che la qualità possa essere dimostrata in maniera incontrovertibile (ad es. con i documenti: referti medici, certificazioni e sentenze civili).

- la causa del matrimonio del tutto estranea alla vita coniugale o consistente nella gravidanza imprevista della donna

Se il motivo che spinge la parte a contrarre matrimonio è del tutto estraneo alla comunione di vita coniugale (ad es. l'acquisto della cittadinanza, la legittimazione della prole, il conseguimento di benefici economici) o consiste esclusivamente nella gravidanza inaspettata della donna, si può profilare la possibilità che uno o entrambi i coniugi non abbiano voluto in realtà il matrimonio, inteso come donazione interpersonale dei nubendi.

Questa circostanza frequentemente concorre con altre, come la brevità della vita coniugale e l'iniziativa della separazione e del divorzio.

- la violenza fisica inferta per estorcere il consenso

Il timore indotto dall'esterno è uno dei motivi classici di nullità del matrimonio. Nel caso in cui ricorrano veri e propri atti di violenza a danno della parte recalcitrante, si ha un gravissimo indizio di invalidità del con-

senso prestato. Anche in questi casi la violenza deve essere immediatamente documentabile (es. referti medici; verbali delle autorità di polizia).

- la mancanza di uso di ragione comprovata da documenti medici

L'incapacità consensuale per cause psichiche richiede generalmente una approfondita indagine scientifica peritale che può espletarsi adeguatamente solo nel processo ordinario. Nondimeno, possono darsi casi di gravissime patologie, debitamente documentate (ad es. cartelle cliniche, perizie psichiatriche in sede civile), che secondo la consolidata giurisprudenza consentono di addivenire a un giudizio senza ombra di dubbio positivo circa la nullità del consenso espresso.

Tra i motivi per il processo più breve potrebbe essere anche il pericolo di morte di una delle parti a causa di una malattia incurabile in stato avanzato dietro presentazione del certificato medico.

Infine, il vicario giudiziale sia prudente e non esageri vedendo compiuti i presupposti per poter iniziare il processo più breve in gran numero delle domande e dei libelli, i quali vengono presentati al tribunale competente con la richiesta di dichiarare la nullità matrimoniale. È necessario evitare due estremi; volere risolvere tutte le cause con il processo più breve davanti al Vescovo da una parte e dall'altra parte di essere convinti di non esistere nullità matrimoniale evidente perché tutti i casi sono difficili.

4. Conclusione

Il processo matrimoniale più breve davanti al Vescovo costituisce probabilmente la più "sorprendente" innovazione del procedimento di accertamento della nullità del matrimonio delineata dalla recente riforma processuale. La sensazione di smarrimento e impreparazione è stata onestamente riconosciuta da più di un Vescovo...

La difficoltà e l'inesperienza in uno spirito di viva sollecitudine per la salvezza delle anime e di leale collaborazione con la spinta del Papa non possono fermarsi alla perplessità o confusione ma debbono tradursi nell'impegno abilitativo e nella cura attuativa.

Il *processus breviar* è infatti una preziosa risorsa per conseguire quella celerità, semplicità, prossimità ed economicità dell'accertamento, salvaguardando sempre il principio dell'indissolubilità e la natura e la funzionalità del mezzo giudiziario, desiderate dal Papa. Si tratta insomma di un ulteriore incentivo al *quam primum, salva iustitia* nella soluzione delle cause.⁴⁷

47. Cfr. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve davanti al vescovo*, Subsidia Canonica 19, Roma 2016, p. 11.

SKRÁTENÝ PROCES MANŽELskej NULITY PRED BISKUPOM

Miroslav Konštanc ADAM, O.P.
*sudca Apoštolského súdu Rota Romana**

1. Úvod

Dôvodom nedávnej reformy procesov manželskej nulity, tak v latinskej cirkvi ako aj vo východných katolíckych cirkvách, je rýchla aplikácia požiadavok, ktoré vyvstali počas III. mimoriadneho generálneho zasadnutia Biskupskej synody a po ňom. Predovšetkým v čl. 48 a čl. 49 *Relatio Synodi*¹ nachádzame niektoré návrhy na reformu procedúr a na „zrýchlenie procesov“ manželských káuz, takisto sú tam vyjadrenia o aktívnej zodpovednosti diecézneho biskupa za prípravu a zabezpečenie dostatočného počtu tých, ktorí sa podieľajú na výkone spravodlivosti.

Treba povedať, že pápež František už vo svojom príhovore k Najvyššiemu tribunálu Apoštolskej signatúry dňa 8. novembra 2013 zdôraznil zodpovednosť biskupov za vykonávanie spravodlivosti: „Vaša činnosť sa zameriava na podporu práce cirkevných tribunálov, ktorých úlohou je primerane

* Túto prednášku autor povedal na sympóziu kánonickeho práva v Spišskom Podhradí v utorok 23.8.2016. Mons. Miroslav Konštanc Adam, O.P., bol od roku 2014 členom Osobitnej pápežskej komisie na revidovanie procesu manželskej nulity a od roku 2015 je sudcom Rímskej Roty.

1. Porov. III ASSEMBLEA GENERALE STRAORDINARIA DEL SINODO DEI VESCOVI, *Relatio Synodi*, 18.X.2014, č. 48-49; pozri tiež J. A. NIEVA GARCÍA, *Reforma del proceso canónico para la declaración de nulidad del matrimonio y pastoral de los fieles divorciados vueltos a casar*, Madrid 2015, s. 20-30.

pomôcť veriacim, ktorí sa dožadujú spravodlivosti v Cirkvi za účelom dosiahnutia spravodlivého rozhodnutia. Dbajte, aby fungovali dobre a podporujte zodpovednosť biskupov za formáciu súcich pracovníkov spravodlivosti.⁴²

Pápež František akceptoval niektoré spomínané požiadavky synodálnych otcov, a tak dňa 27. augusta 2014 ustanovil osobitnú komisiu za účelom vypracovať návrh reformy manželských kánonických procesov. Výsledky práce tejto komisie sa nachádzajú v dvoch Motu Proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*³ a *Mitis et misericors Iesus*⁴, ktoré vstúpili do platnosti dňa 8. decembra 2015 a tak nahradili, v Kódexe kánonického práva ako aj v Kódexe kánonov východných cirkví, kánony, na základe ktorých sa dovtedy riadili procesy manželskej nulity.

Po promulgácii nových zákonov, na základe ktorých sa majú riadiť manželské procesy, sa spustila lavína presne formulovaných otázok a odpovedí, z ktorých vysvitlo, že bolo treba urobiť dodatočné autentické vyhlásenia ohľadom aplikácie nových normatívov. A tak sa stalo, že dňa 8. septembra 2015 bolo publikované v *L'Osservatore Romano*⁵ verejné vyhlásenie a dňa 7. decembra 2015⁶ bol publikovaný reskript ohľadom vykonania a zachovávanía nových manželských procesných zákonov. Vysvetľoval sa nimi „úmysel zákonodarcu“ („*mens legislatoris*“) ohľadom spomínanej reformy. Tieto dokumenty boli publikované aj v „*Subsidio applicativo* del Motu Pro-

2. Porov. FRANTIŠEK, Príhovor *Questa vostra sessione* na plenárnom zasadaní Najvyššieho tribunálu Apoštolskej signatúry, 8.XI.2013, in *AAS* 105 (2013), s. 1152.

3. Porov. Pápež František, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, Kežmarok 2015.

4. Porov. Pápež František, *Apoštolské listy pápeža Františka Mitis Iudex Dominus Iesus a Mitis et misericors Iesus*, Brno: Akadémie kánonického práva, 2015.

5. Porov. *L'Osservatore Romano*, 8.XI.2015, s. 8; TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del Motu pr. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano, gennaio 2016, s. 48; L. SABBARESE (ed.), *Nuove norme per la dichiarazione di nullità del matrimonio*, Bologna: EDB, 2016, s. 109-110.

6. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 49-50; L. SABBARESE (ed.), *Nuove norme...*, s. 111-113.

prio *Mitis Iudex Dominus Iesus*“, ktoré vyšlo tlačou pod hlavičkou Tribunálu Rímskej Roty v januári 2016.⁷

2. Skrátенý proces pred biskupom

Jednou z hlavných novínok reformy procesov manželskej nulity, ktorú si prial pápež František, je celkom iste skrátенý proces pred biskupom, v súlade s III. a IV. základnou zásadou formulovanou v Úvode (*Præmium*) Motu Proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*:

“...že sám biskup vo svojej cirkvi... je z toho istého dôvodu sudcom jemu zverených veriacich. Preto sa vyžaduje, aby... nedelegoval úplne úlohu súdiť manželské kauzy na iné úrady diecéznej kúrie. Toto sa zvlášť dotýka skrátенého procesu, ktorý...⁸ bude možné použiť v prípadoch, ak žiadosť o nulitu manželstva bude podopretá zvlášť evidentnými dôkazmi⁹.”

Inštitút skrátенého procesu, hoci má priamy vzťah s *Relatio Synodi* III. mimoriadneho generálneho zasadnutia Biskupskej synody o manželstve a rodine z roku 2014, bol však už predtým známy a používaný v zákonodarstve a vlastných predpisoch Najvyššieho tribunálu Apoštolskej signatúry.¹⁰

Z vyššie povedaného vyplýva, že skrátенý manželský proces pred biskupom je vyhradený len pre diecézneho biskupa a jemu na roveň postaveným v partikulárnych cirkvách; na základe kán. 381 § 2 a kán. 368 KKP sa jedná o teritoriálneho preláta a teritoriálneho opáta, o apoštolského administrátora apoštolskej administratúry zriadenej natrvalo a o apoštolského vikára a apoštolského prefekta na misijných územiach.

Diecézny tribunál nemôže súdiť prostredníctvom skrátенého procesu, hoci by boli splnené všetky ostatné predpoklady.

7. Porov. L. SABBARESE (ed.), *Nuove norme...*, s. 7-8.

8. *Mitis Iudex*, Præmium III.

9. *Mitis Iudex*, Præmium IV.

10. Porov. L. SABBARESE (ed.), *Nuove norme...*, s. 26-27.

Diecézny biskup nemôže delegovať túto svoju moc na nikoho iného (porov. kán. 135 § 3 KKP). Diecézny biskup nemôže delegovať (porov. kán. 134 § 3 KKP) napr. svojho súdneho vikára alebo generálneho vikára, aby rozhodol v skrátrenom manželskom procese. Diecézny administrátor (porov. kán. 427 § 1 KKP) môže vydať rozsudok v skrátrenom manželskom procese.

Najvyšší zákonodarca svojim *Motu proprio* sa rozhodol ustanoviť skráttený proces, ktorý sa má aplikovať za istých podmienok v prípadoch, kedy sa dá z predložených dôkazov dedukovať, že sa jedna o evidentne neplatné manželstvo. Nejedná sa o jednoduchú administratívnu procedúru, ale o skutočný proces, ktorý sa trochu podobá na dokumentačný proces, o ktorom pojednávajú kánony 1688-1690 KKP.

Prakticky, ak nezachováme všetky formality riadneho sporového procesu, no súčasne zachováme možnosť, aby vypovedali manželské stránky a vyjadril sa obhajca zväzku, je možné nájsť také dôkazy, ktoré by boli vhodné na to, aby na základe nich sudca mohol nadobudnúť morálnu istotu o neplatnosti manželstva. Súčasne musíme však zaručiť kontrolu, či sme správne aplikovali normy o skrátrenom procese tým, že poskytneme možnosť na apeláciu obhajcovi zväzku a takisto manželskej stránke, ktorá nie je spokojná s rozsudkom.

V krajinách, v ktorých – na základe konkordátu - cirkevný rozsudok o manželskej nulite môže získať aj civilné účinky, odporúča sa, aby stránky podpísali vyhlásenie, že nebudú žiadať o civilné uznanie cirkevného rozsudku o manželskej nulite, získaného v skrátrenom procese. V opačnom prípade sa totiž vystavia riziku, že by mohlo byť odmietnuté civilné uznanie cirkevného rozsudku o ich manželskej nulite, a to kvôli kontrastu s civilným poriadkom; s odmietnutím Európskeho súdneho dvoru pre ľudské práva a hrubé porušenie spravodlivosti v krajinách s osobným štatútom kresťanov (Egypt, Izrael, Jordánsko, Sýria, Irak a ďalšie; v súčasnosti platí v 17 krajinách bývalej Otomanskej ríše).

A tak skráteneý manželský proces sa odporúča aplikovať len na základe rozsudku o civilnom rozvode, kópia ktorého sa bude musieť predložiť pred rozhodnutím súdneho vikára o tom, či sa pôjde cestou riadneho alebo skráteneého procesu. Takto sa predíde rozhodovaniu o otázkach výživného pre deti, pre manželku, rozhodnutie, komu zverit' deti do výchovy, delenie spoločného majetku a pod.

2.1. Podmienky «sine qua non» pre skráteneý proces

Manželské prípady sa budú môcť vyšetrovať skráteneým procesom, ak dôjde k súbehu nasledujúcich požiadavok, formulovaných v kán. 1683 novej legislatívy:

Diecéznemu biskupovi prináleží súdiť kauzy manželskej nulity skráteneým konaním vždy, keď:

1° žiadosť o nulitu podajú obidve stránky alebo jedna z nich so súhlasom druhej stránky;

2° nastane súbeh okolností, skutkov i osôb v prospech nulity, a je to podpreté svedectvami alebo dokumentmi a nevyžaduje sa nijaké ďalšie skúmanie alebo dôslednejšie zbieranie dôkazov (porov. *Regole procedurali*, čl. 14, § 1).

Predpoklad, bez ktorého sa nedá ani len uvažovať o skráteneom procese je, že žiadosť o manželskú nulitu podajú obidve stránky, alebo jedna z nich so súhlasom druhej stránky. Na základe dvoch odpovedí Pápežskej rady pre legislatívne texty z dňa 1. októbra 2015 (Prot. N. 15138/2015 a 15139/2015)¹¹, súhlas druhej stránky musí byť výslovný a formálny, to znamená, že musí byť poskytnutý písomne alebo iným platným a verejným spôsobom. Inými slovami, nepredpokladá sa súhlas druhej stránky, ak tá neodpovedala.

V tomto prípade sa nedá aplikovať predpis čl. 11, § 2 *Procedurálnych zásad*: Ak sa odporca zverí do spravodlivosti tribunálu alebo, po legitímnom

11. Porov. www.delegumtextibus.va.

prvom predvolaní, nedá nijakú odpoveď, sa má za to, že neodporuje žiadosti o nulitu.

Táto zásada platí pre riadny sporový proces, nie však pre skrátенý proces. Rovnako sa prípad nemôže pojednávať skrátенým procesom, ak druhá stránka je nezvestná.

Niektorí kánónisti sú presvedčení, že zhodná žiadosť obidvoch stránok zvýhodňuje manželské stránky tým, že majú právo na skrátенý proces, čo sa neumožňuje v prípadoch, keď si manželské stránky protirečia. Táto okolnosť môže vyvolať u niektorých veriacich dojem, že aby ich manželstvo mohlo byť vyhlásené za neplatné v skrátenom procese, je treba zmanipulovať druhú stránku za účelom vymámiť od nej súhlas, aby sa mohla podať spoločná žiadosť na cirkevný súd¹².

2.2. Promótor spravodlivosti v skrátenom procese

Zriedkavo, predsa môže nastať nasledovný prípad:

Na základe predpisu kán. 1674 § 1 nových predpisov: Sú spôsobilými manželstvo napadnúť: 1° manželia, 2° promótor spravodlivosti, keď sa nulita stala už známou, ak sa manželstvo nedá konvalidovať alebo to nie je vhodné.

Problém je nasledovný: Je možné skúmať kauzu manželskej nulity skrátенým procesom, keď žiadosť podá promótor spravodlivosti?

Na základe predpisov *Motu propria* žiadosť musí byť podaná obidvomi stránkami alebo jednou z nich, so súhlasom druhej stránky.

Predstavme si však prípad, že manželstvo napadne promótor spravodlivosti. Súdny vikár nemá inú možnosť, len prijať žiadosť na riadny manželský sporový proces, hoci by obidve manželské stránky protestovali.

12. Porov. P. MAJER, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, in UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE, WYDZIAŁ PRAWA KANONICZNEGO (ed.), *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio «Mitis Iudex Dominus Iesus» papieża Franciszka*, Tarnów 2015, s. 167-168.

Podľa čl. 15 *Procedurálnych zásad*, ak „súdny vikár je presvedčený, že kauza by sa mohla riešiť skráteným procesom, pri oznámení žaloby v zmysle kán. 1676 § 1, vyzve“ obidve strany, aby oznámili tribunálu, či nemajú záujem pripojiť sa k žiadosti promotora spravodlivosti a zúčastniť sa procesu. Manželstvo stránok sa zdá byť evidentne neplatným. Preto dedukujeme, že v takomto prípade je možné, aby súdny vikár vydal dekrét o tom, že kauza, ktorá sa mala prejednávať riadnym sporovým procesom, sa bude skúmať skráteným procesom.¹³

2.3. Problém evidentne neplatného manželstva

Ďalšia nie jednoduchá záležitosť je rozhodnúť, kedy sa jedna o evidentne neplatné manželstvo na základe kán. 1683, 2° nových predpisov?

Príklady sú uvedené v čl. 14, § 1 *Procedurálnych zásad*. Ako treba chápať „**manifesto, manifeste**“, čiže „**evidentnosť**“, „**zrejmosť**“, v kánonickom práve nie je definované, jednoducho sa odkazuje na uvažovanie každého rozumného človeka.

Avšak v Kódexe kánonického práva výraz „**zrejme**“ je použitý v nasledujúcich kánoch: 41 (vykonávateľ administratívneho aktu, ktorému sa zveruje služba vykonania, nemôže odoprieť vykonanie tohto aktu, ak nie je **zrejme**, že tento akt je neplatný, alebo že z iného vážneho dôvodu je neprípustný...)¹⁴; 831 § 1 (do denníkov, brožúrok alebo periodík, ktoré zvyčajne **otvorene** napadajú katolícke náboženstvo alebo dobré mravy, veriaci v Krista nemajú ničím prispievať...)¹⁵; 915 (na sväté prijímanie sa nesmú pripustiť... a iní, ktorí tvrdošijne zotrávajú v **zjavne** ťažkom hriechu); 1007 (pomazanie chorých sa nemá udeliť tým, ktorí tvrdošijne zotrávajú v **zjavne** ťažkom hriechu); 1184 § 1, 3° (ak pred smrťou neprejavili nijaké znaky pokánia, cirkevné pohrebné obrady treba odoprieť... iným **zjavným** hriešnikom, ktorým nemožno priznať cirkevné pohrebné obrady bez verejného

13. Porov. *Ibid.*, s. 169.

14. Porov. kán. 1522 § 1 KKVC.

15. Porov. kán. 660 KKVC.

pohoršenia veriacich); 1645 §§ 1 y 2 (§ 1: Proti rozsudku, ktorý sa stal rozsúdenou vecou, stojí navrátenie do pôvodného stavu, len keď je **zjavne** preukázaná jeho nespravodlivosť. § 2: Avšak nespravodlivosť sa považuje za **zjavne** preukázanú, len ak: *nasleduje päť prípadov*)^{16, 17}

2.4. *Žiadosť o skrátený proces*

Kán. 1684 nových noriem predpisuje: Žiadosť, ktorou sa začína skrátený proces, okrem prvkov uvedených v kán. 1504, musí:

1° krátko, integrálne a jasne popísať fakty, na ktorých je žiadosť postavená;

2° uviesť dôkazy, ktoré môže sudca bezprostredne získať;

3° v prílohe uviesť dokumenty, o ktoré sa žiadosť opiera.

Kán. 1685 nových predpisov nariaďuje: Súdny vikár v tom istom dekrete, ktorým určí formulu sporu, ustanoví spravodajcu (inštruktora) a pomocníka (asesora) a povolá na zasadnutie všetkých, ktorí musia sa na ňom zúčastniť a ktoré sa bude konať podľa normy kán. 1686 a v časovej lehote do 30 dní.

Ideálne je, ak diecézny biskup má vlastný diecézny tribunál. V takomto prípade, súdny vikár je kompetentný, aby prijal žalobný spis. Takisto súdny vikár je kompetentný, aby rozhodol, či konkrétna kauza manželskej nulity sa začne vyšetrovať riadnym sporovým procesom alebo skráteným procesom pred biskupom.

Ak diecézny biskup nemá diecézny tribunál a ani ho nemôže v krátkom čase zriadiť, avšak má súdneho vikára, v takomto prípade je súdny vikár kompetentný, aby prijal žalobný spis, a ak zistí, že sú splnené všetky požadované okolnosti, začne vyšetrovanie kauzy manželskej nulity v skrátenom procese¹⁸.

16. Porov. kán. 1326 §§ 1-2 KKVC.

17. Porov. P. MAJER, *Proces malženeški...*, s. 168-169.

18. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 19.

Ak diecézny biskup nemá tribunál a ani súdneho vikára, musí zabezpečiť kvalifikovanú osobu (klerik, alebo laik s požadovaným akademickým titulom a skúsenosťami) z vlastnej diecézy, alebo si má vyžiadať kňaza s požadovaným vzdelaním z inej diecézy, ktorý by sa zaoberal kauzami manželskej nulity v skrátrenom procese¹⁹.

Ak je diecézny biskup v extrémnej núdzi a nemá možnosť, žeby získal nejakého kňaza s požadovaným vzdelaním z inej diecézy, v takomto prípade má poveriť najbližší tribunál niektorej susednej diecézy, aby sa ujal káuz manželskej nulity v skrátrenom procese, aby veriaci z jeho vlastnej diecézy takto mali možnosť, aby sa ich kauza manželskej nulity vyšetrovala v skrátrenom procese²⁰.

Vo všetkých týchto prípadoch, kde niet súdneho vikára v diecéze, žalobný spis má byť predložený diecéznemu biskupovi²¹.

V zmysle kán. 1684 nových predpisov, žiadosť, ktorou sa začína skrátrený proces, okrem prvkov uvedených v kán. 1504, musí:

1° krátko, integrálne a jasne popísať fakty, na ktorých je žiadosť postavená;

2° uviesť dôkazy, ktoré môže sudca bezprostredne získať;

3° v prílohe uviesť dokumenty, o ktoré sa žiadosť opiera.

Skrátrený proces, aby bol naozaj skrátreným, vyžaduje, aby od začiatku do konca procesu boli stanovené presné časové lehoty.

Keď bol žalobný spis predložený súdnemu vikárovi, a tento ho prijal, súdny vikár v tom istom dekréte, ktorým určil formulu sporu, má ustanoviť inštruktora a asesora a povolať na zasadanie stránky, obhajcu zväzku a svedkov, aby vyzbieral dôkazy, v časovej lehote do tridsať dní.

19. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 19.

20. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 19-20.

21. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 19-20.

Formulácia predmetu sporu by nemala byť problémom, nakoľko už zo samotnej žiadosti má byť zrejmá neplatnosť manželstva. Logicky predmet sporu má byť len jeden a nie viac, lebo potom by nastali nasledovné problémy:

1° či sa dá hovoriť o zrejme neplatnom manželstve, ak bude navrhnutých viac dôvodov prípadnej manželskej nulity?

2° či s viac než jedným predmetom sporu je možné predstaviť si skrátený proces?

3° čo sa stane, ak diecézny biskup nadobudne morálnu istotu, pokiaľ ide o manželskú nulitu z jedného určeného titulu, ale nenadobudne morálnu istotu, pokiaľ ide o ďalšie určené tituly vo formule sporu?

Preto text normy kán. 1685 v jednotnom čísle je v tomto prípade veľmi dôležitý: Súdny vikár v tom istom dekréte, ktorým určí formulu sporu (*dubii formulam determinat*), ustanoví spravodajcu (inštruktora) a pomocníka (asesora)...

2.5. Inštrukčná sesia v skrátrenom procese

Kán. 1686 nových predpisov predpisuje: Spravodajca (inštruktor), nakoľko je to možné, vyzbiera dôkazy na jednej jedinej sesii a určí termín 15 dní na to, aby boli predložené poznámky v prospech platnosti zväzku a obsahy stránok, ak ich majú.

Ustanoviť inštruktora v skrátrenom procese je povinné; avšak súdny vikár môže určiť aj sám seba za inštruktora. Ak sa však jedna o interdiecézny tribunál, nakoľko je to možné, nech vymenuje inštruktora z diecézy, v ktorej má kauza pôvod.

Pre inštruktora sa nevyžadujú špeciálne požiadavky, je však zrejmé, že má vynikať skúsenosťami a rozumnosťou. Za inštruktora v skrátrenom procese môžu byť ustanovení klerici i laici, ktorí majú vynikať dobrými mravmi, rozumnosťou a učenosťou.

Asesori, na tento účel schválení biskupom, môžu byť klerici i laici, bezúhonného života. Vyžaduje sa, aby boli „bezúhonného života, odborníci

v právnych alebo humánnych vedách²², nič navyiac sa nevyžaduje. Títo asesori budú môcť byť nielen kánonisti alebo právnici, ale aj psychiatri, psychológovia alebo odborníci z iných oblastí, podľa potrieb konkrétnej kauzy.

Ak stránky nepredložili spolu so žalobou prvky argumentov, o ktorých sa žiada súdna výpoveď stránok alebo svedkov, môžu tak urobiť aspoň 3 dni pred konaním inštruktorskej sesie. To isté sa týka obhajcu zväzku. Inštruktor tak bude mať podklady na prípravu otázok pre inštruktorskú sesiu²³.

Zvláštnosťou inštruktorskej sesie v skrátrenom procese, a to kvôli tomu, že by mala byť len jedna jediná sesia, je to, že pri vypočúvaní druhej stránky a jej svedkov môžu byť prítomní okrem inštruktora a notára aj stránky a ich advokáti, ak inštruktor nerozhodne, že pre okolnosti vecí či osôb sa bude postupovať inak²⁴. Zdôvodňuje sa to tým, že stránky spoločne predložili žalobu a neplatnosť ich manželstva je zrejmä.

V inštrukčnej sesii výpovede stránok a svedkov musia byť notárom zapísané, avšak súhrnne a iba to, čo sa vzťahuje na podstatu sporného manželstva. V každom prípade však inštruktor môže usmerniť notára, ako postupovať²⁵.

V prípade, že by nebolo možné zhromaždiť všetky dôkazy v jednej jedinej inštrukčnej sesii, inštruktor bude môcť určiť, že bude ďalšia sesia, alebo viac sesí. Sesí však by nemalo byť viac než dve alebo tri, pretože takto sa nebude dať zachovať charakter skráteneho procesu²⁶.

Po vyzbieraní dôkazov nie je nutné, aby boli zverejnené akty, ak stránky a ich advokáti sa zúčastnili na procese a boli prítomné na inštrukčnej sesii. Predsa však inštruktor určí termín 15 dní na to, aby obhajca zväzku predložil poznámky v prospech platnosti zväzku a stránky a ich advokáti môžu predložiť obhajoby, ak ich majú. Pre obhajcu zväzku je povinnosťou, aby tak urobil, nakoľko zastupuje verejné dobro, zatiaľ čo stránku majú právo,

22. Porov. *Mitis Iudex*, kán. 1673 § 4.

23. Porov. *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 17.

24. Porov. *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 18 § 1.

25. Porov. *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 18 § 2.

26. Porov. *Mitis Iudex*, kán. 1686.

ktoré im dovoľuje, ak sa to zdá nevyhnutné, aby predložili písomné obhajoby dôkazov, zhromaždených v inštrukčnej sesii v prospech nulity manželstva²⁷.

2.6. Rozsudok v skrátenej procese

Kán. 1687 § 1 novej legislatívy nariaďuje: Diecézny biskup po prijatí spisov a po konzultácii so spravodajcom (inštruktorom) a pomocníkom (asesorom), a po obdržaní pripomienok obhajcu zväzku, ak ich nejaké má, ako aj obhajôb stránok, ak dosiahol morálnu istotu o nulite manželstva, vynesie rozsudok. V opačnom prípade posunie kauzu na riadny proces.

Menovanie asesora v skrátenej procese je povinné a vyžaduje sa len jeden asesor. Ak sa má kauza pojednávať riadnym procesom, súdny vikár, tým istým dekrétom rozhodne, či ustanoví kolégiový tribunál alebo samosudcu s dvomi asesormi, v súlade s predpisom kán. 1673 § 4 nových predpisov (porov. kán. 1674 § 3). Ak sa bude platnosť manželstva skúmať skrátenej procesom, súdny vikár má postupovať podľa predpisu kán. 1685, to znamená, že vymenuje len jedného asesora. Je treba povedať, že inštruktor v skrátenej procese je vlastne druhým asesorom. Svetlo v tomto prípade nám poskytuje predpis kán. 1687 § 1 nových noriem: Diecézny biskup po prijatí spisov a po konzultácii so spravodajcom (inštruktorom) a pomocníkom (asesorom)... Kvôli platnosti rozsudku, v skrátenej procese diecézny biskup musí konzultovať inštruktora a takisto asesora. V kán. 1687 § 1 nových predpisov, ktorý pojednáva o riadnom sporovom procese, sa nevraví nič o povinnosti, ba viac, je tam zmienka „ubi fieri potest“, „ak je to možné“, nech si priberie dvoch poradcov (asesorov)... (porov. kán. 1673 § 4).

V skrátenej procese musí byť povinne prítomný obhajca zväzku, prítomnosť ktorého by mala zohľadňovať jeho *munus*, ktorý je mu zverený, na druhej strane sa však nemá pričiňovať k tomu, aby spomaľoval proces. Požiadavky na obhajcu zväzku sa riadia podľa v súčasnosti platných zákonov.

27. Porov. *Ibid.*

A tak, má byť klerikom alebo laikom bezúhonnej povesti, doktorom alebo licenciátom kánonického práva, osvedčený v rozumnosti a horlivosti za spravodlivosť²⁸.

V skrátanom procese sa má takisto zúčastniť notár; takže akty, ktoré on nepodpísal, sa majú pokladať za nulitné²⁹. Nevyžadujú sa iné požiadavky na notára, okrem tých, predpísaných pre všetkých notárov kúrie: „musia vynikať bezúhonnou povestou a nad akékoľvek podozrenie“³⁰.

Diecézný biskup, ktorý má vyniesť rozsudok, v skrátanom procese má exkluzívnu kompetenciu a preto nemôže pre túto úlohu delegovať diecézny ani interdiecézny tribunál. Dôvody sú nasledovné:

a) z teologického dôvodu súčasná reforma vyžaduje, aby diecézny biskup sa stal osobne znamením blízkosti cirkevnej spravodlivosti pre všetkých veriacich a zárukou proti prípadnej laxnosti pri vyhlasovaní manželskej nulity;

b) systematický poriadok vyžaduje, aby prípadná apelácia proti rozsudku diecézneho biskupa bola podaná Metropolitovi alebo dekanovi Rímskej Roty; to by však nebolo možné, keby rozsudok v skrátanom procese bol vynesený kolégiovým tribunálom.

Inštruktor má odovzdať diecéznemu biskupovi akty kauzy. Po prvom prečítaní, biskup musí pozvať na konzultáciu inštruktora a asesora, spolu alebo oddelene. Bolo by užitočné, keby inštruktor a asesor odovzdali biskupovi v písomnej forme svoje zdôvodnené závery a počas stretnutia s biskupom, aby mu odpovedali na všetky jeho otázky a vyjasnili pochybnosti.

Pri zvažovaní dôkazov, biskup musí mať na zreteli súdne priznania a výpovede stránok, podopreté prípadnými svedkami dôveryhodnosti, ktoré môžu mať silu plného dôkazu berúc do úvahy všetky indície a dôkazné prvky, ak nie sú iné prvky, ktoré by to spochybnili³¹. Aj výpoveď jedného

28. Porov. kán. 1435.

29. Porov. kán. 1437 § 1.

30. Kán. 483 § 2.

31. Porov. kán. 1678 § 1.

svedka môže byť plne dôveryhodná, ak ide o kvalifikovaného svedka, ktorý vypovedá z pozície svojho úradu alebo okolnosti skutkov a osoby tomu nasvedčujú³².

Napokon biskup musí preštudovať povinné pripomienky obhajcu zväzku a prípadné obhajoby stránok. Ak dosiahol morálnu istotu o nulite manželstva, nech vynesie rozsudok.

Diecézny biskup v skrátanom procese môže vyniesť len afirmatívny rozsudok. V prípade, že diecézny biskup nenadobudne morálnu istotu o manželskej nulite v konkrétnom prípade, nech posunie kauzu na riadny proces na tom istom tribunáli prvej inštancie.

Z toho vyplýva, že diecézny biskup nemôže dať negatívny rozsudok v skrátanom procese. V prípade že nenadobudne morálnu istotu, dekrétom bude musieť posunúť kauzu na riadny proces. Prípadný negatívny rozsudok bude musieť byť vydaný na konci riadneho procesu³³.

Ak sa kauza riešila na interdiecéznom tribunáli, biskup, ktorý je kompetentný vyniesť rozsudok, je biskup miesta, na základe ktorého sa stanovila kompetencia v zmysle kán. 1672 nových predpisov. Ak by ich bolo viac ako jeden, nech sa zachová, nakoľko je to možné, princíp (zemepisnej) blízkosti medzi stránkou a sudcom³⁴.

Diecézny biskup nech stanoví podľa svojej uváženej múdrosti spôsob, akým vynesie rozsudok (napr. verejná audiencia).³⁵

Kán. 1687 § 2 novej legislatívy predpisuje: Celý text rozsudku s odôvodnením nech sa oznámi čím skôr stránkam.

Rozsudok, podpísaný diecéznym biskupom a notárom, nech vyloží v krátkosti a po poriadku dôvody svojho rozhodnutia a nech sa oznámi riadne stránkam v časovej lehote jedného mesiaca odo dňa rozhodnutia.

32. Porov. kán. 1678 § 2.

33. Porov. *Mitis Iudex*, kán. 1687 § 1.

34. Porov. *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 19.

35. Porov. *Mitis Iudex*, Procedurálne zásady, čl. 20 § 1.

Biskup môže dovoliť, aby rozsudok podpísal aj inštruktor a takisto aj asesor.³⁶

Po uplynutí predpísanej časovej lehoty na apeláciu, rozsudok sa stane konečným a vykonateľným a poskytne právo stránkam uzavrieť nové manželstvo, ak im nebol daný zákaz v samotnom rozsudku.³⁷

2.7. Apelácia proti rozsudku v skrátenej procese

Kán. 1687 § 3 nových noriem nariaďuje: Proti rozsudku biskupa je možné podať apeláciu Metropolitovi alebo na Rímsku Rotu; ak bol rozsudok vynesený Metropolitom, možno podať apeláciu najstaršiemu sufragánovi³⁸; proti rozsudku iného biskupa, ktorý nemá vyššieho predstaveného iba rímskeho veľkňaza, možno podať apeláciu biskupovi ním stabilne určeného.

Je treba zdôrazniť, že pokiaľ žiadosť o nulitu podali obidve stránky alebo jedna z nich so súhlasom druhej stránky, apelácia, hoci je možná, mala by byť zriedkavá. Diecézny biskup v skrátenej procese nemôže vyniesť negatívnu sentenciu, a tak pokiaľ budú nejaké apelácie, tak najpravdepodobnejšie zo strany obhajcu zväzku.

Kán. 1687 § 4 nových predpisov zdôrazňuje: Ak sa apelácia javí ako naťahovanie procesu, metropolita alebo biskup, o ktorom sa píše v § 3, alebo dekan Rímskej Roty, ho odmietne dekrétom; ak sa apelácia prijme, kauza sa posunie na riadny proces na druhom stupni.

V prípade apelácie (podanej napr. obhajcom zväzku), musí sa vyjadriť Metropolit alebo jemu na roveň postavený v zmysle kán. 1687 § 3, alebo dekan Rímskej Roty. Ak sa apelácia javí ako naťahovanie procesu, všetci

36. Porov. *Mitis Index*, Procedurálne zásady, čl. 20 § 2.

37. Porov. kán. 1682 § 1.

38. Pápežská rada pre legislatívne texty dňa 13. októbra 2015 odpovedala na otázku, či apelácia proti rozsudku Metropolitovi – podľa kán. 1687 § 3 – sa má poslať najstaršiemu sufragánovi v cirkevnej provincii; to znamená, či sa má poslať vekom najstaršiemu sufragánovi v provincii alebo najstaršiemu biskupovi od biskupskej vysviacky. Sufragán, ktorému sa má poslať apelácia, nie je biskup najstarší vekom ani od svojej biskupskej vysviacky, ale biskup, ktorého diecéza je najstaršia v cirkevnej provincii (porov. www.delegumtextibus.va).

vyššie spomínaní nech ju odmietnu dekrétom.³⁹ Ak sa apelácia prijme, kauza sa posunie na riadny proces na druhom stupni.⁴⁰

3. Procedurálne zásady ako postupovať v kauzách manželskej nulity

Tretia časť Motu proprio obsahuje *Procedurálne zásady ako postupovať v kauzách manželskej nulity*; nás však zaujíma predovšetkým čl. 14:

§ 1. Medzi prípady, v ktorých možno konať kauzy manželskej nulity skráteným procesom podľa kánonov 1683-1687, možno zaradiť napríklad: prípad absencie viery, čo môže spôsobiť simuláciu súhlasu alebo omyl determinujúci vôľu; časová krátkosť manželského spolužitia, realizovaný potrat, ktorý zabránil vzniku nového života; tvrdošijné zotrúvanie v mimomanželskom vzťahu v čase sobáša alebo v čase bezprostredne následnom, podvodné zamlčanie neplodnosti alebo závažnej choroby alebo detí narodené z predchádzajúceho vzťahu alebo pobytu vo väzení; kauzy manželstiev, ktoré vedú život úplne v protiklade s manželským spôsobom života alebo manželstvo uzavreté pod neočakávaným tehotenstvom ženy alebo sobáš pod fyzickým násilím, keď ide o vynútený súhlas, absencia používania rozumu doložená lekáorskými dokladmi, atď.

§ 2. Medzi dokumentmi podporujúcimi žiadosť o manželskú nulitu sú lekárske dokumenty, ktoré môžu spôsobiť, že žiadať znalecký posudok z úradu je zbytočné.

Procedurálne zásady v čl. 14 poskytujú niekoľko príkladov, okolností, ktoré keď sa vyskytnú, umožnia začať skrátený proces. Tento krátky zoznam príkladov a okolností má byť považovaný za pomôcku, ktorá by mala súdnemu vikárovi uľahčiť rozlišovanie, v ktorých prípadoch by mohlo ísť o prípad evidentnej manželskej nulity. Netreba tento krátky zoznam považovať za nejaké skutočné prezumpcie, na základe ktorých sa určí dôkaz nulity. Každá okolnosť môže mať inú váhu, ak ju posudzujeme vo všeobec-

39. Porov. kán. 1687 § 3.

40. Porov. kán. 1687 § 4.

nosti alebo v súvislosti s nejakou konkrétnou manželskou kauzou, alebo v súvislosti s prípadným dôvodom manželskej nulity, na základe ktorého sa prijme kauza na preskúmanie.

Aby nedošlo k nedorozumeniu; tieto okolnosti v skutočnosti nie sú nové dôvody manželskej nulity.

Jednoducho, sú to situácie, ktoré *judikatúra* už dosť dlho označuje za symptomatické prvky neplatnosti manželského súhlasu, ktoré môžu byť ľahko dokázané svedectvami alebo dokumentmi, ktoré je možné ľahko získať.

V istých konkrétnych situáciách môžu mať takú silnú váhu, že je zrejme, že sa jedna o prípad neplatného manželstva. Preto je treba veľmi pozorne a realisticky vnímať globálne podmienky veriacich v dnešnom svete a brať do úvahy rozličné kultúry, len tak dokážeme identifikovať niektoré prvky, ktoré by mohli spôsobovať manželskú nulitu, zatiaľ čo v inom spoločenskom a kultúrnom prostredí sa im nepripisuje až taká veľká dôležitosť.⁴¹

O ktoré špeciálne okolnosti sa jedná?⁴²

- prípad absencie viery, čo môže spôsobiť simuláciu súhlasu alebo omyl determinujúci vôľu

Myslí sa tu absencia viery, ktorá sa prejavuje vo falošnej predstave manželstva alebo v rozhodnutí simulovať, čo má veľmi nepriaznivý vplyv na manželský súhlas. Inými slovami, ide o omyl, ktorý determinuje vôľu (porov. kán. 1099), alebo o vadu platného úmyslu kvôli vylúčeniu samého manželstva alebo niektorého podstatného prvku, alebo podstatnej vlastnosti manželstva (porov. kán. 1101 § 2).

Odkresťančenie súčasnej spoločnosti spôsobuje ťažký deficit chápania samého manželstva takým spôsobom, že môže determinovať vôľu. Kríza manželstva, teda, vo svojom počiatku nie je ničím iným, len krízou pozna-

41. Porov. TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo...*, s. 32-33.

42. Porov. *Ibid.*, s. 33-35.

nia osvieteného vierou.⁴³ Ľudská a kultúrna formácia osôb je pod silným a mienkotvorným vplyvom svetskej mentality;⁴⁴ viera uzatvorená v subjektívizme, v sebe samej alebo v citoch,⁴⁵ sa ukazuje nedostatočnou k tomu, aby dopomohla k správne mu chápaniu inštitúcie manželstva a jeho ustanovujúcich záväzkov.

K tomuto sa často pridružuje psychologická a mravná krehkosť snúbencov, najmä ak mladí alebo jedným slovom nezrelí snúbenci, chápu manželstvo len ako nejakú formu citovej pohody. Takíto snúbenci veľmi ľahko simulujú manželský súhlas, pričom pozitívnym úkonom vôle vylučujú zo svojho manželstva trvalosť spojenia alebo jeho výlučnosť.⁴⁶

- časová krátkosť manželského spolužitia

Krátkodobosť manželského spolužitia môže byť ukazovateľom evidentnej nulity na základe napr. simulovanej vôle, manželstva uzatvoreného s podmienkou, omylom alebo podvodom, ale aj neschopnosti žiť v manželstve kvôli nejakej psychickej poruche.

- realizovaný potrat, ktorý zabránil vzniku nového života

Môže sa jednať o veľmi silný ukazovateľ simulovanej vôle, vylučujúcej dobro potomstva. Okrem toho delikt potratu sám v sebe poukazuje na obrovskú priepasť medzi manželskou stránkou a morálkou Cirkvi, čo môže byť aj znamením absencie viery s vyššie komentovanými dôsledkami.

- tvrdošijné zotrúvanie v mimomanželskom vzťahu v čase sobáša alebo v čase bezprostredne následnom

Táto okolnosť sa môže považovať za ukazovateľ odmietania záväzku vernosti; takisto v niektorých prípadoch má za následok odmietanie in-

43. Porov. FRANTIŠEK, Príhovor k Tribunálu Rímskej Roty, 23.I.2015.

44. Porov., FRANTIŠEK, Exhort. Ap. *Evangelii gaudium*, č. 93.

45. Porov. *Ibid.*, č. 94.

46. Porov. *Ibid.*, č. 66.

tímneho života s legitímnym manželom či manželkou. Aj v tomto prípade môžu byť akceptované dokladové dôkazy, ako sú napr. správy súkromných detektívov, listy, fotografie a filmy, výpisy telefonických hovorov, sms, e-mailov a pod.

- podvodné zamlčanie neplodnosti alebo závažnej choroby alebo detí narodené z predchádzajúceho vzťahu alebo pobytu vo väzení

V týchto prípadoch máme do činenia s podvodom, pokiaľ ide o omyl vo vlastnosti osoby, ktorý môže ťažko narúšať manželské spolunažívanie, a spôsobiť nulitu manželského súhlasu. Evidentnosť požadovaná novými predpismi sa v takomto prípade prejavuje tým, že vlastnosť osoby je možné dokázať bezpečne, napr. dokumentmi ako sú lekárske správy, potvrdenia a civilné rozsudky a pod.

- kauzy manželstiev, ktoré vedú život úplne v protiklade s manželským spôsobom života alebo manželstvo uzavreté pod neočakávaným tehotenstvom ženy

Ak je dôvod, ktorý núti stránku uzatvoriť manželstvo úplne v protiklade s manželským spôsobom života, ako je napr. získanie občianstva, legitimovanie potomstva, získanie ekonomických výhod a pod., alebo spočíva výlučne v neočakávanom tehotenstve ženy, potom je možné predpokladať, že jedna stránka alebo obidve manželské stránky v skutočnosti nechceli manželstvo, chápané ako osobné vzájomné darovanie snúbencov jeden druhému. Táto okolnosť je sprevádzaná často s inými, ako je napr. krátkodobosť manželského života a iniciatíva o rozvod.

- sobáš pod fyzickým násilím, keď ide o vynútený súhlas

Nátlak alebo veľký strach vyvolaný zvonku je jedným z klasických dôvodov manželskej nulity. V prípade, že dôjde k skutočnému nátlaku na jednu zo stránok a tá nemá inú možnosť, ako sa oslobodiť od strachu, len uzavrieť manželstvo, dá sa predpokladať, že takýto manželský súhlas bol vynútený a teda neplatný. Aj v takýchto prípadoch musí byť násilie veľmi

ľahko dokázateľné, napr. z lekárskejších správ, policajných správ, civilných rozsudkov a pod.

- absencia používania rozumu doložená lekárskejšími dokladmi

Na dokazovanie manželskej neschopnosti z psychických dôvodov sa vo všeobecnosti vyžadujú psychiatrické vyšetrenia a znalecké posudky, na čo je potrebný riadny proces. Predsa však môže nastať prípad, že veľmi ťažká psychická patológia je ľahko dokázateľná, lebo stránka je ochotná predložiť celú svoju lekársku dokumentáciu s lekárskejšími správami a znaleckými posudkami, vykonanými napr. na základe nariadenia civilného súdu, z ktorej vyplýva, že niet najmenej pochybnosti o neplatnosti manželského súhlasu manželskej stránky.

Medzi dôvodmi, na základe ktorých by bolo možné postupovať skráteným procesom by mohlo byť aj nebezpečenstvo smrti jednej z manželských stránok v dôsledku nevyliciteľnej choroby v pokročilom štádiu, dosvedčené lekárskejšími správami.

Napokon, je treba pripomenúť, aby súdny vikár bol rozvážny a nepreháňal s tým, že by videl splnené predpoklady pre začatie skráteného procesu vo veľkom počte žiadosti, ktoré prichádzajú na cirkevný súd s prosbou vyhlásiť manželstvo za neplatné. Treba sa vyhnúť dvom extrémom; teda chcieť vyriešiť všetky kauzy skráteným procesom pred biskupom a na druhej strane nedovoliť nijakému veriacemu možnosť, aby sa platnosť jeho manželstva skúmala v skrátenom procese v presvedčení, že nejestvujú prípady zrejmej manželskej nulity, pretože všetky prípady sú ťažké.

4. Záver

Skrátený proces pred biskupom predstavuje pravdepodobne „najprekvapujúcejšiu novinku“ v nedávnej reforme procesov dokazovania manželskej

nulity. Nepochopenie a nepripravenosť na takúto zmenu úprimne priznalo viacero biskupov po celom svete.

Ťažkosti a nedostatok skúsenosti je možné prekonať v duchu živého záujmu o spásu duší. Verná spolupráca s pápežom Františkom na tomto poli sa nemôže predsa zablokovat' nepochopením alebo zmätenosťou niektorých biskupov, ba naopak treba vytvoriť podmienky na to, aby sa podarilo uviesť do života túto dlho požadovanú reformu.

Processus brevior je v skutočnosti cenným prostriedkom, aby sa dosiahlo urýchlenie a zjednodušenie procedúr, blízkosť k veriacim a finančné a časové ušetrenie, pri zachovaní princípu nerozlučiteľnosti manželského zväzku, s použitím funkčných právnych prostriedkov, tak ako si to praje sám pápež. V každom prípade, v procesoch manželskej nulity sa jedna o jeden z najnovších pokusov *quam primum, salva iustitia*.⁴⁷

47. Porov. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve davanti al vescovo*, *Subsidia Canonica* 19, Roma 2016, s. 11.

LA RESPONSABILITÀ DEL VESCOVO DIOCESANO NEL PROCESSO GIUDIZIALE MATRIMONIALE DOPO LA PROMULGAZIONE DEL “MOTU PROPRIO” MITIS IUDEX DI PAPA FRANCESCO

Paweł MALECHA

*promotore di giustizia sostituto del Supremo Tribunale
della Segnatura Apostolica*

1. Premessa

Papa Francesco già nella prefazione al “motu proprio” *Mitis Iudex Dominus Iesus*¹ mette in evidenza sia il ruolo e la responsabilità del vescovo diocesano nell’ambito della giustizia canonica che i suoi compiti nel campo dell’amministrazione di essa. Questo tema viene sviluppato successivamente anche nelle altre parti del *motu proprio* e ad esso si attribuisce una grande importanza.

La questione della responsabilità del vescovo diocesano nel processo matrimoniale non è stata sempre adeguatamente valutata nella prassi giudiziaria e dottrinale e, pertanto, molti canonisti non le hanno dedicato l’attenzione dovuta; certamente la ragione di ciò è nel fatto che essa sembrava apparentemente molto semplice e chiara.

Lo scopo del presente studio è di mettere in evidenza il magistero della Chiesa e di papa Francesco sul tema. Saranno analizzati non soltanto la lettera apostolica, *motu proprio* data, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, ma anche

1. In *AAS* 107 (2015) 958-970.

i documenti della Santa Sede, in particolare del Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica, il cui compito principale è quello di vigilare sulla retta amministrazione della giustizia nella Chiesa². Si tenterà dunque, entro i limiti di questo studio, di fornire un quadro il più completo possibile dell'argomento attraverso l'esposizione innanzitutto dei problemi di carattere dottrinale e poi dei compiti ed obblighi del vescovo diocesano per arrivare ad alcune considerazioni conclusive. Non sarà, invece, affrontata la questione della responsabilità del vescovo diocesano nei processi che non sono giudiziali.

2. Il vescovo diocesano come giudice

2.1 Il vescovo diocesano come *iudex natus*

Il Concilio Vaticano II, in conformità alla Sacra Scrittura e alla Tradizione, ha affermato che i vescovi *hanno il sacro diritto e davanti al Signore il dovere di dare leggi ai loro sudditi, di giudicare e di regolare tutto quanto appartiene al culto e all'apostolato*³. Il vescovo diocesano ha quindi nella sua Chiesa particolare la piena potestà giudiziale. Questo potere gli deriva, come ricorda papa Francesco nella lettera apostolica *Mitis Iudex Dominus Iesus*, dal potere delle chiavi che il Signore Gesù ha affidato a Pietro e ai suoi successori per svolgere le opere di giustizia e di verità nella Chiesa. Il Santo Padre sottolinea che *questa suprema e universale potestà, di legare e di sciogliere qui in terra, afferma, corrobora e rivendica quella dei Pastori delle Chiese particolari, in forza della quale essi hanno il sacro diritto e davanti al Signore il dovere di giudicare i propri sudditi*⁴. Il processo giudiziale matrimoniale, come dimostra anche il nome del “*motu proprio*” *Mitis Iudex Dominus Iesus* (il Signore Gesù, *Giudice clemente*), va inquadrato all'interno dell'insegnamento del Vangelo.

2. Cfr. Cost. Ap. *Pastor bonus*, art. 121 e 124, in *AAS* 80 (1988) 841-912 e *Lex propria* della Segnatura Apostolica, artt. 32 e 35, in *AAS* 100 (2008) 513-538.

3. Cost. dogm. sulla Chiesa *Lumen gentium*, n. 27.

4. FRANCESCO, *Mitis Iudex*, preambolo.

Papa Francesco descrive Gesù non solo come un *Giudice*, ma anche come un *Pastore*, e con questo vuole sottolineare che il processo matrimoniale deve essere visto come un'attività pastorale della Chiesa. Pertanto, tra l'attività evangelizzatrice della Chiesa e la sua giurisdizione non ci devono essere tensioni e disaccordi, ma, al contrario, le due attività devono essere sempre governate da quell'armonia e coerenza che, sole, sono in grado di porre la salvezza delle anime (*salus animarum*) a legge suprema nella Chiesa⁵.

È certo che il vescovo diocesano (e tutti coloro che sono a lui equiparati)⁶ ha non soltanto il *diritto*, ma anche il *dovere*, in forza della legge di Dio, di giudicare *coram Domino* i propri fedeli. Per questo motivo il vescovo diocesano viene chiamato nella sua diocesi *iudex natus*. Egli non può mai rinunciare alla responsabilità della retta amministrazione della giustizia nella propria diocesi, perché in essa è giudice in virtù della legge divina.

Il Legislatore si riferisce al vescovo diocesano come *iudex natus* al can. 1419, § 1, dove si legge: *In ciascuna diocesi e per tutte le cause non escluse espressamente dal diritto, giudice di prima istanza è il vescovo diocesano [...]*. Lo stesso ripete nell'art. 22, § 1 dell'Istruzione *Dignitas connubii* [=DC] ed anche nella lettera apostolica *Mitis Iudex Dominus Iesus* (nuovo can. 1673 § 1). Tuttavia, papa Francesco, come vedremo in seguito (processo più breve), cambia nel "motu proprio" *Mitis Iudex Dominus Iesus* il contenuto del § 2, art. 22 DC, secondo il quale si considera giusto, se non lo richiedono motivi particolari, che il vescovo diocesano non eserciti personalmente il potere giudiziale.

5. Cfr. J. DYDUCH, *Preambula*, in *Praktyczny komentarz do Listu apostołkiego motu proprio "Mitis Iudex Dominus Iesus" papieża Franciszka*, Tarnów 2015, 31.

6. In forza del can. 381, § 2 sono equiparati al vescovo diocesano coloro che presiedono le altre comunità di fedeli di cui al can. 368: la prelatura territoriale e l'abbazia territoriale, il vicariato apostolico e la prefettura apostolica e altresì l'amministrazione apostolica eretta stabilmente. Per la chiarezza dell'esposizione, in questo studio si parla soltanto del vescovo diocesano, ma sotto questo nome s'intende anche coloro che sono a lui equiparati.

2.2. Il diritto dei fedeli di rivendicare e difendere i diritti di cui godono nella Chiesa

Non è possibile dimenticare in alcun modo che compete ai fedeli il diritto di rivendicare e difendere legittimamente i diritti di cui godono nella Chiesa presso il foro ecclesiastico competente (cfr. can. 221, § 1). Tra questi diritti, in particolare, spicca il diritto di impugnare il matrimonio della nullità e di ottenere una sentenza giusta.

Dal punto di vista pastorale, tale diritto è fondamentale e impone al giudice un dovere importante e una grande responsabilità. Pertanto, i procedimenti matrimoniali devono essere svolti conformemente alle disposizioni del diritto canonico, perché in essi si tratta della nullità o meno del matrimonio. In altre parole, il ruolo del giudice è quello di determinare la verità oggettiva circa la validità del vincolo matrimoniale. La dichiarazione di nullità del matrimonio, infatti, ha carattere meramente dichiarativo, e non costitutivo. Perciò il matrimonio obiettivamente valido rimane davanti a Dio sempre valido, anche se il processo per qualche motivo lo ha dichiarato nullo.

A questo punto si deve ricordare che la misericordia verso i coniugi feriti non può superare ed aggirare la verità. In caso contrario, c'è il rischio che la dottrina sulla indissolubilità del matrimonio diventi poco credibile. Per questo si richiede un processo serio che garantisca un'individuazione della verità oggettiva, cioè di quella verità che, per vari motivi, non agisce in favore di una o dell'altra parte. Per es. i sentimenti di compassione per le parti ferite sono una verità soggettiva⁷.

Il giudice, pertanto, non può mai essere oggetto di alcuna influenza, esterna o interna, ma deve sempre rimanere imparziale. *Il giudice che veramente agisce da giudice, cioè con giustizia*, – insegna il Santo Padre Giovanni Paolo II – *non si lascia condizionare né da sentimenti di falsa compassione per le persone, né da falsi modelli di pensiero, anche se diffusi nell'ambiente. Egli sa*

7. Cfr. GIOVANNI PAOLO II, *Discorso alla Rota Romana*, 17 gennaio 1998, n. 5, in *AAS* 90 (1998) 784.

*che le sentenze ingiuste non costituiscono mai una vera soluzione pastorale, e che il giudizio di Dio sul proprio agire è ciò che conta per l'eternità*⁸. Le decisioni del giudice devono essere basate solo ed esclusivamente sulla verità che è in ogni processo canonico, dall'inizio alla fine, fondamento madre e legge della giustizia. La giustizia, che non rispecchia la verità, non è giustizia⁹.

Alla luce di quanto detto, si presentano in modo chiaro i compiti del vescovo diocesano, che è, in virtù del diritto divino, giudice nella sua diocesi e per le sue decisioni renderà conto davanti al Signore. Egli può esercitare il suo potere giudiziale non solo di persona, ma anche tramite altri¹⁰: come principale responsabile delle attività del proprio tribunale, però, deve sempre vigilare sulla retta amministrazione della giustizia nella sua diocesi in modo tale che le decisioni del suo foro siano sempre basate sulla verità oggettiva.

2.3. Presentazione delle responsabilità del vescovo diocesano

2.3.1. L'obbligo di istituire un tribunale diocesano

Ogni vescovo diocesano deve costituire per la propria diocesi un tribunale diocesano (cfr. art. 22, § 3, DC). Di questo dovere parla espressamente e specificamente l'Istruzione *Dignitas connubii*, mentre solo indirettamente il Codice di diritto canonico (cfr. can. 1420 § 1). Papa Francesco nel "motu proprio" *Mitis Iudex Dominus Iesus*, invece, afferma chiaramente che il vescovo diocesano ha il dovere, per quanto possibile, di istituire nella sua

8. «Il giudice che veramente agisce da giudice, cioè con giustizia, non si lascia condizionare né da sentimenti di falsa compassione per le persone, né da falsi modelli di pensiero, anche se diffusi nell'ambiente. Egli sa che le sentenze ingiuste non costituiscono mai una vera soluzione pastorale, e che il giudizio di Dio sul proprio agire è ciò che conta per l'eternità», GIOVANNI PAOLO II, *Discorso alla Rota Romana*, 29 gennaio 2005, n. 5, in *AAS* 97 (2005) 165.

9. Cfr. GIOVANNI PAOLO II, *Discorso alla Rota Romana*, 4 febbraio 1980, n. 2, in *AAS* 72 (1980) 173

10. Cfr. can. 1419, § 1.

diocesi il tribunale diocesano per le cause di nullità del matrimonio. Se egli non avesse tale possibilità, si dovrebbe rivolgere ad un altro tribunale diocesano o interdiocesano (nuovo can. 1673, § 2)¹¹. È opportuno sottolineare che nel caso del tribunale interdiocesano il vescovo diocesano con gli altri vescovi che lo hanno eretto, continuano ad essere giudici di diritto divino (*iudex natus*). Pertanto, il gruppo (*coetus*) dei vescovi ha lo stesso potere nel tribunale interdiocesano che il vescovo diocesano ha nel proprio tribunale¹². Tuttavia, nel caso in cui è stato eretto il tribunale interdiocesano, ogni vescovo diocesano può costituire nella sua diocesi una sezione istruttoria (*sectio instructoria*) per istruire appunto le cause e provvedere alle notifiche¹³.

Quando la Segnatura Apostolica incoraggia i vescovi diocesani a costituire un proprio tribunale, o quando li ringrazia per la erezione del tribunale, di solito ricorda che il vescovo diocesano è *iudex natus* nella propria diocesi e che i fedeli hanno il diritto di rivendicare e difendere i diritti di cui godono nella Chiesa¹⁴. Il vescovo diocesano quindi, avendo l'obbligo di costituire un tribunale diocesano, non deve chiedere alla Segnatura Apostolica il permesso; nella prassi però i vescovi a volte lo richiedono. È suffi-

11. In entrambi i casi, il vescovo diocesano deve rivolgersi alla Segnatura Apostolica, chiedendo o la *prorogatio competentiae* o, mantenendo la retta procedura, l'incorporazione ad un tribunale interdiocesano. Per quanto riguarda i tribunali interdiocesani, vedi ad es.: P. MALECHA, *I tribunali interdiocesani alla luce dei recenti documenti della Segnatura Apostolica. Alcune considerazioni pratiche*, in *Ius Ecclesiae* 24 (2012) 183-208.

12. *Ibid.*, 200 e 202-203. Vedi anche art. 23, § 1 DC.

13. «Quo in casu in propria dioecesi Episcopus potest sectionem instructoriam instituere cum uno vel pluribus auditoribus et notario, ad probationes colligendas et actus notificandos», DC, art. 23, § 2.

14. «Hoc Supremum Tribunal, attento quod in unaquaque dioecesi Episcopus est "iudex natus" omnium causarum quae in foro ecclesiastico agantur (cfr. Const. Ap. "Lumen gentium", n. 27 et can. 1419, § 1 CIC) praefatae decisioni nihil obiciendum habet et magnum Tibi gratulatur ob sollicitam curam adhibitam ad promovendam in sua dioecesi iustitiae administrationem ne fideles priventur possibilitate et immo iure aedeundi Forum ecclesiasticum ad propria problemata (cfr. can. 221, § 1), praesertim matrimonialia, ad normam iuris solvenda», lettera del 30 ottobre 2002, prot. n. 1582/02 SAT. Cfr. anche lettera del 14 settembre 2012, prot. n. 4603/2012 SAT e decreto del 12 marzo 2005, prot. n. 4620/05 SAT.

ciente soltanto informare la Segnatura Apostolica dell'avvenuta costituzione del tribunale diocesano, inviando il decreto di erezione del tribunale e un elenco degli operatori dello stesso. Il Vescovo, nel caso, può chiedere una eventuale dispensa dal titolo accademico per i membri del tribunale. L'informazione sulla avvenuta erezione del tribunale è molto importante per la Segnatura Apostolica. Infatti, il Supremo Tribunale, allo scopo di ottenere ulteriori notizie sul foro appena eretto, invia il modulo sullo stato del personale e sulle attività del tribunale, che dovrà essere compilato ogni anno e rispedito indietro. Inoltre la Segnatura Apostolica potrà sistemare alcune questioni di grande rilievo: spesso ad es. dovrà revocare un decreto, con il quale è stata prorogata la competenza di un altro tribunale (*prorogatio competentiae*), affinché esso esamini le cause di quella diocesi che fino ad allora non ha avuto il proprio tribunale. Altre volte sarà necessario modificare il decreto, con il quale è stato istituito un tribunale interdiocesano e che la Segnatura Apostolica ha a suo tempo confermato. Sarà inoltre necessario chiarire la questione della competenza del nuovo tribunale, per quanto riguarda i casi che sono stati registrati o già vengono affrontati dal tribunale di un'altra diocesi¹⁵ ed anche spiegare ai vescovi moderatori che un giudice o un difensore del vincolo non possono operare in due diversi tribunali, uno dei quali sia il tribunale d'appello dell'altro.

2.3.2 *Le responsabilità nel tribunale diocesano*

Nel tribunale diocesano, che è il tribunale del vescovo diocesano, il vicario giudiziale e gli altri giudici esercitano la potestà che è propria del ve-

15. «Quoad primam, novo constituto Tribunali causarum pendentium pertractatio atque definitio, nisi aliud expresse statutum sit, regitur, saltem ex analogia, praescripto art. 22 Normarum pro Tribunalibus interdiocesanis vel regionalibus aut interregionalibus ab hac Signatura Apostolica die 28 decembris 1970 latarum (AAS 63 [1971] 492).

Quoad alteram, haec Signatura Apostolica dispensationem, quatenus necessariam, concedit a praescripto art. 36, § 1 Instructionis *Dignitas connubii*, adeo ut ministri Tribunalis Metropolitanus A., nuper ministri etiam apud Tribunal B. nominati, suo munere fungi pergere possint tantum in causis B. adhuc pendentibus apud Forum Metropolitanum A.», lettera del 10 dicembre 2010, prot. n. 4603/10 SAT.

scovo diocesano: trattasi di potestà ordinaria vicaria (cfr. can. 131, §§ 1-2). Pertanto il Codice di diritto canonico al can. 1420, § 2 dichiara che il vicario giudiziale forma un unico tribunale con il vescovo, che è il moderatore del tribunale. Ogni tribunale nelle questioni che riguardano la sua struttura, le attività e la disciplina, dipende dal vescovo diocesano. Tuttavia, nella decisione (*sentenza*) delle cause, il vescovo diocesano è tenuto a garantire l'autonomia dei giudici. I giudici devono emanare le sentenze in base alla loro coscienza e non secondo il parere o la volontà del vescovo (cfr. can. 1608).

Il vescovo diocesano esercita la potestà giudiziale soprattutto attraverso il suo tribunale. Tenendo conto della gravità e della complessità delle cause di nullità matrimoniale, deve però vigilare con attenzione sul personale che deve lavorare nel tribunale in modo responsabile e competente e dedicarsi a questo lavoro con il giusto coinvolgimento (cfr. art. 33 DC)¹⁶. Pertanto il diritto *solo a lui (al vescovo diocesano)* riserva la facoltà di nominare un vicario giudiziale (cfr. can. 1420, § 1) e, se necessario, vicari giudiziali aggiunti (cfr. can. 1420, § 3), i giudici del tribunale (cfr. can. 1421, § 1), il promotore di giustizia e il difensore del vincolo (cfr. can. 1435), nonché il rimanente personale del tribunale (cfr. can. 470). Se necessario, il vescovo diocesano può anche revocare le citate persone dalla funzione affidata, qualora sopraggiunga una causa legittima e grave (cfr. cann. 1422 e 1436, § 2), e li può punire con le sanzioni previste dal diritto (cfr. can. 1457; vedi anche cann. 1341, 1717 ss.).

Il vescovo diocesano, dopo aver preso possesso canonico della sua diocesi, deve confermare oppure no il vicario giudiziale e i vicari giudiziali aggiunti (cfr. can. 1420, § 5). Tra i compiti del vescovo diocesano c'è anche quello di confermare gli avvocati che intendono esercitare nel suo tribunale

16. Nell'art. 33 DC leggiamo: «Attenta gravitate et difficultate causarum nullitatis matrimonii, Episcoporum est curare: 1° ut idonei ministri iustitiae pro suis tribunalibus efformentur; 2° ut ad hoc ministerium selecti sedulo et ad normam iuris suo quisque munere fungantur».

(cfr. can. 1483) ed anche prendere una decisione sulla loro eventuale cancellazione dall'albo (cfr. can. 1488). Il Vescovo diocesano può approvare gli uditori che assistono il giudice (cfr. can. 1428, §§ 1-2), ha il diritto di riservarsi alcune cause (cfr. can. 1420, § 2), di affidare la soluzione delle cause più difficili o più importanti a un maggior numero di giudici (cfr. can. 1425, § 2), nonché di affidare una causa a determinati giudici violando l'ordine prestabilito nell'assegnazione delle stesse (cfr. can. 1425, § 3).

Un altro compito del vescovo diocesano è di decidere sulla ricsuazione del vicario giudiziale dalla trattazione di una certa causa (cfr. can. 1449, § 2), di rilasciare la licenza per permettere ad un altro giudice di lavorare nel suo territorio (si tratta di un giudice che non fa parte del suo foro) per acquisire le prove (cfr. can. 1469, § 2), di stabilire le norme sulla liquidazione delle spese giudiziali (cfr. can. 1649, § 1) e di mandare ad esecuzione la sentenza, personalmente o tramite altri (cfr. can. 1653, § 1). Va infine ricordato, che il vescovo diocesano deve essere sempre ben informato sull'attività nel suo territorio di un giudice che è stato espulso dal proprio territorio o impedito di esercitare in esso la giurisdizione (cfr. can. 1469, § 1).

Papa Francesco nel "motu proprio" *Mitis Iudex*, con l'intenzione di rendere più celeri i processi matrimoniali e facilitare ai fedeli l'accesso alla giustizia ecclesiastica, ha notevolmente aumentato il ruolo, i compiti e le responsabilità del vescovo diocesano. Infatti, nel *Mitis Iudex* è stato evidenziato ancora di più il ruolo del vescovo come giudice (cfr. preambolo, n. III). Il vescovo diocesano ha inoltre ricevuto la facoltà di nominare giudici laici (cfr. nuovo can. 1673, § 3) e di istituire un giudice unico di primo grado (cfr. nuovo can. 1673, § 4 e preambolo, n. II) senza la previa approvazione della conferenza episcopale, che fino ad ora era richiesta. Infine, il *motu proprio* ha introdotto un processo matrimoniale canonico più breve (cfr. nuovo can. 1683-1687 e preambolo, n. IV), nel quale la sentenza viene emanata dallo stesso vescovo diocesano (cfr. nuovo can. 1687, § 1).

3. Le nuove responsabilità del vescovo diocesano

Dopo l'entrata in vigore del "motu proprio" *Mitis Iudex Dominus Iesus*, al vescovo diocesano sono state aggiunte nuove responsabilità.

3.1. Il giudice unico

La riforma di papa Francesco permette al vescovo diocesano di costituire un giudice unico che deve essere sempre chierico. Questo giudice può essere istituito solo in prima istanza e la sua costituzione è rimessa alla responsabilità del vescovo diocesano (*sub Episcopi responsabilitate*). Il vescovo, come si legge inoltre nel *Mitis Iudex*, nell'esercizio pastorale della sua potestà giudiziale, è obbligato a fare in modo di non consentire alcuna forma di lassismo¹⁷.

Rispetto alla precedente normativa non si richiede più il consenso della conferenza episcopale. Tuttavia, il vescovo può affidare un caso ad un giudice unico soltanto quando, in prima istanza, il tribunale non è in grado di garantire un collegio. Così, la nomina di un giudice unico è l'eccezione alla regola e sarebbe un abuso mantenere una situazione del genere per un lungo periodo di tempo, in particolare dopo che papa Francesco ha concesso di poter costituire il collegio con due giudici laici. Un giudice unico può assumere due assessori, approvati dal vescovo per questo compito (cfr. nuovo can. 1673, § 4). Il tribunale di seconda istanza, invece, deve essere sempre collegiale (cfr. nuova can. 1673, § 5).

3.2. Il giudice laico

Nelle cause matrimoniali l'organo giudicante dovrebbe essere sempre costituito da un collegio di tre giudici, a meno che nel tribunale di primo grado, come abbiamo già detto, ne manchi la possibilità. Il presidente del

17. «*Iudex unicus sub Episcopi responsabilitate. Constitutio iudicis unici, clerici utique, in prima instantia Episcopi responsabilitati committitur, qui in pastoralis exercitio suae iudicialis potestatis caveat ne cuilibet laxismo indulgeatur*», FRANCESCO, *Mitis Iudex*, preambolo, n. II.

collegio deve essere sempre clericale, gli altri due giudici possono essere laici. I giudici laici vengono nominati dal vescovo diocesano. Non è più richiesta una previa approvazione della conferenza episcopale, come accadeva finora. Inoltre, per la costituzione del collegio si possono ora chiamare non solo uno ma due giudici laici (cfr. nuovo can. 1673, § 3).

3.3. Il processo più breve davanti al vescovo

L'introduzione di un processo più breve nelle cause matrimoniali è nel diritto canonico una novità. Il giudice in un tale processo non può che essere soltanto ed esclusivamente il vescovo diocesano che, in virtù del suo ufficio pastorale è, insieme a Pietro, il miglior garante dell'unità cattolica nella fede e nella disciplina¹⁸. Il processo più breve è un processo giudiziario e non amministrativo. Come ha sottolineato papa Francesco nel preambolo del "motu proprio" *Mitis Iudex*, la via giudiziaria viene mantenuta *non perché lo imponga la natura della cosa, ma piuttosto lo esiga la necessità di tutelare in massimo grado la verità del sacro vincolo: e ciò è esattamente assicurato dalle garanzie dell'ordine giudiziario*.

Nel processo più breve il vescovo diocesano ha l'obbligo di valutare attentamente tutti gli atti della causa, tra i quali sono inclusi anche le osservazioni del difensore del vincolo e – se presentate – le difese delle parti. Se il vescovo, dopo essersi consultato con l'istruttore e l'assessore, raggiunge la certezza morale circa la nullità del matrimonio, ha l'obbligo di emanare la sentenza (cfr. nuovo can. 1687, § 1). Va notato che la consultazione obbligatoria, prevista dal *Mitis Iudex* è differente dal dibattito, nel caso del tribunale collegiale, perché la decisione del vescovo è sempre la sua decisione personale, non un giudizio collegiale emanato attraverso una votazione¹⁹. Va inoltre osservato che la sentenza emanata dal vescovo può essere

18. FRANCESCO, *Mitis Iudex*, preambolo, n. IV.

19. Cfr. P. MAJER, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, in *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio "Mitis Iudex Dominus Iesus" papieża Franciszka*, Tarnów 2015, 185-186.

solo una e cioè *pro nullitate*. Se il vescovo non acquisisce la certezza morale, non può emanare una sentenza *pro vinculo*, ma deve con decreto rimettere la causa ad esame ordinario²⁰. Questo decreto è un decreto interlocutorio e, pertanto, non può essere impugnato (cfr. can. 1618). L'istruttore e l'assessore vengono nominati dal vicario giudiziale (cfr. nuovo can. 1685). L'istruttore è un giudice nominato dal vicario giudiziale per una causa concreta. Il suo compito è quello di raccogliere le prove (cfr. nuovo can. 1684, n. 2). Nulla impedisce, che il vicario giudiziale indichi per tale funzione se stesso (cfr. *Ratio procedendi*, art. 16). Non vi è alcuna obiezione se il vicario giudiziale nomini come istruttore direttamente il vescovo diocesano, ovviamente, solo se questo abbia la adeguata formazione canonica e le competenze nonché il tempo sufficiente per essere in grado di svolgere questo compito²¹. L'assessore nel processo è il consulente, chierico o laico, approvato dal vescovo, che il giudice unico sceglie (cfr. can. 1424). A differenza dell'istruttore che è un giudice, l'assessore non ha potestà giudiziale. L'assessore nel processo più breve è soltanto uno (il compito dell'altro viene adempiuto dall'istruttore) e assiste il vescovo durante la decisione.

Il vescovo diocesano, salvo la situazione eccezionale in cui è lui stesso l'istruttore, partecipa solo nella fase finale del processo più breve, cioè nella fase decisionale. Il suo ruolo di giudice unico è quello di emettere una sentenza o di rimettere la causa al processo ordinario, in conformità alle norme di cui sopra (cfr. nuovo can. 1687, § 1). A questo compito il vescovo diocesano non può mai rinunciare, altrimenti non sarebbe "un processo

20. Cfr. M. MINGARDI, *Il ruolo del vescovo diocesano*, in QUADERNI DI DIRITTO ECCLESIALE (a cura di), *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, Milano 2016, 102.

21. «Nulla invece esclude di per sé che il vescovo, se ne ha le competenze e se intende dedicare tempo a questa attività, possa svolgere personalmente la sessione istruttoria, e quindi che il vicario giudiziale designi il vescovo come istruttore, anziché affidare tale incarico a uno dei due assessori. Sembra nondimeno che [...] questa ipotesi possa essere presa in considerazione solo se il vescovo è in grado di svolgere tutte le istruttorie dei processi più brevi che si presentano nella sua diocesi; altrimenti il rischio che possa essere accusato di fare preferenze di persone è reale», *ibid.*, 101.

più breve davanti al vescovo”. Emettere la sentenza in un caso di nullità del matrimonio nel processo più breve, come leggiamo nel nuovo can. 1683, compete solo al vescovo diocesano (*ipsi Episcopo dioecesano competit*). Infatti, il vescovo non può, in questo caso, delegare la sua potestà giudiziale ad un altro soggetto (cfr. can. 135, § 3), perché allora verrebbero meno gli obiettivi fondamentali della riforma di papa Francesco, menzionati soprattutto nel quarto dei criteri fondamentali elencati nel *motu proprio*²². In relazione a quanto detto sopra, il tribunale diocesano, il vicario giudiziale, o il vescovo ausiliare non possono giudicare in un processo più breve, anche se soddisferebbero tutte le condizioni di cui al nuovo can. 1683²³. Dal *motu proprio* non è chiaro chi deve redigere la sentenza nel processo più breve. Il vescovo potrebbe essere in difficoltà perché, in primo luogo, non è sempre un canonista e, poi, comunque, non partecipa all’attività istruttoria. Sembra quindi logico che in un tale stato di cose possa incaricare un’altra persona.

La sentenza deve esporre in maniera breve e ordinata i motivi della decisione (cfr. *Ratio procedendi*, art. 20, § 2). Per la notificazione della sentenza è responsabile il vicario giudiziale. Ma il vescovo, quando la sentenza diventa esecutiva, è obbligato ad emettere un decreto esecutivo, del quale si parla nel nuovo can. 1682, § 2²⁴. Questo decreto non può essere inserito nel testo della sentenza ma deve essere rilasciato separatamente (cfr. can. 1651), in quanto l’esecutività della sentenza inizia solo dopo la scadenza dei termini di cui ai cann. 1630-1633.

Contro la sentenza del vescovo si può appellare al metropolita o alla Rota Romana. Se la sentenza è stata emessa dal metropolita, si dà appello al vescovo suffraganeo più anziano; e contro la sentenza di un vescovo che non ha un’autorità superiore sotto il Papa (ad es. il vescovo militare o un vescovo, di cui al can. 431, § 2), si dà appello al vescovo da esso stabilmen-

22. Cfr. FRANCESCO, *Mitis Iudex*, preambolo, n. IV.

23. Vedi: P. MAJER, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, cit., 165 a M. MINGARDI, *Il ruolo del vescovo diocesano*, cit., 102-103.

24. Nel can. 1651 leggiamo che il decreto esecutivo viene emesso dal giudice che ha rilasciato la sentenza.

te designato (cfr. nuovo can. 1687, § 3). Se è evidente che l'appello è meramente dilatorio, il metropolita o il vescovo più anziano suffraganeo o il decano della Rota Romana lo rigettano *in limine* con decreto. Nel caso in cui l'appello sia ammesso, si rimette la causa all'esame ordinario di secondo grado (cfr. nuovo can. 1687, § 4).

Infine, va ricordato che, in conformità al can. 1653, § 1²⁵, il vescovo, che rigetta l'appello, deve avvisare il vescovo, che ha emesso la sentenza, affinché quest'ultimo, attraverso il suo vicario giudiziale, informi l'Ordinario del luogo in cui è stato celebrato il matrimonio. Questi poi deve provvedere che al più presto si faccia menzione nei registri dei battezzati e dei matrimoni della nullità di matrimonio decretata e degli eventuali divieti stabiliti (cfr. nuovo can. 1682, § 2).

3.4. Il rapporto sullo stato del personale e sulle attività del tribunale

Uno dei compiti fondamentali del Tribunale della Segnatura Apostolica è, come abbiamo detto in precedenza, la vigilanza sulla retta amministrazione della giustizia nella Chiesa²⁶. Questa competenza gli è stata conferita da papa Paolo VI nella Costituzione Apostolica *Regimini Ecclesiae Universae*²⁷. Al fine di eseguire al meglio questa funzione, la Segnatura Apostolica già nel 1970 ha spedito ai presidenti delle conferenze episcopali la lettera circolare sullo stato del personale e sulle attività del tribunale ecclesiastico, allegando ad essa un modulo che ogni tribunale è tenuto a compilare e a spedire indietro entro la fine di gennaio di ogni anno²⁸. Quasi cinquanta anni dopo sono state pubblicate da papa Francesco sotto forma di *motu proprio* le lettere apostoliche *Mitis Iudex Dominus Iesus* e *Mitis et misericors Iesus*, attraverso le quali è stata introdotta la riforma del diritto processuale

25. Il can. 1653, § 1 stabilisce che ordinariamente deve mandare ad esecuzione la sentenza, personalmente o tramite altri, il vescovo della diocesi in cui fu emessa la sentenza di primo grado.

26. Cfr. nota n. 2.

27. Cost. Ap. *Regimini Ecclesiae Universae*, n. 105, in *AAS* 59 (1967) 885-928.

28. Cfr. *AAS* 63 (1971) 480-486.

matrimoniale. Quest'ultima ha fatto sì che la Segnatura Apostolica procedesse all'emanazione di una nuova lettera circolare, datata 30 luglio 2016, e all'elaborazione del nuovo modulo sullo stato del personale e sulle attività del tribunale ecclesiastico. Nella menzionata lettera si ricorda anche il ruolo della Segnatura Apostolica, che si occupa della vigilanza sulla retta amministrazione della giustizia nella Chiesa, e del vescovo diocesano, il quale è nella sua diocesi *iudex natus*.

La novità della relazione annuale in oggetto, che deve essere sempre sottoscritta dal vicario giudiziale, consiste non soltanto nella presa d'atto dei cambiamenti apportati dalla riforma di papa Francesco, ma anche nella modalità della sua spedizione. Infatti, essa va redatta ora in triplice copia e non più in una sola, come avveniva fino a questo momento. La prima copia deve essere inviata al vescovo moderatore del tribunale, la seconda alla Segnatura Apostolica, e la terza depositata negli archivi del tribunale²⁹. Fino ad oggi, il modulo compilato era inviato soltanto alla Segnatura Apostolica. Con la nuova prassi anche il vescovo che è il moderatore del tribunale riceverà una relazione annuale, che lo terrà informato sullo stato del personale e sulle attività del proprio tribunale. Le sue responsabilità comprenderanno anche un'analisi approfondita del modulo e una corretta ed opportuna reazione, quando fosse necessario, sia in materia di personale (ad es. per aumentare il numero degli operatori o per presentare petizioni di dispensa dai titoli accademici richiesti dalla legge), che in materia di attività del tribunale (ad es. per discutere con il vicario giudiziale di eventuali problemi legati all'andamento particolarmente lento delle procedure giudiziarie, o ad un

29. «Qua de re omnia et singula Tribunalia, sive dioecesana sive interdioecesana, sive Ecclesiae latinae sive Ecclesiarum orientalium, relationes de statu et activitate Tribunalis quotannis conficere debent, a Vicario iudiciali subscribendas, iuxta exemplar seu schema in adnexo positum. Quod schema attente et accurate complendum est ac dein sub tribus exemplaribus redigendum, quorum primum Episcopo Moderatori tradendum est, secundum ad hoc Supremum Tribunal mittendum, tertium, autem, in tabulario Tribunalis asservandum», lettera circolare della Segnatura Apostolica del 30 luglio 2016, II, prot. n. 51712/16 VT.

numero molto elevato di sentenze positive per l'incapacità di assumere per cause di natura psichica gli obblighi essenziali del matrimonio). Da parte sua, la Segnatura Apostolica, dopo aver esaminato la relazione annuale, invierà al vescovo moderatore i commenti e i suggerimenti con la richiesta, se del caso, di intervenire nel proprio tribunale³⁰.

4. Alcuni compiti del vescovo diocesano in dettaglio

Alla fine della terza assemblea generale straordinaria del Sinodo dei vescovi, che si è svolto a Roma nel 2014, papa Francesco ha pubblicato la *Relatio Synodi*, che è il documento finale del Sinodo. Essa mostra (nn. 48 e 49)³¹, che molti dei padri sinodali hanno sottolineato la necessità di riformare le procedure per la nullità del matrimonio in modo che diventino più accessibili e più agili e, se possibile, completamente gratuite³². Inoltre, i padri sinodali hanno confermato e messo in evidenza come ci siano alcune necessità che non possono mai essere trascurate o dimenticate. Ad esempio, la responsabilità del vescovo diocesano, la formazione adeguata e il coinvolgimento opportuno del personale del tribunale, il cui numero e la cui preparazione devono sempre corrispondere ai compiti che ad esso competono.³³

30. «Praefatae animadversiones plura complectuntur, prout casus ferat: laudes, approbationes, commendationes, consilia, suggestiones, suasiones, monita, exempla, nuntii, vota et hortamenta; quae omnia, uno verbo, auxilio seu assistentia sunt Tribunalibus, salva semper iudicum libertate in decisionibus ferendis», *ibid.*, III.

31. Cfr. <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2014/10/18/0770/03044.html>

32. «Un grande numero dei Padri ha sottolineato la necessità di rendere più accessibili ed agili, possibilmente del tutto gratuite, le procedure per il riconoscimento dei casi di nullità», *Relatio Synodi*, n. 48.

33. «Circa le cause matrimoniali lo snellimento, richiesto da molti, oltre alla preparazione di sufficienti operatori, chierici e laici con dedizione prioritaria, esige di sottolineare la responsabilità del vescovo diocesano, il quale nella sua diocesi potrebbe incaricare dei consulenti debitamente preparati che possano gratuitamente consigliare le parti sulla vali-

Alla luce delle conclusioni del Sinodo, ha lavorato poi una commissione speciale istituita dal Santo Padre. L'ha presieduta il decano della Rota Romana. Basandosi sul progetto definito in questo modo, dopo aver consultato anche altri esperti in diritto canonico, papa Francesco ha riformato il codice di diritto canonico³⁴.

Non vi è dubbio che questa riforma sarà in grado di raggiungere lo scopo prefissato solo se il vescovo diocesano s'impegna in essa in maniera ragionevole e responsabile. Per questo, ora, analizziamo alcune sue responsabilità dalle quali dipende in gran parte il successo della riforma.

4.1. Il numero degli operatori giudiziari e la loro preparazione adeguata

Dagli archivi e dall'esperienza della Segnatura Apostolica risulta che dove i tribunali hanno un numero sufficiente di operatori che sono adeguatamente preparati e dediti al proprio lavoro, i processi vengono svolti correttamente ed il personale è disponibile nei confronti dei fedeli. In alcune regioni, come ad es. in Germania, dove nella maggior parte dei casi c'è un numero adeguato e competente di operatori, i processi di primo grado a norma del can. 1453 non durano, di solito, più di un anno e quelli di seconda istanza non più di sei mesi. La sentenza invece è generalmente emessa non oltre un mese dalla data in cui è stata definita la causa (cfr. can. 1610, § 3). Al contrario, nelle regioni, e nelle diocesi, nelle quali non c'è un sufficiente numero di operatori giudiziari, o anche se il numero è sufficiente si tratta di persone che svolgono molte altre attività (ad es. docente presso l'università, parroco della grande parrocchia, rettore del santuario, predicatore nei ritiri spirituali, ecc.) oppure che vengono non adeguatamente retribuite per il lavoro svolto (in tal caso saranno normalmente alla ricerca di un'altra fonte di reddito), il personale del tribunale non è in grado di dedicarsi al lavoro con la necessaria dedizione. La conseguenza è che le cause

dità del loro matrimonio. Tale funzione può essere svolta da un ufficio o persone qualificate (cf. *Dignitas Connubii*, art. 113, 1)», *Relatio Synodi*, n. 49.

34. Cfr. FRANCESCO, *Mitis Iudex*, preambolo.

si protraggono nel tempo: pertanto non vengono osservate le norme di cui ai canoni sopracitati, ossia ai canoni 1453 e 1610, § 3.

Gli operatori del tribunale adeguatamente preparati garantiscono il raggiungimento della verità oggettiva nel processo di nullità del matrimonio, che è la garanzia della giustizia. Pertanto, i moderatori devono fare attenzione e garantire che gli operatori del tribunale abbiano una formazione adeguata. Ovviamente per alcune persone si può chiedere alla Segnatura la dispensa dai titoli accademici richiesti dalla legge, ma questa sarebbe solo una soluzione temporanea. I vescovi, a prescindere dal risparmio economico, sono tenuti a mandare gli operatori del tribunale, attuali e futuri, ai corsi di diritto canonico, perché il loro ruolo è di decidere su questioni importantissime, come la validità o nullità del vincolo matrimoniale. Anche gli operatori stessi, consapevoli della loro responsabilità davanti al Signore, dovrebbero sforzarsi per aggiornarsi sempre, in particolare nel diritto matrimoniale e processuale.

Va ricordato che anche nelle diocesi che non hanno un proprio tribunale, il vescovo deve prendersi cura di formare quanto prima il personale che possa prestare la sua opera nel tribunale da erigere per la trattazione delle cause matrimoniali. Ciò può avvenire mediante corsi di formazione permanente e continua, promossi dalle diocesi o dai loro raggruppamenti e dalla Sede Apostolica in comunione di intenti³⁵.

4.2. Uffici di consulenza nella diocesi

La *Relatio Synodi* nel suo n. 49, con riferimento all'art. 113, § 1 DC,³⁶ ricorda che il vescovo diocesano, nella sua diocesi, è tenuto ad istituire un ufficio o una persona, dalla quale chiunque possa ottenere liberamente e sollecitamente un consiglio sulla possibilità di introdurre la causa di nullità

35. *Ibid.*, *Ratio procedendi*, art. 8, § 1.

36. «Apud unumquodque tribunal sit officium seu persona, adeo ut quilibet libere expeditaque consilium obtinere valeat de possibilitate et procedendi ratione ad suam nullitatis matrimonii causam, si et quatenus, introducendam», art. 113, § 1 DC.

di matrimonio. Nelle diocesi con una grande estensione territoriale, questi uffici potrebbero essere costituiti non solo presso il tribunale diocesano, ma anche in altre parti della diocesi. La loro costituzione e corretta attività sicuramente renderanno i processi più accessibili e permetteranno di prevenire molte incomprensioni nonché di aiutare i fedeli a comprendere meglio il processo matrimoniale canonico.

4.3. Esenzione dalle spese processuali e assistenza gratuita dell'avvocato

Nella normativa attuale è possibile, per le persone disagiate o povere, ricevere un'esenzione totale o parziale dalle spese processuali (*exemptio ab expensis processualibus*) e ottenere, in tutto o in parte, l'assistenza gratuita di un avvocato (*gratuitum patrocinium*).³⁷ Di conseguenza, il vescovo diocesano ha il dovere di stabilire, nel suo tribunale, delle norme opportune per l'esenzione dalle spese processuali ed anche per l'assistenza gratuita di un avvocato (cfr. can. 1649 § 1 e art. 303 DC). Purtroppo, nonostante i regolamenti esistenti, in diversi tribunali i vescovi non hanno stabilito le menzionate norme, o se l'hanno fatto, non le hanno pubblicate da nessuna parte. Con il risultato che queste norme non sono note a nessuno.

La Segnatura Apostolica ripetutamente incoraggia i vescovi ad emanare le norme sulle spese giudiziarie e sul gratuito patrocinio³⁸ ma spesso con scarsi risultati. Se nell'ambito finanziario mancano dei regolamenti, lo

37. Vedi: can. 1649 ed anche artt. 302-308 DC. «Qui in totum expensis iudicialibus sustinendis sunt impares, ius habent ad exemptionem ab eis obtinendam; qui autem ex parte exsolvere possunt, ad earum expensarum deminutionem», art. 305 DC.

38. Nella lettera del 20 ottobre 2012, indirizzata dalla Segnatura Apostolica ad un vescovo diocesano, leggiamo: «Excellentissime Domine, unusquisque Episcopus dioecesanus, iuxta art. 303 Instructionis *Dignitas connubii*, tenetur normas relate ad expensas iudiciales solvendas et gratuitum patrocinium vel expensarum deminutionem concedendum penes suum Tribunal statuere. Cum autem usque ad praesentem diem nullum pervenerit responsum ad litteras huius Signaturae Apostolicae diei 26 iunii 2012 [...], Excellentiam Tuam denuo enixe rogo ut quam primum huic Supremo Tribunali transmittere velit exemplar normarum vigentium apud istud Forum saltem de expensis iudicialibus solvendis vel compensandis necnon de gratuito patrocinio vel expensarum deminutione concedendis (cf. art. 303, § 1, nn. 1 et 3 DC). Insuper velit Excellentia Tua hanc Signaturam Apostoli-

stesso avviene per i compensi dell'avvocato, del perito, del rappresentante o di un interprete, e ciò non solo apre la strada a vari abusi, ma favorisce anche situazioni equivoche, che certamente non fanno fare bella figura alla Chiesa.

4.4. Processi completamente gratuiti

Papa Francesco nel “motu proprio” *Mitis Iudex Dominus Iesus* incoraggia le conferenze episcopali a far sì che, pur mantenendo un giusto e dignitoso compenso per gli operatori, per quanto possibile (*pro posse*) il processo sia gratuito³⁹. In questo caso, vale la pena di ricordare la disposizione contenuta nell'art. 302 DC, che dice che le parti sono vincolate, secondo le proprie capacità, a coprire le spese processuali.

Si dovrebbe essere ben consapevoli che nei tribunali generalmente opera personale altamente qualificato, che si deve dedicare pienamente al suo lavoro. Pertanto, gli operatori giudiziari dovrebbero ricevere un compenso proporzionato al proprio *status* e al lavoro svolto in modo da non dover cercare altre fonti di reddito. Va inoltre ricordata la necessità di occuparsi della manutenzione dell'edificio del tribunale o delle stanze dove ci sono gli uffici del tribunale e di coprire i costi dell'energia elettrica, dell'acqua, della raccolta dei rifiuti o delle pulizie. Pertanto l'esenzione dalle spese legali in tutti i processi sarebbe molto difficile, se non impossibile da realizzare, perché se l'esecuzione della giustizia nella Chiesa deve funzionare bene, ha bisogno di un adeguato finanziamento. Così, il Papa parla di un processo gratuito, ma solo nelle situazioni in cui lo si può fare. Infine, si dovrebbe anche essere consapevoli del fatto che molte persone sono disposte a coprire i costi del processo.

cam certiozem facere de modo in quo praedictae normae publici iuris factae sunt», prot. n. 4618/12 SAT.

39. Cfr. FRANCESCO, *Mitis Iudex*, preambolo, VI.

4.5 L'aiuto da parte di un altro tribunale

Ogni tribunale, come si legge nel can. 1418, ha il diritto di chiamare in aiuto un altro tribunale per istruire la causa o per notificare gli atti. Nel caso in cui non vi sia alcun tribunale nella diocesi, è possibile chiedere al vescovo diocesano, che attraverso la sua curia diocesana conceda al tribunale richiedente l'assistenza (cfr. art. 29, § 2 DC).

A questa norma è necessario guardare con la stessa prospettiva con cui abbiamo parlato degli uffici di consulenza che facilitano il lavoro dei tribunali diocesani e interdiocesani e rendono il processo matrimoniale più accessibile. Infatti, attraverso l'aiuto da parte di un altro tribunale, i fedeli che partecipano al processo, ma vivono lontano dalla sede del tribunale che sta esaminando la loro causa, non devono presentarsi in quest'ultimo. Di conseguenza essi non devono intraprendere un viaggio spesso lungo e faticoso (ad es. dagli Stati Uniti, dove si trova una delle parti, oppure uno dei testimoni, in Francia, dove si svolge il processo canonico), ma possono comparire presso il tribunale, al quale è stata fatta la richiesta di rogatoria, che si trova in prossimità del loro luogo di residenza. In questo modo è possibile ottenere un notevole risparmio di tempo e di soldi.

Nella prassi giudiziaria, i tribunali sono di solito poco inclini a concedere tale assistenza, non cogliendone il superiore interesse. Spesso i tribunali richiesti ad es. di ascoltare una parte o un testimone, si attivano soltanto dopo ripetuti appelli da parte del tribunale che chiede la rogatoria; analogamente per i vari documenti, ad es., che riguardano l'istruzione della causa o la pronuncia della sentenza, li trasmettono in ritardo. La mancanza di un intervento rapido da parte loro rende il processo molto più lungo.

Alla luce di ciò che abbiamo già detto, sarebbe giusto se il vescovo diocesano fosse nella consapevolezza del problema e, nel caso, intervenisse nella causa⁴⁰.

40. Il vescovo, che è il moderatore del tribunale, deve vigilare affinché il personale del tribunale si comporti nei confronti dei fedeli in modo gentile, con il dovuto rispetto e senza alcun segno di offesa (cfr. art. 308 DC).

5. La responsabilità del vescovo diocesano

5.1. Esempi indicativi di mancanza di responsabilità di alcuni vescovi

Dall'esperienza e dalla prassi della Segnatura Apostolica è chiaro che alcuni vescovi diocesani non mostrano il dovuto interesse per il lavoro svolto presso i loro tribunali, e non hanno spesso neanche una sufficiente conoscenza del diritto canonico. Inoltre, sembra che alcuni di loro non fanno nulla per garantire la possibilità, ai propri fedeli, di chiedere ed ottenere la dichiarazione di nullità del loro matrimonio. Della loro negligenza e mancanza di responsabilità è testimonianza il fatto che, per esempio, in alcune diocesi non incontrano il vicario giudiziale, oppure non mandano i sacerdoti a studiare il diritto canonico. Così facendo i vescovi si privano di personale esperto in diritto canonico come pure di operatori competenti ed in grado di lavorare in tribunale. La loro mancanza di responsabilità si riflette anche nella nomina a vicario giudiziale, giudice o difensore del vincolo, di persone che non hanno un adeguato titolo accademico⁴¹. La cosa peggiore è che, molto probabilmente per ignoranza, per tali operatori non hanno neppure mai chiesto la dispensa dal titolo scientifico perché lo vedono inutile ed il problema viene alla luce, se mai viene, spesso solo dopo molti anni. In altre situazioni, i vescovi, anche se sono consapevoli dell'obbligo che il personale del tribunale deve avere i titoli accademici, li nominano prima, e

41. Per esempio, in una lettera del 18 maggio 2016, indirizzata ad un vescovo moderatore del tribunale leggiamo: «Rev.dus N., iudex, requisito titulo academico de quo in can. 1421, § 3 ad officium suum implendum carere videtur. Non obstantibus litteris ab hac Signatura Apostolica ad Excellentiam Tuam diebus 21 septembris 2012 et 24 martii 2015 datis [...], usque ad praesentem diem nulla instantia ad dispensationem pro eo obtinendam hic pervenit. Rev.dus autem N. munere iudicis apud istud Forum fungi continuare videtur. Rebus sic stantibus, velit Excellentia Tua, si ad quantenus, Rev.dum N. ab officio iudicis, saltem pro nunc, suspendere et dispensationem a necessario titulo academico pro eodem, documentis suffultis, ab hoc Supremo Tribunali petere», prot. n. 4623/16 SAT.

solo dopo richiedono alla Segnatura Apostolica la dispensa dal titolo scientifico⁴².

Del fatto che i vescovi non adempiono i loro doveri sono testimonianza le numerose lettere della Segnatura Apostolica, nelle quali spesso due, tre o più volte si richiede ai vescovi di intervenire in una certa materia: per es. si chiede di nominare un numero sufficiente di avvocati⁴³, di chiarire alcuni aspetti poco chiari all'interno del tribunale, di dare una corretta denominazione ai titoli di nullità del matrimonio, o di esplorare le ragioni per cui il giudice emette solo sentenze *pro nullitate*, oppure unicamente per incapacità psichica di assumere gli obblighi essenziali matrimoniali (cfr. can. 1095, n. 3). Queste richieste, anche se spesso ripetute, sono a volte inefficaci e restano senza alcuna risposta.

Infine, nel caso di richieste di una *commissio pontificia* o di una *prorogatio competentiae*, i vescovi, in conformità alle esigenze della Segnatura Apostolica, sono tenuti a sostenere la richiesta della parte orante (*litterae commendatitiae*) e presentare i motivi per i quali appoggiano o meno la domanda di una o di entrambe le parti. Dagli archivi della Segnatura Apostolica possiamo vedere che, anche se i vescovi mettono il loro parere sulla richiesta presentata e, in linea di principio la supportano, in realtà fanno ciò – come si riscontra – a volte automaticamente, vale a dire senza una previa e adeguata lettura del caso, mediante la sola firma su di un apposito modulo. Ad esempio, in un caso⁴⁴, la parte orante ha presentato domanda per ottenere

42. «Velit, utcumque, Excellentia Tua numquam nominare administros qui carent requisito titulo academico, antequam dispensatio ab hac Signatura Apostolica concessa fuerit, immo sine debita dispensatione», lettera del 28 novembre 2009, prot. n. 4625/09 SAT.

43. «Apparet ex relatione istud Forum (cf. epistolas huius Signaturae Apostolicae dierum 10 aprilis 1997, 3 aprilis 1998, 25 februarii 2002, 29 martii 2004, 18 decembris 2007, 15 maii 2008, 23 novembris 2011 et 3 februarii 2014, prot. nn. [...]) nullum habere advocatum, cuius munus est parti in causa assistentiam praebere. Velit Excellentia Tua – si et quatenus fieri possit – congruum numerum advocatorum approbare (cf. can. 1484), vel saltem aliquos patronos stabiles, de quibus in can. 1490, constituere. De solutione sumpta quoad praefatam quaestionem, velit Excellentia Tua huic Supremo Tribunali referre», lettera del 17 aprile 2015, prot. n. 4326/15 SAT.

44. Cfr. prot. n. 47512/13 CP.

una *commissio pontificia* (affinché la sua causa di nullità del matrimonio potesse essere introdotta e trattata in terzo grado di giudizio presso uno dei tribunali locali, anziché davanti alla Rota Romana, competente di diritto) e ha formulato la sua richiesta nel seguente modo: *nel primo matrimonio che è durato cinque anni, non ho avuto figli con mio marito, anche se li abbiamo desiderati. Al contrario, nel secondo matrimonio, anche se solo civile, ho avuto con mio marito tre figli. Ne consegua che il Signore Dio non ha benedetto il primo matrimonio, quindi esso non era un vero sacramento, a differenza del secondo, che è perciò da considerarsi valido e vero sacramento.* In una certa misura, questo modo di pensare così personale e senza dubbio fuorviante, è anche comprensibile da parte di una persona comune, che non si cura di approfondire la sua fede, ma in nessun modo può essere comprensibile e accettabile da parte di un vescovo. Tuttavia, in questo caso, il vescovo diocesano ha sostenuto la richiesta della richiedente, presentando come argomentazione – come da lui stesso specificato – i motivi addotti dalla richiedente stessa. Questo ci porta a pensare che il vescovo diocesano non ha neppure cercato di capire la richiesta che ha presentato la parte orante e l’ha invece raccomandata automaticamente. È difficile, infatti, immaginare il caso di un vescovo che possa condividere tale parere della richiedente circa la validità del suo primo matrimonio.

Al fine di accertare la mancanza di responsabilità da parte di alcuni vescovi, basta sfogliare i documenti degli archivi della Segnatura Apostolica. Lo scopo di questo studio non è certamente di calcolare il numero delle negligenze dei vescovi riscontrate dalla Segnatura Apostolica, ma piuttosto di sottolineare i problemi esistenti.

5.2. La responsabilità del vescovo diocesano nell’insegnamento della Chiesa

Il Santo Padre Giovanni Paolo II, nel suo ultimo discorso ai Prelati Uditori della Rota Romana, ha detto: *Nei discorsi annuali alla Rota Romana ho più volte ricordato l’essenziale rapporto che il processo ha con la ricerca della verità*

oggettiva. Di ciò devono farsi carico innanzitutto i Vescovi, che sono i giudici per diritto divino delle loro comunità. È in loro nome che i tribunali amministrano la giustizia. Essi sono pertanto chiamati ad impegnarsi in prima persona per curare l'idoneità dei membri dei tribunali, diocesani o interdiocesani, di cui essi sono i Moderatori, e per accertare la conformità delle sentenze con la retta dottrina. I sacri Pastori non possono pensare che l'operato dei loro tribunali sia una questione meramente "tecnica" della quale possono disinteressarsi, affidandola interamente ai loro giudici vicari⁴⁵.

Dopo questa allocuzione, la Segnatura Apostolica, il cui primo compito è vigilare sulla retta amministrazione della giustizia nella Chiesa, ha iniziato ad inviare le osservazioni sullo stato del personale e sulle attività dei singoli tribunali ai vescovi diocesani, che sono anche i loro moderatori, anziché ai vicari giudiziali, come accadeva fino ad allora. In questo modo, il Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica vuole aiutare direttamente i vescovi ad esercitare la loro potestà giudiziale. Vale la pena ricordare che la Segnatura Apostolica trasmette le proprie osservazioni e le linee guida ai vescovi non solo in occasione dell'esame delle relazioni annuali sullo stato del personale e sull'attività giudiziale del tribunale, ma anche in altre occasioni, ad es. quando vengono presentate le domande al fine di ottenere la *missio pontificia* o la *prorogatio competentiae*, o la dispensa dal titolo accademico richiesto dalla legge per alcuni operatori del tribunale. Inoltre, la Segnatura Apostolica incontra i vescovi nel corso delle loro visite *ad limina Apostolorum* e anche durante le diverse sessioni individuali o di gruppo che si tengono presso la medesima sede⁴⁶.

Allo stesso modo i padri sinodali, nel già menzionato n. 49 della *Relatio Synodi*, richiamano l'attenzione sulla responsabilità del vescovo diocesa-

45. GIOVANNI PAOLO II, *Discorso alla Rota Romana*, 29 gennaio 2005, n. 4, in *AAS* 97 (2005) 165. Vedi anche art. 33 DC.

46. Per quanto riguarda la responsabilità del vescovo, vedi: J.R. PUNDERSON, *Accertamento della verità «più accessibile e agile»: preparazione degli operatori e responsabilità del vescovo. L'esperienza della Segnatura Apostolica*, in *Quaderni di Ius Missionale* 6 (2015) 88-90.

no⁴⁷, che ha senza dubbio un forte impatto sulla qualità del lavoro del suo tribunale. Anzi, il vescovo diocesano, come insegna papa Francesco, è obbligato, nell'attività pastorale, ad esercitare la sua potestà giudiziale al fine di garantire che non ci sarà alcuna forma di lassismo (cfr. preambolo, n. II)⁴⁸. È per questo che il Santo Padre nella riforma del diritto processuale matrimoniale ha dedicato al ruolo e alla responsabilità del vescovo diocesano così grande attenzione.

Infine, va notato come attraverso l'importanza della lettera apostolica *Come una madre amorevole*, emessa in forma di *motu proprio* da papa Francesco il 4 giugno 2016⁴⁹, ogni vescovo diocesano può essere per una gravissima causa rimosso dall'ufficio, anche senza la propria colpa morale, se per negligenza non eserciti le dovute funzioni in modo corretto.

6. Conclusioni

L'esperienza della Segnatura Apostolica testimonia come i tribunali della Chiesa funzionino correttamente nelle diocesi in cui i vescovi sono interessati e si preoccupano del loro tribunale. Al contrario, dove il vescovo non è interessato, la qualità del lavoro del tribunale lascia in genere molto a desiderare. Dal momento in cui il "motu proprio" *Mitis Iudex* ha abolito la necessità della doppia sentenza conforme (cfr. preambolo, n. I), la responsabilità del vescovo diocesano nel processo matrimoniale è aumentata in modo significativo. Infatti, egli deve soprattutto vigilare che nei processi matrimoniali non vi sia alcuna forma di lassismo, e nello stesso tempo garantire che le decisioni del proprio tribunale siano basate sempre su una verità oggettiva, che è in ogni processo canonico, dall'inizio alla fine, fondamento, madre e legge della giustizia⁵⁰. In caso contrario, si rischia che la

47. Cfr. nota n. 33.

48. Cfr. nota n. 17.

49. Cfr. http://w2.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20160604_come-una-madre-amorevole.html

50. Cfr. nota n. 9.

dottrina sull'indissolubilità del matrimonio diventi poco credibile. In relazione a quanto sopra, si richiede, nel corso di un processo giudiziale matrimoniale, una procedura seria che garantisca il raggiungimento della verità oggettiva, e questo è senza dubbio responsabilità del vescovo diocesano, che è – come *iudex natus* – il moderatore del tribunale nella propria diocesi.

ZODPOVEDNOSŤ DIECÉZNEHO BISKUPA V SÚDNOM MANŽELSKOM PROCESSE PO VYHLÁSENÍ MOTU PROPRIA PÁPEŽA FRANTIŠKA MITIS IUDEX

Paweł MALECHA

zástupca promotora spravodlivosti Apoštolskej Signatúry

1. Úvod

Pápež František už v predhovore k motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*¹ poukazuje na rolu a zodpovednosť každého diecézneho biskupa v oblasti vysluhovania kánonickej spravodlivosti a na jeho úlohy pri vykonávaní súdnej moci. Túto tému následne rozvíja v ďalších častiach motu propria a prikladá jej veľký význam.

Otázka týkajúca sa zodpovednosti diecézneho biskupa v manželskom procese nebola doteraz v súdnej i náukovej praxi vždy primerane docenená a preto sa jej kánonisti ani veľmi nevenovali. Zaiste k tomu prispel fakt, že sa zdanlivo javila ako veľmi prostá a očividná. Cieľom tejto štúdie je priblížiť náuku Cirkvi i pápeža Františka o zodpovednosti, ktorú má diecézny biskup v súdnom manželskom procese. Nastolený problém predstavíme nielen cez prizmu apoštolského listu motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, ale aj dokumentov Svätej Stolice, najmä Najvyššieho tribunálu Apoštolskej Signatúry, ktorého hlavnou úlohou je dohľad nad správnym vykonáva-

1. W *AAS* 107 (2015) 958-970.

ním spravodlivosti v Cirkvi². Takýto pohľad na vyššie zmienenú problematiku nám umožní predstaviť ju širším spôsobom, než ako to robí motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Vďaka tomu téma, ktorá je predmetom tejto prednášky, sa ukáže plnšie, samozrejme v možnostiach tohto pojednania.

V tejto štúdií najprv predstavíme problémy doktrínálnej povahy, potom povinnosti a úlohy diecézneho biskupa a až na koniec, opierajúc sa o predstavené výsledky, vyložíme zodpovednosť diecézneho biskupa v súdnom manželskom procese. V tomto pojednaní teda, ako to vyplýva zo samotnej témy, sa nebudeme zaoberať problematikou zodpovednosti diecézneho biskupa v procesoch, ktoré nie sú súdnymi manželskými procesmi.

2. Diecézny biskup ako sudca

2.1 Diecézny biskup ako „*iudex natus*”

Druhý vatikánsky koncil zhodne s náukou Svätého Písma a Tradície potvrdil, že biskupi *majú sväté právo a povinnosť pred Bohom vynášať zákony pre svojich podriadených, súdiť ich a upravovať všetko, čo sa týka kultu a apoštolátu*³. Diecézny biskup má teda vo svojej partikulárnej cirkvi plnú súdnu moc. Táto moc vyplýva, ako pripomína pápež František v *Mitis Iudex Dominus Iesus*, z moci kľúčov, ktorú Pán Ježiš zveril apoštolovi Petrovi a jeho nástupcom, aby v Cirkvi vykonávali diela spravodlivosti a pravdy. Svätý Otec zdôrazňuje, že *najvyššia a všeobecná cirkevná autorita tu na zemi zväzovať a rozväzovať potvrdzuje, posilňuje a bráni moc pastierov partikulárnych cirkví. Na základe tejto moci majú oni sväté právo a povinnosť pred Pánom súdiť svojich veriacich*⁴. Kánonický proces o vyhlásenie neplatnosti manželstva, ako na to poukazuje aj názov motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, čiže *Láskavý sudca Pán Ježiš*, treba lokalizovať do samotného Evanjelia

2. Porov.: Ap. konšt. *Pastor bonus*, čl. 121 a 124, v *AAS* 80 (1988) 841-912 a *Lex propria* Apoštolskej Signatúry, čl. 32 a 35, v *AAS* 100 (2008) 513-538.

3. Dogmatická konšt. o Cirkvi *Lumen Gentium*, č. 27.

4. *Ibid.*

Ježiša Krista. Pápež František vykresľuje Pána Ježiša nielen ako Sudcu, ale tiež ako *Pastiera*, čím chce dôrazne naznačiť, že proces o vyhlásenie neplatnosti manželstva treba vnímať ako pastoračnú aktivitu Cirkvi. Preto medzi evanjelizačnou činnosťou Cirkvi a jej zákonodarstvom nemôžu byť žiadne napätia a nezhody, ale práve naopak, vždy má panovať harmónia a súlad, ktorý umožní, že starostlivosť o spásu duší (*salus animarum*) bude v Cirkvi v každom momente najvyšším zákonom⁵.

Niet najmenej pochybnosti, že diecézny biskup (a tiež všetci, ktorí sú mu postavení na roveň⁶) má nielen *právo*, ale aj *povinnosť*, vyplývajúce z Božieho práva, súdiť *coram Domino* svojich veriacich. Preto sa diecézny biskup vo vlastnej diecéze nazýva *iudex natus*. Nemôže sa nikdy zrieknuť zodpovednosti za správne vysluhovanie spravodlivosti vo svojej vlastnej diecéze, lebo je v nej sudcom mocou Božieho práva.

Zákonodarca poukazuje na diecézneho biskupa ako na *iudex natus* v kán. 1419, § 1, v ktorom čítame: *V každej diecéze a pre všetky kauzy, ktoré právo výslovne nevyňalo, sudcom prvej inštancie je diecézny biskup [...]*. To isté Zákonodarca zopakuje v čl. 22, § 1 inštrukcie *Dignitas connubii* [= DC] aj v *Mitis Iudex Dominus Iesus* (nový kán. 1673, § 1). Predsa však pápež František, ako uvidíme neskôr (skráteneý proces), zmení v *Mitis Iudex Dominus Iesus* ustanovenie obsiahnuté v § 2, čl. 22 DC, podľa ktorého sa považuje za správne, aby sám diecézny biskup, ak by si to nevyžadovali zvláštne dôvody, nevykonával súdnu moc osobne.

5. Porov.: J. DYDUCH, *Preambula, v Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio "Mitis Iudex Dominus Iesus" papieża Franciszka*, Tarnów 2015, 31.

6. Na základe kán. 381, § 2 sú právne postavení na roveň diecéznemu biskupovi tí, ktorí sú na čele iných spoločenstiev veriacich, o ktorých sa hovorí v kán. 368, čiže: územná prelatúra a územné opátstvo, apoštolský vikariát a apoštolská prefektúra, ako aj natrvalo zriadená apoštolská administratúra. Aby sa však zachovala jasnosť výkladu, v tejto prednáške bude reč len o diecéznom biskupovi, pamätajúc, že zakaždým to platí aj o tých, ktorí sú mu v práve postavení na roveň.

2.2 Právo veriacich na vymáhanie a ochranu práv, ktoré majú v Cirkvi

Nemožno nijako zabúdať na to, že aj veriacim prislúcha, aby si práva, ktoré v Cirkvi majú, zákonne vymáhali a obhajovali na kompetentnom cirkevnom fóre podľa normy práva (porov. kán. 221, § 1). Medzi týmito právami zvlášť vyniká ich právo napadnúť platnosť manželstva a obdržať spravodlivý rozsudok. Z pastoračného hľadiska je toto právo veľmi podstatné a na sudcu kladie veľmi vážnu povinnosť a veľkú zodpovednosť. Manželské kauzy sa musia riešiť v súlade s predpismi kánonického práva, lebo v nich ide o neplatnosť manželstva, čiže o potvrdenie a vyhlásenie toho, že manželstvo medzi stránkami vlastne nikdy nebolo uzavreté. Inými slovami, úlohou sudcu je stanovenie objektívnej pravdy ohľadom platnosti manželského zväzku. Vyhlásenie neplatnosti manželstva má charakter jedine deklaratívny, nie konštitutívny. Lebo manželstvo objektívne uzavreté platne, ostáva pred Bohom vždy platné, aj keď by sa v procese z nejakého dôvodu vyhlásila jeho neplatnosť.

Na tomto mieste treba pripomenúť, že milosrdenstvo voči zraneným manželom nemôže prevýšiť a obísť pravdu. V opačnom prípade je tu riziko, že sa náuka o manželskej nerozlučiteľnosti stane málo vierohodná. V súvislosti s tým sa vyžaduje seriózný proces, ktorý zaručí nastolenie objektívnej pravdy, čiže takej, ktorá sa z rôznych dôvodov nenakláňa v prospech jednej alebo druhej strany, ani nestojí na subjektívnom základe, akým môže byť napr. súcit s poškodenými stránkami⁷. Sudca teda nemôže nikdy podliehať žiadnym vplyvom, či už vonkajším alebo vnútorným, ale musí zostať vždy nestranným. *Sudca, ktorý si naozaj počína ako sudca, teda riadi sa spravodlivosťou, nedovolí – učí sv. Ján Pavol II. –, aby ho ovládal falošný súcit voči osobám, ani pomýlené spôsoby myslenia, najmä ak sú v jeho prostredí značne rozšírené. Uvedomuje si, že nespravodlivé rozsudky nemôžu byť nikdy správnym pastoračným riešením a že z hľadiska večnosti bude rozhodujúce to, ako Boh posú-*

7. Porov.: JÁN PAVOL II., príhovor k Rímskej róte, 17. január 1998, č. 5, v *AAS* 90 (1998) 784.

*di jeho konanie*⁸. Rozhodnutia sudcu sa musia opierať iba a výlučne o pravdu, ktorá je v každom cirkevnom procese, od začiatku do konca, základom, matkou a zákonom spravodlivosti. Spravodlivosť, ktorá neodzrkadľuje pravdu, nie je spravodlivosťou⁹.

Vo svetle toho, čo sa povedalo vyššie, sa jasne črtajú úlohy diecézneho biskupa, ktorý je z Božieho práva sudcom vo svojej diecéze a pred Bohom zodpovedá za vydané rozhodnutia. Pretože môže súdnu moc vykonávať nielen osobne ale aj cez iných¹⁰, ako hlavný zodpovedný za činnosť súdu musí bdieť nad správnym vykonávaním spravodlivosti vo svojej diecéze tak, aby sa rozhodnutia jeho súdu opierali vždy o objektívnu spravodlivosť.

2.3 Prehľad povinností diecézneho biskupa

2.3.1 Povinnosť ustanoviť diecézny tribunál

Každý biskup je povinný vo svojej diecéze ustanoviť diecézny tribunál (porov. čl. 22, § 3 DC). O tejto povinnosti hovorí inštrukcia *Dignitas connubii* priamo a menovite, zatiaľ čo Kódex kánonického práva iba nepriamo (porov. kán. 1420, § 1). Naproti tomu pápež František v motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* jasne deklaruje, že diecézny biskup má povinnosť, nakoľko je to možné, ustanoviť vo svojej diecéze diecézny tribunál pre kauzy neplatnosti manželstva. Ak takú možnosť nemá, má sa obrátiť na iný bližší diecézny alebo interdiecézny tribunál (nový kán. 1673, §

8. «Il giudice che veramente agisce da giudice, cioè con giustizia, non si lascia condizionare né da sentimenti di falsa compassione per le persone, né da falsi modelli di pensiero, anche se diffusi nell'ambiente. Egli sa che le sentenze ingiuste non costituiscono mai una vera soluzione pastorale, e che il giudizio di Dio sul proprio agire è ciò che conta per l'eternità», JÁN PAVOL II., príhovor k Rímskej róte 29. január 2005, č. 5, v *AAS* 97 (2005) 165.

9. Porov.: JÁN PAVOL II., príhovor k Rímskej róte 4. február 1980, č. 2, v *AAS* 72 (1980) 173.

10. Porov.: kán. 1419, § 1.

2)¹¹. Je vhodné pripomenúť, že v prípade interdiecézneho tribunálu diecézny biskup spolu s biskupmi, ktorí ustanovili tento tribunál, má naďalej súdnu moc ako *iudex natus*. Skupina (*coetus*) biskupov má takú istú moc v interdiecéznom tribunáli, ako diecézny biskup vo vlastnom súde¹². Diecézny biskup, v momente ustanovenia interdiecézneho tribunálu, musí vo svojej diecéze zriadiť jeho sekciu, ktorá bude mať na starosti vyšetrovanie káuz (*sectio instructoria*) a doručovanie dokumentov¹³.

Keď Apoštolská Signatúra pobáda diecéznych biskupov, aby ustanovili vlastný tribunál, alebo keď im ďakuje za jeho zriadenie, pripomína, že diecézny biskup je *iudex natus* vo svojej diecéze a veriaci majú právo vymáhať a obraňovať svoje práva, ktoré im v Cirkvi prislúchajú¹⁴. Diecézny biskup, pretože má povinnosť ustanoviť diecézny súd, nemusí si na to žiadať súhlas od Apoštolskej Signatúry, niekedy sa to totiž príhodi. Biskup ako *iudex natus* má právo a povinnosť, ktoré vyplývajú z Božieho práva, súdiť *coram Domino* svojich veriacich. Jednako diecézny biskup je povinný upovedomiť Apoštolskú Signatúru o zriadení vlastného tribunálu a zaslať Signatúre nielen príslušný ustanovujúci dekrét, ale aj zoznam pracovníkov súdu.

11. V jednom i druhom prípade sa diecézny biskup musí obrátiť na Apoštolskú Signatúru s prosbou, alebo o udelenie *prorogationis competentiae*, alebo, pri zachovaní náležitej procedúry, o možnosť obrátiť sa na interdiecézny tribunál. Čo sa týka interdiecéznych tribunálov, pozri. napr.: P. MALECHA, *I tribunali interdiocesani alla luce dei recenti documenti della Segnatura Apostolica. Alcune considerazioni pratiche*, w *Ius Ecclesiae* 24 (2012) 183-208.

12. *Ibid.*, 200 a 202-203. pozri tiež čl. 23, § 1 DC.

13. «Quo in casu in propria dioecesi Episcopus potest sectionem instructoriam instituere cum uno vel pluribus auditoribus et notario, ad probationes colligendas et actus notificandos», DC 23, § 2.

14. «Hoc Supremum Tribunal, attento quod in unaquaque dioecesi Episcopus est “iudex natus” omnium causarum quae in foro ecclesiastico agantur (cfr. Const. Ap. “Lumen gentium”, č. 27 et can. 1419, § 1 CIC) praefatae decisioni nihil obiciendum habet et magnum Tibi gratulatur ob sollicitam curam adhibitam ad promovendam in sua dioecesi iustitiae administrationem ne fideles priventur possibilitate et immo iure adeundi Forum ecclesiasticum ad propria problema (cfr. can. 221, § 1), praesertim matrimonialia, ad normam iuris solvenda», list z 30. októbra 2002, prot. č. 1582/02 SAT. Porov. tiež napr. list z 14. septembra 2012, prot. č. 4603/2012 SAT či dekrét z 12. marca 2005, prot. č. 4620/1/05 SAT.

O prípadné dišpenzy od právom požadovaného vedeckého titulu má biskup požiadať ešte pred zriadením súdu. Oznámenie o zriadení tribunálu je veľmi dôležité, lebo vtedy Apoštolská Signatúra zašle biskupovi formulár o personálnom stave a aktivitách tribunálu, ktorý bude treba každoročne vyplnený vrátiť Najvyššiemu tribunálu, a vykoná aj patričné kroky, aby sa usporiadali rôzne otázky. Často bude potrebné odvolať dekrét, ktorým Apoštolská Signatúra predtým predĺžila kompetencie inému tribunálu (*prorogatio competentiae*), aby mohol riešiť kauzy diecézy, ktorá doteraz nemala vlastný súd. Inokedy bude treba modifikovať dekrét, ktorým bol ustanovený interdiecézny tribunál a ktorý Apoštolská Signatúra vo svojom čase potvrdila. Bude tiež potrebné vyjasniť otázku kompetencie nového tribunálu ohľadom tých káuz, ktoré boli podané, alebo sa už prejednávajú, pred súdom inej diecézy¹⁵, či tiež vysvetliť biskupom moderátorom, že ten istý sudca či obhajca zväzku nemôže pracovať v dvoch rôznych tribunáloch, z ktorých jeden je odvolacím súdom druhému.

2.3.2 Povinnosti v diecéznom súde

V diecéznom súde, ktorý je tribunálom diecézneho biskupa, súdny vikár a iní sudcovia vykonávajú vlastnú moc diecézneho biskupa. Majú teda moc riadnu zastupiteľskú (porov. kán. 131, § 1-2). Preto Kódex kánonického práva v kán. 1420, § 2 tvrdí, že súdny vikár tvorí jeden tribunál s biskupom, ktorý je moderátorom súdu. Každý tribunál totiž v záležitostiach, ktoré sa týkajú jeho štruktúry, činnosti a disciplíny je závislý od diecézneho biskupa. Avšak v otázke týkajúcej sa rozhodovania (decízie) v konkrét-

15. «Quoad primam, novo constituto Tribunali causarum pendentium pertractatio atque definitio, nisi aliud expresse statutum sit, regitur, saltem ex analogia, praescripto čl. 22 Normarum pro Tribunalibus interdioecesanis vel regionalibus aut interregionalibus ab hac Signatura Apostolica die 28 decembris 1970 latarum (AAS 63 [1971] 492). Quoad alteram, haec Signatura Apostolica dispensationem, quatenus necessariam, concedit a praescripto čl. 36, § 1 Instructionis *Dignitas connubii*, adeo ut ministri Tribunalis Metropolitanis A., nuper ministri etiam apud Tribunal B. nominati, suo munere fungi pergere possint tantum in causis B. adhuc pendentibus apud Forum Metropolitanum A.», list z 10. decembra 2010, prot. č. 4603/10 SAT.

nej kauze, je diecézny biskup povinný sudcom zaručiť autonómiu. Sudcovia musia vydávať rozsudky podľa vlastného svedomia a nie podľa mienky, či vôle biskupa (porov. kán. 1608).

Diecézny biskup vykonáva súdnu moc najčastejšie prostredníctvom svojho tribunálu. Majúc ale na pamäti vážnosť i zložitost' káz o neplatnosti manželstva, musí starostlivo bdieť nad tým, aby boli pre prácu v tribunáli pripravení zodpovední a schopní pracovníci, ktorí by sa dokázali tejto práci oddať s patričným zaangažovaním (porov. čl. 33 DC)¹⁶. Preto právo *iba jemu (diecéznemu biskupovi)* rezervuje moc menovať súdneho vikára (kán. 1420, § 1), v prípade potreby pridelených súdnych vikárov (kán. 1420, § 3), sudcov tribunálu (kán. 1421, § 1), promotora spravodlivosti a obhajcu zväzku (kán. 1435) a tiež iných pracovníkom tribunálu (kán. 470). V prípade potreby môže diecézny biskup spomenuté osoby odvolať zo zverených úradov, ak na to skutočne existuje právom uznaná vážna príčina (kán. 1422, 1436, § 2), tiež ich môže potrestať v súlade s cirkevnou disciplínou (kán. 1457; pozri tiež kán. 1341, 1717 a nasled.). Diecézny biskup po kánonikom zaujatí svojej diecézy musí potvrdiť alebo nepotvrdiť súdneho vikára a pridelených súdnych vikárov (kán. 1420, § 5). Medzi povinnosti diecézneho biskupa patrí tiež potvrdiť advokátov, ktorí chcú vykonávať tento úrad v jeho tribunáli (kán. 1483) a tiež vyniesť rozhodnutie o ich vylúčení zo zoznamu advokátov (kán. 1488). Diecézny biskup môže potvrdzovať audítorov, ktorí budú pomáhať sudcom (kán. 1428, §§ 1–2), má právo rezervovať sebe niektoré kauzy (kán. 1420, § 2), alebo poveriť riešením ťažších alebo dôležitejších káz väčší počet sudcov (kán. 1425, § 2) a tiež zveriť nejakú kauzu sudcom tak, že poruší skôr ustálený poriadok turnusov na skúmanie káz (kán. 1425, § 3). Inými povinnosťami diecézneho biskupa je rozhodnúť o vylúčení oficiála z prerokovania určitej kauzy (kán. 1449, § 2), vydať dovoľenie, aby na jeho teritóriu pracoval iný sudca (spoza vastného tribuná-

16. V čl. 33 DC čítame: «Attenta gravitate et difficultate causarum nullitatis matrimonii, Episcoporum est curare: 1° ut idonei ministri iustitiae pro suis tribunalibus efformentur; 2° ut ad hoc ministerium selecti sedulo et ad normam iuris suo quisque munere fungantur».

lu) kvôli zozbieraníu dôkazov (1469, § 2), ustanoviť predpisy o súdnych poplatkoch vo svojom tribunáli (kán. 1649, § 1), či vykonať rozsudok osobne alebo cez iného sudcu (kán. 1653, § 1). Treba pamätať, že diecézny biskup má byť informovaný aj o tom, keď na jeho území vykonáva svoju jurisdikciu sudca násilne vyhnaný zo svojho územia, alebo ktorému sa bráni vykonávať tam jurisdikciu (kán. 1469, § 1).

Pápež František v motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* so zámerom urýchliť manželské procesy a uľahčiť veriacim prístup k cirkevnej spravodlivosti značne zväčšil úlohy, povinnosti a zodpovednosť diecézneho biskupa. V *Mitis Iudex* sa ešte zvýraznila rola biskupa ako sudcu (porov. *preambula*, n. III). Diecézny biskup dostal aj moc menovať za sudcov laikov (nový kán. 1673, § 3) a ustanoviť na prvej inštancii samosudcu (nový kán. 1673, § 4 i *preambula*, č. II) bez predchádzajúceho súhlasu konferencie biskupov, ktorý sa doteraz požadoval. A nakoniec sa zaviedol skrátený manželský proces (nové kán. 1683-1687 i *preambula*, č. IV), v ktorom vynáša rozsudok sám diecézny biskup (nový kán. 1687, § 1).

3. Nové povinnosti biskupa

Odkedy vstúpilo do platnosti motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, diecéznemu biskupovi pribudli nové povinnosti, ktoré nakrátko priblížime.

3.1 Samosudca

Reforma pápeža Františka umožňuje diecéznemu biskupovi ustanoviť jediného sudcu-samosudcu, ale len klerika. Takýto sudca je prípustný len na prvej inštancii manželského procesu a je menovaný jedine a výlučne, čo Zákonodarca výrazne uvádza, na osobnú zodpovednosť diecézneho biskupa (*sub Episcopi responsabilitate*). Biskup, ako ďalej čítame v *Mitis Iudex*, pri

pastoračnom vykonávaní svojej súdnej moci je povinný dohliadať, aby nepripustil žiadnu formu laxizmu¹⁷.

V porovnaní so starým právom sa už viac nevyžaduje súhlas konferencie biskupov. Jednako biskup môže zveriť kauzy jedinému sudcovi len vtedy, keď sa v prvostupňovom tribunáli nedá ustanoviť kolégium. Teda menovanie samosudcu je výnimkou z pravidla a bolo by zneužitím ponechávať takúto situáciu dlhší čas, tým skôr, že pápež František privolil, aby dvoma sudcami mohli byť menovaní aj laici s cieľom vytvoriť kolégium. Samosudca si môže pribrať dvoch prísediacich, biskupom schválených na túto úlohu (nový kán. 1673, § 4). Ale tribunál druhej inštancie musí byť vždy kolégiový (nový kán. 1673, § 5).

3.2 Sudca laik

V manželských kauzách kolégium sa má vždy skladať z troch sudcov, ibaže by v súde prvej inštancie, ako sme to už spomenuli, nebolo takej možnosti. Predseda kolégia musí byť vždy klerik, ostatní dvaja sudcovia môžu byť osoby laické. Sudcov laikov ustanovuje diecézny biskup. Nevyžaduje sa už viac predchádzajúci súhlas konferencie biskupov, ako to bolo doteraz. Navyše, na vytvorenie kolégia sa môže teraz pribrať nie jeden, ale dvaja sudcovia laici (nový kán. 1673, § 3).

3.3 Skrátený manželský proces pred biskupom

Zavedenie skráteného procesu v manželských kauzách je v kánonickom práve novinkou. Sudcom v takomto procese môže byť jedine a výlučne diecézny biskup, ktorý z moci svojho pastierskeho úradu je, spolu s Petrom, najväčším garantom katolíckej jednoty vo viere a disciplíne¹⁸. Skrátený proces je súdnym a nie administratívnym procesom. Ako zdôraznil pá-

17. «*Iudex unicus sub Episcopi responsabilitate. Constitutio iudicis unici, clerici utique, in prima instantia Episcopi responsabilitati committitur, qui in pastorali exercitio suae iudicialis potestatis caveat ne cuiilibet laxismo indulgeatur*», FRANTIŠEK, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, preambula, č. II.

18. FRANTIŠEK, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, preambula, č. IV.

pež František v preambule k motu proprio *Mitis Iudex*, súdna cesta zostal zachovaná *nie preto, že si to vyžaduje samotná povaha veci, ale hlavne preto, že si to žiada nutnosť, aby bola v najvyššom stupni zaručená ochrana pravdy o posvätnom zväzku, a to vlastne zabezpečujú postupy súdneho poriadku.*

V skrátenej procese má diecézny biskup povinnosť oboznámiť sa zo všetkými aktami kauzy, medzi ktoré sú zaradené aj pripomienky obhajcu zväzku a – ak boli predložené – aj obrany stránok. Ak biskup, po konzultácii s inštruktorom a prísediacim, nadobudol morálnu istotu o neplatnosti manželstva, je povinný vydať rozsudok (porov. nový kán. 1687, § 1). Treba si uvedomiť, že záväzná konzultácia, predvídaná v *Mitis Iudex*, sa líši od diskusie, ktorá nastupuje v prípade kolégiového tribunálu, lebo výrok biskupa je vždy jeho vlastným osobným rozhodnutím, nie kolégiovým rozsudkom, vydaným na základe hlasovania¹⁹. Treba si tiež uvedomiť, že rozsudok vydaný biskupom môže byť len jeden a síce *pro nullitate*. V prípade, že biskup nenadobudne morálnu istotu, nevydá rozsudok *pro vinculo*, ale dekrétom nariadi kauzu prejednať riadnym procesom²⁰. Tento dekrét je dekrétom čiastkovým, preto nemôže byť napadnutý (porov. kán. 1618).

Inštruktora aj prísediaceho vymenuje oficiál (nový kán. 1685). Inštruktor je sudca menovaný súdnym vikárom pre konkrétnu kauzu. Jeho úlohou je zozbierať dôkazy (nový kán. 1684, n. 2). Nič nebráni tomu, aby oficiál nevyznačil na túto funkciu seba (*Ratio procedendi*, čl. 16). Niet žiadnych námietok, aby súdny vikár nevymenoval za inštruktora samého diecézneho biskupa, samozrejme, ak len tento má náležitú prípravu a kompetencie a dostatok času, aby sa mohol dať na túto prácu²¹. Prísediaci v tomto procese

19. Pozri: P. MAJER, *Proces mażeński skrócony przed biskupem*, w *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio "Mitis Iudex Dominus Iesus" papieża Franciszka*, Tarnów 2015, 185-186.

20. Porov.: M. MINGARDI, *Il ruolo del vescovo diocesano*, v *QUADERNI DI DIRITTO ECCLESIALE* (a cura di), *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, Milano 2016, 102.

21. «Nulla invece esclude di per sé che il vescovo, se ne ha le competenze e se intende dedicare tempo a questa attività, possa svolgere personalmente la sessione istruttoria, e quindi che il vicario giudiziale designi il vescovo come istruttore, anziché affidare tale in-

to je poradca, klerik alebo laik, schválený biskupom, ktorého si samosudca priberá na pomoc (kán. 1424). Na rozdiel od inštruktora, ktorý je sudcom, prísediaci nemá jurisdikčnú moc. Prísediaci v skrátenej procese je len jeden (úlohu druhého plní inštruktor) a pomáha biskupovi pri rozhodovaní.

Diecézny biskup, okrem mimoriadnej situácie, keď sám je inštruktorom, sa zúčastňuje len v záverečnej fáze skrátenej procesu t.j. vo fáze rozhodovacej. Jeho úlohou ako samosudcu je vydať rozsudok, alebo nariadiť v kauze riadny proces v súlade z vyššie spomenutou normou, o ktorej hovorí nový kán. 1687, § 1. Tejto funkcie sa diecézny biskup nemôže nikdy zrieknuť, lebo v tom prípade by sa žiadnym spôsobom nezúčastnil v procese, ktorý by okrem toho nebol skrátenej procesom pred biskupom. Vynášanie rozsudku v kauzách o neplatnosti manželstva v skrátenej procese, ako čítame v novom kán. 1683, prináleží jedine diecéznemu biskupovi (*ipsi Episcopo dioecesano competit*). Teda biskup nemôže delegovať svoju súdnu moc inému podmetu (porov. kán. 135, § 3), lebo vtedy by ľahli popolom základné ciele reformy pápeža Františka, uvedené predovšetkým v jeho štvrtom fundamentálnom kritériu²². V súvislosti s tým, čo sa povedalo vyššie, diecézny tribunál, súdny vikár, či pomocný biskup nemôžu súdiť cestou skrátenej procesu, hoci by sa splnili všetky predpoklady uvedené v kán. 1683²³. Z motu proprio nie je jasné, kto má písomne vypracovať rozsudok v skrátenej procese. Biskup môže mať ťažkosti s jeho zredigovaním, lebo po prvé nie vždy je on sám kánonistom a po druhé nezúčastnil sa na preskúvaní kauzy v jej skorších etapách. Preto sa zdá byť logickým, že v takomto stave vecí, môže inej osobe zveriť vypracovanie rozsudku. Rozsudok musí predstaviť motívy prijatého rozhodnutia stručne a po poriadku (porov.

carico a uno dei due assessori. Sembra nondimeno che [...] questa ipotesi possa essere presa in considerazione solo se il vescovo è in grado di svolgere tutte le istruttorie dei processi più brevi che si presentano nella sua diocesi; altrimenti il rischio che possa essere accusato di fare preferenze di persone è reale», *ibid.*, 101.

22. Porov.: FRANTIŠEK, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, preambula, č. IV.

23. Pozri: P. MAJER, *Proces matžeňski skrócony przed biskupem*, už cit., 165 a M. MINGARDI, *Il ruolo del vescovo dioecesano*, už cit., 102-103.

Ratio procedendi, čl. 20, § 2). Za oznámenie rozsudku nesie zodpovednosť súdny vikár. Avšak biskup, keď sa rozsudok stane vykonateľným, je povinný vydať vykonávací dekrét, o ktorom je reč v novom kán. 1682, § 2²⁴. Takýto dekrét sa nemôže vložiť do textu samotného rozsudku, ale sa musí vydať osobitne (porov. kán. 1651), lebo vykonateľnosť rozsudku nastupuje až po uplynutí lehôt, o ktorých je reč v kán. 1630-1633.

Proti rozsudku biskupa sa možno odvolať k metropolitovi alebo k Rímskej róte. Ak rozsudok vydal metropolita, treba sa odvolať k najstaršiemu biskupovi sufragánovi a ak niet biskupa, ktorý má vyššiu moc ako ten, čo vydal rozsudok, ale nižšiu ako Svätý Otec (napr. vojenský biskup alebo biskup vyňatej diecézy, o ktorej hovorí kán. 431, § 2), treba sa odvolať k biskupovi, ktorého si nastálo sám vybral (porov. nový kán. 1687, § 3). Ak je evidentné, že odvolanie sa bolo podané len preto, aby sa oddialilo nariadenie vykonať rozsudok, metropolita, najstarší sufragán alebo dekan Rímskej róty ho dekrétom odmietne *in limine*. V prípade, že odvolanie sa bolo prijaté, kauza sa posunie na riadne preskúmanie na druhom stupni (porov. nový kán. 1687, § 4).

Nakoniec treba pripomenúť, že v súlade s kán. 1653, § 1²⁵, biskup, ktorý odmietne odvolanie sa, musí upovedomiť biskupa, ktorý vyniesol rozsudok, aby ten cez svojho súdneho vikára upovedomil o rozsudku Ordinára miesta, na ktorom bolo manželstvo uzavreté. Ordinár miesta uzavretia manželstva sa má postarať, aby čím skôr boli v matrikách pokrstených a sobášených vykonané príslušné záznamy o vyhlásení neplatnosti manželstva a prípadné zákazy (nový kán. 1682, § 2).

3.4 Správa o personálnom stave a aktivitách tribunálu

Jednou zo základných úloh Apoštolskej Signatúry je, ako sme už skôr povedali, dohľad nad správnym vykonávaním spravodlivosti v Cirkvi²⁶.

24. V kán. 1651 čítame, že vykonávací dekrét vystaví sudca, ktorý vydal rozsudok.

25. Kán. 1653, § 1 stanoví, že vykonanie rozsudku má prikázať osobne alebo cez niekoho iného biskup diecézy, v ktorej bol vydaný prvostupňový rozsudok.

26. Porov.: poznámka č. 2.

Táto úloha jej bola zverená pápežom Pavlom VI. v apoštolskej konštitúcii *Regimini Ecclesiae universae*²⁷. Aby čo najlepšie plnila túto funkciu, Apoštolská Signatúra už v roku 1970 zaslala predsedom konferencií biskupov všeobecný list o stave a aktivitách cirkevných tribunálov, pripojac formulár, ktorý je každý tribunál povinný vyplniť a do konca januára každého roku odoslať na Apoštolskú Signatúru²⁸. Keď sa práve po päťdesiatich rokoch ukázali apoštolské listy, vydané motu proprio pápežom Františkom, t.j. *Mitis Iudex Dominus Iesus* a *Mitis et misericors Iesus*, uskutočnila sa reforma kánonického práva, ktorá priviedla Apoštolskú Signatúru k tomu, že dňa 30. júna 2016 vydala nový všeobecný list a vypracovala nový formulár o stave osôb a činnosti cirkevných tribunálov. V liste sa pripomína rola Apoštolskej Signatúry, ktorá sa stará a dozerá na správne vykonávanie spravodlivosti v Cirkvi, a tiež diecézneho biskupa, ktorý je vo svojej diecéze *iudex natus*.

Novotou v novej správe o stave a činnosti tribunálu, ktorá musí byť vždy podpísaná súdnym vikárom, nie je len zohľadnenie zmien, zavedených reformou pápeža Františka, ale aj povinnosť vyhotoviť ju v troch exemplároch a nie, ako to bolo doteraz, len v jednom. Prvý exemplár treba poslať biskupovi moderátorovi tribunálu, druhý Apoštolskej Signatúre, tretí uložiť v archíve tribunálu²⁹. Doteraz sa vyplnený formulár zasielal len Apoštolskej Signatúre. Vďaka novej praxi aj biskup – moderátor súdu, bude došávať každý rok správu, ktorá ho bude stále informovať o stave a činnosti jeho tribunálu. Medzi jeho povinnosti bude patriť aj preanalýzovanie sprá-

27. Ap. konšt. *Regimini Ecclesiae universae*, č. 105, v *AAS* 59 (1967) 885-928.

28. Porov.: *AAS* 63 (1971) 480-486.

29. «Qua de re omnia et singula Tribunalia, sive dioecesana sive interdioecesana, sive Ecclesiae latinae sive Ecclesiarum orientalium, relationes de statu et activitate Tribunalis quotannis conficere debent, a Vicario iudiciali subscribendas, iuxta exemplar seu schema in adnexo positum. Quod schema attente et accurate complendum est ac dein sub tribus exemplaribus redigendum, quorum primum Episcopo Moderatori tradendum est, secundum ad hoc Supremum Tribunal mittendum, tertium, autem, in tabulario Tribunalis asservandum», APOŠTOLSKÁ SIGNATÚRA, všeobecný list o stave a činnosti tribunálov z 30. júna 2016, II.

vy a primerané zareagovanie, keď to bude očividne potrebné, tak vo veciach týkajúcich sa personálneho stavu súdu (napr. zväčšenie počtu personálu alebo predloženie prosby o dišpenz od právom požadovaného vedecského titulu), ako aj vo veciach týkajúcich sa činnosti tribunálu (napr. prediskutovanie zo súdnym vikárom problémov spojených s povolným postupom súdu, či s veľmi veľkým počtom kladných rozsudkov z titulu neschopnosti vziať na seba podstatné manželské záväzky pre príčiny psychickej prirodzenosti). Zo svojej strany Apoštolská Signatúra, po preštudovaní každoročnej správy, bude biskupovi moderátorovi zasielať svoje pripomienky a návrhy s prosbou, ak to bude treba, aby zakročil vo svojom tribunáli³⁰.

4. Niektoré povinnosti diecézneho biskupa podrobne

Na záver tretieho mimoriadneho všeobecného zhromaždenia synody biskupov, ktoré sa konalo v Ríme v roku 2014, pápež František zverejnil *Relationem Synodi*, ktorá je záverečným dokumentom konanej synody. Vyplyva z nej (č. 48 i 49)³¹, že veľký počet synodálnych otcov zdôraznil nutnosť zreformovať procedúry o neplatnosti manželstva tak, aby sa stali prístupnejšími a rýchlejšími a, ak je to možné, celkom bezplatnými³². Navyše synodálni otcovia, pamätajúc na spomenutú potrebu upraviť manželské procesy, potvrdili a zdôraznili niektoré procedurálne požiadavky, ktoré sú stále aktuálne, teda také, ktoré nikdy nemožno opustiť. Ide napr. o zodpovednosť diecézneho biskupa, či o primeranú prípravu a zaangažovanie súd-

30. «Praefatae animadversiones plura complectuntur, prout casus ferat: laudes, approbationes, commendationes, consilia, suggestions, suasiones, monita, exempla, nuntii, vota et hortamenta; quae omnia, uno verbo, auxilio seu assistentia sunt Tribunalibus, salva semper iudicium libertate in decisionibus ferendis», *ibid.*, III.

31. Porov.: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2014/10/18/0770/03044.html>

32. «Un grande numero dei Padri ha sottolineato la necessità di rendere più accessibili ed agili, possibilmente del tutto gratuite, le procedure per il riconoscimento dei casi di nullità», *Relatio Synodi*, n. 48.

nych pracovníkov, ktorých počet a vzdelanie má vždy zodpovedať úlohám, ktoré ich čakajú³³.

Vo svetle týchto synodálnych záverov potom pracovala špeciálna komisia, ustanovená Svätým Otcom. Predsedal jej Dekan Rímskej rotty. Opierajúc sa o takto vypracovaný projekt, potom, ako ho konzultovali aj iní experti v kánonickom práve, pápež František zreformoval právo³⁴.

Je nepochybné, že táto reforma bude môcť dosiahnuť zamýšľaný cieľ výlučne vtedy, keď sa v nej primerane a zodpovedne zaangažuje diecézny biskup. Preto teraz priblížime a rozanalyzujeme niektoré jeho povinnosti, od ktorých vo veľkej miere závisí úspech reformy.

4.1 Zodpovedajúci počet súdnych pracovníkov a ich náležitá príprava

Z archívu i skúseností Apoštolskej Signatúry vyplýva, že v tribunáloch s dostatočným počtom náležite pripravených súdnych pracovníkov, ktorí sa celým srdcom venujú svojej práci, procesy prebiehajú správne a pracovníci sú veriacim k dispozícii. V niektorých krajoch, ako napr. v Nemecku, kde je vo väčšine prípadov zodpovedajúci počet dobre pripravených súdnych pracovníkov, sa kauzy na prvom stupni v súlade s kán. 1453 obyčajne nepreťahujú vyše roka a v tribunáli druhého stupňa vyše šesť mesiacov. Rozsudok je všeobecne vydaný nie viac ako v priebehu mesiaca odo dňa, kedy bola záležitosť rozhodnutá (kán. 1610, § 3). Oproti tomu v krajoch, či diecézach, kde nie je dostatočný počet personálu, alebo, hoci je jeho počet dostatočný, ale preto, že je poverený mnohými inými úlohami (napr. prednáša na učilišti, je farárom veľkej farnosti, rektorom sanktuária, vedie duchovné cvičenia a podobne) alebo v dôsledku malého platu za vykonávanú prácu na súde

33. «Circa le cause matrimoniali lo snellimento, richiesto da molti, oltre alla preparazione di sufficienti operatori, chierici e laici con dedizione prioritaria, esige di sottolineare la responsabilità del vescovo diocesano, il quale nella sua diocesi potrebbe incaricare dei consulenti debitamente preparati che possano gratuitamente consigliare le parti sulla validità del loro matrimonio. Tale funzione può essere svolta da un ufficio o persone qualificate (cf. Dignitas Connubii, čl. 113, 1)», Relatio Synodi, n. 49.

34. Porov.: FRANTIŠEK, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, preambula.

(personál si hľadá aj iný zdroj príjmu), pracovníci súdu sa nedokážu oddať vykonávanej práci v tribunáli s primeraným zaangažovaním. Dôsledkom je, že sa kauzy preťahujú a vôbec sa nezachovávajú normy, o ktorých je reč v skôr spomínaných kánonoch 1453 a 1610, § 3.

Zodpovedne pripravení a vzdelaní súdni pracovníci garantujú potvrdenia objektívnej pravdy v procese o neplatnosť manželstva, ktorá je zárukou spravodlivosti. Preto moderátori súdov musia dbať o to, aby osoby pracujúce v ich tribunáli mali primerané vzdelanie. Iste, možno Apoštolskú Signatúru požiadať o udelenie dišpenzu od právom požadovaného vedeckého titulu, ale je to iba dočasné riešenie. Biskupi, nehľadiac na ekonomickú šetrnosť, sú povinní posilať budúcich či aktuálnych pracovníkov na štúdiá kánonického práva, lebo ich úlohou je, či bude rozhodovanie o dôležitej veci, akou je platnosť či neplatnosť sviatostného manželstva. Aj samotní pracovníci na súdoch, vo vedomí, akú majú zodpovednosť pred Bohom, si stále musia prehlbovať svoje vedomosti, najmä v oblasti manželského a procesného práva.

Treba pripomenúť, že aj v diecézach, ktoré nemajú vlastný tribunál, biskup sa musí postarať o prípravu osôb, ktoré by v budúcnosti mohli pracovať na súdoch, ktoré vzniknú pre manželské kauzy. Môže tak urobiť napr. pomocou kurzov trvalej a kontinuálnej formácie³⁵.

4.2 Konzultačné úrady v diecéze

Relatio Synodi vo svojom č. 49, odvolávajúc sa na čl. 113, § 1 DC³⁶, pripomína, že diecézny biskup má vo svojej diecéze ustanoviť konzultačné úrady, v ktorých by veriaci mohli bezplatne získať od primerane pripravených osôb rady a pokyny v kauzách o neplatnosť ich manželstva. V diecézach s veľkou rozlohou by mohli také úrady existovať nielen pri diecéznom

35. Porov.: *ibid.*, *Ratio procedendi*, čl. 8, § 1.

36. «Apud unumquodque tribunal sit officium seu persona, adeo ut quilibet libere expeditaque consilium obtinere valeat de possibilitate et procedendi ratione ad suam nullitatis matrimonii causam, si et quatenus, introducendam», čl. 113, § 1 DC. Pozri: kán. 1649 tiež čl. 302-308 DC.

súde, ale aj na iných miestach diecézy. Určite by zriadenie takýchto úradov a ich normálna činnosť, pomohli predísť mnohým nedorozumeniam a pomohli by veriacim porozumieť, o čo ide v procese o vyhlásenie neplatnosti manželstva.

4.3 Odpustenie súdnych trov a bezplatná pomoc advokáta

V súčasnom platnom práve existujú normy, ktoré dovoľujú, aby biedne alebo chudobné osoby mohli dostať úplné alebo čiastočné odpustenie súdnych trov (*exemptio ab expensis processualibus*) a aby dostali, úplne alebo čiastočne, bezplatnú pomoc advokáta (*gratuitum patrocinium*)³⁷. V súlade s tým diecézny biskup musí vo svojom súde ustanoviť zodpovedajúce normy, týkajúce sa odpustenia súdnych trov a bezplatnej pomoci zo strany advokáta (porov. kán. 1649, § 1 i čl. 303 DC). Žiaľ, napriek platným predpisom, v mnohých súdoch biskupi neustanovili spomenuté normy, alebo, ak to už urobili, nikde ich nezverejnili. V dôsledku toho, normy nie sú nikomu známe.

Apoštolská Signatúra viackrát povzbudzovala a povzbudzuje biskupov, aby sa rozhodli rešpektovať spomenuté normy³⁸, často však s malým výsledkom. Ak v oblasti financií chýbajú predpisy, aj o výške odmeny pre advokáta, znalca, zástupcu, či prekladateľa, nielen že to otvára cestu k rôznym

37. Pozri: kán. 1649 tiež čl. 302-308 DC. «Qui in totum expensis iudicialibus sustinendis sunt impares, ius habent ad exemptionem ab eis obtinendam; qui autem ex parte exsolvere possunt, ad earum expensarum deminutionem», čl. 305 DC.

38. V liste z 20. októbra 2012, zaslanom Apoštolskou Signatúrou jednému diecéznejmu biskupovi čítame: «Excellentissime Domine, unusquisque Episcopus dioecesanus, iuxta art. 303 Instructionis *Dignitas connubii*, tenetur normas relate ad expensas iudiciales solvendas et gratuitum patrocinium vel expensarum deminutionem concedendum penes suum Tribunal statuere. Cum autem usque ad praesentem diem nullum pervenerit responsum ad litteras huius Signaturae Apostolicae diei 26 iunii 2012 [...], Excellentiam Tuam denuo enixe rogo ut quam primum huic Supremo Tribunali transmittere velit exemplar normarum vigentium apud istud Forum saltem de expensis iudicialibus solvendis vel compensandis necnon de gratuito patrocinio vel expensarum deminutione concedendis (cf. art. 303, § 1, nn. 1 et 3 DC). Insuper velit Excellentia Tua hanc Signaturam Apostolicam certiore facere de modo in quo praedictae normae publici iuris factae sunt», prot. č. 4618/12 SAT.

zneužitiam, ale napomáha to vzniku rôznym pletkám, ktoré určite neslúžia k dobru Cirkvi.

4.4 Procesy úplne bezplatné

Pápež František v motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* povzbudzuje konferencie biskupov, aby, pri zachovaní spravodlivej a dôstojnej odmeny pracovníkov súdov, sa podľa možnosti (*pro posse*) postarali o to, aby bol proces bezplatný³⁹. V tejto veci sa oplatí odvolať na predpis obsiahnutý v čl. 302 DC, ktorý hovorí, že stránky sú viazané, podľa svojich možností, pokryť súdne trovy (výlohy). Treba si dobre uvedomiť, že na súdoch pracuje spravidla vysoko kvalifikovaný personál, ktorý sa musí úplne oddať vykonávanej práci. Preto pracovníci súdov majú dostávať odmenu zodpovedajúcu ich postaveniu a vykonávanej práci tak, aby si nehládali iné zdroje príjmov. Rovnako treba pamätať na nutnosť udržiavania budovy súdu, alebo miestností, v ktorých sa nachádzajú kancelárie súdu, aj na pokrytie výdavkov spojených s elektrickou energiou, odberom vody, odvozom smetí, či upratovaním. Preto odpustenie súdnych trov vo všetkých procesoch by bolo veľmi ťažké, ba priam nemožné uskutočniť, lebo aby mohlo vykonávanie spravodlivosti v Cirkvi dobre fungovať, potrebuje na to primerané finančné prostriedky. Teda pápež hovorí o bezplatných procesoch ale iba v situáciách, v ktorých je to možné uskutočniť. Nakoniec si treba tiež uvedomiť, že veľa osôb je pripravených pokryť výdavky spojené s procesom.

4.5 Pomoc od iného tribunálu

Každý tribunál, ako čítame v kán. 1418, má právo požiadať o pomoc iný tribunál na vyšetrovanie kauzy alebo na doručenie spisov. V prípade, že v diecéze niet tribunálu, je možné požiadať diecézneho biskupa, aby prostredníctvom svojej diecéznej kúrie pomohol súdu, ktorý žiada o pomoc (porov. čl. 29, § 2 DC).

39. Porov.: FRANTIŠEK, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, preambula, VI.

Na spomenutý právny predpis sa treba pozrieť tou istou optikou, ako na vyššie spomenuté sekcie na vykonávanie vyšetrenia kauzy, ktoré ustanovené v diecézach napomáhajú prácu interdiecéznych tribunálov a uľahčujú veriacim kontakt so súdom. Fakticky, skrze pomoc zo strany iného tribunálu, veriaci, zúčastňujúci sa v procese, ale bývajúci ďaleko od sídla súdu, ktorý vyšetruje kauzu, nemusia sa na tom druhom vôbec ukázať. Výsledkom je, že sa nemusia podujať na často dlhú a namáhavú púť (napr. z USA, kde býva jedna zo stránok, alebo jeden zo svedkov, do Francúzska, kde sa vedie proces), a môžu sa dostať do tribunálu, požiadaneému o pomoc, ktorý sa nachádza neďaleko miesta ich pobytu. Takýmto spôsobom možno získať značné úspory času i financií.

V súdnej praxi však tribunály zvyčajne váhajú s udelením pomoci, neprejavujú o to väčší záujem. Často súdy žiadané napr. o vypočutie pozvanej stránky alebo svedka, sa rozhybu až po opakovaných prosbách súdu, ktorý prosí o pomoc; podobne aj rôzne dokumenty, napr. týkajúce sa vyšetrovania kauzy alebo doručenia rozsudku, zasielajú až po uplynutí dlhšieho času. Nedostatok pohotovej reakcie z ich strany spôsobuje, že sa procesy značne predlžujú.

Vo svetle toho, čo sme uviedli vyššie, by bolo na mieste, aby bol diecézny biskup v spomínanej problematike zorientovaný a aby v prípade potreby primerane zasiahol⁴⁰.

5. Zodpovednosť diecézneho biskupa

5.1 Príklady svedčiace o nezodpovednosti niektorých biskupov

Zo skúsenosti i praxe Apoštolskej Signatúry vyplýva, že niektorí diecézni biskupi sa náležite nezaujmajú o prácu svojich súdov, ba často nemajú dostatočné vedomosti v oblasti kánonického práva. Okrem toho sa zdá,

40. Biskup, ktorý je moderátorom tribunálu, má sa tiež postarať o to, aby sa pracovníci súdu k veriacim správali zdvorilo, s náležitou úctou a bez akýchkoľvek náznakov urážok (porov.: čl. 308 DC).

že časť z nich nerobí nič pre to, aby sa situácia v tejto oblasti napravila. O ich nedbalosti a nedostatku zodpovednosti svedčia fakty, napríklad aj také, že v niektorých diecézach sa nestretávajú zo súdnym vikárom, alebo neposielajú kňazov na štúdiá kánonického práva. Takýmto počínaním sa biskupi ochudobňujú nielen o odborníkov z kánonického práva, ale nemajú ani primerane pripravený personál pre prácu na súde. Ich nedostatok zodpovednosti sa prejavuje aj pri menovaní takých osôb do úradu súdneho vikára, sudcu, či obhajcu zväzku, ktoré nemajú právom požadovaný primeraný vedecký titul⁴¹. Horšie na tom je to, že najpravdepodobnejšie z nevedomosti, pre spomenutých súdnych pracovníkov nikdy nežiadajú dišpenz od vedeckého titulu, lebo sa im to vidí nepotrebné, a ich svojvôľa vyjde najavo, ak vôbec vyjde, často až po mnohých rokoch. V iných situáciách biskupi, hoci vedia o povinnosti, aby pracovníci súdov mali vedecké tituly, aj tak ich najprv menujú, a až neskôr žiadajú Apoštolskú Signatúru o dišpenz od vedeckého titulu⁴².

O tom, že biskupi si neplnia svoje povinnosti, vydávajú svedectvo početné listy Apoštolskej Signatúry, v ktorých Signatúra často dva, tri i viacej razy prosí biskupov o intervenciu v nejakej záležitosti napr. vymenovanie potrebného počtu advokátov⁴³, objasnenie istých znepokojujúcich prob-

41. Napr. v liste z 18 mája 2016 jednému biskupovi moderátorovi súdu čítame: «Rev. dus N., iudex, requisito titulo academico de quo in can. 1421, § 3 ad officium suum implendum carere videtur. Non obstantibus binis litteris ab hac Signatura Apostolica ad Excellentiam Tuam diebus 21 septembris 2012 et 24 martii 2015 datis [...], usque ad praesentem diem nulla instantia ad dispensationem pro eo obtinendam hic pervenit. Rev. dus autem N. munere iudicis apud istud Forum fungi continuare videtur. Rebus sic stantibus, velit Excellentia Tua, si et quatenus, Rev. dum N. ab officio iudicis, saltem pro nunc, suspendere et dispensationem a necessario titulo academico pro eodem, documentis suffultis, ab hoc Supremo Tribunali petere», prot. č. 4623/16 SAT.

42. «Velit, utcumque, Excellentia Tua numquam nominare administros qui carent requisito titulo academico, antequam dispensatio ab hac Signatura Apostolica concessa fuerit, immo sine debita dispensatione», list z 28. novembra 2009, prot. č. 4625/09 SAT.

43. «Apparet ex relatione istud Forum (cf. epistolas huius Signaturae Apostolicae dierum 10 aprilis 1997, 3 aprilis 1998, 25 februarii 2002, 29 martii 2004, 18 decembris 2007, 15 maii 2008, 23 novembris 2011 et 3 februarii 2014, prot. nn. [...]) nullum habere advocatum, cuius munus est parti in causa assistentiam praebere. Velit Excellentia Tua – si et qu-

lémov na súde, správne pomenovávanie titulov neplatnosti manželstva, či skúmanie príčiny, prečo ich súd vydáva iba rozsudky *pro nullitate*, alebo výlučne z titulu psychickej neschopnosti vziať na seba podstatné manželské záväzky (kán. 1095, n. 3). Tieto žiadosti, hoci veľaokrát opakované, sú niekedy neúčinné a ostávajú bez akejkoľvek odozvy.

A napokon v prípade žiadostí o *Commissione Pontificia* alebo *prorogatione competentiae* biskupi, v súlade s požiadavkami Apoštolskej Signatúry, sú povinní podporiť žiadosť žalujúcej stránky (*litterae commendatitiae*) a podať motívy, pre ktoré sú za, alebo proti udeleniu milosti, o ktorú prosí stránka alebo stránky. Z archívu Apoštolskej Signatúry môžeme zistiť, že biskupi síce uvedú svoju mienku o predloženej žiadosti a v zásade ju podporia, ale robia to, ako sa ukazuje, niekedy automaticky, t.j. bez predchádzajúceho oboznámenia sa s prípadom, podpisujúc predložené prv pripravené formuláre (tzv. gotowce). Napríklad v jednom prípade⁴⁴ žiadateľka predstaviac motívy svojej žiadosti o *Commissione Pontificia* – čiže prosby o udelenie milosti, aby sa jej kauza o neplatnosť manželstva na treťom stupni mohla riešiť pred jedným z lokálnych tribunálov v jej kraji a nie pred Rímskou rôtou právne kompetentnou –, sformulovala svoju žiadosť nasledujúco: „V prvom manželstve, ktoré trvalo päť rokov, som nemala s mužom deti, hoci sme po nich veľmi túžili. Naproti tomu v druhom manželstve, ale už iba civilnom, máme s mužom tri deti. Z toho vyplýva, že Pán Boh nám v prvom manželstve nepožehnal, teda nebolo ono sviatosťou, zato požehnáva v druhom, ktoré je preto platne uzavreté a je sviatosťou“. Do istej miery je toto svojské a nepochybne pomýlené uvažovanie akosi pochopiteľné vo vzťahu k svetскеj osobe, ktorá nedbá o prehĺbenie svojej viery, ale žiadnym spôsobom to už nemôže byť pochopiteľné a prijateľné vo vzťahu k biskupovi. Avšak v spomínanom prípade diecézny biskup podporil prosbu žiadateľky, predlo-

atenus fieri possit – congruum numerum advocatorum approbare (cf. can. 1484), vel saltem aliquos patronos stabiles, de quibus in can. 1490, constituere. De solutione sumpta quoad praefatam quaestionem, velit Excellentia Tua huic Supremo Tribunali referre», list zo 17. apríla 2015, prot. č. 4326/15 SAT.

44. Pozri: prot. č. 47512/13 CP.

žiac ako dôvod – ako sám uviedol – motívy, ktoré predložila ona sama. Natíska sa uzáver, že biskup sa vôbec neoboznámil so žiadosťou aktorky a odporučil ju automaticky. Ťažko si totiž predstaviť, aby biskup mohol zdieľať mienku žiadateľky, čo sa týka platnosti jej prvého manželstva.

Aby sa niekto presvedčil o nezodpovednosti zo strany niektorých biskupov, stačí si prezrieť dokumenty nachádzajúce sa v archíve Apoštolskej Signatúry. Cieľom tejto prednášky zaiste nie je výpočet všetkých nedbalostí biskupov, ktoré zaznamenala Apoštolská Signatúra, ale len poukázanie na existujúci problém.

5.2 Zodpovednosť diecézneho biskupa za náuku Cirkvi

Pápež sv. Ján Pavol II. Vo svojom poslednom príhovore k auditorom Rímskej róty povedal: *V kažďoročných príhovoroch k Rímskej róte som mnohokrát pripomínal fundamentálny zväzok, aký existuje medzi procesom a hľadáním objektívnej pravdy. Za to musia byť zodpovední predovšetkým biskupi, ktorí sú mocou Božieho práva sudcami svojich spoločenstiev. To v ich mene tribunály vykonávajú spravodlivosť. Preto je ich povinnosťou osobne sa postarať o kompetentný výber členov diecéznych aj interdiecéznych tribunálov, ktorých sú moderátormi, a tiež dbať o súlad vydávaných výrokov so zdravou náukou. Pastieri Cirkvi sa nesmú nazdávať, že činnosť ich tribunálov to je záležitosť čisto „technická“, ktorou sa nemusia zaoberať, a môžu ju úplne zveriť svojim súdnym vikárom⁴⁵.*

Od momentu vyhlásenia tohto príhovoru Apoštolská Signatúra v starostlivosti o správne vysluhovanie spravodlivosti v Cirkvi začala zasielať

45. «Nei discorsi annuali alla Róta Romana ho più volte ricordato l'essenziale rapporto che il processo ha con la ricerca della verità oggettiva. Di ciò devono farsi carico innanzitutto i Vescovi, che sono i giudici per diritto divino delle loro comunità. È in loro nome che i tribunali amministrano la giustizia. Essi sono pertanto chiamati ad impegnarsi in prima persona per curare l'idoneità dei membri dei tribunali, diocesani o interdiocesani, di cui essi sono i Moderatori, e per accertare la conformità delle sentenze con la retta dottrina. I sacri Pastori non possono pensare che l'operato dei loro tribunali sia una questione meramente "tecnica" della quale possono disinteressarsi, affidandola interamente ai loro giudici vicari», JÁN PAVOL II., príhovor k Rímskej róte 29. januára 2005, č. 4, v AAS 97 (2005) 165. Pozri tiež čl. 33 DC. Pozri: poznámka č. 33.

svoje úvahy a podnety o stave a činnosti jednotlivých tribunálov biskupom, ktorí sú ich moderátormi, a nie súdnym vikárom. Týmto spôsobom chce Najvyšší tribunál pomôcť biskupom plniť ich súdnu moc. Hodno poznamenať, že svoje postrehy či usmernenia Apoštolská Signatúra zasiela biskupom nielen pri príležitosti hodnotenia ročných hlásení tribunálov o ich stave a činnosti, ale kedykoľvek odpovedá na žiadosti rôzneho druhu, predkladané jej s cieľom získať nejakú milosť pri vysluhovaní spravodlivosti, ako napr. s cieľom dosiahnutia *commissionis pontificiae, prorogationis competentiae*, či dišpenzu od právom požadovaného vedeckého titulu pre pracovníkov súdu. Okrem toho sa Apoštolská Signatúra stretáva s biskupmi počas ich návštevy *ad limina Apostolorum* a tiež počas rôznych individuálnych alebo skupinových stretnutí v sídle Najvyššieho Súdu⁴⁶.

Rovnako synodálni otcovia v už spomenutom b. 49 *Relationis* obracajú pozornosť na zodpovednosť diecézneho biskupa⁴⁷, ktorý má bezpochyby veľmi veľký vplyv na kvalitu práce svojho tribunálu. Veď práve diecézny biskup, ako učí pápež František, v pastoračnom vykonávaní svojej súdnej moci je povinný zaručiť, že nedôjde k akejkoľvek forme laxizmu (porov. *preambula*, n. II)⁴⁸. Práve preto Svätý Otec pri reforme práva venoval roli a zodpovednosti diecézneho biskupa takú veľkú pozornosť.

Napokon treba poznamenať, že mocou apoštolského listu *Come una madre amorevole*, vydaného formou motu proprio pápežom Františkom dňa 4. júna 2016 r.⁴⁹, každý diecézny biskup môže byť z veľmi vážnej príčiny (*causa gravissima*) odvolaný zo svojho úradu, dokonca bez vlastnej morálnej viny, ak z vlastnej nedbanlivosti nevykonával svoje povinnosti náležite.

46. Ak ide o zodpovednosť biskupa, pozri: J.R. PUNDERSON, *Accertamento della verità «più accessibile e agile»: preparazione degli operatori e responsabilità del vescovo. L'esperienza della segnatúra apostolica*, v *Quaderni di Ius Missionale* 6 (2015) 88-90.

47. Pozri: poznámka č. 33.

48. Porov.: poznámka č. 17.

49. Pozri: http://w2.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20160604_come-una-madre-amorevole.html

6. Záver

Skúsenosť Apoštolskej Signatúry dosvedčuje, že cirkevné sudy pracujú správne v diecézach, v ktorých sa biskupi zaujímajú a starajú o svoj tribunál. Naproti tomu tam, kde biskup nejaví záujem, kvalita práce jeho súdu ponecháva vo všeobecnosti veľmi veľa iba na zbožné želanie. Od chvíle, keď *Mittis Iudex* odstránil požiadavku dvoch zhodných rozsudkov (porov. *preambula*, b. I), zodpovednosť diecézneho biskupa v manželskom súdnom procese značne vzrástla, lebo musí dbať predovšetkým o to, aby nedošlo k akejkoľvek forme laxizmu, čiže, aby sa rozhodnutia jeho súdu opierali vždy o objektívnu pravdu, ktorá je v každom cirkevnom procese, od začiatku do konca, základom, matkou a zákonom spravodlivosti⁵⁰. V opačnom prípade sa riskuje, že sa náuka o nerozlúčiteľnosti manželstva stane málo vierohodnou. V súvislosti s vyššie povedaným sa v súdnom manželskom procese vyžaduje seriózna procedúra, ktorá zaručí potvrdenie objektívnej pravdy, za čo je bezpochyby zodpovedný diecézny biskup, ktorý je ako *iudex natus* vo svojej diecéze moderátorom tribunálu.

50. Porov.: poznámka n. 9.

ALCUNI ASPETTI APPLICATIVI DEL PROCESSO ORDINARIO SECONDO IL MOTU PROPRIO MITIS IUDEX

Grzegorz ERLEBACH
prelato Uditore della Rota Romana

Introduzione

Nel contesto di tutto il Simposio, nel quale sono stati già esposti in modo magistrale i principi che stanno alla base della riforma¹ attuata dal Papa Francesco con i due motuproprii, *Mitis Iudex Dominus Iesus* e *Mitis et misericors Iesus*, firmati il 15 agosto 2015, resi pubblici l'8 settembre 2015 ed entrati in vigore l'8 dicembre 2015, il presente intervento si limita – come dal titolo – ad alcuni aspetti applicativi del processo ordinario secondo il Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*². Le principali delimitazioni del detto tema sono le seguenti:

a) vorrei puntare sugli aspetti **applicativi**, direttamente interessanti l'attività del foro canonico. Perciò non mi occuperò di varie questioni che possano interessare un'esposizione dottrinale e integrale della normativa oggi vigente, con le sue variegata sfaccettature analitico-sistematiche;

b) per chiarezza espositiva vorrei tener conto solo della **dinamica** del processo, tralasciando perciò la sua dimensione statica, fatta eccezione per

1. Cf. M. K. ADAM, *Základné princípy revízie procesu manželskej nulity*, testo nel presente Volume.

2. FRANCISCUS, Motu pr. *Mitis Iudex Dominus Iesus*, in *AAS* 107 (2015), p. 958-967. Le citazioni della versione in lingua italiana sono desunte da: FRANCESCO, Motu Proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* e *Mitis et misericors Iesus*, Città del Vaticano 2015, p. 5-26.

un cenno sulla determinazione della competenza del foro. Del resto, sotto questo profilo sarà omesso poco, perché la principale questione di ordine statico, che possa riguardare la realtà locale della Chiesa in Slovacchia, è quella del Vescovo in quanto giudice, il che è stato già oggetto di una separata trattazione nell'ambito dei principi che hanno guidato l'opera della riforma³. È doveroso solo far presente che a norma del can. 1673, § 4⁴ il Vescovo Moderatore può affidare le cause a un unico giudice chierico – accompagnato per quanto possibile da due assessori –, non solo nel caso di una impossibilità permanente, ma anche di fronte ad una difficoltà transitoria, quando, ad es., occorre smaltire un numero troppo elevato di cause introdotte⁵;

c) i limiti di tempo e di spazio impongono comunque il dovere di compiere delle scelte degli aspetti della dinamica del processo. Fermo restando che rigorosamente dovrò tralasciare quanto già previsto per una trattazione specifica, relativa al can. 1678, § 1⁶, vorrei sussumere il **criterio della novità normativa**, derivante dal *Mitis Iudex*, accompagnato dal criterio della rilevanza di tali novità per la prassi forense canonica. Tale novità emerge ovviamente solo sullo sfondo della normativa precedente.

Detto questo, possiamo immediatamente *in medias res*.

3. Cf. M. K. ADAM, *Základné princípy*, cit.

4. I canoni non accompagnati da alcuna specificazione sono quelli stabiliti nel Motu pr. *Mitis Iudex* (cann. 1671-1691) o fissati già nel CIC 1983 e non derogati.

5. È ovvio che non sarà il caso di affrontare quelle questioni che non sono pertinenti alle Chiese locali in Slovacchia, dove non ci sono tribunali regionali e perciò non si pongono difficoltà sia della costituzione dei tribunali diocesani sia della gestione dei processi abbreviati per quanto concerne la relazione dei tribunali regionali con i Vescovi diocesani.

6. Cf. G. BRUGNOTTO, *Výklad kán. 1678, §§ 1-2 Mitis Iudex v kontexte morálnej istoty*, testo nel presente Volume.

1. Svolgimento della causa nel primo grado di giudizio

Ripercorriamo la normativa del processo secondo le sue tappe essenziali.

1.1. Fase introduttiva

Sono state notevolmente semplificate le regole determinanti il **foro competente** per le cause di nullità matrimoniale (can. 1672). Per quanto riguarda la competenza legata al domicilio o al quasi-domicilio (can. 1672, n. 2), non viene fatta alcuna distinzione fra la parte attrice e la parte convenuta, perciò l'attore può introdurre la causa anche presso il tribunale competente in virtù del proprio domicilio. L'art. 7, § 1, delle *Regole procedurali* (di seguito: RP), contenute nel Motu pr. *Mitis Iudex Dominus Iesus*,⁷ richiede che venga salvaguardato, per quanto possibile, il principio di prossimità fra il giudice e le parti. Ciò non vuol dire che debba essere “concordato” il tribunale che offra una maggiore prossimità ad ambedue le parti. Se il tribunale, al quale si rivolge la parte attrice, è competente, esso non può rifiutare la causa e imporre⁸ all'attore di rivolgersi ad un altro tribunale competente, ad esempio più vicino alla parte convenuta. Piuttosto il tribunale, che ha ricevuto il libello, dovrà far sì che la parte convenuta possa agevolmente partecipare alla causa attraverso il tribunale ecclesiastico che le è più vicino. Lì dovrebbe poter rendere la deposizione e consultare gli atti dopo la loro pubblicazione. Perciò l'art. 7, § 2 RP richiede che, mediante la cooperazione fra tribunali a norma del can. 1418, sia assicurata alle parti e ai testi una partecipazione al processo col minimo dispendio.

7. *AAS* 107 (2015), p. 958-967. La versione in lingua italiana è desunta da: FRANCESCO, Motu Proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* e *Mitis et misericors Iesus*, Città del Vaticano 2015, p. 27-35.

8. Tuttavia le esigenze di economia processuale possano talvolta postulare che all'attore, il quale ad es. ha migrato dal proprio ambiente in un altro paese di lingua diversa, venga suggerito di rivolgersi ad un altrettanto competente tribunale nel suo paese di origine, anziché al tribunale relativo al suo domicilio attuale.

Riguardo all'**accettazione del libello** valgono di per sé le regole stabilite per il processo contenzioso ordinario, tuttavia con le seguenti puntualizzazioni:

a) prima di accettare la causa, ovvero il libello introduttorio, il giudice deve avere la certezza che il matrimonio sia irreparabilmente fallito, in modo tale che sia impossibile ristabilire la convivenza coniugale (can. 1675);

b) il giudice deve ritenere che il libello goda di qualche fondamento (can. 1676, § 1). In questo requisito riecheggia il “*fumus boni iuris*” che richiedeva e richiede abitualmente la giurisprudenza rotale, mentre il can. 1505, § 2, n. 4 – che era finora da applicare in virtù del can. 1691 CIC 1983, vista la mancanza di una disposizione specifica regolatoria dell'ammissione del libello nel can. 1677, § 1 CIC 1983 –, era più largo, perché permetteva di respingere il libello se fosse stato sicuramente manifesto dallo stesso che la domanda fosse priva di qualunque fondamento, né tanto meno sarebbe potuto accadere che alcun fondamento emergesse dal processo.

Dopo l'avvenuta ammissione del libello, il Motu pr. *Mitis Iudex* pone una maggiore enfasi sull'ottenimento di una **pronuncia della parte convenuta riguardo alla propria posizione**, a meno che non si tratti di un libello congiunto. Perciò se il libello introduttorio della causa non è stato sottoscritto da ambedue i coniugi, e la parte convenuta, dopo aver ricevuto il libello, non ha espresso la propria posizione riguardo alla domanda entro quindici giorni, il Vicario giudiziale, se lo ritenga opportuno, dovrebbe nuovamente invitare la parte convenuta a manifestare la sua posizione (can. 1676, § 2).

Tutta la fase iniziale, fino alla concordanza del dubbio, è gestita dal solo **Vicario giudiziale**⁹. Contro i decreti da lui emessi non spetta il ricorso al collegio giudicante, in quanto non costituito ancora¹⁰, né al Vescovo Mo-

9. Non si esclude che egli possa incaricare un Vicario giudiziale aggiunto.

10. Cf. T. ROZKRUT, Ad can. 1676, § 1 CIC/MIDI, in *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, a cura di P. Skonieczny OP, Tarnów 2015, p. 94.

deratore (a meno che non si tratti di una *exceptio suspicionis*) perché il Presidente del Tribunale rappresenta il Vescovo: è appunto il suo Vicario nella materia giudiziale. Ciò tuttavia richiede che il Vicario giudiziale agisca in sintonia con il Vescovo, specie per quanto riguarda l'istituzione o meno del processo abbreviato¹¹. È ammissibile tuttavia il ricorso al tribunale di appello contro il decreto di rigetto del libello (cf. il combinato disposto dei can. 1691, § 3, e 1505, § 4).

Dopo aver ascoltato la parte convenuta¹² e il difensore del vincolo¹³, **la fase introduttoria si conclude** con l'emissione del decreto con il quale il Vicario giudiziale determina la formula del dubbio e stabilisce se la causa debba trattarsi con il processo ordinario o con il processo abbreviato (can. 1676, § 2). Se la causa deve essere trattata con il processo ordinario, il Vicario giudiziale con lo stesso decreto costituisce il collegio giudicante o il giudice unico con i due assessori (can. 1676, § 3). È ovvio che tale decreto debba essere notificato alle parti e al difensore del vincolo (cf. can. 1676, § 2).

Ritengo che nell'ambito del processo ordinario è ammissibile il ricorso al collegio giudicante (o una sorta di *remonstratio* nel caso del giudice unico) contro la formula del dubbio. Il diritto ad un tale ricorso spetta dal com-

11. In questo contesto il *Sussidio applicativo* espressamente evidenzia che il Vicario giudiziale è tenuto ad agire "in conformità ai criteri del Vescovo diocesano" (TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del Motu pr. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano 2016, p. 24).

12. Se la parte convenuta non risponde alla citazione, o espressamente rifiuta di partecipare alla causa, essa non deve essere dichiarata assente in giudizio in quella fase del processo. È opportuno che tale assenza venga dichiarata solo qualora ella si rifiuti di partecipare alle attività probatorie. Cf. M. BIDER – G. ERLEBACH, *Kwestia momentu procesowego uznania pozwanego nieobecnym w procesie o nieważność małżeństwa*, in *Roczniki nauk prawnych* 21 (2011), n. 1, p. 181-206.

13. Finora il difensore del vincolo veniva designato dal Vicario giudiziale, per una determinata causa, in occasione della c.d. costituzione del tribunale (cf. Instr. *Dignitas connubii* [di seguito: DC], art. 118). Ora invece la costituzione del collegio giudicante è prevista da attuare solo nel contesto del decreto di concordanza del dubbio qualora la causa proseguisse nel processo ordinario. Ma siccome il difensore del vincolo dovrà intervenire già nella fase previa del processo, allora la logica richiede che il tutore del vincolo sia designato per la causa almeno contestualmente al decreto con il quale sarà richiesto il suo parere.

binato disposto dei can. 1691, § 3, e 1513, § 3. Invece la determinazione dell'organo giudicante, abilitato a giudicare un tale ricorso, risulta dal fatto che a partire da quel decreto è già costituito il collegio giudicante.

1.2. Fase istruttoria e discussoria

A prescindere dalla valutazione della confessione giudiziale e delle dichiarazioni delle parti (can. 1678, § 1), il Motu pr. *Mitis Iudex* non contiene delle apprezzabili novità riguardo alla fase istruttoria né stabilisce alcunché riguardo alla fase discussoria.

A prima vista sembrerebbe che una novità di non poco conto riguardi la facoltà del tribunale di sospendere la causa di nullità matrimoniale e di avviare la procedura per ottenere la dispensa *super rato*, qualora fosse assai probabile che il matrimonio non sia stato consumato. L'obrogato can. 1681 richiedeva il consenso delle parti per poter effettuare tale passaggio¹⁴, mentre il nuovo can. 1678, § 4 stabilisce che il tribunale può sospendere la causa di nullità e completare l'istruttoria in vista della dispensa *super rato* "auditis partibus". Occorre tuttavia prudenza, perché a rigore il tribunale può compiere tale passaggio anche contro la volontà delle parti, tuttavia gli atti non potranno essere trasmessi al competente ufficio presso la Rota in ordine alla concessione da parte del Santo Padre della dispensa dal matrimonio non consumato in mancanza della *petizione* di almeno una delle parti (cf. cann. 1697 e 1699, § 1).

1.3. Fase decisoria

Non ci sono delle novità riguardanti la fase decisoria propriamente detta¹⁵. Di grande rilievo è invece il can. 1679, il quale attua il primo criterio fondamentale, stabilito nella parte introduttiva del Motu pr. *Mitis Iudex*, per cui il detto canone dispone come segue: "La sentenza che per la prima

14. L'art. 153, § 1 DC, richiedeva prammaticamente non solo il consenso delle parti, ma anche la *petizione* di almeno una delle parti.

15. L'art. 12 RP recepisce l'art. 247, § 2 DC.

volta ha dichiarato la nullità del matrimonio, decorsi i termini stabiliti nei cann. 1630-1633, diventa esecutiva”. I cann. 1630-1633 sono quelli relativi all’appello e alla *prosecutio appellationis*, perciò, in definitiva, una sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio¹⁶ diventa **esecutiva** se non è stata appellata nel termine di 15 giorni utili, oppure se l’appello non è stato proseguito entro un mese. In tal caso, scaduti inutilmente i termini, possibilmente il tribunale di prima istanza, ovvero quello che ha pronunciato la sentenza affermativa¹⁷, emette il decreto di esecutività, da notificare alle parti. In virtù di questo decreto vanno apportate le annotazioni nei registri dei libri dei matrimoni e dei battezzati a norma del can. 1682, § 2.

Siccome gli adempimenti che seguono l’emissione della sentenza acquisiscono ora un rilievo particolare, è opportuno raccoglierci come appartenenti alla “fase post decisoria”, seppur tale termine è piuttosto inconsueto.

1.4. Fase post decisoria

I passi da compiere da parte del tribunale di prima istanza in seguito all’emissione della sentenza definitiva richiedono molta **attenzione**, specie nel caso di una sentenza emessa *pro matrimonii nullitate*. In gioco è infatti il diritto di appello (principale ed eventualmente incidentale) e la determinazione del tribunale di appello in presenza di un appello diretto al tribunale

16. Questo vale non solo nei confronti di una sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio emessa in primo grado di giudizio, ma anche riguardo ad una prima sentenza affermativa emessa in seconda o ulteriore istanza.

17. È da tener presente che il decreto di esecutività di una sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio può essere originato da due situazioni, ben diverse fra di loro. La prima è quella in cui nessuna delle parti ha legittimamente appellato. La seconda invece scaturisce dalla mancata prosecuzione dell’appello, riconducibile ad una rinuncia a questa impugnazione precedentemente fatta (di ciò se ne parlerà ancora *infra*) purché non abbia avuto luogo un appello incidentale. Nel primo caso è fuori dubbio che spetta al tribunale che ha emesso la sentenza ad emettere anche il decreto di esecutività. Nel secondo caso lo potrebbe emettere il tribunale di appello, ma quest’ultimo tribunale potrebbe anche limitarsi solo ad un decreto con il quale dichiara la mancanza di prosecuzione dell’appello (come anche la mancanza di un appello incidentale) e “restituire” la causa al tribunale di prima istanza per ulteriori adempimenti.

locale di appello e di un altro appello rivolto alla Rota Romana. Perciò vorrei indicare ora i principali aspetti che vanno tenuti presenti, da distinguere fra concetti di natura **sostanziale** (A) e quelli di ordine **procedurale** (B).¹⁸ Iniziamo con i primi:

A1. – Il Motu pr. *Mitis Iudex* **non ha apportato alcuna modifica** riguardo al diritto di appello e lo stesso vale per la querela di nullità. Il can. 1680, § 1, stabilisce infatti quanto segue: “Alla parte, che si ritenga onerata, e parimenti al promotore di giustizia e al difensore del vincolo rimane il diritto di interporre querela di nullità della sentenza o appello contro la medesima sentenza ai sensi dei cann. 1619-1640”. Si noti che con il rinvio diretto ai cann. 1628-1640 Papa Francesco fa valere nel nuovo processo di nullità matrimoniale tutta la normativa relativa all’istituto dell’appello contro la sentenza, propria del processo contenzioso ordinario¹⁹. In primo luogo, il *Mitis Iudex* afferma quindi **il diritto di appello** delle parti in causa, cioè sia delle parti private sia del difensore del vincolo nonché, in determinati casi, del promotore di giustizia²⁰.

A2. – Sono **soggette all’appello** solo le sentenze definitive e – inoltre – quelle sentenze interlocutorie e decreti che hanno raggiunto *vim sententiae definitivae*.

18. Nelle pagine a seguire saranno ripresi ampi stralci di una mia conferenza di titolo “Appello e la sua trattazione”, tenuta ad Enna, il 25 giugno 2016, nell’ambito del XX° Corso di Aggiornamento per gli Operatori del Diritto, organizzato dal Tribunale Ecclesiastico Regionale Siculo.

19. Questa affermazione vale con certezza nei confronti delle sentenze dichiarative di nullità matrimoniale. Se si volesse invece sostenere che il can. 1679 e seguenti riguardano solo le sentenze *pro nullitate*, allora nei confronti delle sentenze *pro vinculo* sarebbero comunque applicabili in linea di massima i canoni sull’appello, stabiliti nel processo contenzioso ordinario, in virtù della norma generale di rinvio contenuta nel can. 1691 § 3. Tuttavia in questa sede non è possibile affrontare in dettaglio le differenze di trattamento che ne derivano.

20. Il promotore di giustizia gode di questo diritto solo in quelle cause in cui svolge la funzione di parte attrice, non invece quando era stato richiesto il suo parere riguardo a qualche questione nel corso della causa.

A3. – Il diritto di appello, affermato nel can. 1680, § 1, e quindi anche nel can. 1628, trova, però, vari **limiti** elencati nel can. 1629. In modo particolare non si dà luogo all'appello contro una sentenza passata in giudicato (can. 1629, n. 3), da intendere – nelle cause di nullità matrimoniale – come giudicato formale²¹ o quasi-giudicato. Perciò in particolare, sotto questo profilo, non spetta più il diritto di appello nel caso di una doppia sentenza conforme, relativa ad un determinato capo di nullità (can. 1641, n. 1)²², o se l'appello²³ contro la sentenza non fu interposto in tempo utile (can. 1641, n. 2).

A4. – Condizione necessaria per poter esercitare il diritto d'appello è la **soccombenza** o **gravame**, derivante dalla sentenza che si intende impugnare. Di solito consiste nel fatto che la decisione è stata emessa contro la propria posizione processuale. A tal fine è sufficiente una convinzione soggettiva della parte che il dispositivo della sentenza non è giusto.

È ammissibile anche “un gravame spirituale o di coscienza idoneo a chiedere la riforma (non invece la conferma) della decisione a sé favorevole”²⁴. In una tale situazione persino l'attore potrebbe interporre un appello contro²⁵ una sentenza dichiarativa di nullità matrimoniale.

21. Le cause di nullità matrimoniale non passano invece in giudicato materiale (cf. can. 1643).

22. Lo stesso vale riguardo ad una conformità equivalente (cf. art. 291, § 2 DC), non dichiarabile però nel caso delle sentenze emesse *pro vinculo* (cf. Z. DUFINCOVÁ, *Aplikácia ekvivalentnej zhody rozsudkov vo svetle čl. 291, § 2 DC v manželských kauzách*, in *Ius et iustitia* 17 [2014], in corso di stampa).

23. Qui si intende in primo luogo l'appello principale. Dell'appello c.d. incidentale si vedrà *infra*.

24. M. J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006⁵, p. 547.

25. Allo stato attuale è invece del tutto superata la discutibile tesi, secondo la quale in vigenza dell'abrogato can. 1682, § 2 CIC 1983, si concedeva all'attore, che ha ottenuto in prima istanza una sentenza dichiarativa di nullità matrimoniale, di poter appellare al Tribunale della Rota Romana (cf. coram Pompedda, decr. del 14 dicembre 1992, RRDecr., vol. X, p. 206-209; J. LLOBELL, *La necessità della doppia sentenza conforme e l'«appello automatico» ex can. 1682 costituiscono un gravame? Sul diritto di appello presso la Rota Romana*, in *Ius Ecclesiae* 5 [1993], p. 602-609). Ad ogni modo, nella prassi ordinaria della Cancelleria della Rota tali “appelli” venivano indicati nel foglio di pendenza solo come richiesta della

A5. – Il diritto di appello può essere esercitato nel *termine di quindici giorni utili*²⁶ *dalla pubblicazione*²⁷ *della sentenza* (can. 1630, § 1). Questa modalità è chiamata “**appello principale**”, ma essa non è l’unica. Non va dimenticata, infatti, la possibilità del c.d. *appello incidentale* a norma del can. 1637, § 3²⁸, ammissibile anche nelle cause di nullità matrimoniale²⁹. Come esempio, basti pensare ad una causa in cui sono stati affrontati due capi di nullità (X e Y) e la sentenza fu affermativa solo sul capo X, negativa invece sul capo Y. In tal caso l’attore, sperando che gli altri partecipanti alla causa non facciano appello e la sentenza emessa sul capo X diventi esecutiva, non avrà alcun interesse ad appellare contro la sentenza emessa sul capo Y. Se

parte attrice affinché la causa fosse giudicata da parte della Rota. Essa veniva di solito accettata a patto che l’altra parte o il difensore del vincolo non avessero interposto un regolare appello al tribunale locale di appello. Per quanto riguarda la giurisprudenza rotale più recente, che del resto conferma tale prassi, cf. coram Caberletti, decr. del 31 luglio 2014 (Romana, B. 126/2014).

26. Nella Rota Romana il termine per l’appello è di venti giorni dalla notifica della sentenza (*Normae Romanae Rotae Tribunalis*, 18 aprile 1994 [di seguito: NRRT], art. 104, § 1).

27. Secondo il testo codiciale il termine inizia a decorrere “dalla notizia della pubblicazione della sentenza”. Ordinariamente, in virtù del can. 1615, il termine inizia dal giorno della ricezione dell’esemplare della sentenza, ma va tenuta presente anche l’ipotesi di una legittima notifica della sola parte dispositiva (art. 13 RP; cf. art. 258, § 3 DC). Invece una comunicazione fatta alle parti, regolarmente partecipanti alla causa, sul suo esito con l’informazione che il testo integrale può essere preso in visione o richiesto presso la cancelleria del Tribunale, è da intendere come fatta *praeter legem* e, salvi casi particolari, non soddisfa del tutto a quanto stabilito nel can. 1615. Ciò nonostante, per avere la certezza sulla esercitabilità del diritto di appello, in una tale comunicazione bisognerebbe indicare il termine, ovviamente più ampio di quindici giorni, entro il quale la parte potrà esercitare il diritto di appello.

28. Si riporta, per comodità, il testo del can. 1637, § 3: “Se l’appello è interposto da una parte su qualche capitolo della sentenza, la parte avversa, benché i *fatalia* per l’appello siano trascorsi, può incidentalmente appellare sugli altri capitoli entro il termine perentorio di quindici giorni dalla data in cui le fu notificato l’appello principale”.

29. Il Motu pr. *Mitis Iudex* non contiene una normativa specifica in materia di appello, bensì espressamente e direttamente (ovvero non in virtù del can. 1691, § 3) rinvia nel can. 1680, § 1 alla rispettiva normativa contenuta nel giudizio contenzioso ordinario. Perciò è fuori dubbio che sotto la vigenza del *Mitis Iudex* il can. 1637, § 3, vale integralmente nelle cause di nullità matrimoniale.

tuttavia la parte convenuta o il difensore del vincolo dovessero interporre l'appello contro la sentenza, relativamente alla pronuncia sul capo X, allora l'attore potrà esercitare un appello incidentale – in virtù del can. 1637, § 3 – contro la sentenza emessa sul capo Y.

Il can. 1630 § 1 stabilisce che il termine per l'appello è un termine *perentorio* e lo aveva recepito pure l'art. 281, § 1 DC. Tuttavia nelle cause di nullità matrimoniale è conosciuto anche il fenomeno d'ammissione dell'appello tardivo che attualmente trova però un limite nel can. 1679, il quale rende esecutiva già la prima sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio, se non legittimamente appellata. Perciò **le sentenze affermative non ammettono un appello tardivo**, a meno che non si tratti di un appello incidentale di cui sopra.

A6. – Nel caso di *appelli interposti uno al tribunale locale di appello, un altro alla Rota Romana*, la causa deve essere esaminata dalla Rota, a meno che il tribunale locale di appello non abbia già citato legittimamente la parte convenuta (cf. cann. 1632, § 2, e 1415). Tuttavia la possibilità d'applicazione della **prevenzione** è assai residuale. Eventuali **questioni de iure appellandi** vanno risolte *expeditissime* dal tribunale di appello. Quando sono coinvolti due tribunali di appello, la decisione spetta a quello di grado superiore, ordinariamente quello della Rota Romana.

A7. – L'appello richiede di per sé la **prosecuzione** entro un mese dalla sua presentazione³⁰, a meno che il giudice che ha emesso la sentenza non abbia stabilito alla parte un tempo più lungo per tale atto (can. 1633). Dalla prassi della Rota risulta tuttavia che nelle cause di nullità matrimoniale la *prosecutio appellationis* **non è obbligatoria se** dall'atto dell'appello **risulta sufficientemente la volontà della parte di proseguire la causa**. Inoltre, dalla prosecuzione si attende soprattutto **l'indicazione dei motivi di appello**³¹: meno rilevante è l'invocazione del ministero del giudice superiore perché

30. Nella Rota Romana sono previsti trenta giorni per la prosecuzione a partire dal giorno della notizia sulla costituzione del nuovo Turno (art. 104, § 1 NRRT).

31. Cf. can. 1634, § 1.

corregga la sentenza impugnata, mentre è del tutto trascurabile l'allegazione della copia della sentenza impugnata.

Dal Motu pr. *Mitis Iudex* non deriva alcun cambiamento circa il requisito della prosecuzione (cf. can. 1680, §§ 1-2), anzi, la mancanza di prosecuzione dell'appello entro il termine stabilito, può portare all'emissione del decreto di **abbandono dell'appello** e quindi di **esecutività della sentenza affermativa inizialmente appellata**. Tuttavia una tale eventualità va presa in considerazione con molta cautela e comunque può aver luogo solo se si verificano insieme le seguenti condizioni: (a) l'appello non era stato motivato, per cui la mancanza della sua prosecuzione effettivamente può essere interpretata come un'implicita rinuncia all'appello, (b) l'appello fu regolarmente notificato ad altre parti (private e pubbliche) e nessuna di loro ha interposto un appello incidentale.

Dopo aver segnalato i principali concetti di ordine sostanziale, occorre ora indicare i **passi operativi** relativi alla causa nel primo grado di giudizio.

B1. – Di fondamentale importanza è una **corretta notifica della sentenza** a tutte le parti interessate. In particolare, la notifica della sentenza, ovvero del suo esemplare³², va effettuata a tutte le parti private³³ e pubbliche. Al tribunale di prima istanza deve risultare con certezza la data dell'avvenuta notifica della sentenza alle singole parti.

B2. – In occasione della notifica della sentenza, occorre concedere – almeno alle parti non assistite dai patroni – le **necessarie informazioni** relative al loro diritto di appello. È opportuno informarle anche sulla distinzione fra l'appello e la *prosecutio appellationis*, ovvero che un appello non motivato debba essere interposto nel termine di quindici giorni al tribunale che ha emesso la sentenza e che successivamente, entro un mese, saranno da inviare i motivi di appello direttamente al tribunale di appello.

32. Un'eccezione è prevista nell'art. 13 RP.

33. Ciò vale anche nei confronti della parte dichiarata assente in giudizio. Se invece non si conosce il domicilio della parte convenuta, non si compie ovviamente alcuna "notifica editale".

B3. – Scaduto³⁴ il termine utile per appello³⁵, al giudice *a quo* si presentano tre possibilità:

a) se nessuno ha appellato³⁶ e la sentenza fu affermativa, si emette il decreto di esecutività, da notificare a tutte le parti. D'ufficio vanno eseguite le necessarie annotazioni nei registri dei matrimoni e nei libri dei battezzati;

b) se nessuno ha appellato e la sentenza fu *pro vinculo*, allora la causa finisce lì e gli atti non devono essere trasmessi d'ufficio al tribunale di appello;

c) nel caso di appello o appelli, si informino – in linea di massima – tutte le parti al riguardo, indicando espressamente a quale tribunale verrà trasmessa la causa³⁷, in modo tale che possa essere effettuata correttamente la *prosecutio appellationis*. A seconda del caso³⁸ bisogna informare le parti an-

34. Visto che le parti possono cambiare il tribunale di destinazione dell'appello entro la scadenza del termine utile per l'appello, è opportuno che il tribunale di prima istanza non trasmetta gli atti prima della effettiva scadenza del termine utile per l'appello.

35. Qui è opportuno tener conto del tempo che possano impiegare i servizi postali affinché un appello, interposto ancora in termini, possa pervenire alla cancelleria del tribunale. In analogia al can. 1682, § 1 CIC 1983, è indicativo, in tal senso, lo spazio di cinque giorni che risulta dalla differenza fra il termine utile per l'appello (15 giorni) e la trasmissione degli atti al tribunale di appello (20 giorni).

36. Nel caso di una sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio al difensore del vincolo spetta il dovere di esaminare se sia il caso di interporre l'appello. Se al ragionevole giudizio del tutore del vincolo non vi sia una sufficiente prova della dichiarata nullità del matrimonio, egli è tenuto ad interporre appello in virtù del suo ufficio (cf. G. P. MONTINI, *Dopo la decisione giudiziale: appello e altre impugnazioni*, in *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di *Quaderni di diritto ecclesiale*, Milano 2016, p. 109). Da una parte egli deve esercitare seriamente il suo ufficio in fedeltà ai principi deontologici ai quali è tenuto, dall'altra parte la sua libertà d'azione – se rispettosa dei limiti stabiliti dalla legge – non può essere limitata da alcuna autorità.

37. Se la sentenza fu affermativa per un capo e *pro vinculo* per un altro capo e l'appello è stato interposto solo contro la parte decisa *pro vinculo*, il tribunale di prima istanza non deve in alcun caso emettere il decreto di esecutività relativo al capo deciso *pro matrimonii nullitate*. Oltre la possibilità di un appello incidentale, in questo contesto vale comunque il principio di integrità della causa, per cui essa va integralmente devoluta al tribunale di appello.

38. Occorre tener presente il carattere poliedrico del gravame (il che vale soprattutto per la parte attrice), nonché la possibilità di un cambiamento della posizione processuale

che della facoltà d'interposizione di un appello incidentale (cf. can. 1637, § 3), da inviare direttamente al tribunale di appello (indicando espressamente qual è il tribunale di appello), comprensivo a questo punto anche dei motivi di appello³⁹.

B4. – Al tribunale di appello si inviano gli atti, autenticati dal notaio del tribunale (can. 1474, § 1) e accompagnati da una dichiarazione circa la loro integrità (cf. art. 90, § 1 DC)⁴⁰.

2. Svolgimento della causa nel secondo grado di giudizio

Dopo aver ricevuto gli atti della causa, il Vicario giudiziale è tenuto a costituire il tribunale, ovvero designare per la trattazione della causa il collegio giudicante, il difensore del vincolo e il notaio⁴¹.

In linea di massima, la successiva procedura può assumere due ben diverse direzioni a seconda che la sentenza appellata abbia dichiarato la nullità del matrimonio, o meno. Nel primo caso si apre una fase preliminare, disciplinata nel can. 1680, § 2⁴², mentre nel secondo caso si instaura immediatamente l'esame ordinario.

della parte convenuta in seguito alla visione della sentenza. Ciò richiede che il tribunale che ha emesso la sentenza debba evitare un qualsiasi giudizio preconetto circa la possibilità sia dell'appello principale sia di quello incidentale da parte delle parti private.

39. Siccome l'appello incidentale non richiede la sua interposizione presso il tribunale appellato, allora le ragioni pratiche spingono verso la soluzione qui proposta, ovvero l'invio diretto dell'appello incidentale al tribunale di appello, comprensivo di motivi di appello, in modo tale che risponda anche ai requisiti della sua *prosecutio*.

40. Tali atti, per ragioni pratiche, devono essere accompagnati da un indice, riportante anche i numeri di pagina.

41. Cf. la prima parte del can. 1680, § 2.

42. Di per sé il vigente can. 1680, § 2 non dichiara espressamente la sua applicabilità alle sole sentenze *pro matrimoniis nullitate* – lo faceva invece il precedente can. 1682, § 2 CIC 1983, precisando che l'oggetto della revisione era una sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio, emessa in primo grado di giudizio –, ma nonostante una qualche incertezza iniziale c'è ormai un ampio consenso nella dottrina che l'odierno can. 1680, § 2 non si applica nei confronti delle sentenze emesse *pro vinculo*.

Tuttavia, nel caso di una sentenza affermativa per un capo e negativa per un altro, occorre prestare un'attenzione particolare. Spesso, infatti, succede che il tribunale di prima istanza, dopo aver ricevuto un appello, trasmetta immediatamente gli atti al tribunale di appello, non informando affatto di questo i partecipanti alla causa, per cui non rende possibile l'esercizio di un appello incidentale in quella prima fase quando gli atti si trovano ancora presso il tribunale di prima istanza. Perciò, in tal caso, il tribunale di appello deve sopperire a questa mancanza informando opportunamente le parti. Ciò assume notevole importanza nel caso in cui il difensore del vincolo di prima istanza si sia astenuto dall'appello contro una sentenza *pro matrimoni nullitate*; in una tale situazione al difensore del vincolo del tribunale di appello resta la facoltà di esercitare l'appello incidentale.

Di fronte alla possibilità di un appello incidentale, esercitabile quando gli atti sono stati già trasmessi al tribunale di appello, non va sottovalutata la condizione previa alla procedura da applicare in grado di appello, indicata nella parte iniziale del can. 1680, § 2, in questi termini: “decorsi i termini stabiliti dal diritto per l'appello e la sua prosecuzione”. In realtà è il Vicario giudiziale del tribunale di appello che dovrebbe appurare se siano state concesse le necessarie informazioni ai partecipanti alla causa relative all'appello, compresa la facoltà di un appello incidentale⁴³ e quindi della prosecuzione dell'appello. Solo dopo che siano decorsi tali termini, dovrebbe procedere con la costituzione del tribunale. Tuttavia il più delle volte sarà necessario coinvolgere il difensore del vincolo ai fini della prosecuzione dell'appello⁴⁴ o di un possibile appello incidentale; in tali casi sarà opportuno costituire immediatamente il tribunale e quindi sarà il presidente del

43. Per completezza va detto pure che non è esclusa persino la fattispecie in cui questi adempimenti vengano attuati dal tribunale locale di appello e uno degli aventi diritto interponga un appello incidentale diretto alla Rota Romana. In tal caso la causa dovrà essere trasmessa al tribunale già determinato in sede dell'appello principale.

44. Ma il difensore del vincolo del tribunale di appello può anche rinunciare all'appello interposto dal difensore del vincolo del tribunale del grado inferiore (cf. can. 1636, § 2).

collegio a curare eventuali adempimenti per completare la fase di appello e della sua prosecuzione.

Alla fine risulterà se l'appello abbia come oggetto una sentenza affermativa (*in toto* o in parte), oppure una sentenza solo *pro vinculo*.⁴⁵ Nel primo caso si applica la seconda parte del can. 1680, § 2, relativamente ai capi decisi *pro matrimonii nullitate*. Prendiamo ora in esame questa ipotesi.

2.1. L'applicazione del can. 1680, § 2

Nonostante il fatto che ci sia una certa somiglianza fra il nuovo can. 1680, § 2 e il precedente can. 1682, § 2 CIC 1983, questa fase del processo non può essere chiamata più "processus brevior", come abitualmente era detto nella disciplina precedente, perché tale termine ha assunto nel *Mitis Iudex* un significato ben diverso. Tenendo presente la natura della nuova procedura, questa fase del processo sarà denominata qui "esame previo".

2.1.1. Adempimenti preliminari

Gli adempimenti preliminari dell'esame previo non si discostano da quanto stabiliva il derogato can. 1682, § 2 CIC. A tenore dell'odierno can. 1680, § 2, seconda parte, le parti private devono essere informate della loro facoltà di presentare le osservazioni entro il termine prestabilito, mentre le *animadversiones* del difensore del vincolo vanno richieste. Trascorsi i relativi termini si passa all'esame da parte del collegio giudicante.

45. In astratto non si può escludere un'ipotesi che l'appello abbia come oggetto solo un capo deciso *pro vinculo*, mentre un altro capo, deciso *pro matrimonii nullitate*, non sia stato appellato, neanche in modo incidentale. In tal caso bisognerebbe provvedere per l'emissione del decreto di esecutività, relativamente alla parte "affermativa" della sentenza e la causa sarebbe da archiviare nel tribunale di appello, venendo di per sé meno l'interesse giuridico affinché la causa possa essere proseguita sul capo deciso *pro vinculo* in prima istanza. In altri termini, fermo restando il decreto di esecutività, la prosecuzione della causa sul capo deciso negativamente è possibile solo se sostenuta da un congruo interesse giuridico a capo della parte attrice o della *pars conventa diligentior*.

2.1.2. Esame giudiziale

Per quanto riguarda la conclusione dell'esame previo, nel quale il collegio giudicante dovrà compiere la propria valutazione, il can. 1680, § 2 la imposta in questi termini: *il tribunale collegiale, se manifestamente risulta che l'appello è meramente dilatorio, confermi con proprio decreto la sentenza di prima istanza*⁴⁶. Questa nuova disposizione non è esente da qualche difficoltà interpretativa. Seguendo tuttavia sia la prima esperienza rotale sia l'apporto dottrinale, sembrano essere questi gli elementi più significativi da tener presenti:

A. – È pacifico che la *mens legislatoris*, relativa alla parte finale del can. 1680, § 2, è quella che di fronte all'esigenza della semplificazione e della celerità, l'attenzione va posta soprattutto agli aspetti sostanziali del processo, nel contesto dei quali è inammissibile un qualsiasi tentativo di strumentalizzazione dei mezzi di impugnazione ovvero il loro uso meramente ostruzionistico⁴⁷. D'altro canto, con il primo criterio fondamentale che ha guidato l'opera della riforma, il Papa ha voluto recedere dall'obbligo della doppia sentenza conforme ai fini dell'ammissione a nuove nozze, per cui oggi è sufficiente la certezza morale raggiunta dal giudice che ha emesso la (prima) sentenza affermativa. Conformemente a ciò è stato ovviamente tolto l'obbligo del *processus brevior* nel significato che aveva precedentemente

46. Questa è la parte finale del can. 1680 § 2, che nel testo tipico latino così suona: “si appellatio mere dilatoria evidenter appareat, tribunal collegiale, suo decreto, sententiam prioris instantiae confirmet” (*AAS* 107 [2015], p. 964). Su questo punto non può essere seguita la versione ufficiosa in lingua italiana (cf. *supra*, nt. 2; non diverso è il testo in italiano sul sito della Santa Sede: https://w2.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html, 14.10.2016) in quanto i due avverbi – “evidenter” e “mere” – sono stati tradotti in essa *ad modum unius*, per cui l'espressione latina “si appellatio mere dilatoria evidenter appareat” diventa, nella versione italiana, “se l'appello risulta manifestamente dilatorio”.

47. Lo sottolinea fortemente, senza il riferimento esplicito alla *mens legislatoris*, lo studio di P. MONETA, *La dinamica processuale nel M.P. “Mitis Iudex”*, in *Ius Ecclesiae* 28 (2016), p. 45, compresa *ivi* nt. 5.

avuto⁴⁸. D'altro canto, però, la riforma attuata dal Papa Francesco ha lasciato sostanzialmente invariato l'esercizio del diritto di appello.

B. – Dal testo della parte finale del can. 1680, § 2, risulta che sono tre i termini chiave: *l'appello meramente dilatorio*, che tale fatto *risulti manifestamente* e quindi la *conferma della sentenza*.

Se al giudizio che un determinato appello è meramente dilatorio consegue la conferma della sentenza affermativa, è parimenti pacifico – e *converso* – che un appello fondato richiede il rinvio della causa all'esame ordinario. Ad una lettura formale del detto canone qualcuno potrebbe avanzare l'esistenza di una zona grigia, cioè della possibilità di un appello non meramente dilatorio, di cui l'infondatezza emerge però con sufficiente chiarezza in sede di esame degli atti della causa. Una tale ipotesi, non prevista espressamente dal can. 1680, § 2⁴⁹, è tuttavia risolvibile alla luce della risposta, data come interpretazione autentica il 31 ottobre 1973, che permetteva di confermare una sentenza affermativa in caso dell'appello⁵⁰, il che era possibile se le difficoltà mosse contro essa potevano essere risolte in sede dell'allora *processus brevior*, e restava salda la certezza morale circa la provata nullità del matrimonio.

Ad ogni modo, il termine di “conferma” della sentenza indica una decisione autonoma del tribunale di appello, emessa nei confronti della sentenza appellata, richiedendo perciò un'altrettanto autonoma certezza morale,

48. Cf. can. 1682, § 2 CIC 1983.

49. Ad una lettura puramente formale del can. 1680, § 2, un appello che risulta dilatorio, seppur non con un'evidenza tale da essere qualificata come manifesta, sarebbe da ammettere, il che tuttavia risulterebbe difficilmente armonizzabile sia con i criteri di fondo sui quali si basa la recente riforma attuata da Papa Francesco, sia con i principi comunemente riconosciuti nell'applicazione del Motu pr. *Causas matrimoniales* e quindi del can. 1682, § 2 CIC 1983.

50. Al quesito: “Utrum [...] Tribunal secundae instantiae per decretum decisionem primi gradus nullitatem matrimonii declarantem ratam habere possit, si tum vinculi defensor, tum pars, quae pro matrimonii validitate stat, appellationem interponunt”, la risposta fu affermativa (PONTIFICIA COMMISSIO DECRETIS CONCILII VATICANI II INTERPRETANDIS, Responsa ad proposita dubia, 31.10.1973, I, in *AAS* 65 [1973], p. 620).

il che è ben diverso da una disposizione con la quale viene resa esecutiva⁵¹ una sentenza emessa da un altro organo giudicante. Perciò anche alla luce della nuova disciplina, istituita dal *Mitis Iudex*, la conferma della sentenza non è un atto che “automaticamente” segue il giudizio che un determinato appello è meramente dilatorio perché il collegio giudicante del tribunale di appello deve acquisire la propria certezza morale; non è sufficiente “sussumere” quella che ha avuto il giudice che ha emesso la sentenza nel precedente grado di giudizio.

C. – Dal punto di vista dell’istituto dell’appello possono essere utili le seguenti puntualizzazioni⁵²:

a) l’oggetto di valutazione da parte del tribunale di appello non sono i motivi soggettivi dell’appellante, bensì i motivi avanzati nell’appello stesso o piuttosto nella sua prosecuzione. In altre parole, il giudizio del tribunale di appello non è un giudizio sui motivi soggettivi di chi ha interposto l’appello;

b) l’esperienza comune del foro canonico insegna che il tribunale di appello può tener conto non solo dei motivi indicati dall’appellante, ma anche di altri motivi individuati dal tribunale negli atti di causa. In quest’ultimo caso non si pone alcun problema di ultrapetizione dei motivi di appello;

c) va tenuta presente la finalità di appello che è quella della riforma della sentenza impugnata. Ed è proprio questa finalità che non permette al giudice di limitarsi alla valutazione dell’appello in sé (comprensivo della sua prosecuzione), ma che impone – viceversa – una sua valutazione alla luce di

51. È da tener presente l’*usus verborum* presente nel Motu pr. *Mitis Iudex*: il can. 1680, § 2, stabilisce infatti che in presenza di un appello meramente dilatorio il tribunale “sententiam prioris instantiae confirmet”. La scelta del verbo “confirmare” è ben lontana dall’espressione “executioni tradere” o altre simili. Essa si inserisce invece nell’alveo del precedente can. 1682, § 2 CIC 1983, con il suo “continenter confirmet”, ferme restando le differenze fra le due impostazioni dell’esame previo in grado di appello.

52. Su questo punto seguo da vicino G.P. MONTINI, «*Si appellatio mere dilatoria evidenter appareat*» (cann. 1680 §2 e 1687 §4 MIDI): alcune considerazioni iniziali, in corso di stampa.

tutti gli atti della causa⁵³, tenendo conto comunque delle osservazioni apportate dalle parti e dal difensore del vincolo nella fase iniziale della causa nel grado di appello. Solo così è possibile stabilire se un appello è dilatorio o meno. Ne derivano persino due possibilità alquanto estreme: (aa) un appello sostenuto da motivi di per sé gravi potrebbe non trovare accoglienza, se risulta del tutto infondato alla luce degli atti della causa; (bb) un appello privo di una motivazione seria potrebbe essere accolto, se risultasse che la sentenza contiene un evidente *error iuris* oppure manifestamente non è sostenibile alla luce delle tavole processuali⁵⁴.

D. – Da quanto detto sinora non c'è alcun dubbio che il tribunale di appello non può limitarsi alla sola valutazione dell'appello (e della sua prosecuzione), fatta ovviamente alla luce delle osservazioni delle altre parti, ma deve compiere una valutazione complessiva degli atti della causa per poter decidere se la sentenza affermativa possa essere confermata o meno. Nel primo caso si rigetta l'appello⁵⁵, mentre nel secondo caso l'appello viene ammesso.

E. – Quanto appena detto non significa tuttavia che anche in vigore dell'odierno can. 1680, § 2, “sopravvive” il vecchio *processus brevior* (can.

53. Non è sufficiente il confronto dell'appello con la sola sentenza appellata perché quest'ultima, pur intrinsecamente corretta, potrebbe non essere sostenuta dagli atti della causa, in specie non avere un sufficiente supporto probatorio o trascurare degli importanti mezzi di prova che portano ad una conclusione diversa.

54. Piotr Skonieczny ritiene che l'appello debba essere ammesso qualora istituito, di per sé, per motivi dilatori, ma il tribunale d'appello non ha raggiunto la certezza morale circa la nullità del matrimonio in quanto quest'ultima costituisce un'esigenza irrinunciabile nelle cause di nullità matrimoniale (P. SKONIECZNY, Ad can. 1680, § 2 CIC/MIDI, *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, a cura di P. Skonieczny OP, Tarnów 2015, p. 139).

55. Un appello che manifestamente risulta essere meramente dilatorio è perciò solo l'ipotesi estrema, di massima evidenza, di un appello non ammissibile nel merito. Prescindo del tutto dalle possibili fattispecie di inammissibilità dell'appello per ragioni di rito, ad es. perché interposto fuori termini (cf. J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio previsti dal M.P. "Mitis Iudex"*, in *Ius Ecclesiae* 28 [2016], p. 34-35). Del resto, le questioni di rito dovrebbero essere affrontate in modo preliminare rispetto all'esame previo vero e proprio.

1682, § 2 CIC 1983). Anzi, c'è una notevole differenza fra quel *processus brevior* e l'odierno esame previo e ciò almeno per due motivi:

a) sotto il profilo istituzionale, il precedente *processus brevior* era un procedimento di revisione obbligatoria del processo di prima istanza in cui era predominante il carattere pubblicistico, mentre l'odierno esame previo è volto all'esame di un appello in quanto atto di parte sotto il profilo della sua sostenibilità nel merito, per cui risponde piuttosto all'esigenza di un processo equo e possibilmente celere;

b) sotto il profilo del percorso logico da compiere nell'esame giudiziale, il can. 1682, § 2 CIC 1983 suggeriva una valutazione autonoma della sentenza affermativa emessa nel primo grado di giudizio o *tamquam in prima instantia*, tenuto conto anche di eventuali appelli e osservazioni delle parti private e pubbliche. Invece l'odierno can. 1680, § 2, suggerisce fortemente un'altra chiave di lettura, quella che si muove dall'appello contro la sentenza impugnata per constatare – dopo l'esame degli atti della causa e dopo aver preso in considerazione le osservazioni di tutti i partecipanti alla causa – se la riforma della sentenza sia effettivamente probabile o meno. Nel primo caso l'appello deve essere ammesso perché mancando la certezza morale circa la sostenibilità della parte dispositiva della sentenza esaminata, essa non può essere confermata. Nel secondo caso l'appello deve essere respinto, non essendo probabile il raggiungimento della sua finalità, e la sentenza dichiarativa di nullità matrimoniale, emessa dal tribunale di prima istanza, può essere confermata essendoci la certezza morale circa la fondatezza della sua parte dispositiva.

Ci vuole però un equilibrio affinché questa valutazione preliminare dell'appello non sia *tout court* un'anticipata decisione sul merito della causa, specie nel caso del rigetto dell'appello⁵⁶. Anzi, è proprio qui che assume forza il requisito normativo, stabilito nell'odierno can. 1680, § 2, secondo il

56. La parte appellante ha l'interesse per convincere il tribunale ad ammettere l'appello. A tal fine può indicare anche nuovi mezzi di prova, possibili da depositare o acquisire, ma non può produrli in questa fase preliminare anche se fossero materialmente disponibili.

quale l'appello può essere respinto solo se *manifestamente risulta* il suo carattere meramente dilatorio. Perciò la *manifesta* conoscibilità è effettivamente consona con quanto possa essere appurato nell'esame previo, mentre eventuali dubbi o l'esigenza di un esame più approfondito richiedono il rinvio della causa all'esame ordinario.

2.2. Esame ordinario in secondo grado di giudizio

Dal *Mitis Iudex* non risulta alcuna innovazione relativa all'esame ordinario, da effettuare in secondo o ulteriore grado di giudizio in seguito all'ammissione dell'appello contro una sentenza affermativa o in seguito all'appello contro una sentenza *pro vinculo*.

Conclusione

Da questa breve disamina degli aspetti applicativi del processo ordinario di nullità matrimoniale secondo il Motu pr. *Mitis Iudex Dominus Iesus* risulta che alcuni elementi di questo processo – così come erano stati stabiliti nel Codice del 1983 e ulteriormente precisati nell'Istr. *Dignitas connubii* – sono stati riformati in modo assai significativo, altri solo in minima parte, mentre altri elementi sono rimasti invariati. Sono quindi le novità maggiori – fra questi la fase iniziale del processo e soprattutto ciò che consegue in prima istanza l'emissione della sentenza definitiva e quindi un eventuale appello contro una sentenza *pro matrimonii nullitate* – a richiedere un'attenzione particolare. La modifica della procedura nella fase iniziale del processo ordinario è stata originata dall'introduzione del *processus brevior* davanti al Vescovo: tale fase, nella sua nuova veste, è infatti comune per ambedue i tipi di processo. Invece i cambiamenti pertinenti alla conclusione del processo in prima istanza e un eventuale passaggio della causa al tribunale di appello sono il frutto di una sorta di combinato disposto di due criteri fondamentali che hanno guidato la riforma: da una parte il Papa Francesco ha stabilito che ormai è sufficiente una sola sentenza in favore

della nullità affinché tale sentenza diventi esecutiva, ma dall'altra parte ha lasciato sostanzialmente invariato il diritto di appello. Di conseguenza è stata profondamente riformata anche la normativa relativa alla fase preliminare della causa nel tribunale di grado superiore nel caso di appello contro una sentenza dichiarativa di nullità del matrimonio.

In questo modo il Motu pr. *Mitis Iudex Dominus Iesus* cerca di coniugare vari principi sottostanti alla riforma: la semplificazione della procedura e la sua celerità da un lato, e le esigenze di un accertamento giudiziale della verità sulla validità o meno del consenso matrimoniale da un altro lato. Il tutto risponde inoltre ad una esigenza fondamentale: un accertamento dell'inesistenza del vincolo coniugale richiede il raggiungimento della certezza morale, il cui grado deve corrispondere alla gravità del principio di indissolubilità del matrimonio, radicato a sua volta nel diritto divino.

NIEKTORÉ APLIKAČNÉ ASPEKTY RIADNEHO PROCESU PODĽA MOTU PROPRIO MITIS IUDEX

Grzegorz ERLEBACH

sudca Rímskej Roty

Úvod

V kontexte tém celého sympózia, v ktorom sú vysvetlené základné princípy reformy¹ vykonané pápežom Františkom a publikované v dvoch jeho dokumentoch vydaných vo forme Motu propria, *Mitis Iudex Dominus Iesus* a *Mitis et Misericors Iesus*, podpísané pápežom 15.8.2015, zverejnené 8.9.2015 a majúce účinnosť od 8.12.2015, táto prednáška sa sústreďuje – ako to vyplýva už z jej nadpisu – na niektoré aplikačné aspekty riadneho procesu podľa Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*.² Preto hlavnými aspektmi spomínanej témy sú tieto ohraničenia:

a) chcem sa sústrediť na **aplikačné** aspekty, ktoré sú v priamom záujme činnosti v kánonickej fóre. Preto sa nebudem zaoberať rôznymi otázkami, ktoré by mohli byť predmetom záujmu pri doktrínálnom a integrálnom výklade v súčasnosti platnej normatívy so svojimi mnohými analyticko-systématickými odtieňoch a možnostiach;

1. Porov. M.K. ADAM, *Základné princípy revízie procesu manželskej nulity*. Text sa nachádza v tomto publikovanom zväzku.

2. FRANCISCUS, Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*, In: AAS 107 (2015), str. 958-967. Tu použité citovanie v slovenskom jazyku bude z PÁPEŽ FRANTIŠEK, Motu proprio *Mitis Iudex* (prel. J. Duda), Kežmarok 2015. V taliančine obe Motu propria vyšli v Citta del Vaticano 2015.

b) z dôvodu jasnosti výkladu budem brať do úvahy iba **dynamickosť** procesu, preto vynechám jej statický rozmer s výnimkou: určenie kompetencie súdu. Napokon, z tohto uhla pohľadu sa vynechá naozaj veľmi málo, lebo hlavnou otázkou statického rozmeru, berúc do úvahy miestnu situáciu na Slovensku, je diecézny biskup ako sudca, ktorý už bol predmetom študijného výkladu v rámci výkladu základných princípov reformy.³ Žiada sa podčiarknuť že podľa normy kán. 1673, § 4⁴ biskup moderátor môže zveriť kauzy samosudcovi klerikovi – spolu podľa možnosti s dvoma prísediaci-mi (asesormi) – nie iba v prípade trvalejšej nemožnosti, ale aj v prípade prechodnej ťažkosti, keď, napríklad, existuje potreba znížiť vysoký počet prijatých súdnych prípadov manželskej nulity;⁵

c) obmedzenia týkajúce sa času a priestoru nastoľujú povinnosť pristúpiť k určitému výberu/vol'by niektorého dynamického aspektu procesu. Aj tento aspekt musím vynechať, nakoľko sa tejto téme venuje osobitná prednáška vo vzťahu ku kán. 1678, § 1,⁶ sústredím sa na **kritérium normatívnej novinky**, vyplývajúcej z *Mitis Iudex*, spolu s kritériom dôležitosti tejto novinky pre foreznú kánonickú prax. Táto novinka vystúpi do popredia iba na pozadí predchádzajúcej normatívy.

Po tom všetkom, čo bolo povedané, môžeme prejsť priamo *in medias res*.

3. Porov. M.K. ADAM, *Základné princípy...*, citované dielo.

4. Kánony, ktoré nie sú nijako bližšie špecifikované sú stanovené v Motu proprio *Mitis Iudex* (kánony 1671-1691) alebo stanovené už v CIC 1983 a neboli zrušené.

5. Nie je tu dôvod zaoberať sa tu otázkami, ktoré nie sú aktuálne pre miestne cirkvi na Slovensku, kde nejestvujú regionálne cirkevné sudy e preto nie sú tu ťažkosti ani so zriadením cirkevných súdov, ani s realizáciou skrátených procesov, ako sa to môže stať pri regionálnych cirkevných súdoch a jednotlivých diecéznych biskupoch.

6. Porov. G. BRUNOTTO, *Výklad kán. 1678, §§ 1-2 Mitis Iudex v kontexte morálnej istoty*. Text prednášky sa nachádza v tomto publikovanom zväzku.

1. Postup v kauze na prvom stupni súdu

Prejdeme normatívou procesu podľa ich podstatných etáp.

1.1. Úvodná fáza

Boli zásadne zjednodušené princípy regulujúce kompetentné fórum pre kauzy manželskej nulity (kán. 1672). Pokiaľ ide o kompetenciu, ktorá sa viaže na trvalé bydlisko a prechodné bydlisko (kán. 1672, bod 2), už nejstvue nijaký rozdiel medzi žiadateľom v kauze (žalobcom) a druhou stranou (odporcom). Preto žiadateľ môže uviesť kauzu aj na súde svojho vlastného bydliska. Článok 7, § 1 *Procedurálnych noriem* (regole procedurali), ktoré tvoria súčasť Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*,⁷ vyžaduje, aby bol zachovaný princíp – nakoľko je to možné – blízkosti sudcu a stránok. Toto však neznamená, že kauza je „vyhradená“ iba tribunálu, ktorý je najbližšie žiadateľovi i druhej stránke. Lebo, ak tribunál, na ktorý sa stránka so žiadosťou obráti, je kompetentným, nemôže kauzu odmietnuť a usmeriť žiadateľa na iný kompetentný tribunál,⁸ napríklad na tribunál druhej stránky (tribunál odporcu). Skôr ide o to, že tribunál, ktorý prijal žiadosť o nulitu, si môže poslážiť službou tohto tribunálu, ktorý je najbližšie k druhej stránke. Na súde, ktorý je druhej stránke najbližšie, môže stanoviť, že tam bude stránka vypovedať, tam bude mať možnosť nahliadnuť do spisov po zverejnení spisov kauzy. Práve preto článok 7, § 2 *Procedurálnych noriem* vyžaduje, aby spoluprácou medzi súdmi v súlade s kán. 1418 bola garantovaná stránkam a svedkom, aby sa mohli zúčastniť procesu s minimálnou námahou.

7. AAS 107 (2015), str. 958-967. Slovenská verzia sa nachádza v PÁPEŽ FRANTIŠEK, Motu proprio *Mitis Iudex* (prel. J. Duda), Kežmarok 2015.

8. Napriek tomu, procesná ekonómia môže niekedy vyžadovať, aby žiadateľ manželskej nulity, ktorý, napríklad emigroval do inej krajiny, kde sa hovorí iným jazykom, sa obrátil so svojou žiadosťou na kompetentný tribunál krajiny svojho pôvodu napriek tomu, že je kompetentným aj tribunál jeho aktuálneho bydliska.

Pokiaľ ide o **prijatie žiadosti o nulitu**, platia zásady stanovené pre riadny sporový proces, avšak s nasledovnými spresneniami:

a) skôr, ako sa prijme žiadosť o nulitu, čiže podaný žalobný spis (*libellus*), sudca musí mať istotu, že manželstvo je nenapraviteľne rozpadnuté natoľko, že nejestvuje nádej na znovunastolenie manželského spolunažívania (kán. 1675);

b) sudca musí byť presvedčený, že žiadosť obsahuje nejaký právny dôvod nulity (kán. 1676). V tomto predpoklade nachádzame odozvu „*fumus boni iuris*“, ktorý vyžadovala a aj dnes vyžaduje judikatúra Rímskej Roty, kým kán. 1505, § 2, bod 4 – ktorý sa aplikoval v sile predpisu kán. 1691 CIC 1983, pri zohľadnení absencie špecifickej požiadavky prijatia žiadosti o nulitu stanovenú v kán 1677, § 1 CIC 1983 – to chápal širšie a dovoľoval odmietnuť žiadosti o nulitu, ak samotná žiadosť o nulitu neobsahovala nijaký právny dôvod alebo ak sa nemohlo stať, aby sa právny dôvod ukázal v priebehu samotného procesu.

Po prijatí žiadosti o manželskú nulitu, *Motu proprio Mitis Iudex* nastoľuje zásadnejší dôkaz na obdržanie stanoviska druhej stránky vzhľadom na vlastnú pozíciu, okrem alternatívy, že toto je vyjadrené už v samotnej žiadosti. Preto, ak žiadosť o nulitu nie je podpísaná obidvomi stránkami, a druhá stránka (odporca), po obdržaní kópie žiadosti o nulitu, sa nevyjadrí k žiadosti v časovej lehote 15 dní, súdny vikár, ak to považuje za vhodné, môže znova pozvať druhú stránku, aby sa vyjadrila (kán. 1676, § 2).

Celú úvodnú fázu, až po stanovenie formuly sporu vrátane, riadi sám **súdny vikár**.⁹ Proti jeho dekrétom/rozhodnutiam nie je možný rekurz ani na súdne kolégium, ktoré v tom čase nie je ani ustanovené,¹⁰ ani k biskupovi moderátorovi (okrem prípadu, že ide o *exceptio suspitionis*), pretože predsa súdu reprezentuje biskupa: je jeho vikárom v súdnych záležitostiach.

9. To samo osebe neznamená, že na touto úlohou nemôže poveriť pridaného súdneho vikára.

10. Porov. T. ROZKRUT, Ad can. 1676, § 1 CIC/MIDI, In: *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Frantiszka*, (ed. P. Skonieczny, OP.) Tarnow 2015, str. 94.

Tu sa vyžaduje, aby súdny vikár postupoval v zhode s biskupom a osobitne v prípade, ak ide o skrátený proces manželskej nulity.¹¹ Avšak proti dekrétu o zamietnutí žiadosti o nulitu je možné podať rekurz na apelačný tribunál (porov. kombinovane nariadenie kánonov 1691, § 3 a kán. 1505, § 4).

Po vypočutí druhej stránky¹² a obhajcu zväzku,¹³ úvodná fáza sa ukončí vydaním dekrétu, ktorým súdny vikár rozhodne o formule sporu a to, či sa bude v kauze pokračovať riadnym procesom alebo skráteným procesom (kán. 1676, § 2). Ak kauza bude pokračovať riadnym procesom, súdny vikár tým istým dekrétom ustanoví súdne kolégium alebo samosudcu a dvoch prísediacich (asesorov) (kán. 1676, § 3). Je zjavné, že tento dekrét má byť oznámený stránkam a obhajcovi zväzku (porov. kán. 1676, § 2).

Som presvedčený, že v rámci riadneho procesu je možné sa obrátiť na súdne kolégium (alebo ide o nejakú formu *remonštrácie* proti samosudcovi) s námietkou proti stanovenej formule sporu. Právo na takúto námietku vyplýva z kombinovaného výkladu kán. 1691, § 3 a kán. 1513, § 3. A že táto námietka má byť adresovaná súdnemu kolégiu vyplýva z predpokladu, že od momentu vydania dekrétu o dosvedčení formuly sporu, takéto súdne kolégium už existuje.

11. V kontexte toho, Procedurálne normy výslovne požadujú, aby súdny vikár konal v „súlade s kritériami diecézneho biskupa“ – TRIBUNALE APOSTOLICO DELLA ROTA ROMANA, *Sussidio applicativo del Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, Citta del Vaticano 2016, str. 24.

12. Ak druhá stránka neodpovie na predvolanie alebo dokonca otvorene odmieta účasť na procese, nesmie byť vyhlásená za neprítomnú na súde v tejto časti procesu. Je vhodné, aby absencia stránky na súde bola vyhlásená až vtedy, ak odmietne účasť na dôkazovej časti procesu. Porov. M. BIDER – G. ERLEBACH, Kwestia momentu procesowego uznania pozwanego nieobecnym w procesie o nieważność małżełstwa, In. *Roczniki nauk prawnych* 21 (2011), n. 1, str. 181-206.

13. Doteraz bol obhajca zväzku ustanovený súdnym vikárom, pre konkrétnu kauzu, v dekréte ustanovenia kolégiového súdu (porov. Dignitas Connubii, čl. 118). Odteraz ustanovenie tribunálu na konkrétny prípad sa robí spolu s dekrétom dosvedčenia formuly sporu, ak kauza bude pokračovať riadnym procesom. Keďže však obhajca zväzku má vstúpiť do diania v kauze už pred dosvedčením formuly sporu je logické, aby obhajca zväzku bol ustanovený aspoň kontextuálne v dekréte, ktorým sa od neho žiada jeho mienka/stanovisko.

1.2. Dôkazová a diskusná fáza

Odhliadnuc od hodnotenia súdneho priznania a tvrdení stránok (kán. 1678, § 1), Motu proprio *Mitis Iudex* neprináša nijaké oceniteľné novinky, ktoré sa týkajú dôkazovej fázy, ani neustanovuje nič nové v diskusnej fáze.

Na prvý pohľad by sa mohlo ukazovať, že novinkou nie malého významu je možnosť tribunálu suspendovať proces manželskej nulity a začať procedúru za účelom obdržania dišpenzu *super rato* kedykoľvek sa ukazuje ako pravdepodobné, že manželstvo nebolo završené. Zrušený kán. 1681 na to vyžadoval súhlas stránok na takéto konanie,¹⁴ ale kán. 1678, § 4 ustanovuje, že tribunál môže suspendovať kauzu manželskej nulity so zámerom pokračovať procedúrou *super rato*, avšak po vypočutí stanoviska stránok (*auditis partibus*). To sa vyžaduje, aby tribunál konal rozumne. Nemôže vykonať suspenziu kauzy manželskej nulity a začať procedúru pre dišpenz *super rato* bez súhlasu stránok, lebo nemôže odoslať spisy kauzy na kompetentný úrad Rímskej Roty a žiadať Svätého Otca o udelenie dišpenzu bez výslovnej žiadosti aspoň jednej zo stránok (porov. kánony 1697 a 1699, § 1).

1.3. Fáza rozhodovania

Ani v tejto fáze rozhodovania neboli zavedené naslovovzaté novoty.¹⁵ Avšak veľký význam vnáša predpis kán. 1679, ktorý vnáša do praxe prvé základné kritérium stanovené v úvodnej časti Motu proprio *Mitis Iudex* a preto spomenutý kánon ustanovuje toto: „Rozsudok, ktorým sa po prvý raz deklarovala nulita manželstva, po uplynutí časovej lehoty určenej v kánonoch 1630-1633, sa stáva vykonateľným“. Kánony 1630-1633 sa vzťahujú na apelačnú a na pokračovanie v apelačnom konaní (*prosecutio appe-*

14. *Dignitas Connubii*, čl. 153, pragmaticky vyžadoval dokonca nie iba súhlas stránok, ale žiadosť aspoň jednej stránky.

15. Článok 12 *Procedurálnych noriem* prevzal článok 247, § 2 inštrukcie *Dignitas Connubii*.

lationis).¹⁶ Preto rozsudok sa stane **vykonateľným** vtedy, ak nebola proti nemu vznesená apelácia v časovej lehote 15 dní užitočného času alebo, ak síce bola apelácia podaná, ale sa v nej ďalej nepokračovalo v následnej užitočnej časovej lehote 30 dní. V takom prípade, po uplynutí spomínaných časových lehôt, tribunál prvej inštancie, čiže ktorá rozsudok nulity vyniesla,¹⁷ vydá dekrét, že rozsudok sa stal vykonateľným a oznámi ho stránkam. V sile tohto dekrétu dochádza aj k následným zápisom do matriky sobášených i matriky pokrstených podľa normy kán. 1682, § 2. Keďže vykonanie úkonov, ktoré nasledujú po vydaní definitívneho rozsudku, nadobúda teraz svoj osobitný význam, je vhodné ich zhromaždiť pod nejaký rovnaký názov ako „fáza po rozhodnutí“, aj keď je to nezaužívaný názov.

1.4. Fáza po vydaní rozhodnutia

Úkony, ktorá vykonáva tribunál prvej inštancie po vydaní definitívnej sentencie osobitne sentencie *pro matrimonii nullitate*, si vyžadujú veľkú **pozornosť**. V hre je totiž právo na apeláciu (hlavnú alebo prípadne vedľajšiu) a označenie apelačného súdu, ktorým je príslušný kompetentný miestny tribunál, ale označenie aj ďalšieho alternatívneho apelačného tribunálu, ktorým je Rímska Rota. Preto chcem teraz poukázať na hlavné aspekty rozli-

16. Toto platí nie iba v prípadoch, keď došlo k rozsudku manželskej nulity vydanéj v prvom stupni súdu, ale aj v prípade rozsudku nulity vynesenej druhou a vyššou súdnou inštanciou.

17. Žiada sa brať do úvahy, že dekrét o vykonateľnosti rozsudku môže byť vygenerovaný dvomi odlišnými situáciami. Prvou je situácia, že ani jedna stránka neoznámí tribunálu, ktorý vydal rozsudok, že sa ide proti rozsudku odvolať. Druhá situácia spočíva v tom, že sa v oznámenej apelácii nepokračuje na apelačnom fóre. To by mohlo znamenať, že došlo k rozhodnutiu nepokračovať v apelácii na apelačnom fóre a teda aj k zrieknutiu predchádzajúceho oznámenia o apelácii tribunálu, ktorý rozsudok vyniesol (o tom ešte budem hovoriť nižšie), avšak len vtedy, ak nedošlo k apelácii proti vedľajšej kauze. V prvej uvedenej situácii je jasné, že tribunál, ktorý vydal rozsudok nulity, vydá aj dekrét o vykonateľnosti rozsudku. V druhej spomínanej situácii by mohol vydať dekrét prípadne apelačný tribunál, ktorý sa však môže obmedziť aj na vyhlásenie, v ktorom konštatuje absenciu pokračovania apelácie (ako aj nejestvovanie vedľajšej apelácie) a vrátiť kauzu na tribunál prvej inštancie, ktorý vykoná ďalšie potrebné úkony.

šujúc medzi nimi aspekty **podstatnej povahy** (A) a aspekty **procedurálnej povahy** (B).¹⁸ Začneme od prvých.

A1. – Motu proprio *Mitis Iudex* neprinieslo nijakú zmenu týkajúcu sa apelácie a to isté platí aj o žiadosti o nulitu rozsudku (*querella nullitatis*). Kán. 1680, § 1 stanovuje: „Stránka, ktorá sa považuje za poškodenú a rovnako aj promótor spravodlivosti, má právo navrhnúť nulitu rozsudku alebo apeláciu proti rozsudku v zmysle kánonov 1619-1640.“Odvolaním sa na kánony 1628-1640 pápež František potvrdil, že v novom procese manželskej nulity platí rovnaká normatíva ohľadom inštitútu apelácie proti rozsudku, aká platí pri riadnom sporovom procese.¹⁹ Na prvom mieste, Motu proprio *Mitis Iudex* potvrdzuje právo na apeláciu stránkam kauzy, čiže jak stránkam súkromným, ako aj obhajcovi zväzku a, v určených prípadoch, aj promótorovi spravodlivosti.²⁰

A2. – **Apelácii podliehajú** iba definitívne rozsudky, ako aj čiastkové rozsudky (*sentenze interlocutorie*) a dekréty, ktoré majú silu definitívneho rozsudku.

A3. – Právo na apeláciu, garantované kán. 1680, § 1 a potom aj kán. 1628, má rôzne **obmedzenia** uvedené na spôsob zoznamu v kán. 1629. Osobitne, nie je možné podať apeláciu proti rozsudku, ktorý je v stave rozsúdenej veci. (kán. 1629, bod 3), čo sa v kauzách manželskej nulity chápe ako „formálne rozsúdená vec“²¹ alebo „kvázi rozsúdená vec“. Preto nie je

18. V nasledujúcich stránkach tejto štúdie budú uvedené širšie poznatky mojej prednášky vydané pod názvom „*Appello e la sua trattazione*“, ktorú som mal v Enne 25. júna 2016 v rámci XX Školenia právnických pracovníkov, ktorý organizoval Regionálny cirkevný síkuloský tribunál.

19. Toto tvrdenie určite platí voči deklarativným rozsudkom manželskej nulity. Ak by sa zastávalo tvrdenie, že kán. 1679 a nasledujúce sa týkajú iba rozsudkov *pro nullitate*, vtedy voči rozsudkom *pro vinculo* by bolo možné uplatniť kánony o apelácii stanovené pre riadny sporový proces na základe všeobecnej normy obsiahnutej v kánone 1691, § 3. Na tomto mieste však nie je možné pojednávať o podrobnostiach, ktoré sú od toho odvodené.

20. Promótor spravodlivosti má toto právo iba v tých kauzách, v ktorých vykonáva úlohu žiadateľa nulity, nie však v iných prípadoch, ak sa od neho žiada mienka tykajúca sa nejakej otázky v priebehu kauzy.

21. Kauzy manželskej nulity nikdy nie sú materiálne rozsúdenou vecou (kán. 1643).

možné podať apeláciu v prípade duplicitného zhodného rozsudku vzťahujúceho sa na ten istý právny dôvod/titul nulity (kán. 1641, bod 1)²² alebo, ak apelácia²³ proti rozsudku nebola podaná v stanovenej časovej lehote užitočného času (kán. 1641, bod 2).

A4. – Nutným predpokladom pre podanie apelácie je „pocit obete“ alebo „poškodenia“, čo je odvodené od rozsudku, proti ktorému sa chce odvolať. Toto obvykle spočíva na skutočnosti, že rozsudok bol vynesený proti vlastnej procesnej pozícii stránky. Za týmto účelom postačuje aj subjektívne presvedčenie stránky, že rozhodnutie súdu nie je správne. Prijateľný je aj „pocit duchovnej poškodenosti alebo svedomia, aby mohla byť podaná apelácia za účelom zmeny (nie potvrdenia) rozhodnutia, ktoré by bolo pre stránku priaznivé.“²⁴ Za týchto okolností žiadateľ by mohol podať apeláciu proti²⁵ deklarativnému rozsudku manželskej nulity.

A5. – Právo podať odvolanie sa musí realizovať *v časovej lehote 15 dní užitočného času*²⁶ *od zverejnenia*²⁷ *rozsudku* (kán. 1630, § 1). Tento spôsob sa

22. To isté sa vzťahuje aj na ekvivalentnú zhodu rozsudkov (porov. *Dignitas Connubii*, čl. 291, § 2), čo nemožno vyhlásiť v prípade rozsudkov pro vinculo (porov. Z. DUFINCOVÁ, Aplikácia ekvivalentnej zhody rozsudkov vo svetle čl. 291, § 2 DC v manželských kauzách, In: *Ius et iustitia* 17 (2014) (v tlači).

23. Tu máme na mysli na prvom mieste hlavnú apeláciu. O vedľajšej apelácii nižšie.

24. M.J. ARROBÁ CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, str. 547.

25. V súčasnosti je prekonaná téza, podľa ktorej v sile zrušeného kánona 1682, § 2 CIC 1983, sa umožňuje žiadateľovi, ktorý obdržal v prvej inštancii rozsudok manželskej nulity, aby mohol podať apeláciu na Rímsku Rotu (porov. coram Pompedda, decr. 14.12.1992, RRDec., vol. X, str. 206-209; J. LLOBELL, La necessita della doppia sentenza conforme e l'“appello automatico“ ex can 1682 costituiscono n gravame? Sul diritto di appello presso la Rota Romana, In: *Ius Ecclesiae* 5 (1993) str. 602-609. V každom prípade, v riadnej praxi Rímskej Roty takéto „apelácie“ sú zapísané v zozname ako žiadosti žiadajúcej stránky, aby kauzu súdila Rímska Rota. Takáto žiadosť býva spravidla prijatá pod podmienkou, že druhá stránka alebo obhajca zväzku neoznámil miestnemu súdu a nežiadal o apeláciu miestny apelačný súd. K súčasne platnej judikatúre Rímskej Roty v tejto otázke pozri coram Caverletti, decr. 31.7.2014 (Romana, B. 126/2014).

26. Na Rímskej Rote termín podania apelácie je 20 dní od oznámenia zverejnenia rozsudku (*Normae Romanae Rotae Tribunal*, 18.4.1994, čl. 104, § 1).

27. Podľa kódexu užitočný čas na podanie apelácie začína plynúť od dňa prijatia oznámenia o publikovaní rozsudku. V sile kán. 1615, čas začína plynúť od doručenia textu roz-

nazýva „**hlavná apelácia**“, ktorá nie je jediná. Nesme sa zabudnúť na možnosť tzv. „**vedľajšej apelácie**“ v súlade s normou kán. 1637, § 3,²⁸ ktorá je možná aj v kauzách manželskej nulity.²⁹ Ako príklad možno uviesť prípad, ktorý sa riešil na základe dvoch právnych dôvodov (*capi di nulita*) (X a Y) a rozsudok bol kladný iba na základe právneho dôvodu X a záporný na základe právneho dôvodu Y. Ak v takom prípade žiadateľ (aktor) dúfa, že sa nikto proti rozsudku neodvolá a rozsudok sa stane vykonateľným na základe právneho dôvodu X, on sám nemá záujem podávať apeláciu proti právnomu dôvodu Y. Avšak, ak druhá stránka alebo obhajca zväzku podá odvolanie proti rozhodnutiu na základe právneho dôvodu X, vtedy môže žiadateľ vykonať vedľajšiu apeláciu proti rozhodnutiu na základe právneho dôvodu Y a to v sile kán. 1637, § 3. Kán. 1630, § 1 stanovuje, že termín na podanie apelácie je zánikovou lehotou a toto je stanovené aj v *Dignitas Connubii* v čl. 281, § 1. Avšak v kauzách manželskej nulity je známy aj fenomén neskorej apelácie, ktorý však má obmedzenie na základe kán. 1679, ktorým sa rozsudok manželskej nulity stane vykonateľným. Preto kladné rozhodnutie o manželskej nulite nepripúšťa podanie neskorej apelácie, okrem prípadu vedľajšej apelácie tak, ako sme na to poukázali vyššie.

sudku, ale do úvahy prichádza aj oznámenie iba tej časti rozsudku, v ktorej sa nachádza samotné rozhodnutie v kauze (čl. 13 Procedurálnych noriem; porov. čl. 258, § 3 inštrukcie *Dignitas Connubii*). Je možné oznámiť stránkam, ktoré sa riadne zúčastnili kauzy, že sa môžu oboznámiť s rozsudkom v sídle tribunálu, avšak toto sa chápe ako procedúra *praeter legem* a nespĺňa to, čo je stanovené v kán. 1615. Aby v takomto prípade bola istota o vykonateľnosti rozsudku a o práve na apeláciu, v oznámení treba uviesť časovú lehotu vyššiu ako 15 dní, aby stránka mohla naplniť svoje právo na podanie apelácie.

28. Citujúc pre pohodlnú argumentáciu text kán. 1637, § 3: „Ak jedna stránka podá odvolanie proti niektorej časti rozsudku, druhá stránka, hoci neodkladné lehoty na odvolanie uplynuli, môže podať vedľajšie odvolanie proti iným častiam v zánikovej lehote 15 dní odo dňa, keď jej bolo oznámené hlavné odvolanie sa.“

29. Motu proprio *Mitis Iudex* neobsahuje matériu, ktorá by bola špecifickou v téme apelácie, skôr výslovné a priamo (nie však v sile kán. 1691, § 3) odkazuje na kán. 1680, § 1, čiže na normatívu, ktorá sa týka riadneho sporového procesu. Preto je mimo každej pochybnosti, že aj po vydaní *Mitis Iudex* plne platí v kauzách manželskej nulity kán. 1637, § 3.

A6. – V prípade, že boli podané dve apelácie, jedna na miestny apelačný súd a druhá na Rímsku Rotu, prípadom sa bude zaoberať Rímska Rota. Výnimkou je situácia, ak miestny apelačný súd už legitímne predvolal druhú stránku na súd (kán. 1632, § 2; kán. 1415). Ale aj tu je možné uplatniť zásadu prevencie. Prípadné otázky týkajúce sa práva na podanie apelácie (*questioni de iure appellandi*) nech sú rozhodnuté čím prv apelačným súdom. Keď sú do apelácie zainteresované dva apelačné súdy, rozhodnutie prináleží tribunálu vyššieho stupňa, čiže spravidla Rímskej Rote.

A7. – Po oznámení vôle podať apeláciu súdu, ktorý rozsudok vyniesol, vyžaduje sa ďalší krok: podať novú žiadosť na apelačný tribunál v zánikovej časovej lehote 30 dní užitočného času,³⁰ ak sudca nestanovil na to dlhšiu časovú lehotu (kán. 1633). Z praxe Rímskej Roty vyplýva, že v kauzách manželskej nulity *prosecutio appellationis* nie je povinnosťou, ak z úkonu apelácie postačujúco vyplýva vôľa stránky pokračovať v kauze. Okrem toho, z *prosecutio appellationis* sa očakáva predovšetkým určenie príčin apelácie:³¹ menej dôležité je dovolávať sa sudcu, aby zmenil rozhodnutie sudcu nižšieho stupňa a ešte menej dôležité je priložiť k žiadosti kópiu rozsudku súdu nižšieho stupňa.

Z Motu proprio *Mitis Iudex* nevyplýva nijaká zmena ohľadom rekvizít, ktoré má obsahovať apelačné pokračovanie (*prosecutio*) (kán. 1680, §§ 1-2). Práve naopak, absencia žiadosti o apelačné pokračovanie môže vyprovokovať vydanie dekrétu o zanechaní apelácie a teda následne aj vykonateľnosť kladného rozhodnutia v kauze manželskej nulity. Avšak k tejto možnosti sa pristupuje s veľkou opatrnosťou a vtedy, ak sa ozrejmia tieto predpoklady: (a) v úkone apelácie neboli určené dôvody a preto následne absencia žiadosti o ďalšie pokračovanie kauzy (*prosecutio*) sa chápe ako implicitné

30. Na Rímskej Rote platí časová lehota 30 dní na podanie novej žiadosti (*prosecutio appellationis*), ktorá začína plynúť odo dňa oznámenia o ustanovení nového Turna sudcov (čl. 104, § 1 –NRRT).

31. Porov. kán. 1634, § 1.

zrieknutie sa apelácie; (b) prvý apelačný úkon bol riadne oznámený stránkam (súkromným i verejným) a nikto z nich nevzniesol vedľajšiu apeláciu.

Potom, ako sme vysvetlili hlavné pojmy podstatných aspektov, je potrebné pristúpiť **k operatívnym krokom** vzťahujúcim sa na kauzy v prvom stupni súdu.

B1. – Správne oznámenie rozsudku všetkým zainteresovaným stránkam má zásadný význam. Zvlášť, oznámenie rozsudku, čiže zaslanie jednej kópie³² sa má poslať všetkým stránkam súkromným³³ i verejným. Zo spisov tribunálu prvej inštancie musí jasne vyplývať dátum uskutočneného oznámenia jednotlivým stránkam.

B2. – Pri príležitosti oznámenia rozsudku sa žiada poskytnúť – aspoň stránkam, ktorým nepomáhali patróni – **nevyhnutné informácie** vzhľadom na ich právo na podať apeláciu. Je vhodné informovať aj o tom, aby rozlišovali prvý apelačný úkon a druhý apelačný úkon, ako aj o tom, že prvý apelačný úkon (interpositio appellationis) nemusí obsahovať príčiny apelácie a musí byť predložený tribunálu, ktorý vyniesol rozsudok v zánikovej časovej lehote 15 dní od prijatia oznámenia o rozsudku a, následne, sa má pokračovať druhým apelačným úkonom (prosecutio appellationis) adresovaným apelačnému tribunálu v zánikovej časovej lehote jedného mesiaca od podania interpozície s uvedením dôvodov podania apelácie.

B3. – Po uplynutí³⁴ lehoty užitočného času,³⁵ sudcovi *a quo* sa črtajú tri možnosti:

32. Jedna výnimka je stanovená v článku 13 *Procedurálnych noriem*.

33. To platí aj o stránke, ktorá sa nezúčastnila procesu a bola vyhlásená za neprítomnú na súde. Ak sa nepozná adresa bydliska druhej stránky, prirodzene sa nekoná nijaké oznámenie.

34. Nakoľko stránky môžu zmeniť apelačný súd, ak konajú v časovej lehote užitočného času, nech preto tribunál prvej inštancie neposiela spisy kauzy pred uplynutím časovej lehoty.

35. Žiada sa brať do úvahy časovú rezervu pre poštové služby, aby prvý apelačný úkon spĺňal časové lehoty. Analogický v kán. 1682, § 1 CIC 1983 je určený čas piatich dní medzi termínom určeným pre apeláciu (15 užitočných dní) a odoslaním spisov na apelačný tribunál (20 dní).

(a) ak sa nikto neodvolá³⁶ a rozsudok je kladný (pro nullitate), vydá sa dekrét o vykonateľnosti rozsudku a oznámi sa všetkým stránkam. Potom nech sa vykonajú potrebné zápisy do matriky sobášených i pokrstených;

(b) ak sa nikto neodvolá a rozsudok je záporný (pro vinculo), kauza končí a nijaké spisy sa neposielajú na apelačný tribunál;

(c) v prípade podania apelácie alebo apelácií, nech sa informujú stránky, ktorých sa to týka a oznámi sa im aj to, na ktorý apelačný súd budú odoslané spisy kauzy preto, aby vedeli, kde majú poslať žiadosť o apelačné pokračovanie (prosecutio appellationis);³⁷ potom – podľa okolností³⁸ - treba stránky informovať aj o tom, že majú právo vzniesť interpozíciu vedľajšej apelácie (kán. 1637, § 3) a že na apelačný súd (určiť, na ktorý...) majú poslať žiadosť o apelačné pokračovanie aj s uvedením dôvodov apelácie.³⁹

36. V prípade rozsudku pro nullitate prináleží obhajcovi zväzku preskúmať, či nenastali podmienky pre vznesenie apelácie. Ak podľa rozumného úsudku obhajcu zväzku nie sú dôkazy pre manželskú nulitu, má povinnosť zo svojho úradu odvolať sa (porov. G. P. MONTINI, Dopo la decisione giudiziale: appello e altre impugnazioni, In: La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una quida per tutti, ed. Redazione del Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016, str. 109). Z jednej strany, obhajca zväzku musí vážne vykonáva svoje povinnosti podľa deontologických zásad a, na druhej strane, sloboda jeho konania nemôže byť obmedzovaná nijakou autoritou.

37. Ak rozsudok bol *pro nullitate* z jedného právneho dôvodu (titulu) a odvolanie bolo podané iba proti tej časti, v ktorej bolo rozhodnuté *pro vinculo*, tribunál prvej inštancie v nijakom prípade nesme vydať dekrét o vykonateľnosti rozsudku pre dôvod manželskej nulity. Okrem možnosti podať vedľajšiu apeláciu, platí tu aj princíp integrity celej kauzy a preto celá kauza musí putovať na apelačný súd.

38. Žiada sa mať na zreteli mnohoznačný charakter závažnosti pre podanie apelácie (to platí najmä o žiadateľovi procesu), ako aj možnosť zmeny procesného postavenia druhej stránky po prečítaní rozsudku. To si vyžaduje, aby tribunál sa vyhol akékoľvek možnosti predbežného určenia, akým smerom sa bude súd uberať z pohľadu možnosti hlavnej apelácie alebo vedľajšej apelácie.

39. Nakoľko vedľajšia apelácia si nevyžaduje predloženie interpozície tribunálu *a quo*, potom praktické požiadavky postulujú, aby takáto apelácia bola poslaná priamo apelačnému súdu (ad quem) takým spôsobom, aby to splňalo predpoklady pre podanie apelačného pokračovania, vrátane uvedenia apelačných dôvodov.

B4. – Apelačnému tribunálu sa posielajú spisy kauzy, overené notárom tribunálu (kán. 1474, § 1) a doloží sa k nim aj prehlásenie o ich integrite (celosti) (porov. *Dignitas Connubii*, čl. 90, § 1).⁴⁰

2. Postup v kauze na druhom stupni

Po obdržaní spisov kauzy, súdny vikár má ustanoviť súdne kolégium, určením osoby obhajcu zväzku a osoby notára.⁴¹ Následný postup môže nadobudnúť dve odlišné smerovania podľa toho, či rozsudok prvej inštancie obsahuje rozhodnutie *pro nullitate* alebo nie. V prvom prípade sa otvorí predbežná fáza, o ktorej sa píše v kán. 1680, § 2.⁴² V druhom prípade sa bezprostredne pristúpi k riadnemu procesu.

V prípade, že v jednom a tom istom rozsudku je deklarovaná neplatnosť manželstva z jedného právneho dôvodu a z iného právneho dôvodu je deklarovaná platnosť manželstva, treba byť veľmi opatrný. Často sa stane, že tribunál prvej inštancie len čo dostane oznámenie o apelácii, odošle ihneď spisy kauzy na apelačný tribunál bez toho, aby najskôr informoval ostatné zainteresované osoby, ktoré takto strácajú možnosť predložiť vedľajšiu apeláciu v čase, keď sa spisy kauzy nachádzajú ešte na súde prvej inštancie. Preto apelačný súd musí nahradiť tento nedostatok tým, že zainteresované ostatné osoby informuje o tejto možnosti. Toto má veľký význam osobitne pre obhajcu zväzku prvej inštancie, ktorý sa zdržal podania apelácie proti rozsudku *pro matrimonii nullitate*. V takejto situácii môže obhajca zväzku apelačného tribunálu predložiť tribunálu vedľajšiu apeláciu.

40. Spisy kauzy nech sú opatrené zoznamom/obsahom s uvedením strán.

41. Prvá časť kán. 1680, § 2.

42. Platný kán. 1680, § 2 sám od seba neurčuje výslovné, že sa týká iba rozsudkov *pro nullitate*. To určuje predchádzajúci kán. 1682, § 2 CIC 1983 spresňujúc, že predmetom úpravy bol rozsudok manželskej nulity vyneseny na prvom stupni. Napriek počiatkovej neistote v súčasnosti už existuje jednota v doktríne, že v kán. 1680, § 2 sa nejedná o rozsudky *pro vinculo*.

V prípade vedľajšej apelácie, ak už boli spisy kauzy odoslané na apelačný tribunál, sa nesmie podceňiť predpoklady ohľadom postupu v kauze na druhej inštancii, ako je to uvedené v prvej časti kán. 1680, § 2 týmito slovami: „po uplynutí časovej lehoty stanovené právom pre apeláciu a pre apelačné pokračovanie (*prosecutio appellationis*)“⁴³. Je to úrad súdneho vikára apelačného súdu, ktorý musí preskúmať, či stránkam boli poskytnuté relevantné informácie pre podanie apelácie, vrátane možnosti podať vedľajšiu apeláciu⁴³ a potom pokračovať v apelačnom konaní. A až po uplynutí stanovenej časovej lehoty pristúpi k ustanoveniu súdneho tribunálu. V mnohých prípadoch bude nevyhnutné zatahnuť obhajcu zväzku do kauzy za účelom podania pokračovania v apelácii (*prosecutio appellationis*)⁴⁴ alebo, aby podal, ak je to možné, vedľajšiu apeláciu. V takomto prípade sa žiada bezprostredne pristúpiť k ustanoveniu tribunálu a potom už predseda kolégia sa bude starať o prípadne možné doplnenie úkonov apelácie i pokračovanie v apelačnom konaní.

Potom sa totiž ukáže, či predmetom apelácie bol kladný rozsudok (v celku alebo v časti) alebo rozsudok *pro vinculo*.⁴⁵ V prvej alternatíve sa aplikuje prvá časť predpisu kán. 1680, § 2 vo vzťahu s právnymi dôvodmi, v ktorých bolo rozhodnuté *pro nullitate*. Pristúpime k analýze tejto alternatívy.

43. Pre úplnosť sa žiada povedať, že sa nevyklučuje dokonca ani možnosť, v ktorej tieto informácie sa budú realizovať apelačným miestnym súdom a jeden podá vedľajšiu apelačnú interpozíciu priamo na Rímsku Rotu. V takom prípade spisy kauzy musia byť poslané tomu tribunálu, na ktorý bola poslaná hlavná apelácia.

44. Obhajca zväzku apelačného tribunálu sa môže zrieknuť pokračovať v apelácii, ktorú začal obhajca zväzku nižšieho tribunálu (porov. kán. 1636, § 2).

45. Vo všeobecnosti nemožno vylúčiť hypotézu, že predmetom apelácie je iba rozhodnutie *pro vinculo*, kým iné tituly, v ktorých bolo rozhodnuté *pro nullitate*, sú apeláciou nedotknuté ani vedľajšou apeláciou. V takomto prípade sa má vydať dekrét o vykonateľnosti rozsudku vzhľadom na kladnú (*pro nullitate*) časť rozhodnutia a kauzu uložiť v archíve apelačného tribunálu. Nie je totiž v právnom záujme, aby sa v kauze pokračovalo iba na základe právneho dôvodu, v ktorom prvý stupeň rozhodol *pro vinculo*. Inými slovami: pri zachovaní právneho dôvodu, v ktorom prvý stupeň rozhodol *pro vinculo*, pokračovať v apelačnom konaní na základe titulu, v ktorom bolo rozhodnuté negatívne, je možné iba vtedy, ak má oporu aj v primeranom právnom záujme žiadajúcej stránky alebo *pars conventa diligentior*.

2.1. Aplikácia kán. 1680, § 2

Napriek určitej podobe, aká existuje medzi kán. 1680, § 2 a predchádzajúcim kán. 1682, § 2 CIC 1983, táto procesná fáza sa nemôže viac nazývať „processus brevior“, v tom zmysle, ako ho bolo zaužívané nazývať v predchádzajúcej kánonicko-právnej disciplíne, pretože tento názov dostal v *Mitis Iudex* iný obsah. Ak sa berie do úvahy povaha novej procedúry, túto procesnú fázu by sa dalo nazývať „predbežné skúmanie“ (esame previo).

2.1.1. Prípravné konanie

Prípravné konanie v prípade predbežného skúmania sa nedá odtrhnúť od toho, čo stanovuje zrušený kán. 1682, § 2 CIC. Podľa v súčasnosti platného kánona 1680, § 2, druhá časť, privátne stránky musia byť informované o svojej možnosti predložiť svoje poznámky ku kauze v rámci stanovenej časovej lehoty, kým *animadversiones* obhajcu zväzku sa musia vyžadovať. Po uplynutí časovej lehoty, sudcovské kolégium pristúpi ku skúmaniu.

2.1.2. Súdne skúmanie

Pokiaľ ide o ukončenie predbežného skúmania, v ktorom súdne kolégium musí splniť vlastné hodnotenie, čo kán. 1680, § 2 nastoľuje týmito výrazmi: „kolégiový tribunál, ak zjavne zistí, že apelácia sa javí ako natahovanie času, potvrdí dekrétom rozsudok prvej inštancie“.⁴⁶ Nový text nie je ľahké vysvetliť, interpretovať. Avšak, berúc do úvahy jednak prax, ako doktrínu Rímskej Roty, zdá sa, že je potrebné brať do úvahy nasledovné prvky:

A. – Úmysel zákonodarcu ohľadom kán. 1680, § 2 sa prijíma s pokojom. Tento úmysel je zjednodušiť a urýchliť proces a tak pozornosť sa sústreďuje na podstatné aspekty procesu, aby nedochádzalo k pokusom o zneužívanie

46. Toto je finálna časť kán. 1680, § 2, ktorý v typickom latinskom vydaní znie: „si appellatio mere dilatoria evidenter appareat, tribunal collegiale, suo decreto, sententiam prioris instantiae confirmet“ (AAS 107 /2015/ 964). V tomto nemôže sa prevziať talianska verzia prekladu, v ktorom dve slovesá „evidenter“ a „mere“ sú preložené rovnakým významom: ak sa apelácia zjavne ukazuje ako predlžovanie času.

opravných prostriedkov, čiže k procesným obštrukciám.⁴⁷ Z druhej strany, pápež chcel upustiť od povinnosti duplicitného rozsudku neplatnosti manželstva, aby sa mohlo pristúpiť k novému sobášu. Preto dnes stačí, aby iba ten sudca dosiahol morálnu istotu, ktorý vyniesol prvý kladný rozsudok. V súlade s tým bol zrušený *processus brevior* v takom význame, v akom platil doteraz.⁴⁸ Ak ideme ešte ďalej, reforma pápeža Františka ponechala nezmenenú apelačnú prax, právo na podanie apelácie.

B. – Z finálnej časti textu kán. 1680, § 2 vyplýva, že existujú tri kľúčové slová: apelácia za účelom predlžovania procesu (*appello meramente dilatorio*) a že tento fakt „je zjavným“ (*risulti manifestamente*) a napokon „potvrdenie rozsudku dekrétom“ (*conferma della sentenza*).

Ak sa usúdi, že nejaká apelácia je čisto iba predlžovaním procesu, má nasledovať potvrdenie kladného rozsudku prvej inštancie. Ale platí to aj inak, ak je apelácia opodstatnená, zdôvodnená poukázaním na príčiny, potom sa žiada, aby kauza sa riešila riadnym procesom. Pri čisto formálnom čítaní tohto kánona, niekto by mohol povedať, že tu existuje nejaká „šedá zóna“, čiže možnosť apelácie, ktorá nie je čisto predlžovaním procesu, avšak jeho neopodstatnenosť nevyplýva primerane jasne zo spisov kauzy a pri ich skúmaní. Takáto situácia, ktorú kán. 1680, § 2⁴⁹ nepredvída, je riešiteľná vo svetle autentickej odpovede z 31.10.1973, ktorá dovoľovala potvrdiť nulity potvrdiť aj v prípade apelácie⁵⁰, ak bolo možné vyriešiť vzniknu-

47. Tento aspekt mocne zdôrazňuje aj bez výslovného odvolania sa na *mens legislatoris* štúdia P. MONÉTU, *La dinamica processuale nel M.P. Mitis Iudex*, In: *Ius Ecclesiae* 28 (2016) str. 45, pozn. 5.

48. Porov. kán. 1682, § 2 CIC 1983.

49. Pri formálnom čítaní kán. 1680, § 2, ak sa apelácia ukazuje ako natahovanie procesu, ale nie je to evidentné natoľko, aby sa to dalo označiť ako „zjavným“, treba apeláciu prijať aj keď by sa to dalo len ťažko dať do súladu s kritériami revízie reformy procesu manželskej nulity vykonanej pápežom Františkom, ako aj princípmi všeobecne platnými pri aplikácii Motu proprio *Causas matrimoniales* e potom stanovenými kánonom 1682, § 2 CIC 1983.

50. „Utrum (...) Tribunal secundae instantiae per decretum decisionem primi gradua nullitate matrimonii declarantem ratam habere possit, si tum vinculi defensor, tum pars, quae pro validitate matrimonii stat, appellationem interponunt, odpoveď bola kladná. PO-

té ťažkosti vyriešiť *skrátеныm procesom* podľa vtedajšieho chápania, pri nedotknuteľnosti morálnej istoty ohľadom nulity manželstva.

V každom prípade, pojem „potvrdiť“ rozsudok poukazuje na autonómne rozhodnutie apelačného súdu, ktoré tento súd vyniesol vo vzťahu k rozsudku, proti ktorému bola vznesená apelácia. Je to zároveň aj autonómna morálna istota, čo je úplne niečo odlišné v porovnaní s rozhodnutím, ktorým sa rozsudok mal stať vykonateľným⁵¹ a ktorý bol vynesený ďalším autonómnym súdny kolégiom. Preto aj vo svetle novej disciplíny stanovenej *Mitis Iudex*, potvrdenie rozsudku prvej inštancie nie je úkonom, ktorý „automaticky“ nasleduje po úsudku, že určitá apelácia je naťahovaním času, lebo tribunál druhej inštancie musí dospieť k vlastnej morálnej istote; nie je postačujúce, aby sudca sa opieral a prevzal iba to, k čomu dospel predchádzajúci tribunál.

C. – Z hľadiska právneho inštitútu apelácie môžu byť užitočné nasledovné spresnenia:⁵²

a) predmetom toho, čo má hodnotiť apelačný tribunál, nemajú byť subjektívne dôvody apelujúcej stránky, ale dôvody uvedené v samotnej apelačnej žiadosti alebo prednejšie v žiadosti o apelačné pokračovanie adresovanej apelačnému tribunálu (*prosecutio appellationis*). Inými slovami, súd apelačného tribunálu nie je súdom o subjektívnych dôvodoch toho, kto podal apeláciu;

b) spoločná skúsenosť kánonického fóra učí, že apelačný tribunál sa môže pridržať dôvodov uvedených stránkou, ktorá sa odvolala, ale aj inými dôvodmi, ktoré tribunál našiel v spisoch kauzy. V tomto prípade nenasta-

NTIFICIA COMMISSIO DECRETIS VATICANI II INTERPRETANDIS, *Responsa ad proposita dubia*, 31.10.1973, In: AAS 65 (1973), 620.

51. Motu proprio *Mitis Iudex* ustanovuje v kán. 1680, § 2, že ak existuje apelácia iba pre naťahovanie času, tribunál druhej inštancie rozsudok prvej inštancie o nulite potvrdí (*confirmet*). Lenže slovo „confirmet“ je zásadne odlišné od slova „vyhlásiť rozsudok vykonateľným“ (*exsecutioni tradere*) a podobne. Toto skôr evokuje kán. 1682, § 2 CIC 1983 vyjadrením *continenter confirmet*.

52. K tomu pozri podrobnejšie G.P. MONTINI, *Si appellatio mere dilatoria appareat (can. 1680, § 2 e 1687, § 4 MIDI): alcune considerazioni* (v tlači).

nú nijaké ťažkosti, ak skutočné dôvody apelácie presahujú dôvody uvedené v predloženej apelačnej žiadosti;

c) prihliada sa aj na cieľ apelácie, ktorým má byť zmena rozhodnutia uvedeného v rozsudku, proti ktorému sa odvolanie podáva. A je to práve tento cieľ, ktorý nedovoľuje sudcovi obmedziť sa iba na hodnotenie apelácie ako takej (obsiahnutej iba v *prosecutio appellationis*), ale nastoľuje jej hodnotenie vo svetle spisov celej kauzy,⁵³ prihliadajúc aj na všetky poznámky stránok a obhajcu zväzku predložené v úvodnej fáze konania v apelačnom stupni kauzy. Iba takto je možné prísť k záveru, či nejaká apelácia je alebo nie je podaná za účelom naťahovania času. Z tohto vyplývajú dve krajné možnosti: aa) apelačná žiadosť obsahuje síce vážne dôvody, ale nemusí byť prijatá, lebo spomínané vážne dôvody nemajú oporu v spisoch kauzy; bb) apelačná žiadosť neobsahuje síce vážne dôvody, ale môže byť prijatá, ak dôvody sa nachádzajú v spisoch kauzy, ktoré naznačujú, že napadnutý rozsudok obsahuje evidentný *error iuris* alebo dosť neopiera sa o primerané procesné dôkazy.⁵⁴

D. – Zo všetkého, čo bolo doteraz povedané, jasne vyplýva, že apelačný tribunál sa nemôže obmedziť iba na hodnotenie apelačnej žiadosti (najmä *prosecutio appellationis*) vo svetle poznámok stránok, ale musí sa vykonať komplexné hodnotenie spisov kauzy, aby sa mohlo rozhodnúť, či rozsudok

53. Nepostačuje konfrontovať apelačnú žiadosť iba s rozsudkom, proti ktorému je apelácia podaná, lebo rozsudok by aj mohol vyzerať akosi sám osebe logický, ale nemusí mať oporu v spisoch kauzy; presnejšie, nemusí sa opierať o dôkazy, ktoré by boli postačujúce alebo niektoré dôkazy si proste nevšímá a neberie do úvahy, lebo inak by to viedlo k inému súd-
nemu rozhodnutiu, než aké sa nachádza v rozsudku, proti ktorému sa podáva odvolanie.

54. Piotr Skoneczny zastáva názor, že apelácia má byť prijatá aj vtedy, keď apelačná žiadosť je zavne naťahovaním času, ale apelačný tribunál nedosiahol morálnu istotu o nulite manželstva v rozhodnutí predchádzajúcej inštancie, lebo princípu morálnej istoty sa v kauzách manželskej nulity nemožno zriecť (P. SKONIECZNY, *Ad can. 1680, § 2*. In: CIC/MIDI, *Praktyczny komentarz do Listu apostołkiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Frantiszka*, ed. P. Skoneczny, O.P., Tarnów 2015, str. 139.)

manželskej nulity môže byť potvrdený alebo nie. V prípade prvej možnosti sa apelácia zamietne,⁵⁵ pri druhej možnosti sa apelácia prijme.

E. – Z toho, čo tu bolo povedané však neznamená, že pri súčasne platnom kánone 1680, § 2 nejakým spôsobom „prežíva“ aj zrušený „*processus brevior*“ (kán. 1682, § 2 CIC 1983). Naopak, existuje značná odlišnosť medzi bývalým *processu brevior* a súčasným *predbežným skúmaním* aspoň z dvoch príčin:

a) z inštitucionálneho aspektu, predchádzajúci *processus brevior* bol povinným opatrením revidovania procesu prvej inštancie, v ktorej prevažoval publicistický charakter, kým súčasne platné predbežné skúmanie (*esame previo*) je nasmerované k preskúmaniu apelácie ako úkonu stránky aj z aspektu jeho podpory v merite kauzy a preto viac zodpovedá požiadavke vyváženosti procesu a možnostiam ďalšieho postupu;

b) z aspektu logického konania pri súdnom skúmaní, kán. 1682, § 2 CIC 1983 odporučal skôr autonómne vyhodnotenie rozsudku nulity vydanej tribunálom prvej inštancie alebo *tamquam in prima instatia*, prihliadajúc aj na prípadné apelačné konanie a poznámky stránok súkromných i verejných. Súčasný kán. 1680, § 2 silne odporúča iný kľúč prístupu, ktorý sa začína hýbať od podanej apelácie proti vydanému rozsudku, aby dospel ku konštatovaniu – po preskúmaní spisov kauzy, berúc do úvahy poznámky všetkých zainteresovaných v kauze – či reforma rozsudku je efektívne pravdepodobná alebo nie. Pri prvej alternatíve, apelácia musí byť prijatá apelačným tribunálom, lebo tento nedospel k morálnej istote, aby mohol podporiť rozhodnutie predchádzajúcej inštancie a preto ju nemôže potvrdiť. Pri dru-

55. Apelácia, ktorá je jasným natahovaním času je sama osebe krajnou možnosťou, čo sa ukáže evidentne v prípade, že apelácia nie je prijateľnou z dôvodu merita kauzy. Ak sa odhliadne od všetkých možností neprijateľnosti apelácie pre príčiny porušenia procedurálnych postupov (rítu), napr. ak nie sú dodržané lehoty pre podanie apelácie (porov. J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nulita del matrimonio* previsti dal M.P. Mitis Iudex, In: *Ius Ecclesiae* 28 (2016) str. 34-35). Napokon otázky procedúry (rítu) by mohli byť vybavené predbežne pri rešpektovaní predbežného vlastného skúmania.

hej alternatíve, apeláciu musí zamietnuť, nakoľko nie je pravdepodobné, aby apelácia dosiahla svoj cieľ, ktorým je reforma vydaného rozsudku prvej inštancie a rozsudok podprie aj vlastnou morálnou istotou, že prvostupňový rozsudok je správny a má oporu v spisoch kauzy.

Avšak je potrebná aj určitá vyváženosť, aby toto predbežné skúmanie vyvolané podaním apelácie nebolo v podstate anticipovaným rozhodnutím v merite veci, najmä pri zamietnutí apelácie.⁵⁶ Ba tu je práve miesto, aby došlo k realizácii toho, čo stanovuje kán. 1680, § 2, podľa ktorého apelácia môže byť zamietnutá iba vtedy, keď z nej zjavne vyplýva, že je to iba naťahovanie času. Lebo *zjavné* poznanie je v efektívnom súzvuku so všetkým, čo sa môže brať do úvahy v rámci predbežného skúmania, ale na druhej strane prípadné pochybnosti alebo potrebe hlbšieho preskúmania treba pristúpiť k rozhodnutiu prijať kauzu na riadny proces.

2.2. Riadny proces na druhom stupni

Z Motu proprio Mitis Iudex nevyplýva nijaká reforma riadneho procesu na druhom a vyššom stupni súdu. Preto po prijatí apelácie proti rozsudku nulity alebo proti rozsudku *pro vinculo*, treba konať efektívne tak, ako doteraz.

Záver

Z tejto krátkej analýzy praktických aspektov riadneho procesu manželskej nulity podľa Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus vyplýva, že niektoré aspekty tohto procesu – v porovnaní s tým, ako boli usporiadané v Kódex kánonického práva z roku 1983 a Inštrukcie *Dignitas Connubii* – boli významne zreformované, kým iné, ktoré sú v menšine, ostali nezme-

56. Stránka, ktorá predkladá apeláciu, má záujem presvedčiť tribunál, aby apeláciu prijal. Za týmto účelom môže predložiť aj nové dôkazy, ktoré je možné získať, ale nemôže od tribunálu žiadať, aby ich realizoval v tejto predbežnej fáze hoci by to aj materiálne bolo veľmi jednoduché.

nené. Sú tu teda závažné zmeny – medzi ktoré patrí úvodná fáza procesu a najmä to, čo nasleduje v prvej inštancii po vydaní definitívneho rozsudku a potom prípadná apelácia proti rozsudku *pro matrimonii nullitate* – ktoré si vyžadujú osobitnú pozornosť. Reforma procedúry v počiatočnej fáze riadneho procesu má svoj pôvod v zavedení *skráteneho procesu* pred biskupom: táto fáza v novej úprave je rovnaká pre iba typy procesov. Avšak zmeny týkajúce sa záverečnej fázy procesu v prvej inštancii a prípadne pokračovanie kauzy na apelačnom súde sú výsledkom kombinácie dvoch základných princípov, ktorými sa reforma riadila: na jednej strane pápež František ustanovil, že pre vykonateľnosť stačí iba jeden rozsudok neplatnosti manželstva, ale, na druhej strane, ostala v podstate nezmenená možnosť apelačného konania. Preto, konzekventne došlo k veľmi závažnej reforme aj v normatíve týkajúcej sa predbežného skúmania kauzy na apelačnom súde pri rozsudku *pro matrimonii nullitate*.

Týmto spôsobom *Motu proprio Mitis Iudex* sa usiluje spájať princípy, na ktorých nová reforma stojí: na jednej strane zjednodušujúca procedúra a urýchlenie súdneho konania a, na druhej strane, požiadavky súdnej istoty ohľadom platnosti alebo neplatnosti manželstva. Toto všetko je v súlade aj s ďalšou základnou požiadavkou: zistenie nejestvujúceho platného zväzku predpokladá morálnu istotu, ktorej stupeň musí zodpovedať závažnosti princípu nerozlučiteľnosti manželstva, ktoré je ustanovené Božím právom.

IL CAN. 1678 §§ 1-2 DEL MOTU PROPRIO MITIS IUDEX NEL CONTESTO DELLA CERTEZZA MORALE*

Giugliano BRUNOTTO

docente della Facoltà di diritto canonico San Pio X, Venezia

1. Introduzione

Geraldina Boni, docente di diritto canonico all'Università di Bologna, ha scritto che

«Dinanzi ai due recentissimi Motu Proprio, la canonistica ha reagito in maniera incisivamente divergente. Una parte della dottrina, e non minoritaria, andando ben al di là di una 'cordiale accoglienza', ha intonato un ardente e fervido panegirico della legislazione appena varata, decantandone le innumerevoli doti e amplificandone le 'magnifiche sorti e progressive'. Altri canonisti, che sovente ricoprono incarichi comportanti l'applicazione della normativa e dunque sono solleciti ad apprestare una 'messa a regime' dell'innovato sistema nella maniera meno traumatica possibile, ha certo valorizzato — ma senza avvallare ottuse edulcorazioni e idealizzazioni — alcuni incontestabili pregi della legislazione, mirando a massimizzarne i risultati: ma, invero, non di rado 'arrampicandosi sugli specchi' dinanzi alle lapalissiane incoerenze di varie norme che sbalordirebbero uno studente del primo anno di studi di studi giuridici. Così, al contempo, non ha taciuto [...] le mende addebitabili non ra-

ramente alle nuove formulazioni codiciali e non ha minimizzato le questioni tutt'altro che semplici che si genereranno nella fase attuativa della riforma»¹.

La riforma voluta da Papa Francesco sulla valutazione della nullità matrimoniale, promulgata il 15 agosto 2015, pubblicata in lingua italiana il 9 settembre nel quotidiano della Santa Sede, entrata in vigore l'8 dicembre 2015 ma è divenuta disponibile in Acta Apostolicae Sedis soltanto con la distribuzione del relativo fascicolo cartaceo alla fine di giugno 2016.²

* Relazione dell'autore in Spišské Podhradie in Slovacchia in data 23/8/2016.

1. G. BONI, «La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi (parte terza), in Stato, Chiese e pluralismo confessionale, rivista telematica, reperibile in www.statoechiese.it [accesso 12.08.2016], 70. L'autrice mette in luce, con giuridica acribia, tutti gli aspetti di criticità della recente riforma. A proposito del nostro tema dice verso le conclusioni: «Così, personalmente non avremmo alcuna avversione teorica al 'rilancio' della giustizia diocesana: ma pensiamo che ciò andasse perlomeno dipanato per tappe susseguenti, oltre che, naturalmente, meglio confezionato. Infatti, non può essere messa a repentaglio la possibilità del giudice di approdare all'accertamento della verità, per il quale duemila anni di storia hanno tuzioristicamente additato quella giudiziaria come la via più sicura. Se, come si è notato, essa non è più percorribile, diviene difficile sostenere la natura dichiarativa delle pronunce, le quali finiscono per 'costituire' la nullità del matrimonio, compromettendone irreparabilmente l'indissolubilità: ciò che neppure il Papa, in virtù della sua plenitudo potestatis, può fare» (p. 73).

2. Francesco, lettera apostolica *motu proprio Mitis iudex Dominus Iesus*, 15 agosto 2015, in «L'Osservatore Romano», 9 settembre 2015, pp. 3-4 (d'ora in poi MIDI); lettera apostolica *motu proprio Mitis et misericors Iesus*, 15 agosto 2015, in «L'Osservatore Romano», 9 settembre 2015, pp. 5-6. Con i due *motu proprio* il Pontefice riforma il processo per la dichiarazione di nullità del matrimonio mediante la sostituzione di 21 canoni nei codici latino e orientale e con 21 articoli di *Regole procedurali per la trattazione delle cause di nullità matrimoniale* (d'ora in poi RP). Finalità della riforma è rendere i processi più snelli inserendoli in un più significativo contesto pastorale per far percepire, ai fedeli che si trovano in situazione matrimoniale ferita, la vicinanza della Chiesa. I punti salienti della riforma sono: 1) non è più richiesto obbligatoriamente la doppia sentenza conforme in favore della nullità perché la dichiarazione sia esecutiva; 2) la possibilità del giudice unico sotto la responsabilità del vescovo; 3) il vescovo il giudice unico, che deve essere chierico; 4) viene introdotto il processo più breve oltre a quello documentale già presente nei codici; 5) l'appello verrà fatto alla sede metropolitana; 6) le conferenze episcopali sono chiamate a rispettare il diritto dei vescovi di organizzare la potestà giudiziale nella propria Chiesa particolare; 7) si mantiene l'appello alla Rota Romana la cui legge propria sarà adeguata alle norme della riforma. Papa Francesco dispone la sostituzione dei canoni dall'8 dicembre 2015 e afferma

Vi è in questo una forma atipica di promulgazione in quanto non si sono seguite le modalità previste dai cann. 7 e 8 §1 del *Codex*. Se da un lato il disposto del can. 8 §1 non sembra costitutivo, in quanto ciò che è essenziale della legge canonica è che sia conoscibile ai destinatari e che non vi sia dubbio circa la sua provenienza che manifesta chiaramente l'intenzione del legislatore di introdurre una norma³, d'altro canto sarebbe stato quanto meno opportuno disporre del testo in formato pdf scaricabile dal sito della Santa Sede del fascicolo del bollettino ufficiale della Santa Sede di agosto o settembre 2015, cosa che non è avvenuta.

Nel presente intervento intendo rispondere, evitando i rischi interpretativi indicati dalla Boni, alle questioni sottese al titolo che mi è stato affidato. Innanzitutto mi chiedo in termini generali: era necessaria questa riforma? In secondo luogo i paragrafi 1 e 2 del nuovo can. 1678 sono nuovi anche nel contenuto, in che modo devono essere interpretati? Infine: il testo legislativo che vincola il giudice ecclesiastico, permette allo stesso di esprimere un giudizio fondato sulla certezza morale?

che l'applicazione del canone sulla esecutività della prima sentenza pro nullità «si applicherà alle sentenze dichiarative della nullità del matrimonio pubblicate a partire dal giorno in cui questo motu proprio entrerà in vigore». I due testi normativi, che producono notevoli conseguenze nei diritti e doveri dei fedeli, sono apparsi in lingua italiana il 9 settembre e successivamente nel sito www.vatican.va [accesso: 30 gennaio 2016]: il motu proprio per la modifica del codice latino in lingua latina e altre quattro lingue moderne; il motu proprio per la modifica del codice orientale in lingua latina e altre sette lingue moderne. Tuttavia il testo in "Acta Apostolicae Sedis" che, a norma del can. 8 §1 del codice latino (e del can. 1489 §1 CCEO) è la forma ordinaria di promulgazione non essendo stato stabilito un modo diverso nella legge stessa, è divenuto conoscibile solo a fine giugno 2016 quando il fascicolo recante la data 4 settembre 2015 è stato stampato e distribuito (cf *Acta Apostolicae Sedis*, 107 [2015] 946-970. È stata opinione comune che la nuova legge sia entrata in vigore l'8 dicembre 2015; si noti, però, che questo è avvenuto senza avere a disposizione un testo latino "certo" (non garantendo la pubblicazione in formato elettronico tale possibilità), cioè nella lingua che unicamente è considerata valida per i codici canonici vigenti. Allo stato attuale delle cose si dovrebbe dire che il testo legale è entrato in vigore il 5 dicembre 2015 (tre mesi dalla data apposta sul fascicolo del bollettino ufficiale a norma del can. 8) ma i canoni integre substituiti dall'8 dicembre 2015.

3. Come indicato da E. BAURA, *Parte generale del diritto canonico. Diritto e sistema normativo*, Roma 2013, 273274.

Infine, si precisa fin da subito che si ritiene ragionevole considerare vigenti le norme dell'istruzione *Dignitas connubii* che non sono contrarie alle prescrizioni della riforma e l'interpretazione autentica del canone 1686 abrogato il cui testo è passato senza significative variazioni al can. 1688 (relativo al processo documentale).

2. Il contesto della riforma

La riforma dei processi canonici per la dichiarazione di nullità del matrimonio operata da papa Francesco esprime l'attenzione della Chiesa verso quelle che lo stesso Pontefice, nell'esortazione apostolica post-sinodale *Amoris laetitia*, descrive come "famiglie ferite". Egli, infatti, invita ad assumere un atteggiamento di speciale cura da parte della comunità cristiana e di coloro che in essa svolgono un servizio ecclesiale, per aiutare le persone a sentirsi parte viva della Chiesa, non escluse e meno ancora "scomunicati"⁴. Riprendendo la *Relatio Synodi* del 2014 al n. 51 e la *Relatio finalis* del 2015 al n. 84, papa Francesco ricorda che la cura pastorale verso i divorziati che vivono una nuova unione non indebolisce la fede dei credenti sulla indissolubilità del matrimonio, al contrario essa è espressione della carità della Chiesa.

Le intenzioni di papa Francesco riguardo alla riforma sono reperibili in nei Motu proprio con i quali l'ha promulgata e in *Amoris laetitia*. Dall'esortazione si desume che lo spirito della riforma non è quello di allargare le maglie dei capi di nullità o il procedere in modo più sommario nei processi

4. «Ai divorziati che vivono una nuova unione, è importante far sentire che sono parte della Chiesa, che "non sono scomunicati" e non sono trattati come tali, perché formano sempre la comunione ecclesiale. Queste situazioni "esigono un attento discernimento e un accompagnamento di grande rispetto, evitando ogni linguaggio e atteggiamento che li faccia sentire discriminati e promovendo la loro partecipazione alla vita della comunità. Prendersi cura di loro non è per la comunità cristiana un indebolimento della sua fede e della sua testimonianza circa l'indissolubilità matrimoniale, anzi essa esprime proprio in questa cura la sua carità"» (FRANCESCO, es. ap. postsinodale, *Amoris laetitia*, 19 marzo 2016, n. 243).

di nullità rispetto alla procedura precedente. Se fosse così non sarebbe necessario formare del personale che si “consacri in modo prioritario” al servizio ecclesiale di valutazione della nullità del proprio matrimonio nel più ampio e coordinato servizio della pastorale familiare⁵. Si tratta di un servizio peculiare che permetta ai divorziati risposati solo civilmente o ai divorziati che hanno iniziato una nuova unione a carattere coniugale, di vivere questo loro stato nella fede, con l’aiuto dell’annuncio evangelico, anche in vista di una valutazione secondo verità della loro unione precedente⁶. An-

5. «D'altra parte, un gran numero di Padri “ha sottolineato la necessità di rendere più accessibili ed agili, possibilmente del tutto gratuite, le procedure per il riconoscimento dei casi di nullità”. La lentezza dei processi crea disagio e stanca le persone. I miei due recenti Documenti su tale materia hanno portato ad una semplificazione delle procedure per una eventuale dichiarazione di nullità matrimoniale. Attraverso di essi ho anche voluto “rendere evidente che lo stesso Vescovo nella sua Chiesa, di cui è costituito pastore e capo, è per ciò stesso giudice tra i fedeli a lui affidati”. Perciò, “l’attuazione di questi documenti costituisce una grande responsabilità per gli Ordinari diocesani, chiamati a giudicare loro stessi alcune cause e, in ogni modo, ad assicurare un accesso più facile dei fedeli alla giustizia. Ciò implica la preparazione di un personale sufficiente, composto di chierici e laici, che si consacri in modo prioritario a questo servizio ecclesiale. Sarà pertanto necessario mettere a disposizione delle persone separate o delle coppie in crisi, un servizio d’informazione, di consiglio e di mediazione, legato alla pastorale familiare, che potrà pure accogliere le persone in vista dell’indagine preliminare al processo matrimoniale (cfr *Mitis iudex*, art. 2-3)”» (FRANCESCO, es. ap. postsinodale, *Amoris laetitia*, 19 marzo 2016, n. 244).

6. Si leggano le interessanti considerazioni sulla consulenza previa che ogni realtà ecclesiale dovrebbe offrire ai fedeli: «All’interno di questa azione pastorale si colloca anche l’offerta di una consulenza canonica in merito alla valutazione della presenza o meno di presupposti per poter avviare una causa di nullità matrimoniale. Occorre però chiarire subito che tale consulenza ed un’eventuale causa di nullità non sono da intendere come la soluzione unica o principale del fenomeno, purtroppo dilagante della separazione; questo infatti è un problema pastorale molto più ampio, che necessita di essere affrontato proponendo anzitutto un servizio di ascolto ed iniziative di accompagnamento spirituale ed esistenziale che raggiungono le persone nel cuore della loro sofferenza e del loro disorientamento. Per questo, in molte parti d’Italia (e anche all’estero) si stanno moltiplicando iniziative pastorali in tal senso, iniziative che sono senz’altro da promuovere, poiché mirano a sostenere il cammino di fede di chi sta vivendo situazioni matrimoniali difficili. È proprio la fede, infatti, che può continuare a dar senso e valore a queste persone ferite e che aiuta a cogliere il significato e l’apporto che anche una causa di nullità può dare nel loro cammino di rinascita. Senza una sera e serena rielaborazione del proprio vissuto alla luce della fede ed una conseguente maturazione umana e cristiana, un’eventuale nullità matrimoniale non

che le *Regole procedurali* allegate al MIDI sottolineano la necessità di una “pastorale matrimoniale diocesana unitaria” all’interno della quale offrire l’indagine pregiudiziale o pastorale⁷.

Contrariamente ad alcune proposte emerse nel Sinodo sulla famiglia del 2014, papa Francesco non ha riformato il processo di nullità trasformandolo da giudiziale ad amministrativo. Seguendo i suoi Predecessori ha mantenuto la via giudiziale per *tutelare in sommo grado la verità del sacro vincolo*⁸. In una conferenza stampa papa Francesco ha chiaramente affermato: «Nella riforma dei processi [...] ho chiuso la porta alla via amministrativa che era la via attraverso la quale poteva entrare il divorzio. Sempre ci sarà la via giudiziale»⁹.

Egli ha inteso rendere i processi più *snelli e accessibili* non per favorire la nullità del matrimonio, bensì per favorire la celerità e la giusta semplicità, allo scopo di venire incontro a quei fedeli che *attendono il chiarimento del proprio stato*¹⁰.

arrecherebbe un vantaggio significativo per la vita di questi fedeli» (A. ZAMBON, «La consulenza previa all’introduzione di una causa di nullità matrimoniale», in *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016, 10-11)

7. «Investigatio praeiudicialis seu pastoralis, quae in structuris paroecialibus vel dioecesanis recipit christifideles separatos vel divortio digressos de validitate sui matrimonii dubitantes vel de nullitate eiusdem persuasos, in eum finem vergit ut eorum condicio cognoscatur et colligantur elementa utilia ad processum iudiciale, ordinarium an breviorum, forte celebrandum. Quae investigatio intra pastorale opus dioecesanum de matrimonio unitarium evolvetur» (RP, art. 2, AAS 107 [2015] 967).

8. «Quod fecimus vestigia utique prementes Decessorum Nostrorum, volentium causas nullitatis matrimonii via iudiciali pertractari, haud vero administrativa, non eo quod rei natura id imponat, sed potius postulatio urgeat veritatis sacri vinculi quammaxime tuendae: quod sane praestant ordinis iudiciarii cautiones» (MIDI, Introduzione, AAS 107 [2015] 595).

9. Conferenza stampa rilasciata nel volo aereo di ritorno da Philadelphia a Roma, cf. *Bollettino della “Sala Stampa” della Santa Sede*, 28 settembre 2015.

10. «Quibus optatis omnino consonantes, statuimus hisce Litteris dispositiones edere quibus non matrimoniorum nulli-tati, sed processuum celeritati faveatur non minus quam iustae simplicitati, ne, propter elongatam iudicii definitionem, fidelium sui status declara-

Non vi è dubbio che questi principi interpretativi dei nuovi canoni debbano poi essere valutati alla prova della pratica giudiziaria, ma nondimeno si farebbe torto allo spirito del Legislatore intrepettare la riforma come se fosse priva della storia che la precede e senza riferirla al quadro legislativo giudiziario complessivo dell'ordinamento canonico condensato nella codificazione.

Non vi potrebbe essere, pertanto, una interpretazione "pastorale" del processo di nullità matrimoniale di tipo "creativo". Infatti, la natura di tale processo è di carattere *dichiarativo* che esclude la possibilità di emettere una sentenza di carattere *costitutivo*. Non si tratta di sciogliere il matrimonio, bensì di valutare se sia avvenuto o meno il vincolo matrimoniale con lo scambio del consenso.

A questo proposito è opportuno ricordare che alcuni padri sinodali auspicavano, nel primo sinodo sulla famiglia, un procedimento canonico di carattere non giudiziale. Ne faceva menzione Joseph Ratzinger in un famoso libro-intervista pubblicato nel 1997¹¹, ma la proposta fu ripresa in modo più elaborato in occasione del Sinodo dal cardinal Angelo Scola: quest'ultima, nella sua dinamica, sembra molto simile al *processus brevior*¹². Ed infat-

tionem expectantium dubii tenebrae diutine opprimant praecordia» (MIDI, Introduzione AAS 107 [2015] 595).

11. «In futuro si potrebbe anche arrivare a una constatazione extragiudiziale della nullità del primo matrimonio. Questa potrebbe forse essere constatata anche chi ha la responsabilità pastorale sul luogo» (J. RATZINGER, "Il sale della terra". *Cristianesimo e Chiesa nella svolta del millennio. Un colloquio con P. Seewald*, Cinisello Balsamo [MI] 1997, 237).

12. «È da augurarsi che a proposito dei processi di nullità si tenti una qualche via che non solo ne snellisca i tempi - nel pieno rispetto di tutti i passaggi necessari - ma renda più evidente l'intima natura pastorale di tali processi. /In tal senso la prossima Assemblea straordinaria potrebbe suggerire al papa di valorizzare di più il ministero del vescovo. In concreto, potrebbe suggerire di verificare la praticabilità dell'ipotesi, indubbiamente complessa, di dar vita a un procedimento canonico di carattere non giudiziale e avente come referente ultimo non un giudice (o un collegio di giudici), ma il vescovo o un suo delegato. Intendo un procedimento normato dalla legge della Chiesa, con modalità formali di acquisizione delle prove e di valutazione delle stesse. /A titolo puramente esemplificativo si potrebbe esplorare il ricorso ai seguenti elementi: la presenza in ogni diocesi (o in un insieme di piccole diocesi) di un servizio di ascolto delle situazioni di fedeli che hanno dubbi

ti qualcuno critica tale processo più breve per il fatto che assomiglia molto ad una procedura amministrativa o, quantomeno, tende ad essere ricondotto a quella modalità che non garantisce la natura dichiarativa del pronunciamento di chi ne ha l'autorità, venendo meno ad un preciso comando del Signore¹³.

Più volte i Pontefici sono intervenuti sulla pretesa contrapposizione tra diritto e pastorale. Particolarmente illuminante è il discorso alla Rota Romana di Papa Benedetto XVI del 2006.

circa la validità del loro matrimonio. Da qui potrebbe prendere avvio un procedimento canonico di valutazione della validità del vincolo, rigoroso nella raccolta di elementi di prova, condotto da un apposito incaricato (con l'ausilio di persone qualificabili come notai per l'ordinamento canonico) da trasmettere al vescovo, con il parere dello stesso incaricato, del difensore del vincolo e di una persona che assiste il richiedente. Il vescovo (anche incaricando di questo altra persona, provvista di delega di facoltà) sarebbe chiamato a decidere in merito alla nullità (eventualmente consultando, prima di dare il proprio parere, il consiglio di alcuni esperti). Contro tale decisione sarebbe sempre possibile l'appello (da parte di uno o dell'altro coniuge) alla Santa Sede. /Questa ipotesi non vuole essere un *escamotage* per risolvere la delicata situazione dei divorziati risposati, intende piuttosto rendere più evidente il nesso tra dottrina, cura pastorale e disciplina canonica» (A. SCOLA, «L'antropologia e l'eucaristia. Note del card. Scola su matrimonio e famiglia in vista dell'Assemblea straordinaria», *Il regno. Attualità*, 59 [2014] 544-545).

13. «... se anche il *processus brevior* fosse una procedura amministrativa - non lo esclude infatti la *rei natura*, come si assume nel proemio stesso del *Mitis iudex*, la decisione finale mantiene o no la sua indeponibile natura dichiarativa e non costitutiva, secondo l'intrasgredibile comando divino per il quale 'l'uomo non separi ciò che Dio ha unito' (Mt 19,6)216? Se il giudice (e parimenti il titolare della potestà amministrativa) non ha modo di assodare la verità, perché - secondo la procedura *de qua* - non dispone delle competenze, degli strumenti, delle collaborazioni indispensabili (come quella dei coniugi che devono essere informati e ascoltati), del tempo necessario, non accerta la verità, ma *la crea*, eventualmente con la paterna intenzione di risolvere una situazione incresciosa di patimento: e allora veramente si produce quella "metamorfofi delle nullità matrimoniali", quella "truffa delle etichette" per la quale si spaccia per dichiarazione di nullità (giudiziale o amministrativa) una pronuncia costitutiva, alla fine uno scioglimento del matrimonio» (G. BONI, o. cit., 7172). Per mantenere il *processus brevior* nei binari di un procedimento giudiziale si leggano gli interessanti, benché sintetici, suggerimenti di A. GIRAUDO, «Lo svolgimento del processo breve: la fase istruttoria e di discussione della causa», in *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2016, 67-90.

Egli tratta in specifico di questa pretesa relativamente alle cause di nullità. Il punto di incontro tra pastorale e diritto, secondo il Papa, è *l'amore per la verità*. Infatti:

«Il processo canonico di nullità del matrimonio costituisce essenzialmente uno strumento per accertare la verità sul vincolo matrimoniale. Il suo scopo costitutivo non è quindi di complicare inutilmente la vita ai fedeli né tanto meno di esacerbare la litigiosità, ma solo di rendere un servizio alla verità. L'istituto del processo in generale, del resto, non è di per sé un mezzo per soddisfare un interesse qualsiasi, bensì uno strumento qualificato per ottemperare al dovere di giustizia di dare a ciascuno il suo. [...] In effetti, lo scopo del processo è la dichiarazione della verità da parte di un terzo imparziale, dopo che è stata offerta alle parti pari opportunità di addurre argomentazioni e prove entro un adeguato spazio di discussione. Questo scambio di pareri è normalmente necessario, affinché il giudice possa conoscere la verità e, di conseguenza, decidere la causa secondo giustizia. Ogni sistema processuale deve tendere, quindi, ad assicurare l'oggettività, la tempestività e l'efficacia delle decisioni dei giudici»¹⁴.

Alla luce di queste autorevoli quanto condivisibili affermazioni, viene spontaneo chiedersi se il nuovo canone 1678 §§1-2 assicura le condizioni minimali e sufficienti per accertare la verità da parte del giudice ecclesiastico.

3. Nuovi Canoni e nuovi contenuti?

3.1. Il concetto di *confessione giudiziale*

Innanzitutto il concetto di *confessione giudiziale*. Nei precedenti canoni del titolo primo su “I processi matrimoniali” non si parlava di confessione

14. BENEDETTO XVI, Allocuzione al Tribunale della Rota Romana, 28 gennaio 2006, AAS 98 (2006) 136-137. Si veda anche GIOVANNI PAOLO II, Allocuzione, 18 gennaio 1990, AAS 82 (1990) 872-877.

giudiziale. Pertanto, il riferimento normativo era costituito dall'attuale can. 1535 il quale afferma:

«L'asserzione di un fatto circa la materia stessa del giudizio, resa per scritto o oralmente da una parte contro di sé avanti al giudice competente, sia spontaneamente sia a domanda del giudice, è una confessione giudiziale»¹⁵.

Questa nozione era stata ulteriormente precisata nell'istruzione *Dignitas connubii* del 25 gennaio 2005 laddove si afferma all'art. 179 §2:

«Tuttavia nelle cause di nullità di matrimonio si intende per confessione giudiziale la dichiarazione con cui una parte, oralmente o per iscritto, afferma davanti al giudice competente, sia di sua spontanea volontà che a domanda del giudice, un fatto suo proprio contrario alla validità del matrimonio»¹⁶.

Riteniamo che il can. 1678 §1 abbia recepito la nozione di confessione giudiziale della DC in quanto non si tratta di una confessione *contra se* bensì *adversus matrimonii validitatem*¹⁷. Sotto questo profilo ci troviamo di fronte ad una nozione in continuità con la prassi processuale finora attuata e formulata neU'Istruzione.

Risalta, invece la diversità di impostazione, almeno letterale, relativa alla *prova piena*.

15. «Assertio de aliquo facto, scripto vel ore, coram iudice competenti, ab aliqua parte circa ipsam iudicii materiam, sive sponte sive iudice interrogante, contra se peracta, est confessio iudicialis» (can. 1535).

16. «Attamen in causis nullitatis matrimonii confessio iudicialis intellegitur, declaratio qua pars, scripto vel ore, coram iudice competenti, sive sponte sive iudice interrogante, asserit proprium factum adversus matrimonii validitatem» (DC, 179 §2).

17. Secondo Llobell il fatto che MIDI utilizzi il concetto di confessione giudiziale della *Dignitas connubii* «corroborebbe la tesi della vigenza *deW Instructio* laddove non sia incompatibile con la nuova legge» (J. LLOBELL, «Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio previsti dal m.p. "Mitis Iudex"», *Ius Ecclesiae*, 28 [2016] 29).

Andiamo con ordine: prima trattiamo della deposizione delle parti e poi della deposizione dei testi.

3.2. *Confessione giudiziale e deposizioni delle parti*

Innanzitutto vi è la previsione del can. 1536 ripreso successivamente dall'art. 180 §1 di DC il quale afferma che le confessioni e le altre dichiarazioni rese in giudizio *possano avere forza probante* che il giudice valuterà insieme a *tutte le altre circostanze della causa*; ma tali confessioni e altre dichiarazioni *vis plenae probationis ipsis tribui nequit*. Quindi non possono avere valore di prova piena? Non in termini assoluti. Infatti predetto canone aggiunge *nisi alia accedant elementa quae eas omnino corroborent*. Quindi, se vi sono elementi che avvalorano le confessioni e le altre dichiarazioni queste costituiscono prova piena.

1. canoni prevedevano una ulteriore possibilità riguardo alle dichiarazioni delle parti, questa volta specifica del processo di nullità, manifestando la consapevolezza del Legislatore che il processo di nullità matrimoniale è peculiare. La prova piena non è stata raggiunta dalla deposizione delle parti e dalle altre dichiarazioni rese in giudizio. Perciò bisogna valutare bene la deposizione di una o di entrambe le parti.

2. can. 1679¹⁸, che richiamava esplicitamente il can. 1536, aggiungeva che qualora il giudice non avesse a disposizione *la prova piena* potrà pervenire a questa servendosi — *si fieri potest* - di testi di credibilità delle parti oltre *alia indicia et adminicula* (testo ripreso da DC art. 180 §2).

Il nuovo canone 1678 §1 tratta della confessione giudiziale e delle dichiarazioni delle parti¹⁹. Si afferma che *vim plenae probationis habere possunt*.

18. «Nisi probationes aliunde plenae habeantur, iudex ad partium depositiones ad norma can. 1536 aestimandas, testes de ipsarum partium credibilitate, si fieri potest, adhibeat, praeter alia indicia et adminicula» (can. 1679 abrogato)

19. «In causis de matrimonii nullitate, confessio iudicialis et partium declarationes, testibus forte de ipsarum partium credibilitate sustentae, vim plenae probationis habere possunt, a iudice aestimandam perpensis omnibus indiciis et adminiculis, nisi alia accedant elementa quae eas infirment» (can. 1678 §1 vigente).

Tale possibilità era prevista anche dalla precedente legislazione quando vi fossero elementi che corroboravano le confessioni e le altre dichiarazioni, oppure mancanti queste ultimi, il giudice poteva indagare per valutare la credibilità delle parti oltre a servirsi di altri indizi ed elementi.

Soggetto della valutazione è il giudice il quale potrà ammettere come prova piena la confessione giudiziale e le dichiarazioni delle parti - ai sensi di DC art. 179 §2 - nel caso siano sostenute da testi che ne comprovino la credibilità e considerati tutti gli indizi e gli amminicoli. Tutto questo però sarà possibile soltanto se non vi siano elementi che *infirment* la prova piena.

In altre parole, se si deve concentrare l'attenzione sulla confessione giudiziale, o sulle dichiarazioni delle parti o di una di queste, per valutare la nullità del matrimonio, in questo caso si potrà pervenire alla prova piena valutando la credibilità della o delle parti qualora questo sia possibile²⁰ e

20. Secondo la Boni diversamente dal precedente can. 1676 il «*Mitis iudex* ritiene sufficiente che [le dichiarazioni delle parti] siano sostenute da eventuali, dunque non necessarie, testimonianze circa la credibilità delle parti e non vi siano altri elementi in grado di confutarle. Il can. 1536 § 2 CIC, cui rinvia l'abrogato can. 1679 CIC, invece stabilisce che nelle cause che riguardano il bene pubblico tanto alla confessione giudiziale quanto alle dichiarazioni delle parti che non siano confessioni non si può attribuire forza di prova piena se non si aggiungono altri elementi che le avvalorano in modo definitivo (cfr. anche l'art. 180 § 2 DC). E il can. 1679 CIC sanciva che per valutare a norma del can. 1536 CIC le *partium depositiones* il giudice doveva servirsi non soltanto, là dove fosse possibile, dei testi sulla credibilità delle parti, ma altresì di ulteriori indizi e amminicoli. [...] Risulta comunque assai diverso dovere cercare conferme ovvero attestare l'assenza di smentite. Così alcuni hanno denunciato che, in definitiva, appare verosimile come, tramite la predisposizione di un'apposita strategia difensiva (in passato si metteva in guardia senza ipocrisia - e senza menomare la dignità delle persone - allertando la *collusionis suspicio*), possa essere prontamente conseguito l'accoglimento del libello qualora le parti, accordandosi, rendano dichiarazioni fra loro non contraddittorie, suffragate eventualmente da testimonianze sulla loro credibilità, anche se quanto dichiarato non corrisponde alla verità oggettiva. Il nuovo canone, a nostro avviso - più che essere un "segno di pastoraltà (come conseguenza di prendere sul serio la vita e il cammino delle persone)": le dichiarazioni delle parti erano considerate *sul serio* anche in precedenza ma *con iudicio* - incarna il trionfo della soggettività sulla ricerca della verità oggettiva. Ancora una volta nel segno evidente della 'privatizzazione' della questione afferente alla validità di un sacramento» (G. BONI, *op. dt. [parte terza]*, 28-30); non ci sembra che tali conclusioni siano totalmente condivisibili per il fatto che il nuovo canone non esime il giudice dal corroborare con altre prove la deposizione

certamente devono essere valutati tutti gli indizi e gli amminicoli. Il giudice dovrà bene valutare anche che non vi siano elementi (indizi e amminicoli) nisi²¹ che confutino quanto è emerso nella confessione giudiziale o nelle dichiarazioni delle parti sul capo di nullità proposto. Ci sembra che questa ultima condizione indichi una attenzione nuova affidata al giudice il quale dovrà elaborare una tecnica processuale per garantire tale esclusione.

3.3. La deposizione di un teste

Il secondo paragrafo del can. 1678 tratta della valutazione che il giudice è tenuto a fare circa la *deposizione di un teste*, quando è stato esperito tutto ciò che è previsto dal can. 1572 e dall'art. 201 della DC.

Ci si potrebbe trovare, talora, di fronte ad un unico teste che attesta fatti a favore della nullità del matrimonio. Come deve essere considerato questo unico teste?

Si tenga presente che l'antico principio, *unus testis nullus testis*, entrato nel Codice 1917 (cf. c. 1791 §1) fu lentamente eroso dalla giurisprudenza della Rota Romana²².

Il can. 1573, riprodotto nell'art. 202 della DC, così prescrive:

delle parti. Certamente sono utili a prevenire derive soggettiviste. Però, a nostro avviso, un tale modo ordinario di procedere potrebbe impedire la decisione del giudice o del collegio giudicante secondo il criterio della certezza morale.

21. Vale la pena richiamare quanto si afferma al can. 8 e cioè che sono sottoposte a interpretazione stretta quelle leggi che contengono una eccezione. Per analogia può essere interessante quanto si dice degli atti amministrativi e cioè che nel caso in cui vi siano delle condizioni poste nell'atto queste si intendono per la validità dell'atto qualora siano espresse per mezzo delle congiunzioni *si, nisi, dummodo*.

22. Si veda P. FELICI, «Juridical Formalities and Evaluation of Evidence in the Canonical Process», *The Jurist* 38 (1978) 156. Commenta in tema Beal: «As a result, the traditional suspicion of the reliability of a single witness was somewhat mitigated by canon 1573 of the 1983 code (*Dignitas connubii*, art. 202). [...] The new canon 1678 §2 completely eliminates the negative assessment of the testimony of a single witness can provide full proof if it is the testimony of a qualified witness or if the circumstances of the case and of the witness himself or herself that this testimony is worthy of full credence» (J.P. BEAL, «*Mitis Iudex* Canons 1671-1682, 1688-1691: A Commentary», *The Jurist* 75 [2015] 500-501).

«La deposizione di un solo teste non può fare fede piena, a meno che non si tratti di un teste qualificato che deponga su cose fatte d'ufficio, o le circostanze di cose o di persone suggeriscano altro»²³.

Dunque in via generale la deposizione di un solo testimone non poteva fare piena fede. Ma si prevedevano due eccezioni: 1) poteva fare piena fede se si trattava di un teste qualificato che depona su cose fatte d'ufficio; 2) vi sono fatti e circostanze che suggeriscono non la mancanza di fede piena ma il suo contrario. Il paragrafo secondo del can. 1678 così recita:

«Nelle medesime cause, la deposizione di uno solo teste può fare pienamente fede, se si tratta di un teste qualificato che deponga su cose fatte d'ufficio, o le circostanze di fatti e di persone lo suggeriscono»²⁴.

Il testo legale vigente inverte la forma letterale e dichiara in termini generali che la deposizione di un solo testimone *plenam fidem facere potest*, ma non in tutte le circostanze e situazioni. Pone delle condizioni perché la deposizione di un testimone possa fare piena fede questo accada che sono le due precedenti.

3.4. Conclusioni

Se chiaramente la forma letterale dei due nuovi paragrafi è cambiata, da quanto appena analizzato non ci pare che si possa dire altrettanto del suo contenuto²⁵.

23. «Unius testis depositio plenam fidem facere non potest, nisi agatur de teste qualificato qui deponat de rebus ex officio gestis, aut rerum et personarum adiuncta aliud suadeant» (can. 1573).

24. «In iisdem causis, depositio unius testis plenam fidem facere potest, si agatur de teste qualificato qui deponat de rebus ex officio gestis, aut rerum et personarum adiuncta id suadeant» (can. 1678 § 2 vigente).

25. Conveniamo con il giudizio di J. LLOBELL, *op. cit.* dove a pag. 29 afferma «Tuttavia, tale diversità è meno radicale di quanto potrebbe sembrare poiché entrambi gli im-

Alla luce della storia del can. 1536 §1 ci pare sommessamente che la riforma si ponga in linea con una l'innovazione già presente nel Codice. Infatti la codificazione pio-benedettina esprimeva un atteggiamento di sospetto e non si riconosceva forza probante alle confessioni e dichiarazioni giudiziali delle parti, come in modo sintetico fu indicato nell'istruzione *Provida Mater*, «depositio iudicialis coniugum non est apta ad probationem contra valorem matrimonii constituendam»²⁶; il Codice del 1983 fa un passo avanti e supera l'atteggiamento di sospetto nei confronti delle parti sostituendolo con quello della fiducia²⁷.

È vero che il valore di forza probatoria riconosciuto alle dichiarazioni delle parti viene presentato positivamente e non quale estrema *ratio*. Certo, come è stato dichiarato, la formulazione positiva o di inclusione potrebbe portare il giudice, una volta che le dichiarazioni delle parti, alle condizioni previste, possono essere raccolte come prova piena, a non cercare altre fonti di prova piena²⁸. Ma quei processi che, non avendo altre fonti di prova, hanno dichiarato la nullità matrimoniale riconoscendo prova piena alla deposizione di una o entrambi le parti alle condizioni stabilite dalla legge, sarebbero facilmente criticati di deriva soggettivista? Non credo. La riforma potrà forse orientare l'istruttore ad una attenzione peculiare nell'inter-

piani normativi [il precedente e l'attuale], nella pur evidente dissomiglianza testuale, richiedono condizioni applicative analoghe».

26. SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Istruzione *Provida Mater*, 15 agosto 1936, AAS 27 (1936) 337, art. 117.

27. Si veda G.P. MONTINI, «Commento al can. 1536», in *Codice di diritto canonico commentato*, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 20 093, 1536.

28. «Entonces, de una formulación negativa y por exclusión, se pasa a una formulación positiva y de inclusión. El juez no tendrá necesidad de excluir otras fuentes de plena prueba para poder dar peso probatorio a la declaración des las partes, sino que esas declaraciones están ya positivamente consagradas como eventual e inmediata fuente de plena prueba» (J.E. VILLA, «En qué consisten los cambios al proceso de nulidad del matrimonio católico?», intervista pubblicata su www.ambitojuridico.com legis, 30 settembre 2015 [accesso: 12.08.2016] s.p.).

rogare le parti e i testimoni e il giudice a valutare confessioni e deposizioni secondo i criteri indicati nella norma²⁹.

Poste queste premesse, implicitamente ci sembra di aver risposto alla domanda sulle condizioni sufficienti e minimali per accertare la verità dei fatti da parte del giudice e quindi giungere ad esprimere un giudizio con certezza morale. Ma ci sembra utile tornare sul concetto di certezza morale nel contesto del can. 1678 §§ 1-2.

29. Come afferma P. TOXÉ, «La réforme des procès en nullité de mariage en Droit canonique latin», *Nova et vetera*, 90 (2015), p. 386, secondo il quale il can. 1678 §1 non è un rivoluzione in quanto permette di rassicurare il giudice o il difensore del vincolo che sono troppo scrupolosi o tuzioristi e per questo moltiplicano la ricerca delle prove, allorquando la certezza morale può essere acquisita, senza ulteriori misure istruttorie. In senso contrario citiamo due autori. C. DOUNOT, *La réforme de la procédure des nullités de mariage au regard des principes juridiques*, in *Catholica*, n. 130, 2016, p. 69-70, l'a. è particolarmente critico nei confronti dei cambiamenti introdotti sulla confessione giudiziale e le dichiarazioni delle parti nonché sulla deposizione di un solo teste. B. DU PUY-MONTBRUN, «Analyse canonique du Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*», *Liberté politique*, ottobre 2015, www.libertepolitique.com [accesso: 12.08.2016], p. 4 laddove l'a. afferma: «En d'autres termes, la valeur de la déposition des parties ne doit plus être évaluée comme l'indique pourtant au demeurant le canon 1060 du code toujours en vigueur. La déposition des parties n'a de valeur probante pour ledit canon que si d'autres éléments de preuve venaient les corroborer en conformité avec la jurisprudence rotale pour qu'ils soient recevables. Or, à lire le nouveau canon 1678, §1 déjà cité, il semblerait que la déclaration de chacune des parties auprès du juge auditeur chargé de l'instruction n'a plus besoin d'être confirmée par des témoignages, des documents, des expertises ad hoc, mais seulement de ne pas être contredite en soi. Voilà qui ne manque pas de surprendre, voire de poser question. /Le silence est-il norme de vérité? Faut-il se contenter de ne pas avoir à rechercher ce que peuvent dire des témoins de science directe ou indirecte contre la nullité d'un mariage? Mais alors faut-il comprendre entre les lignes que le mariage n'a plus tout à fait la faveur du droit par rapport à la déposition des parties ce qui viendrait contredire de manière flagrante le canon 1060 toujours présent? Dans cette hypothèse, c'est la nullité présumée qui a donc pour effet le risque d'atténuer cette recherche qui n'a rien, certes, de systématique. Mais, est-ce bien conforme à la doctrine commune? L'action en nullité par consentement mutuel qui peut en résulter est-elle en véritable adéquation avec la réalité si aucune investigation n'est engagée par le tribunal?».

4. La certezza morale nel contesto dei due paragrafi

A conferma che il can. 1678 §§1-2 debba essere interpretato secondo l'impostazione più complessiva del procedimento giudiziale, ottemperate tutte le condizioni previste dalla legge, l'art. 12 delle *Regole procedurali* afferma:

«Per conseguire la certezza morale necessaria per legge, non è sufficiente una prevalente importanza delle prove e degli indizi, ma occorre che resti del tutto escluso qualsiasi dubbio prudente positivo di errore, in diritto e in fatto, ancorché non sia esclusa la mera possibilità del contrario»³⁰.

Si noterà che le RP fanno propria la nozione di *certezza morale*, consacrata da Pio XII³¹ nel 1942 che *esclude qualunque dubbio positivo di errore, in diritto e in fatto*.

Tutti sanno che la certezza morale era stata sostituita dalla *certezza morale prevalente* nel 1970 nella procedura per la trattazione delle cause di nul-

30. «Ad certitudinem moralem iure necessariam, non sufficit praevalens probationum indiciorumque momentum, sed requiritur ut quodlibet quidem prudens dubium positivum errandi, in iure et in facto, excludatur, etsi mera contrarii possibilitas non tollatur» (RP, art. 12).

31. «Tra la certezza assoluta e la quasi-certezza o probabilità sta, come tra due estremi, quella certezza-morale della quale d'ordinario si tratta nelle questioni sottoposte al vostro foro [...]. Essa, nel lato positivo, è caratterizzata da ciò che esclude ogni fondato o ragionevole dubbio e, così considerata, si distingue essenzialmente dalla menzionata quasi-certezza; dal lato poi negativo, lascia sussistere la possibilità assoluta del contrario, e con ciò si differenzia dall'assoluta certezza. La certezza, di cui ora parliamo, è necessaria e sufficiente per pronunciare una sentenza» (PIO XII, *Discorso alla Rota Romana*, 1° ottobre 1942, AAS 34 [1942] 339-340);

lità del matrimonio negli Stati Uniti d'America³² fortemente criticata da S. Giovanni Paolo II nel 1980³³.

L'articolo 247 §2 della *Dignitas connubii*, non solo ha riprodotto in un testo normativo la definizione di certezza morale di Pio XII, ma ha pure aggiunto che «non è sufficiente una prevalente importanza delle prove e deli indizi»³⁴.

Il giudice ecclesiastico deve, perciò, giungere alla certezza morale *ex actis et probatis* (can. 1608 §3 e DC art. n. 247 §3) in modo da reperire la verità oggettiva dei fatti. È stato giustamente osservato che anche nel processo più breve i vescovi - i quali svolgono il ministero di giudici - non potranno «accontentarsi» di una convinzione di natura meramente probabilistica, della certezza 'prevalente' [..,]»³⁵. Se il vescovo non giunge alla certezza morale egli ha l'obbligo di rimettere la causa al processo ordinario come

32. «*De certitudine morali acquirenda*. Iudex edicet sententiam secundum certitudinem moralem haustam ex prevalenti momento probationum, quibus competit valor agnitus in iurisprudencia et in iure» (CONSIGLIO PER GLI AFFARI PUBBLICI DELLA CHIESA, «Novus modus procedendi in causis nullitatis matrimonii approbatur pro Statibus Foederatis Americae Septentrionalis», 28 aprile 1970, (originale inglese e traduzione latina), in I. GORDON — Z. GROCHOLEWSKI, *Documenta recentiora circa rem matrimonialem et processualem*, I, Romae 1977, n. 21).

33. «Di conseguenza a nessun giudice è lecito pronunciare una sentenza a favore della nullità di un matrimonio, se non ha acquisito prima la certezza morale sull'esistenza della medesima nullità. Non basta la sola probabilità per decidere una causa. Varrebbe per ogni cedimento a questo riguardo quanto è stato detto saggiamente delle altre leggi relative al matrimonio: ogni loro rilassamento ha in sé una dinamica impellente, "cui, si mos geratur, divortio, alio nomine tecto, in Ecclesia tolerando via sternitur" (Epistola Cardinalis Praefecti Consilii pro Publicis Ecclesiae Negotiis ad Praesidem Conferentiae Episcopalis Confoederatorum Statuum Americae Septemtrionalis, die 20 iunii 1973)» (GIOVANNI PAOLO II, *Discorso alla Rota Romana*, 4 febbraio 1980, AAS 72 [1980] 172-178).

34. «Ad certitudinem autem moralem iure necessariam, non sufficit praevalens probationum indiciorumque momentum.»

35. G. BONI, *op. cit.*, [parte prima], 69, la quale trattando della "certezza morale prevalente" nella nota 194 aggiunge: «Per la quale, lo ricordiamo, anche se esistono seri motivi a favore della nullità non resta esclusa, tuttavia, la ragionevole possibilità che il matrimonio sia valido; la certezza rispetto ai fatti si riferisce alla realizzazione degli stessi, mentre quella rispetto al diritto richiede che i fatti provati siano considerati motivo di nullità matrimoniale dalla legge della Chiesa così come interpretata dal magistero pontificio».

prescrive il vigente can. 1687 §1; lo stesso elenco, peraltro non tassativo, di motivi che possono rendere manifesta la nullità e, alle condizioni previste, procedere con il processo più breve (cf. RP art. 14), non produce automatismi di sorta, proprio in ragione del sistema della certezza morale prescritta dalla norma.³⁶

Nell'ordinamento canonico vige il principio secondo il quale spetta al giudice «valutare le prove secondo la sua coscienza, ferme restando le disposizioni della legge sull'efficacia di talune prove» (DC art. 247 §4). Pertanto la “prova piena” sarà quella che produce la certezza morale nell'animo del giudice.

Mi sia permesso di riprendere a modo di conclusione quanto ha scritto un noto docente di diritto processuale canonico in materia matrimoniale il quale a sua volta cita Pio XII:

«Normalmente la prova piena non sarà una sola — le dichiarazioni unanime delle parti, la deposizione di un solo “teste qualificato” (cfr. nuovo can. 1678 §2) ecc. -, ma l'insieme di una “quantità di indizi e di prove, che, presi singolarmente, non valgono a fondare una vera certezza, e soltanto nel loro insieme non lasciano più sorgere per un uomo di sano giudizio alcun ragionevole dubbio. (...) La certezza promana quindi in questo caso dalla saggia applicazione di un principio di assoluta sicurezza e di universale valore, vale a dire del principio di ragione sufficiente”. / La certezza morale non deve pertanto essere intesa solo come criterio meramente soggettivo per interpretare la realtà, indimostrabile alle parti ed al tribunale di appello sulla base degli atti del processo, *ex actis et probatis* [.]. La certezza morale conserva anche una dimensione “oggettiva”, “comunicabile” a tutti i destinatari della sentenza nella sua motivazione»³⁷.

36. Come sottolinea J. LLOBELL, *op. cit.*, 29.

37. J. LLOBELL, *op. cit.*, 30.

KÁNON 1678 §§ 1-2 MOTU PROPRIO MITIS IUDEX V KONTEXTE MORÁLNEJ ISTOTY

Giuliano BRUNOTTO

docent Fakulty kánonického práva sv. Pia X., Benátky

Úvod

Geraldina Boni, docentka kánonického práva na Univerzite v Bologni, napísala, že:

„Kánonická veda reagovala veľmi rozdielnym spôsobom na dva len nedávno vydané dokumenty Motu proprio. Jedna časť doktríny, a to nie menšinová, ktorá zašla nad „srdečné prijatie“, nasadila tón mocného zanieteného chválorečenia na sotva vydanú legislatívu, ospevujúc jej nevypočítateľné hodnoty a zdôrazňujúc jej ‘veľkolepé a progresívne dôsledky’. Ďalší kánonisti, ktorí zväčša zastávajú úlohy prinášajúce so sebou aplikáciu noriem a teda sú podnecovaní „prispôsobiť sa poriadku“ obnoveného systému, zaiste čím menej traumaticky, ocenili – bez nezdvorilých uzáverov a idealizácií – niektoré nepopierateľné hodnoty legislatívy, pozorne sledujú jej dôsledky, ale napokon nie zriedka sa „zamerali prvky“ zrejmych nedôsledností v rozličných normách, ktoré by mohli viesť do zmätku študenta prvého ročníka kánonicko-právnických štúdií. Súčasne [...] nezamlčala chyby nie zriedka pripisované novým kódexovým formuláciám a nezjednodušila otázky, ktoré sa vynárajú vo fáze uskutočňovania reformy“.¹

1. G. BONI, La recente riforma del processo di nulita matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi (parte terza), in *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale*, rivista tematica, reperibile in www.statochiese.it (prevzaté 12.8.2016), 70. Autorka vynáša na svetlo s právnickou presnosťou všetky kritické aspekty súčasnej reformy. K našej téme hovorí v závere toto: „Osobne nemáme nijakú teoretickú averziu vzhľadom na diecéznu spravodlivosť, ale mys-

Reforma chcená pápežom Františkom ohľadne posúdenia manželskej nulity, ktorá bola promulgovaná 15. augusta 2015 a publikovaná v talianskom jazyku 9. septembra v denníku Svätej Stolice, vstúpila do platnosti 8. decembra 2015, hoci sa prostredníctvom *Acta Apostolicae Sedis* dostala písomne k dispozícii iba cez distribúciu vydaného čísla tohto periodika na konci júna roku 2016.²

Ide tu o netypický spôsob promulgácie, lebo sa nezachovali spôsoby, ktoré predvídajú kánony 7 a 8 Kódexu kánonického práva. Ak z jednej strany ustanovenie kánona 8, §1 sa nezdá konštitutívnym, nakoľko to, čo pat-

líme si, že táto sa práve od toho odvíja v nasledujúcich krokoch a ktorá je, prirodzene, nej dokonalá. Lebo naozaj, nemožno dať do rizika možnosť samého sudcu potvrdiť pravdu, lebo ako bezpečnejšia cesta pre tieto prípady bola v priebehu dejín prijatá súdna cesta. Ak by táto cesta nebola viac prijateľná, bolo by veľmi ťažké akceptovať deklaratívnu povahu rozhodnutí, ktoré vytvárajú právnu situáciu manželskej nulity, lebo by bola nenávratne skompromitovaná nerozlučiteľnosť manželstva. A toto i nemôže dovoliť ani pápež, hoci je nositeľom plnej moci“ (str. 73).

2. FRANCESCO, *Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, 15.8.2015, in *L'Osservatore Romano*, 9.9.2015, str. 3-4 (ďalej len **MIDI**); *Motu proprio Mitis et Misericors Iesus*, 15.8.2015, in *L'Osservatore Romano*, 9.9.2015, str. 5-6. Obidvomi dokumentmi pápež zreformoval proces manželskej nulity 21 kánonmi jednak v Kódexe kánonického práva, ako aj v Kódexe kánonov východných cirkví, aj 21 článkami *Procedurálnych noriem* (ďalej len **RP**=Regole procedurali). Cieľom reformy bolo zjednodušiť procesy a dať ich viac do pastoračného kontextu veriacich, ktorí sa nachádzajú v situácii zraneného manželstva a zdôrazniť im Kristovu blízkosť. Základnými bodmi reformy sú: 1) už viac nie je povinne duplicitné rozhodnutie o nulite manželstva, aby sa rozhodnutie stalo vykonateľným; 2) existuje možnosť riešiť kauzy samosudcom pod dohľadom diecézneho biskupa; 3) samosudcom musí byť klerik; 4) je zavedený skrátený proces, okrem dokumentačného procesu, ktorý tu existoval aj doteraz; 5) apelačným súdom je metropolitný súd; 6) konferencie biskupov musia rešpektovať právo diecézneho biskupa organizovať si súdnu moc vo vlastnej diecéze; 7) ostáva možnosť odvolať sa na Rímsku Rotu, ktorej vlastný zákon bude upravený. Pápež nariadil, že reforma nadobudne účinnosť 8.12.2015 a vykonateľnosť rozsudkov nulity sa bude vzťahovať na všetky rozsudky nulity vydané počnúc týmto dňom. Obidva zákonodarné dokumenty sa objavili v taliančine 9.9.2015 a následne na internetovej stránke Vatikánu www.vatican.va (stiahnuté: 30.1.2016): potom nasledovali dokumenty v latinčine a v ďalších 4 moderných jazykoch a východná reforma sa objavila v latinčine a ďalších siedmich moderných jazykoch. Avšak oficiálny text sa objavil v AAS až na konci júna 2016. Hoci dokumenty nadobudli silu zákona 8.12.2015, hoci sa tak stalo bez toho, aby bola možnosť mať k dispozícii k uvedenému dátumu latinský text, ktorý je vlastný obidvom kódexom.

rí k podstate kánonického zákona je, aby bol poznateľný adresátovi a aby nebola pochybnosť o jeho pôvode, ktorý jasne vyjadrí úmysel zákonodarcu uviesť do života nejakú právnu normu.³ Z druhej strany by bolo vhodné dať k dispozícii text vo formáte *pdf*, nachádzajúcim sa na internetovej stránke Svätej Stolice v auguste alebo septembri 2015, čo sa ale nestalo.

V tejto prednáške chcem odpovedať, vyhnúť sa interpretačným rizikám naznačeným Geraldinou Boni, na otázky obsiahnuté v názve prednášky, ktorá mi bola pridelená. Predovšetkým sa pýtam vo všeobecnosti: Bola nutná táto reforma? Na druhom mieste sa pýtam: paragrafy 1 a 2 nového kánona 1678 sú nové aj vo svojom obsahu a akým spôsobom majú byť interpretované? A napokon, legislatívny text, ktorý zaväzuje cirkevného sudcu, umožňuje mu vyjadriť opodstatnené rozhodnutie založené na morálnej istote?

Napokon už teraz treba spresniť, že je rozumné považovať za platné normy inštrukcie *Dignitas connubii*, ktoré nie sú v rozpore s predpismi reformy a autentickú interpretáciu zrušeného kánona 1686, ktorého text prešiel bez významných zmien do kánona 1688 (týkajúceho sa dokumentačného procesu).

1. Kontext reformy

Reforma kánonických procesov na vyhlásenie nulity manželstva vykonaná pápežom Františkom vyjadruje pozornosť Cirkvi voči tým, ktorých samotný veľkňaz nazýva v posynodálnej apoštolskej exhortácii *Amoris laetitia* „ranenými rodinami“. Naozaj tak pozýva kresťanské komunity a tých, čo v nich vykonávajú cirkevnú službu, aby k nim pristupovali s osobitnou pozornosťou, aby cítili, že nie sú vylúčené a tým menej „exkomunikované“ z Cirkvi, ale že sú jej živou súčasťou.⁴ Prevezmúc číslo 51 z dokumentu *Re-*

3. E. BAURA, *Parte generale del diritto canonico. Diritto e sistema normativo*, Roma 2013, 273-274.

4. „Rozvedeným, ktorí žijú v novom zväzku, je dôležité dať pocítiť, že sú súčasťou Cirkvi, že nie sú exkomunikovaní a nikto sa nim ani tak nespráva, pretože stále tvoria cirkevné spoločenstvo. Tieto situácie si vyžadujú pozorné rozlišovanie a sprevádzanie s veľ-

latio Synodi roka 2014 a číslo 84 z dokumentu *Relatio finalis* roka 2015, pápež František pripomína, že pastoračná starostlivosť o rozvedených, ktorí žijú v novom spojení, neoslabuje vieru veriacich ohľadom nerozlučiteľnosti manželstva. Naopak, viera je vyjadrením lásky Cirkvi.

Úmysel pápeža Františka ohľadom reformy možno nájsť v Motu proprio, ktorým ju promulgoval a taktiež aj v exhortácii *Amoris laetitia*. Z jeho apoštolského povzbudenia sa vyvodzuje duch tejto reformy, ktorým vzhľadom na predoslú procedúru nie je rozšíriť možnosti pre ďalšie tituly nulity manželstva alebo umožniť ľahký spôsob v procese nulity. Ak by to tak bolo, nebolo by potrebné vytvoriť personál, ktorý by sa tejto cirkevnej službe ohľadne posúdenia nulity konkrétneho manželstva a to v širšej a koordinovanejšej službe rodinnej pastorácie „venoval prioritne“. ⁵ Ide o osobitnú službu, ktorá by umožnila rozvedeným, ktorí sú znova zosobášení alebo rozvedeným, ktorí začali nový vzťah majúci povahu manželstva, prežívať svoj stav vo viere za pomoci evanjeliovej zvesti a zo zorného uhla pohľa-

kým rešpektom; treba sa vyhnúť každému výrazovému výsledku a postoju, ktorý by spôsobil, že sa budú cítiť diskriminovaní, ale podnecovať ich účasť na živote spoločenstva. Staráť sa o nich neznamená pre kresťanské spoločenstvo oslabenie jeho viery a jeho svedectva o nerozlučiteľnosti manželstva; práve naopak, v tejto starostlivosti kresťanské spoločenstvo prejavuje svoju lásku“ – Encyklika *Amoris laetitia*, 19.3.2016, bod 243.

5. „Na druhej strane mnohí synodálni otcovia zdôraznili potrebu, aby procesy posudzovania manželskej nulity boli prístupnejšie, pružnejšie a podľa možnosti bez poplatkov. Dlhé trvanie týchto procesov spôsobuje ťažkosti a ľuďi unavuje. Moje dva nedávne dokumenty na túto tému viedli k zjednodušeniu postupov na eventuálne vyhlásenie nulity manželstva. Ich prostredníctvom som tiež chcel urobiť evidentným, že sám biskup vo svojej cirkvi, v ktorej bol ustanovený za pastiera a hlavu, je z toho istého dôvodu sudcom jemu zverených veriacich. Preto uvedenie týchto dokumentov do praxe znamená veľkú zodpovednosť pre diecéznych ordinárov, ktorí sú sami povolaní súdiť niektoré kauzy a v každom prípade zabezpečiť jednoduchší prístup veriacich k spravodlivosti. To znamená prípravu dostatočného množstva personálu, zloženého z klerikov i laikov, ktorí sa budú tejto službe venovať prioritným spôsobom. Bude tiež nevyhnutné dať rozvedeným osobám alebo manželským párom v kríze k dispozícii službu zameranú na poskytovanie informácií, poradenstvo a sprostredkovanie – spojenú s pastoráciou rodín – ktorá bude zároveň prijímať osoby v perspektíve predbežného zisťovania pred začatím procesu skúmania platnosti manželstva (porov. *Mitis Iudex*, čl. 2-3)“ – *Amoris laetitia*, bod 244.

du pravdy o ich predchádzajúcom zväzku.⁶ Aj *Procesné normy (Regole procedurali)* priložené k MIDI zdôrazňujú nutnosť „jednotnej diecéznej manželskej pastoračie“, v rámci ktorej možno ponúknuť predsúdne alebo pastoračné zisťovanie.⁷

Napriek niektorým návrhom, ktoré vzišli na Synode o rodine v roku 2014, pápež František nezreformoval proces nulity tak, žeby zmenil jeho súdnu povahu na povahu administratívnu. Nasledujúc svojich predchodcov zachoval súdnu cestu na „*tutelam in sommo grado la veritá del sacro vinculo*“ (na najvyššiu ochranu pravdy o posvätnom zväzku).⁸ V jednej z tlačových konferencií pápež František to jasne potvrdil: „Pri reforme procesov uzav-

6. Toto sa viaže s otázkami ohľadom predbežnej konzultácie, ktoré cirkevné spoločenstvo má poskytnúť veriacim: „Do rámca tejto pastoračnej činnosti treba zaradiť kánonicko-právnu konzultáciu so zreteľom na možnosť existencie predpokladov pre začatie procesu manželskej nulity. Treba hneď objasniť, že táto konzultácia a potom prípadne kauza nulity sa nesmie chápať ako jediné riešenie ich problému. Toto je skutočne pastoračným problémom, ktorý je omnoho širším, ktorý si vyžaduje najmä službu načúvať a službu duchovného a existenčného sprevádzania, ktoré sa dostanú až k srdciam ľudí v ich utrpení a dezorientácie. Preto v mnohých častiach Talianska (aj v zahraničí) sa množia pastoračné aktivity tohto druhu, ktoré si zaslúžia podporu, lebo napomáhajú ceste viery tých ľudí, ktorí sa nachádzajú vo veľmi ťažkých situáciách svojho manželského života. Je to práve viera, ktorá môže dať zmysel a hodnotu týmto zraneným osobám a pomáha im v poznaní významu a prínosu, že aj kauza manželskej nulity môže znamenať pre nich nový začiatok. Bez tejto skutočnej a pokojnej spolupráce sa nijak významne nepríspeje k životu týchto veriacich“ - A. ZAMBON, *La consulenza previa all'introduzione di una causa di nulita matrimoniale*, in *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco. Una guida per tutti, a cura della Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale*, Milano 2016, 10-11.

7. „Predsúdne alebo pastoračné skúmanie, ktoré zahŕňa vo farských a diecéznych veriacich odlúčených alebo civilne rozvedených, ktorí majú pochybnosti o platnosti svojho manželstva alebo sú dokonca presvedčení o jeho neplatnosti, má za cieľ poznať ich situáciu a zozbierať užitočné prvky pre prípadne konanie súdneho procesu, či už riadneho alebo skráteného. Toto skúmanie nech sa vykoná v rámci jednotnej diecéznej manželskej pastoračie“ - *Procedurálne normy*, čl. 2.

8. „V tejto práci som kráčať v línii mojich predchodcov, ktorí chceli, aby kauzy manželskej nulity boli posudzované súdnou, nie administratívnou cestou a nie preto, že by to vyplývalo z povahy veci, ale skôr preto, že si to vyžaduje nutnosť garantovať v najvyššom možnom stupni pravdu o posvätnom zväzku; a to je zabezpečené práve garanciou súdneho poriadku“ - *Mitis Iudex*, Úvod, in AAS 107 (2015) 595.

rel som administratívnu cestu, ktorou bola cesta, cez ktorú sa mohlo dôjsť k rozvodu. Aj naďalej zostáva súdna cesta”.⁹

Mal v úmysle urobiť procesy *rýchlejšie a prístupnejšie* nie preto, aby napomohol vyhlásenie nulity manželstva, ale aby napomohol rýchlosť a správnou jednoduchosť za účelom ísť v ústrety tých veriacich, ktorí *očakávajú objasnenie ich vlastného stavu*.¹⁰

Nemožno pochybovať o tom, že tieto interpretačné zásady nových kánonov mali by sa brať do úvahy pri dokazovaní v súdnej praxi, ale aj napriek tomu by sa krivdilo úmyslu zákonodarcu, ak by došlo k výkladu reformy akoby nebrala do úvahy dejiny, ktoré ju predchádzali a bez vzťahu ku komplexnému legislatívnemu súdному rámcu kánonického poriadku sústrednému v kódexoch.

Preto nemôže byť „pastoračnou“ interpretácia procesu nulity manželstva „kreatívneho typu“. V pravom zmysle slova takýto proces má povahu *deklaratívnu*, ktorá vylučuje možnosť vyniesť rozsudok povahy *konstitutívnej*. Nejde o rozviazanie manželstva, ale o posúdenie, či došlo alebo nedošlo k uzatvoreniu manželského zväzku poskytnutím vzájomného súhlasu. O tom sa zmieňuje Jozef Ratzinger vo svojej známej knihe rozhovorov publikovanej v roku 1997.¹¹ Jeho návrh bol pri príležitosti Synody vypracovanejšie prevzatý kardinálom Angelom Scola a jeho koncepcii sa veľmi podobá *processus brevior*.¹² V skutočnosti niekto kritizuje takýto kratší pro-

9. Z tlačovej besedy počas cesty lietadlom z Filadelfie do Ríma, in *Bolletino della Sala stampa della Santa Sede*, 28.10.2015.

10. „V úplnej zhode s týmito želaniami som sa rozhodol vydať toto motu proprio, ktorého nariadenia majú napomáhať nie nulite manželstva, ale rýchlejšiemu procesu, ako aj určitému správne zjednodušeniu, aby z dôvodu oneskoreného súdneho rozhodnutia srdce veriacich, ktorí očakávajú jasné stanovisko o stave vlastnej osoby nebolo dlhodobo udržované v temnotách pochybností“ – *Mitis Iudex*, Úvod, in AAS 107 (2015) 595.

11. „V budúcnosti by sa mohlo dospieť k mimosúdne rozhodnutiu nulity manželstva. O tom by mohol rozhodnúť ten, kto má miestnu pastoračnú zodpovednosť“ – J. RATZINGER, *Sol' zeme. Kresťanstvo a Cirkev na prahu milénia. Rozhovor s P. Seewaldom*, Cinisello Balsamo 1997, 237.

12. Treba si želať, aby procesy manželskej nulity boli také, že sa skrátí čas na ich riešenie, ale pri plnom rešpektovaní potrebnej procedúry, sa dôkladnejšie preukáže pastorač-

ces preto, že sa veľmi podobá administratívnej procedúre, alebo aspoň preto, že vedie k spôsobu, ktorý nezabezpečuje deklaratívnu povahu rozhodnutia toho, ktorý má v tomto právomoc a tým upúšťa od Pánovho príkazu.¹³

Viacrát pápeži zasiahli do otázky rozporu medzi právom a pastoráciou. Osobitné osvetlenie v tejto záležitosti nachádzame v príhovore pápeža Benedikta XVI. v roku 2006. Zvlášť sa tejto otázky dotýka so zreteľom na kauzu nulity. Podľa tohto pápeža pastorácia a právo sa stretajú:

ný charakter týchto procesov. V tomto zmysle aj budúca Mimoriadna biskupská synoda by mohla odporučiť pápežovi zdôrazniť dôslednejšie službu biskupa. A konkrétne, mohol by – pri overení praktických možností – konať takú kánonickú procedúru, ktorá by nebola súdnu procedúrou a jeho hlavným protagonistom by nebol sudca (ani kolégium sudcov), ale biskup alebo jeho delegát. Mám na mysli procedúru, riadenú cirkevným zákonodarstvom s nejakou formou zbierania dôkazov a ich vyhodnotením. Ako príklad by sa dalo uviesť nasledujúce opatrenia: aby v každej diecéze (alebo vo viacerých malých diecézach spolu) bola zavedená služba načúvať situáciám veriacich, ktorí majú pochybnosť ohľadom platnosti svojho manželstva. Až potom by sa pristúpilo ku kánonickému vyhodnoteniu platnosti zväzku, k zozbieraniu dôkazov pod vedením kompetentnej osoby (napríklad notárov v zmysle kánonických noriem), ktorí by ich predložili biskupovi, spolu so svojim hodnotením, s hodnotením obhaju zväzku. Biskup (prípadne jeho delegát) by mohol v kauze rozhodnúť o nulite (snáď aj po prípadnej konzultácii s niektorými odborníkmi). Proti takému rozhodnutiu by bola vždy možná apelácia k Svätej stolici. Tento návrh nemá byť iba riešením chúlостivej situácie rozvedených a znovu zosobášených, ale urobiť viac zrejším aj spojenie medzi náukou a praxou, medzi pastoračnou starostlivosťou a kánonickou disciplínou“ - A. SCOLA, L'antropologia e l'eucaristia. Note dell'cardinale Scola sul matrimonio e famiglia in vista dell'Assemblea straordinaria, in *Il regno. Attualità* 59 (2014) 544-545.

13. „...ak by aj *Skrátený proces* bol administratívnou procedúrou, čo by nebolo v rozpore s povahou veci, ako sa to uvádza v úvode *Mitis Iudex*, definitívne rozhodnutie by aj tak ostalo iba v deklaratívnej, nie konštitutívnej polohe. Lebo podľa Božieho príkazu platí, že „čo Boh spojil, človek nech nerozlučuje“ (Mt 19,6). Ak by sudca – resp. nositeľ administratívnej moci – pri hľadaní pravdy o nulite manželstva by nedisponoval potrebným časom, kompetenciou, ďalšími nástrojmi a potrebnou spoluprácou s inými (napr. stránkami), nešlo by o potvrdenie pravdy, ale o jej kreáciu (vytvorenie), hoci s ušľachtilým úmyslom napomôcť riešeniu ťažkej situácie, tak by vlastne bola vlastne otvorená cesta k vytvoreniu „metamorfózy manželskej nulity“ a z deklarácie manželskej nulity by sa stalo konštitutívne rozhodnutie, či rozlúčenie manželského zväzku“ (G. BONI, cit. 71-72). Pri *Skrátenom procese* sa odporúča zachovať to, čo navrhuje A. GIRAUDDO, *Lo svolgimento del processo breve: la fase istruttoria e di discussione della causa*“..., str. 67-90.

„Kanonický proces o neplatnosti manželstva je podstatne nástrojom na zistenie pravdy o manželskom zväzku. Jeho hlavným cieľom je nie komplikovať zbytočne život veriacich a tým menej vybrocovať rozpory medzi nimi, ale preukázať službu pravde. Tento proces, tak ako každý proces vo všeobecnosti, je zameraný k zadostučineniu spravodlivosti, čiže dať každému, čo mu patrí.... V skutočnosti cieľom procesu je deklarovanie pravdy treťou nestrannou osobou potom, čo bola stránkam daná rovnaká možnosť predložiť argumenty a dôkazy v rámci primeraného priestoru diskusie. Normálne je táto výmena mienok nevyhnutná, aby sudca mohol poznať pravdu a v dôsledku toho rozhodnúť o kauze podľa spravodlivosti. Každý procesný systém má byť zameraný na zabezpečenie objektivity, včasnosti a účinnosti rozhodnutí sudcov.“¹⁴

Vo svetle týchto vážnych, a preto o to viac aj akceptovateľných stanovísk, sa spontánne vynára otázka, či nový kánon 1678 §§1-2 zabezpečuje minimálne a dostačujúce podmienky na zistenie pravdy cirkevným sudcom.

3. Nové kánony a nové obsahy?

3.1. Pojem súdneho priznania

Predovšetkým ide o pojem *súdneho priznania*. V predchádzajúcich kánonoch prvého titulu o „Manželských procesoch“ sa nehovorilo o súdnom priznaní. Preto normatívny odkaz bol určený aktuálnym kánonom 1535, ktorý stanovuje:

„Tvrdenie o nejakej skutočnosti, ktoré písomne alebo ústne predniesla niektorá stránka proti sebe pred kompetentným sudcom o samom predmete súdneho konania buď sama od seba, alebo na otázku sudcu, je súdnym priznaním“.¹⁵

14. BENEDIKT XVI., *Príhovor Rímskej Rote*, 28.1.2006, in AAS 98 (2006) 136-137.
JÁN PAVOL II., *Príhovor*, 18.1.1990, in AAS 82 (1990) 872-877.

15. CIC, kán. 1535.

Tento koncept bol následne spresnený v inštrukcii *Dignitas connubii* z 25. januára 2005 článku 179 §2, kde je stanovené:

„Predsa však v kauzách nulity manželstva sa pod súdnym priznaním chápe vyhlásenie, ktorým jedna stránka, ústne alebo písomne, tvrdí pred kompetentným sudcom či už z vlastnej iniciatívy alebo na otázku pýtajúceho sa sudcu o vlastnom skutku, ktorý je v rozpore s platnosťou manželstva.¹⁶“

Máme za to, že kánon 1678 §1 prevzal pojem súdneho priznania z DC (*Dignitas connubii*), lebo tu nejde o priznanie sa proti sebe (*contra se*), ale proti platnosti manželstva *adversus matrimonii validitatem*.¹⁷ Z tohto pohľadu sa nachádzame pred pojmom, ktorý je v kontinuite s procesnou praxou doteraz vykonávanou a formulovanou v Inštrukcii.

Vytvára sa tu však rôznorodosť formulácie problému, aspoň literárnej, týkajúcej sa *plného dôkazu*.

Ideme po poriadku: najskôr budeme pojednávať o výpovedi stránok a potom o výpovedi svedkov.

3.2. Súdne priznanie a výpovede svedkov

Predovšetkým je tu kánon 1536 následne prevzatý z článku 180 DC, ktorý vraví, že priznania a iné vyhlásenia vydané na súde *môžu mať dôkazovú silu.*, ktorú sudca posúdi spolu *so všetkými ostatnými okolnosťami kauzy*, ale takýmto priznaniam a iným vyhláseniam *vis plenae probationis ipsis tribui nequit*. Nemôžu mať preto hodnotu plného dôkazu? Nie v zmysle absolútnom. V skutočnosti spomínaný kánon dodáva *nisi alia accedant elementa quae eas omnino corroborent*. Preto, ak sú prvky, ktoré potvrdia priznania a iné vyhlásenia, tieto tvoria plný dôkaz.

16. DC, čl. 179, § 2.

17. Podľa Llobella skutočnosť, že *Mitis Iudex* používa koncept súdneho priznania podľa DC to napomáha téze, že Inštrukcia zostáva v platnosti všade tam, kde sa to neprotiví novej legislatíve“ - J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per dichiarare di nullità del matrimonio...*, 29.

Kánony predvídajú ďalšiu možnosť ohľadom vyhlásení stránok a to špecificky na proces nulity, vyjadrujúc tým uvedomenie si Zákonomdarcu, že proces manželskej nulity je osobitný. Plný dôkaz sa nedosiahol výpoveďou stránok a z iných vyhlásení na súde. Preto je potrebné dobre zvážiť výpovede jednej alebo oboch stránok.

Kánon 1679,¹⁸ ktorý sa výslovne odvoláva na kánon 1536, dodal, že keďkoľvek by sudca nemal naporúdzi *plný dôkaz*, bude ho môcť dosiahnuť, poslužiac si okrem iného - *si fieri potest* - svedkami o vierohodnosti stránok, ako aj berúc do úvahy *alia indicia et adminicula* (text prevzatý z DC, článok 180, §2).

Nový kánon 1678 §1 pojednáva o súdnom priznaní a o vyhlásení stránok.¹⁹ Stanovuje sa v ňom, že tieto *vim plenae probationis habere possunt*. Takáto možnosť bola predvídaná aj predchádzajúcou legislatívou v prípade, žeby jestvovali prvky potvrdzujúce priznania a iné vyhlásenia, alebo v prípade, v ktorom by tieto posledné chýbali, sudca si okrem iných indícií a prvkov mohol poslužiť zisťovaním vierohodnosti stránok.

Subjekt, ktorý posudzuje, je sudca, ktorý bude môcť za plný dôkaz uznať súdne priznanie a vyhlásenia stránok - a to v zmysle DC článku 179 §2 - v prípade, žeby tieto boli podporené svedkami, ktorí by potvrdili ich vierohodnosť, berúc pritom do úvahy všetky *indicie a adminicula*. Toto všetko však bude možné iba vtedy, ak by jestvovali prvky, ktoré *infirment* plný dôkaz.

Inými slovami povedané, ak sa všetka pozornosť má sústrediť na súdne priznanie, alebo na vyhlásenia stránok, alebo na vyhlásenie aspoň jednej z nich, v takomto prípade k posúdeniu nulity sa bude môcť k plnému dôkazu

18. „Ak nie sú plné dôkazy odinakiaľ, sudca na zhodnotenie výpovedí stránok podľa normy kán. 1536 má okrem iných indícií a pomôcok (adminicula) podľa možnosti použiť svedkov o vierohodnosti samých stránok“- zrušený kán. 1679 CIC.

19. „V kauzách manželskej nulity súdne priznanie a výpovede stránok, podopreté prípadnými svedkami dôveryhodnosti, môžu mať silu plného dôkazu, ak to sudca uzná, berúc do úvahy všetky indície a adminikulá, ak nie sú iné prvky, ktoré by to spochybnili“- v súčasnosti platný kán. 1678, § 1.

dôjsť posúdením vierohodnosti stránky alebo stránok vždy, kedy je to možné,²⁰ pričom musia byť hodnotené aj všetky *indície* a *adminicula*. Sudca ich bude musieť dobre zvažovať aj vtedy, keby nejestvovali prvky (indície a pomôcky dokazovania), ktoré by nevyvrátili,²¹ čo vyšlo na povrch v súdnom priznaní alebo vo vyhláseniach stránok o navrhnutom titule nulity. Zdá sa nám, že táto posledná podmienka poukazuje na pozornosť, akú má vynaložiť sudca, ktorý bude musieť vypracovať procesnú techniku k zabezpečeniu takého vylúčenia.

3.3. *Výpoveď jedného svedka*

Druhý paragraf kánona 1678 pojednáva o hodnotení, ktoré je sudca povinný urobiť nad *výpoveďou svedka* v prípade, že bolo vykonané všetko, čo je stanovené v kánone 1572 a v článku 201 DC.

Mohlo byť dôjsť k prípadu jedného svedka potvrdzujúceho skutočnosti v prospech nulity manželstva. Ako treba posudzovať tohto jedného svedka?

20. Boni uvažuje odlišne. Podľa nej nový kán. 1678 *Mitis Iudex* považuje za postačujúce, ak (výpovede stránok) majú prípadnú podporu v svedectvách dôveryhodnosti či iných dôkazných prvkoch, ale táto podpora nie je nevyhnutná. V doterajšej legislatíve, kde sa kán. 1679 CIC odvolával na kán. 1536, § 2 CIC, ustanovoval, že v kauzách verejného významu nie je možné pripísať plný dôkaz iba súdnemu priznaniu ako tvrdeniu stránok, ak tomu nezapomôžu iné dôkazne prvky (k tomu pozri aj čl. 180 DC). Ak teda bývalý kán. 1679 sa odvoláva na kán. 1536 sudca, pri hodnotení súdnych priznaní a tvrdení stránok, si musel poslúžiť, a nie iba tam, kde to bolo možné, ak deklaroval nulitu manželstva, aj svedectvami dôveryhodnosti stránok a inými dôkaznými prvkami. Nový kánon – podľa nášho presvedčenia – ako neklamný pastoračný znak berie serióznejšie výpovede stránok, hoci aj v minulosti ich brali vážne, ale s podozrením, je skutočným triumfom subjektívneho hodnotenia pri hľadaní objektívnej pravdy (G. BONI, cit., parte terza, str. 28-30). Nám sa nezdá, žeby tieto tvrdenia sme mohli tiež zdieľať úplne, lebo nový kánon neoslobodzuje sudcu od toho, aby hľadal podporu v iných dôkazoch a prvkoch, ktoré by podporili výpovede stránok. Iste, užitočné býva aj subjektívne hodnotenie vecí. Avšak – podľa nás – by takéto hodnotenie bránilo sudcovi (alebo kolégiu sudcov) dospieť k morálnej istote o nulite manželstva.

21. Zdá sa nám vhodné poukázať na kán. 18, že striktnému výkladu podliehajú tie kánony, ktoré prinášajú výnimku. Analogický môže byť zaujímavý aj to, čo sa tvrdí o výklade jednotlivých administratívnych úkonoch, že sa týka ich platnosti to, ak sú podmienené spojkami *si, nisi, dummodo*.

Treba mať na zreteli starobylú zásadu *unus testis nullus testis*, ktorá vstúpila do Kódexu 1917 (porov. kánon 1791 §1) a postupne bola zmiernená judikatúrou Rímskej Roty.²²

Kánon 1573, ktorý bol prevzatý do DC, článok 202, predpisuje takto:

*«Výpoveď jedného svedka nemôže mať úplnú hodnovernosť, ak nejde o kvalifikovaného svedka, ktorý vypovedá o veciach, vykonaných z úradu, alebo ak sa na základe okolností vecí a osôb neodporúča niečo iné».*²³

Teda v zásade výpoveď jedného svedka nemôže mať úplnú hodnovernosť. Predvídajú sa však dve výnimky: 1) môže mať plnú hodnovernosť, ak by išlo o kvalifikovaného svedka, ktorý vypovedá o veciach vykonaných z úradu; 2) jestvujú fakty a okolnosti, ktoré naznačujú postačujúcu dôveryhodnosť, nie jej nedostatok.

Druhý paragraf kánona 1678 znie nasledovne:

*«V tých istých kauzách, výpoveď jedného svedka môže mať úplnú hodnovernosť, ak ide o kvalifikovaného svedka, ktorý vypovedá o veciach, vykonaných z úradu, alebo okolností skutočností a osôb to odporúčajú».*²⁴

Platný text zákona mení literárnu formu a vyhlasuje, že výpoveď jedného svedka *plenam fidem facere potest*, hoci nie za všetkých okolností a vo

22. Pozri P. FELICI, Juridical Formalities and Evaluation of Evidence in the Canonical Process, in *The Jurist* 38 (1978) 156. Beal to komentuje: „As a result, the traditional suspicion of the reliability of a single witness was somewhat mitigated assessment of the testimony of a single witness can provide full proof if it is the testimony of a qualified witness or if the circumstances of the case and of the witness himself or herself that this testimony is worthy of full credence“ - J.P. BEAL, *Mitis Iudex Canons 1671-1682, 1688-1691: A Commentary*, in *The Jurist* 75 (2015) 500-501.

23. Výpoveď jedného svedka nemôže mať plnú hodnovernosť, ak nejde o kvalifikovaného svedka, ktorý vypovedá o veciach vykonaných z úradu alebo, ak sa na základe okolností vecí a osôb neodporúča niečo iné“ - kán. 1573 CIC.

24. „V tých istých kauzách aj výpoveď jedného svedka môže byť plne dôveryhodná, ak ide o kvalifikovaného svedka, ktorý vypovedá z pozície svojho úradu alebo okolností skutkov a osôb tomu nasvedčujú“ - nový kán. 1678, § 2.

všetkých situáciách. Kladie podmienky, aby výpoveď jedného svedka mohla mať úplnú hodnovernosť. Toto sa stane v prípadoch jednej i druhej výnimky, o ktorých sme už vyššie písali.

3.4. Závěry

Hoci - ako to bolo uvedené - literárna forma dvoch nových paragrafov je zmenená, nezdá sa nám, žeby sa to mohlo povedať aj o jej obsahu.²⁵

Vo svetle histórie kánona 1536 §1 veľmi sa nám pozdáva, že reforma ide v línii s inováciou prítomnou už v Kódexe. V skutočnosti pio-benediktínska kodifikácia vyjadrovala postoj upodozrievania a neuznávala dôkaznú silu súdnym priznaniam a vyhláseniam stránok, ako to bolo súhrnne naznačené v inštrukcii *Provida Mater*: «depositio iudicialis coniugum non est apta ad probationem contra valorem matrimonii constituendam».²⁶ Kódex 1983 urobil krok dopredu a prekonáva postoj upodozrievania stránok, nahradiac ho postojom dôvery.²⁷

Je pravdou, že dôkazová sila priznaná vyhláseniam stránok je predstavená pozitívne a nie ako najvyššie *ratio*. Zaiste, ako to bolo povedané, pozitívna formulácia alebo poňatie mohli by v prípade, keď vyhlásenia stránok boli vykonané za stanovených podmienok, priviesť sudcu k tomu, aby už nehládal ďalšie pramene plného dôkazu.²⁸ Avšak procesy, ktoré nemali iné pramene dôkazu a vyhlásili nulitu manželstva priznajú plný dôkaz vý-

25. Súhlasíme s tvrdením Llobella, cit., kde na strane 29 tvrdí: „Odlišnosť obidvoch kánonov nie je taká, aká by sa niekomu mohla javiť, lebo obidva, hoci majú trochu odlišné znenie, opierajú sa o analogické aplikačné zásady“.

26. SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Instructio *Provida Mater*, 15.8.1936, in AAS 27 (1936) 337, čl. 117.

27. Porov. G.P. MONTINI, Commento al can. 1536, in *Codice di diritto canonico commentato*, a cura di Redazione di Quaderni di diritto ecclesiale, Milano 2009, 1536.

28. „Entonces, de una formulación negativa y por exclusión, se pasa a una formulación positiva y de inclusión. E pues non tendrá necesidad de excluir otras fuentes de plena prueba para poder dar peso probatorio a la declaración des las partes, sino que esas declaraciones están ya positivamente consacradas como eventual e inmediata fuente de plena prueba“ - J.E. VILLA, *En qué consisten los cambios al proceso de nulidad del matrimonio católico?*, entrevista publicada su www.ambitoirudico.com legis, 30.9.2015 (stiahnuté: 12.8.2016).

povedi jednej alebo oboch stránok za podmienok stanovených zákonom, mohli by byť kritizované zo subjektivismu zo strany sudcu? Myslím, že nie. Reforma totiž dovoľuje upriamiť osobitnú pozornosť na toho, ktorý vykonáva vypočúvanie (inštruktora), aby vykonal vypočúvanie stránok a svedkov a aby sudca mohol správne vyhodnotiť priznania a výpovede podľa kritérií stanovených normami práva.²⁹

Potom, čo sme vyššie uvedené prezentovali, sa nám implicitne zdá, že sme odpovedali na otázku ohľadom dostatočných a minimálnych podmienok na overenie pravdy o skutočnostiach zo strany sudcu a tak aj k dosiahnutiu rozhodnutia s morálnou istotou. Ale zdá sa nám užitočné vrátiť sa k pojmu morálnej istoty v kontexte kánona 1678 §§ 1-2.

29. Ako uvádza P. TOXE, „La réforme des proces en nullite de mariage en Droit canonique lain, in *Nova et vetera* 90 (2015) str. 386, že – podľa neho – predpis kán. 1678, § 1 nie je nijak revolučný, lebo dovoľuje sudcovi alebo obhajcovi zväzku, ktorí sú škrupulantmi a z toho dôvodu zhromažďujú a znásobujú dôkazy aj vtedy, keď už nadbytočné. Opačný názor majú iní dvaja autori. C. DOUNOT, La réforme la procedure des nullites de mariage au regard des principes juridiques, in *Catholica* 130 (2016) str. 69-70. Tento autor kritizuje voči zmenám, ktoré sa zaviedli v hodnotení súdneho priznania a výpovedi stránok, ako aj výpovede jedného svedka. B. DU PUY-MONTBRUN, Analyse canonique du Motu proprio Mitis Iudex Dominis Iesus, in *Liberté politique*, október 2015, www.libertepolitique.com str. 4, kde tvrdí: „En d’autres termes, la valeur de la déposition des parties ne doit plus être évaluée comme l’indique pourtant au demeurant de Canon 1060 du code toujours en vigueur. La déposition des parties n’a de valeur probante pour ledit Canon que si d’autres éléments de preuve venaient les corroborer en conformité avec la jurisprudence rotale pour qu’ils soient recevables. Or, à lire le nouveau Canon 1678, § 1 déjà cité, il semblerait que la déclaration de chacune des parties auprès du juge auditeur chargé de l’instruction n’a plus besoin d’être confirmée par des témoignages, des documents, des expertises ad hoc, mais seulement de ne pas être contredite en soi. Voilà qui ne manque pas de surprendre, voire de poser question (Le silence est-il la norme de vérité? Faut-il se contenter de ne pas avoir à rechercher ce que peuvent dire des témoins de science directe ou indirecte contre la nullité d’un mariage? Mais alors faut-il comprendre entre les lignes que le mariage n’a plus tout à fait la faveur du droit par rapport à la déposition des parties ce qui viendrait contredire de manière flagrante le Canon 1060 toujours présent? Dans cette hypothèse, c’est la nullité présumée qui a donc pour effet le risque d’atténuer cette recherche qui n’a rien, certes, de systématique. Mais, est-ce bien conforme à la doctrine commune? L’action en nullité par consentement mutuel qui peut en résulter-elle en véritable adéquation avec la réalité si aucune investigation n’est engagée par le tribunal?“

4. Morálna istota v kontexte dvoch paragrafov

Na potvrdenie toho, že kánon 1678 §§1-2 by mal byť interpretovaný podľa komplexnejšieho chápania celého súdneho procesu s rešpektom voči všetkým podmienkam stanoveným zákonom, článok 12 *Procedurálnych noriem* stanovuje:

*«Na dosiahnutie morálnej istoty, ktorá je potrebná na základe zákona, nestačí prevažujúci význam dôkazov a indícií, ale sa vyžaduje vylúčenie akejkoľvek rozumnej pozitívnej pochybnosti o omyle podľa práva a podľa skutočnosti, hoci sa nevyklučuje jednoduchá možnosť opaku».*³⁰

Treba poznamenať, že RP si osvojujú pojem *morálnej istoty* tak, ako bol vyjadrený Piom XII.³¹ v roku 1942, ktorý *vylučuje akúkoľvek pozitívnu pochybnosť o omyle podľa práva a podľa skutočnosti*.

Všetci vedia, že morálna istota bola v roku 1970 nahradená *prevažujúcou morálnou istotou* v procese na prejednávanie káuz nulity manželstva v Spo-

30. „Ad certitudinem moralem iure necessariam, non sufficit praevalens probatio-
num indiciorumque momentum, sed requiritur ut quolibet quidem prudens dubium posi-
tivism errandi, in iure et in facto, excludatur, etsi mera contrarietas possibilis non tollatur“ -
Procedurálne normy, čl. 12.

31. „Medzi absolútnou istotou a kvázi istotou alebo pravdepodobnosťou stojí, ako medzi dvoma krajnosťami, morálna istota, podľa ktorej sa hodnotia otázky predložené vášmu fóru... Táto istota, z pozitívneho aspektu, je charakterizovaná tým, že vylučuje každú opodstatnenú alebo rozumnú pochybnosť a, takto chápaná, sa podstatne odlišuje od spomínanej kvázi istoty; z negatívneho aspektu, ponecháva možnosť opaku a tak sa odlišuje od absolútnej istoty. Táto istota, o ktorej tu hovoríme, je nevyhnutná, ale postačujúca k vydaniu rozsudku“ - PIUS XII., Príhovor Rímskej Rote, 1.10.1942, in *AAS 34* (1942) 339-340.

jených štátoch amerických³² a ktorá bola veľmi kritizovaná Svätým Jánom Pavlom II. v roku 1980.³³

Dignitas connubii, v článku 247 §2 nielenže prevzala do normatívneho textu definíciu morálnej istoty Pia XII., ale aj dodala, že «nestačí prevaha dôkazov a indícií».³⁴

Preto cirkevný sudca má dôjsť k morálnej istote *ex actis et probatis* (kán. 1608 §3 e DC čl. 247 §3) a to tak, aby objavil objektívnu pravdu o skutočnostiach. Správne bolo poznamenané, že aj v skrátenejšom procese biskupi, ktorí vykonávajú službu sudcov, nemôžu sa «uspokojiť» s presvedčením čisto probabilistickej povahy, čiže istoty 'prevažujúcej' [...].³⁵ Ak biskup nedosiahne morálnu istotu, má za povinnosť vrátiť kauzu na riadny proces ako to predpisuje súčasne platný kánon 1687 §1. Aj samotný zoznam dôvodov, ktorý nie je taxatívny, za stanovených podmienok môže skrátenejším procesom zjavne vyjaviť nulitu (porov. RP čl. 14), nie je druhom nejakého „au-

32. „O nadobudnutí morálnej istoty. Sudca vynesie rozsudok na základe morálnej istoty, ktorú nadobudne prevahou dôkazov podľa hodnoty, ktorá im prináleží v judikatúre v práve“ - CONSIGLIO PER GLI AFFARI PUBBLICI DELLA CHIESA, *Novus modus procedendi in causis nullitatis matrimonii approbatur pro Statibus Foederatis Americae Septentionalis*, 28.4.1970 (originál je anglický, preklad latinský), in I. GORDON – Z. GROCHOLEWSKI, *Documenta recetiora circa rem matrimonialem et processualem*, I, Romae 1977, n. 21.

33. „Preto nijakému sudcovi nie je dovolené vydať rozsudok v prospech manželskej nulity, ak nenadobudol morálnu istotu, že manželstvo je neplatné. Nestačí dosiahnuť pravdepodobnosť, aby bolo možné vydať rozsudok nulity. Takto by sa vytvoril priestor na to, čo sa hovorí múdro v iných zákonoch: každý takýto postup v dynamike procesu by prerástol do zvyku zavádzať rozvod, ale pod iným menom, čo by následne bolo v cirkvi tolerované (List kardinála prefekta Rady pre verejné cirkevné záležitosti predsedovi Biskupskej konferencie Spojených štátov amerických, 20.6.1973; JÁN PAVOL II., *Príbovor Rímskej Rote*, 4.2.1980, in AAS 72/1980, 172-178.

34. „Na dosiahnutie morálnej istoty v práve nestačí prevaha dôkazov a indícií...“

35. G. BONI, cit., prvá časť, str. 69, ktorá zaoberajúc sa morálnou istotou dosiahnutou na základe prevaha dôkazov, v poznámke 194 dodáva: „Pripomínáme, že ak existujú seriózne príčiny v prospech nulity, nemožno vylúčiť rozumnú možnosť, že manželstvo môže byť platné; istota pri rešpektovaní skutkov sa vzťahuje na realizáciu skutkov, kým vo vzťahu k právu sa vyžaduje, aby dokázané skutky boli príčinou manželskej nulity podľa zákonov Cirkvi tak, ako sú tieto zákony vykladané pápežským magistériom“.

tomatickeho prístupu“ práve z dôvodu morálnej istoty, ktorá je predpísaný normou zákona.³⁶

V kánonickom poriadku platí princíp, podľa ktorého prináleží sudcovi «hodnotiť dôkazy podľa svojho svedomia, pričom zostávajú v platnosti ustanovenia zákona o účinnosti niektorých dôkazov» (DC art. 247 §4). Preto “plným dôkazom” bude taký, ktorý spôsobí v sudcovi morálnu istotu.

Na záver nech mi je dovolené poukázať na spis známeho docenta kánonického procesného práva v manželskej materii, ktorý v ňom cituje aj Pia XII.: «*Normalne „plný dôkaz“ nebýva iba jediný – zhodné vyhlásenia stránok, výpoveď iba jedného “kvalifikovaného svedka” (porov. nový kánon 1678 §2) atď. –, ale býva spolu so súhrnom určitého “množstva indícií a dôkazov, ktoré, zvažujúc ich jednotlivo osve, by nepostačovali k vytvoreniu skutočnej istoty, a v ich súhrne neponechávajú možnosť zrodu v človekovi zdravého úsudku nijakú rozumnú pochybnosť (...). Teda v takomto prípade morálna istota vychodí z múdrej aplikácie princípu absolútnej istoty a všeobecnej hodnoty, to znamená princípu postačujúceho rozumného dôvodu”. /Preto morálna istota nemá byť chápaná iba ako čisto subjektívne kritérium na vysvetľovanie skutočností, ktoré je nie je preukázateľné stránkam a apelačnému tribunálu na základe aktov procesu, ex actis et probatis [...]. Morálna istota uchováva v sebe aj rozmer “objektívny”, “komunikateľný” všetkým adresátom v zdôvodnení rozsudku».*³⁷

36. Ako podčiarkuje J. LLOBELL, cit., 30.

37. J. LLOBELL, cit., str. 30.

MITIS IUDEX DOMINUS IESUS: PREGI E QUESTIONI APERTE

Benedict Ndubueze EJEH

docente di diritto canonico San Pio X, Venezia

1. Premessa

Questa relazione, come si deduce dal tema, intende valutare gli apporti della recente riforma del diritto processuale matrimoniale canonico operata da Papa Francesco mediante le due lettere apostoliche in forma motu proprio, la *Mitis Iudex Dominus Iesus* (MIDI) e la *Mitis et Misericors Iesus* (MMI) rivolte rispettivamente ai fedeli della Chiesa latina e quelli delle Chiese orientali cattoliche. Poiché i due documenti sono sostanzialmente identici nel loro contenuto, tranne qualche aspetto riguardante le caratteristiche specifiche di ognuna delle Chiese cattoliche, l'intervento si riferirà limitatamente ai provvedimenti della MIDI, che comunque interessa più direttamente a questo convegno.

L'oggetto della presente indagine potrebbe preannunciarsi in partenza piuttosto prematuro, giacché la riforma che costituisce l'oggetto della valutazione deve ancora compiere un anno dal suo entrato in vigore e rimane finora in fase sperimentale. È lecito chiedere del tempo per poter raccogliere e indagare meglio i meriti e demeriti d'una riforma legislativa della portata profonda della MIDI e che interessa il campo giudiziale dove spetta alla giurisprudenza rilevare l'incidenza concreta della norma riformata. Certamente bisognerà attendere affinché la storia possa palesare il contributo della riforma bergogliana sul processo matrimoniale canonico. Tuttavia,

sempre sulla base della stessa storia della tradizione plurisecolare ed esperienza attuale della Chiesa in questo campo della dottrina e prassi giudiziale canonica matrimoniale, è possibile tentare un riesame della riformata normativa e prospettare il suo possibile sviluppo avvenire. Infatti, la stessa riforma nel brevissimo tempo dalla sua promulgazione ha suscitato enorme interesse da parte degli esperti e dei cultori della materia, dando adito a una proficua letteratura, numerosi convegni e dibattiti sostenuti, forse più di qualunque altra legiferazione post-codificale. Questi studi forniscono certamente alcuni parametri di valutazione e di proiezione circa la riforma di Papa Francesco.

2. Motivazioni e finalità della riforma

Credo che l'approccio più valido per esaminare i pregi e le criticità della riforma di Papa Francesco sia quello di partire dai presupposti ispiratori e le finalità previste dall'intervento legislativo e valutare questi elementi alla luce sia della normativa abrogata sia dalla prospettiva delle conseguenze che, prevedibilmente, la legge novella può scatenare nelle più variegate circostanze della sua applicazione concreta, ma anche dal punto di vista dei risultati che, nel breve tempo della sua esistenza, questa legge ha potuto generare.

Ricapitolando dunque la *mens legislatoris* ispiratrice della riforma dell'attuale pontificato, si richiama che la MIDI ha fatto riferimento a "l'enorme numero di fedeli che, pur desiderando provvedere alla propria coscienza, troppo spesso sono distolti dalle strutture giuridiche della Chiesa a causa della distanza fisica o morale", necessitando "che la stessa Chiesa come madre si renda vicina ai figli che si considerano separati". Parimenti, il Papa unendosi pienamente all'auspicio manifestato dai Vescovi durante l'ultimo Sinodo sulla famiglia, intendeva favorire mediante questa riforma, la tanto desiderata "celerità dei processi, non meno che una giusta semplicità, affinché, a motivo della ritardata definizione del giudizio, il cuore dei fedeli

che attendono il chiarimento del proprio stato non sia lungamente oppresso dalle tenebre del dubbio”. Senza intaccare minimamente dunque il principio fondamentale dell’indissolubilità del matrimonio né trascurare la garanzia rappresentata dal rigore del metodo giudiziario a tutela della verità sul matrimonio – anche se la via giudiziaria per la risoluzione della cause non costituisce un requisito di diritto naturale per conseguire questo fine – la riforma bergogliana del processo matrimoniale è volta a snellire il processo della dichiarazione della nullità matrimoniale e ad avvicinare alla struttura del ministero giudiziale ecclesiastico i fedeli bisognosi della retta soluzione della loro situazione matrimoniale fallimentare.

Per conseguire la doppia finalità in essa prospettata, cioè la semplificazione del processo matrimoniale e l’avvicinamento, ovvero l’accessibilità del ministero giudiziale ai fedeli, la MIDI si è prefissata alcuni criteri. Tra questi, le seguenti misure rispondono alla prima esigenza, quella cioè di ridurre la durata del processo: rendere esecutiva la prima sentenza positiva sulla nullità del matrimonio, ripristinare l’autorità del Vescovo di costituire in certe circostanze il giudice unico, comunque chierico, nel primo grado di giudizio, l’introduzione del nuovo processo più breve da applicarsi nei casi di manifesta nullità dell’unione coniugale. Alla seconda esigenza, quella cioè dell’accessibilità del ministero giudiziale ai fedeli rafforzandone l’indole pastorale, rispondono l’attivazione dell’esercizio concreto della potestà giudiziale del Vescovo in materia matrimoniale soprattutto nel nuovo processo più breve, il ripristino della sede metropolitana come istanza di appello, la collaborazione delle Conferenze episcopali nell’agevolare l’efficace realizzazione del ministero giudiziale dei singoli vescovi nelle Chiese particolari e soprattutto nell’assicurare la gratuità del processo, mantenendo comunque la possibilità dell’appello al Tribunale Apostolico della Rota Romana, salvaguardando così il vincolo fra Roma e le Chiese particolari.

Segue ora un esame articolato dei provvedimenti concreti della riforma relativi alle finalità e ai criteri elencati sopra, evidenziando in quale misu-

ra corrispondono agli obbiettivi prefissati. Tale analisi servirà poi per individuare i limiti e le problematiche inerenti alla stessa riforma bergogliana.

3. Preghi della riforma

Prima della promulgazione della MIDI l'auspicio è stato manifestato a più riprese, che l'andamento del processo canonico venisse snellito per assicurare una spedita applicazione della giustizia nella Chiesa, particolarmente riguardo alle cause matrimoniali che toccano la già ferita situazione di matrimoni falliti e famiglie profondamente devastate. La riforma di Papa Francesco si vanta di essere il più incisivo tentativo di realizzare questo disegno finora rimasto piuttosto una pia intenzione che si era sempre scontrata contro invalicabili principi dottrinali e criteri procedurali storici ogni volta che la si voleva tradurre in fatti concreti. L'intervento del Papa riesce in qualche modo a superare alcuni di questi "ostacoli" semplificando certi presupposti dottrinali e accorciando i passaggi processuali tradizionalmente legati alle cause matrimoniali, consegnando così alla storia un assetto giudiziale matrimoniale canonico profondamente ridimensionato, che solo il tempo consentirà di valutarne adeguatamente l'impatto nella vita della Chiesa.

Le concrete misure rivoluzionarie previste dalla nuova legge che semplificano il processo matrimoniale sono:

3.1 L'equiparazione dei fori e dei titoli di competenza dei tribunali matrimoniali

Secondo il nuovo canone 1672 "Nelle cause di nullità del matrimonio, che non siano riservate alla Sede Apostolica, sono competenti: 1° il tribunale del luogo in cui il matrimonio fu celebrato; 2° il tribunale del luogo in cui una o entrambe le parti hanno il domicilio o il quasi-domicilio; 3° il tribunale del luogo in cui di fatto si debba raccogliere la maggior parte delle prove". Come noto la norma previgente, ovvero il vecchio can. 1673 ora

abrogato, oltre a non tenere in considerazione il tribunale del quasi domicilio della parte attrice, prevedeva come misura cautelativa, qualora si volesse ricorrere al tribunale del domicilio della stessa parte attrice, che entrambe le parti risiedano nel territorio della stessa Conferenza Episcopale e che il Vicario giudiziale del domicilio della parte convenuta acconsenti a tale scelta dopo aver sentito la medesima convenuta. Inoltre, per servirsi del tribunale del luogo in cui sono reperibili la maggior parte delle prove, la normativa precedente imponeva l'obbligo del consenso del Vicario giudiziale della parte convenuta dopo aver sollecitato il parere della medesima. In verità, l'omissione del requisito dell'accordo o consenso del Vicario giudiziale era motivo di nullità sanabile, che la riforma ha voluto eliminare. Tuttavia, ignorare questo criterio poteva intaccare la validità della sentenza se comprometteva il diritto alla giusta difesa della parte convenuta. Ora la nullità della sentenza non può più basarsi sul mancato intervento del Vicario giudiziale del foro del convenuto e ciò elimina dal processo il tempo di attesa per la risposta di questo Ufficiale insieme alla possibile querela di nullità sulla base di questo criterio.

3.2 L'omissione del tentativo pastorale di riconciliazione coniugale nel corso del processo matrimoniale

Il vecchio canone 1676 richiedeva dal Giudice “prima di accettare la causa e ogniquale volta intravede una speranza di buon esito” di tentare, mediante mezzi pastorali, di aiutare i coniugi a convalidare il matrimonio e a ristabilire la convivenza coniugale. La nuova norma, ora il can. 1675, obbliga invece il Giudice ad accertare che il matrimonio è fallito irrimediabilmente e che la convivenza coniugale non può più ristabilirsi, prima di accettare la causa. A prima vista, il nuovo provvedimento sembra privare il processo matrimoniale di una norma del buon senso pastorale che permette di ricomporre l'unità coniugale in qualunque momento che i coniugi litiganti palesano una disposizione credibile di riconciliarsi e riprendere la convivenza matrimoniale, una normativa che promuoverebbe la predisposizione

della Chiesa per principio a favore del matrimonio e della sua indissolubilità. Sembra però che in realtà la riforma abbia voluto riservare il tentativo pastorale di riconciliazione coniugale alla fase previa al percorso giudiziale, risparmiando in questa fase il tempo che sarebbe dovuto essere destinato al tentativo pastorale; un tentativo che potrebbe rivelarsi un dilagamento inutile del percorso giudiziale matrimoniale in questo stadio terminale. Infatti, le Regole procedurali che integrano la riforma di Papa Francesco prevedono come aspetto stabile della pastorale diocesana e parrocchiale la sollecitudine dei pastori verso i coniugi che vivono le ferite matrimoniali e familiari¹, come anche una fase di indagine pregiudiziale o pastorale² in cui sarà possibile tentare la riconciliazione prima di avviare i coniugi verso il tribunale ecclesiastico. Ciò detto, la nuova legge sembra ignorare la possibilità di ripensamento e di riconciliazione coniugale da parte dei coniugi litiganti in una fase avanzata della causa matrimoniale. Il principio del *favor matrimonii*, sempre vigente nella Chiesa, implica comunque che i giudici ecclesiastici debbano essere aperti in ogni momento ad agevolare il ristabilimento dell'unità matrimoniale dei coniugi litiganti che dimostrano la disponibilità di riconciliarsi e di ricomporre il loro legame coniugale.

3.3 L'accorciamento dei termini procedurali del processo matrimoniale (nuovo can. 1676)

Uno degli aspetti più delicati della riforma del processo canonico riguarda come ridurre i termini dilatori (perentori e facoltativi) del procedimento giudiziale senza intaccare il giusto andamento necessario ai fini di tutelare adeguatamente il diritto di difesa delle parti in causa. Da un'attenta lettura della nuova normativa si evince una revisione significativa della tempistica processuale in alcuni momenti che possono dilungare indebitamente la causa. Nella normativa abrogata (can. 1677 §§1-4) il decreto di

1. FRANCESCO, MIDI, *Regole procedurali per la trattazione delle cause di nullità matrimoniale*, (MIDI, RP) art. 1

2. MIDI, RP, art. 2.

ammissione e citazione delle parti è seguito da quindici giorni, che potrebbero allungarsi ancora se le parti chiedono l'udienza per la contestazione della lite, trascorsi i quali seguono altri dieci giorni in cui si decreta la formula del dubbio e poi altri dieci giorni dopo di che il ponente emana il decreto dell'inizio istruttorio. Secondo il nuovo can. 1676 della legge MIDI, emanato il decreto di ammissione del libello e della notifica delle parti e del difensore del vincolo si prevedono soltanto quindici giorni a partire dai quali il Vicario giudiziale con un unico decreto stabilisce il dubbio, determina il processo da seguire (se ordinario o *brevior*), notifica le parti e il *defensor vinculi* e, se decide per il processo ordinario, costituisce il collegio giudicante, dando avvio all'istruttoria della causa. Il termine di quindici giorni dalla notifica del libello potrebbe essere prolungato da una possibile nuova ammonizione rivolta dal Vicario giudiziale alla parte convenuta, solo se lo ritiene opportuno. Si nota dunque l'attenzione all'uso economico del tempo a disposizione della causa evitando dilazioni inutili.

L'elemento più emblematico dell'iniziativa dell'abbreviazione del processo matrimoniale da Papa Francesco è la nuova causa di nullità matrimoniale mediante il processo più breve, che costituisce l'assoluta novità della riforma MIDI. Come ormai noto, il nuovo *processus breviar* in capo al Vescovo diocesano in qualità di giudice nato della Chiesa particolare è indicato per trattare le cause matrimoniali quando si verificano queste due circostanze obbligatorie: una domanda di nullità presentata congiuntamente da entrambi i coniugi oppure d'accordo tra loro e la disponibilità di prove certe che rendono manifesta la nullità del matrimonio senza necessitare una inchiesta o istruttoria faticosa (cf. MIDI, can. 1683). Il nuovo processo prevede che il libello riporti sommariamente, benché in modo esauriente, i fatti che fondano la domanda e le prove a carico (testimonianze, documenti, indizi) che siano immediatamente disponibili e accessibili al giudice (cf. MIDI can. 1684). Ciò conviene per agevolare la raccolta delle prove facilitando il percorso di giudizio. La pretesa disponibilità immediata delle prove di nullità consente l'eliminazione di alcuni passi e termini dell'ordinario

processo che risultano inopportuni dinanzi alla palese nullità del matrimonio. Così, il nuovo processo più breve è strutturata, “per quanto possibile”, attorno a una sessione istruttoria unica (MIDI, cann. 1686, 1686), che convoca tutte le parti in causa insieme ai testi, da celebrarsi “non oltre trenta giorni” dalla nomina dell’istruttore e l’assessore dopo aver determinato l’oggetto (il dubbio) della causa. Seguno altri quindici giorni per consentire la replica del Difensore del vincolo e le eventuali difese delle parti (MIDI, can. 1686). Alla fine dell’istruttoria, il Vescovo (unico competente a giudicare cause del genere), avvalendosi del parere dell’istruttore e l’assessore e vagliando gli atti della causa, dichiara con sentenza la nullità del matrimonio se ha raggiunto la certezza morale, altrimenti deve rinviare la causa al processo ordinario. Non è consentito in questo caso emanare una sentenza negativa. La sentenza del Vescovo può essere comunque appellata, e ciò dinanzi al Metropolita oppure preso la Rota Romana. La norma individua l’istanza d’appello della decisione del Metropolita e altro Vescovo fuori la giurisdizione metropolitana. Anche in questo caso, come previsto per il processo ordinario, l’appello ritenuto meramente dilatorio è da respingere a limine (MIDI, can. 1687, §§ 1-4).

Un simile intervento di restringimento della tempistica processuale interessa anche la fase impugnativa della causa matrimoniale ordinaria in cui, come si vedrà, non esiste più l’obbligo della doppia conformità della sentenza affermativa di nullità matrimoniale per renderla esecutiva. Il che implica il risparmio di tutto il tempo prima riservato all’appello automatico in queste circostanze. A questo punto è sufficiente rilevare che, secondo il nuovo can. 1680 §2, laddove si facesse ricorso all’appello o alla querela di nullità contro la sentenza di primo grado il tribunale collegiale di appello debitamente costituito è autorizzato a respingere il ricorso manifestamente dilatorio confermando con decreto la prima sentenza.

3.4 La valorizzazione maggiore delle confessioni e dichiarazioni giudiziali certe e dell'unico teste qualificato

Nell'ordinamento processuale matrimoniale precedente la riforma di Papa Francesco, le deposizioni delle parti costituivano solo prove da valutarsi discrezionalmente dal giudice insieme ad altre prove testimoniali, indiziali e ammennicoli che le rendono credibili ma non potevano avere forza di prova piena (can. 1536 §2 e vecchio can. 1679). Attualmente (can. 1678 §§1-2), si prevede la possibilità che le stesse dichiarazioni delle parti possano acquisire la forza di prova piena, se a giudizio del giudice sono coerenti con rilevanti indizi e ammennicoli ed eventualmente se risultano credibili da altre testimonianze. Inoltre, le deposizioni dei testi unici ora possono fare pienamente fede qualora si trattasse della testimonianza di un teste qualificato su atti compiuti d'ufficio, oppure se altri fatti e circostanze confermano tale testimonianza. Tale cambiamento di impostazione, benché non rappresenti una modifica radicale del valore attribuibile alle deposizioni delle parti e dei testi e i criteri della loro valutazione, sembra agevolare l'applicazione di queste prove nella definizione delle cause matrimoniali. Una cosa è ammettere che una dichiarazione può servire come prova da integrare ad altre prove per stabilire la certezza morale, un'altra è ritenere la stessa prova essere definitiva (piena prova) se altri elementi non lo contraddicono. La nuova norma pare dunque favorire l'apporto delle deposizioni processuali ai fini di agevolare il prosieguo della causa verso una definizione tempestiva e ragionevolmente certa.

3.5 L'eseguibilità della prima sentenza affermativa di nullità matrimoniale

Come già accennato sopra, la riforma MIDI ha abolito l'obbligo della doppia conformità della sentenza affermativa sulla nullità del matrimonio: un obbligo che nella precedente normativa (can. 1682), comportava la necessità della trasmissione d'ufficio al tribunale d'appello, entro venti giorni dalla sua pubblicazione, la prima sentenza dichiarante la nullità matri-

moniale insieme all'eventuale appello e gli altri atti della causa interessata. La legislazione vigente (can. 1679) stabilisce sommariamente: "La sentenza che per la prima volta ha dichiarato la nullità del matrimonio, decorsi i termini stabiliti nei cann. 1630-1633, diventa esecutiva". Va ribadito che la nuova norma non abolisce né l'appello né il diritto ad esso, ma lo rende facoltativo, a seconda dell'interesse fondato delle parti e la premura del Difensore del vincolo ad attivare opportunamente tale ricorso. Questa modifica legislativa, benché non rappresenti una novità assoluta nella tradizione processuale canonica, costituisce uno dei cambiamenti più incisivi della riforma processuale bergogliana, anche ai fini della riduzione dei tempi delle cause matrimoniale perseguita da questa riforma.

3.6 La modifica della costituzione del tribunale competente in materia matrimoniale

Il problema della disponibilità dei giudici per le cause matrimoniali, come anche degli altri operatori qualificati a operare nei tribunali ecclesiastici, è uno dei motivi che ritardano l'orologio della giustizia nella Chiesa. La riforma MIDI affronta questo problema offrendo due nuove soluzioni normativi importanti: la possibilità di avere fino a due laici nel tribunale collegiale di tre giudici presieduto comunque da un chierico (MIDI, can. 1673 §3) e la facoltà concessa al Vescovo di affidare le cause matrimoniali di prima istanza a un giudice unico, eventualmente affiancato da due assessori, se non può costituire un tribunale collegiale suo né accedere ad un altro viciniore prescelto (MIDI, can. 1673 §4). La legittimazione di due giudici laici nella terna giudicante è una novità rispetto all'unico laico originariamente concesso dal CIC 1983, mentre la novità rispetto al giudice unico sta nella facoltà del Vescovo di costituire discrezionalmente questo ufficio senza dover sottoporsi alle riserve e precauzioni previamente imposte, come la previa autorizzazione dei giudici laici da parte della Conferenza Episcopale (can. 1421 §2). La riforma mira evidentemente a provvedere varie soluzioni validi per consentire la decisione tempestiva delle cause matrimoniali. Data

la penuria dei chierici in tante Chiese di antica cristianità, la disponibilità dei laici giudici riduce l'ostacolo posto da questa mancanza essendo possibile integrare più laici ai pochi chierici laici, sia come co-giudici nel collegio sia come assessori ai giudici unici.

3.7 La conservazione dell'indole giudiziale del processo.

Nella parte introduttiva della MIDI, Papa Francesco faceva riferimento al fatto che le riforme da lui stesso effettuate sono state realizzate d'accordo con le scelte operate dai suoi Predecessori, "i quali hanno voluto che le cause di nullità del matrimonio vengano trattate per via giudiziale, e non amministrativa, non perché lo imponga la natura della cosa, ma piuttosto lo esiga la necessità di tutelare in massimo grado la verità del sacro vincolo: e ciò è esattamente assicurato dalle garanzie dell'ordine giudiziario". In tal modo il Romano Pontefice assicurava la continuità della tradizione antica della Chiesa che riserva le cause di nullità matrimoniale al trattamento giudiziale, il cui rigore offre la garanzia sull'accertamento della verità dell'unione coniugale, e questo contro l'auspicio espresso da alcuni Vescovi durante l'ultimo Sinodo a favore della via amministrativa applicata invece ai casi di dispensa dal vincolo coniugale in casi particolari. A differenza della causa amministrativa caratterizzata dalla discrezionalità del giudizio e l'univocità della prospettiva³, la natura giudiziale del processo è garantita non solo dall'autorità del giudice che decide la causa ma integra necessariamente il contraddittorio e le difese delle parti in causa, la dinamica giudiziale adeguata alla tutela dei i diritti degli interessati, i presupposti giuridici normativi, la certezza giuridica sulla verità della cosa, raggiunta da chi gode della potestà giudiziaria attraverso prove e testimonianze valide e definitive e dimostrata ragionevolmente mediante sentenza o decreto giudiziale con argomenti in diritto e in fatto "in maniera dialettica e bilaterale nel confronto

3. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve davanti al vescovo*, Roma 2016, 103.

delle opposte dimostrazioni e argomentazioni”⁴. Secondo Llobell, l’indole giudiziale garantisce la natura dichiarativa e non costitutiva della sentenza e presuppone l’imparzialità del giudice, l’uguaglianza processuale della parti e la certezza morale del giudizio conseguita mediante la libera valutazione delle prove⁵. Questi elementi che, nonostante il ridimensionamento dell’assetto strutturale e dinamico del processo matrimoniale integrano l’assetto della riforma MIDI, danno prova della sua indole giudiziaria. Spetta agli operatori di questo strumento giudiziario portare a termine la finalità che esso incorpora.

3.8 La valorizzazione della potestà giudiziaria del Vescovo

Il Vescovo diocesano, in virtù della consacrazione episcopale e *missio canonica*, è titolare della pienezza della potestà di governo ecclesiastica ripartita in tre aspetti o momenti: esecutivo, legislativo e giudiziale. Tra queste funzioni del *munus regendi* episcopale i Vescovi ordinariamente esercitano stabilmente in modo vicario la potestà giudiziale, ossia mediante il ministero dei Vicari Giudiziali, che realizzano questo compito a nome dei nativi titolari, e questo in funzione di una lunga tradizione sancita dall’Istruzione *Provida mater*⁶ e riaffermata dalla *Dignitas Connubii*⁷. Questa soluzione, tuttavia, implicava che il Vescovo deteneva la potestà giudiziale solo a titolo formale e non effettivamente, contro la consolidata prassi storica della Chiesa che collocava il Vescovi in prima linea nell’attività giudiziale, particolarmente in materia matrimoniale⁸. La riforma di Papa Francesco ha

4. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve*, 102.

5. J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio previsti dal M.P. “Mitis Iudex”*, p. 10, http://www.consociatio.org/repository/Llobell_Lumsa.pdf.

6. CONGREGAZIONE PER I SACRAMENTI, Istruzione *Provida mater*, 15.08.1936, AAS 28 (1936) 313: “Quamvis episcopus possit eidem tribunalis praeesse, valde expedit ne id faciat, nisi speciales causae id exigant”.

7. PONTIFICIO CONSIGLIO PER I TESTI LEGISLATIVI, Istruzione *Dignitas connubii*, 25.01.2005, art. 22 §2.

8. Cf. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve*, 41-56.

voluto ripristinare questa prassi antica mediante due provvedimenti della MIDI: il nuovo can. 1673 § 1 che richiama che nella diocesi “il giudice di prima istanza per le cause di nullità del matrimonio, per le quali il diritto non faccia espressamente eccezione, è il Vescovo diocesano, che può esercitare la potestà giudiziale personalmente o per mezzo di altri, a norma del diritto”; e il nuovo can. 1683 che in modo costitutivo attribuisce alla competenza *personale* del Vescovo diocesano il giudizio delle cause di nullità matrimoniale con il processo più breve. Questo recupero dell’antica consuetudine della Chiesa, se evita oppure si concilia armonicamente con le ragioni che l’hanno dissuaso nel passato, mette a disposizione immediata dei fedeli il ministero giudiziale personale del Vescovo, che prima restava oscurato dal filtro della vicarietà quasi esclusiva del suo esercizio ordinario. Tale disponibilità, che rafforza l’assetto giudiziale della Chiesa particolare, giova sicuramente alla maggiore accessibilità e agevolazione di questo ministero pastorale della Chiesa, purché non comprometta la sollecitudine episcopale verso le altre esigenze evangeliche dei fedeli, e in particolare il suo ufficio di guida per il popolo di Dio affidato alla sua cura pastorale.

4. Alcune questioni critiche relative alla riforma MIDI

La pubblicazione della *Mitis Iudex* colse molti di sorpresa, dato che l’atto aveva preceduto il Sinodo che avrebbe esaminato le problematiche pastorali e giuridiche del matrimonio e della famiglia per proporre rimedi da tradurre poi in concreti provvedimenti pastorali e normativi. Superato comunque lo stupore e la cautela che accompagnava il primo impatto della riforma, la reazione della canonistica non è tardata ad arrivare, e in una valanga. Le valutazioni iniziali dell’iniziativa riformatrice del pontificato bergogliano nel campo del giudizio matrimoniale sono di vario genere: dalle considerazioni estremamente critiche agli apprezzamenti più ottimistici, e tutto il resto. Questa parte della relazione si basa su alcuni di questi studi

nel tentativo di evidenziare alcune delle problematiche aperte e certe insidie probabili di qualche aspetto della riforma.

Tralasciando le questioni puramente formali riguardanti la promulgazione di MIDI, il valore da attribuire alle sue regole procedurali che non fanno parte dei nuovi canoni sostitutivi di quelle previgenti del CIC 1983 e l'inedita tecnica legislativa sperimentata con questo intervento pontificio, si vuole analizzare alcuni limiti inerenti agli obiettivi perseguiti dalla nuova normativa e ai provvedimenti concreti destinati al loro conseguimento.

Se si considera, ad esempio, il ripristino della prassi antica del Vescovo che personalmente esercita il ministero giudiziale nella diocesi, si dubita se si siano superati i motivi che hanno necessitato l'opzione della via vicaria del suo adempimento, le ragioni cioè "improntate a un sano buon senso, anzitutto mancando (al Vescovo) il tempo e la competenza specialistica necessari da dedicare a questa attività"⁹. La questione riguarda particolarmente il giudizio nel nuovo processo più breve, che il Vescovo diocesano non può validamente delegare ad un altro, se non per quanto riguarda l'istruttoria della causa. Il rischio latente è che questo provvedimento riconducesse al formalismo giudiziale, consistente nell'atto di apporre la firma su una sentenza preparata da altri per appropriarsene l'autorità e la responsabilità. Si rammenta, tuttavia, che "la certezza morale (del Vescovo), essendo allo stesso tempo soggettiva (principio del libero convincimento) e oggettiva (quanto alla giustificazione e al fondamento del convincimento raggiunto), non può mai essere supplita da altri. Una specie di burocratica avallo dell'operato di un ministro tradisce patentemente l'essenza della figura del Vescovo-Giudice. Non basta la fiducia e la stima nei confronti dell'Assessore per rimettersi pedissequamente al suo animo e parere. La menzionata indelegabilità della potestà non è solo formale quanto sostanziale: non può ammettersi in pratica né una paternità della sentenza fittizia o apparente

9. G. BONI, La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi (parte seconda), in *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale* (www.statoe.chiese.it), n.10/2016, p.3.

né una conferma semi-automatica della valutazione dello “esperto”¹⁰. Ciò implica che ogni Vescovo diocesano deve essere sufficientemente munito della scienza e tecnica giuridica per essere in grado di amministrare personalmente e validamente la giustizia canonica matrimoniale, rispettando i principi del giusto processo e applicando la dottrina e la giurisprudenza pertinenti alle cause matrimoniali, dedicandone dunque il tempo necessario e opportuno. Il fatto che queste competenze non si trasmettono né gerarchicamente né carismaticamente per la semplice apostolica successione bensì da una buona preparazione scientifica, rende ragione all’esigenza dell’esercizio vicario della potestà giudiziale, una soluzione che protegge il Vescovo dalla responsabilità personale altamente impegnativa (in termini di tempo e di sforzo) del ministero giudiziale, affidandolo ai delegati qualificati in materia, mentre il Vescovo si dedica a presiedere e a guidare la cura pastorale della sua Chiesa particolare.

Riguardo alla pretesa giudiziale del processo modificato, il nuovo giudizio abbreviato per le cause di manifesta nullità del matrimonio rischia di assumere la forma della stessa giurisdizione amministrativa respinta espressamente dalla MIDI. Questo pericolo non è da escludere laddove il Vescovo-Giudice fosse carente dei presupposti scientifici e tecnici per conoscere e decidere propriamente le cause matrimoniali e si adoperasse comunque a giudicare sommariamente tali cause, oppure se lo stesso Vescovo si limitasse a fare proprio il parere dell’Istruttore sottoscrivendo semplicemente la valutazione di quest’ultimo, proprio come dai processi amministrativi. Non basta dunque che la normativa riportasse formalmente le caratteristiche essenziali del processo giudiziale, occorre che la prassi non strumentalizzi le misure previste per accelerare la procedura trasformandola effettivamente in un “giudizio amministrativo”.

L’abolizione dell’appello automatico in caso della prima affermativa sulla nullità matrimoniale rendendo esecutivo la sentenza non appellata dal-

10. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve*, 82.

le parti in causa oppure dal difensore del vincolo, è uno degli aspetti della nuova legge che comprensibilmente hanno suscitato maggiore discussione. Se da una parte è ragionevole che siano le parti lese da un giudizio non condiviso a dover impugnare tale decisione, è altrettanto vero che l'eliminazione del controllo esercitato sull'operato del tribunale inferiore mediante l'appello presso il collegio d'istanza superiore può diventare motivo di abusi. Infatti, il fatto che la sentenza di primo grado è diventata decisiva nell'attuale riforma comporta che essa richieda ancora maggiore rigore come ultima garanzia della certezza morale. Tuttavia, il rischio di lassismo è evidente, dal momento che con molta probabilità la sentenza affermativa non vera sottoposta al vaglio del tribunale superiore, soprattutto se i coniugi – come spesso capita – sono interessati ad una soluzione definitiva della rotura matrimoniale per poter ricostituirsi legittimamente una nuova vita. Il rischio è ancora maggiore nelle cause più brevi dove l'accordo delle parti è fondamentale. Resta dunque la premura, completamente discrezionale, del difensore del vincolo ad assicurare l'ulteriore garanzia della giustizia vera in casi di decisioni discutibili di nullità.

Sulla facoltà concessa al tribunale d'appello di respingere a limine l'impugnazione di una causa più breve ritenuta dilatoria, da una parte si comprende perché il Legislatore vorrebbe scongiurare l'abuso della garanzia giudiziaria dell'appello ai fini di ostacolare la giustizia¹¹, dall'altra parte si dubita sulla giustizia di tale censura, dato che la decisione pare interessarsi non del merito del ricorso bensì dell'interesse soggettivo che lo sostiene. Infatti, respingere l'appello ancora prima di esaminare il suo merito in un processo ordinario è giustificabile solo per motivi rituali, ovvero se sono stati trascurati i presupposti tecnici processuali, altrimenti l'appello dovrebbe seguire il suo percorso necessario per decidere, mediante sentenza o decreto, sul merito della causa, la fondatezza o meno della pretesa di parte¹².

11. Cf. P. MONETA, *La dinamica processuale nel "Mitis Iudex"*, p. 7.

12. Cf. J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio previsti dal m.p. "Mitis Iudex"*, 24-25.

L'altro provvedimento chiave della MIDI, che ha anche impegnato molto la recente canonistica matrimoniale e processuale è il nuovo *processus brevior* per le cause di palese nullità del matrimonio. La definizione stessa di questa categoria processuale non è pacifica come sembra. La nullità è sempre da stabilire *ex actis et probatis*, e ciò comporta un'indagine accurata per stabilire l'autenticità delle prove, la credibilità delle dichiarazioni e testimonianze e le ragioni della pretesa giudiziale. Parlare della nullità manifesta sembra pregiudicare l'esito dell'inchiesta, che dovrebbe dunque essere sempre affermativa, ma ciò si contrasta con la possibilità, riconosciuta dal nuovo processo, che il Vescovo-Giudice possa non arrivare alla certezza giuridica e dunque rinviare la causa al processo ordinario, e che la decisione *pro nullitate* possa essere impugnata con l'appello.

Per quanto riguarda i due criteri stabiliti per il ricorso al processo più breve, ossia l'accordo dei coniugi e le circostanze che palesano la nullità matrimoniale, il tenore del testo normativo non chiarisce se sono da considerare indipendentemente oppure congiuntamente, dando adito alla possibilità di prassi e interpretazioni più contrastanti. Inoltre, le esemplificazioni fornite dalle Regole Procedurali della MIDI a proposito dei motivi giustificanti il ricorso al processo più breve rendono ancora più complicato il discorso dell'indole manifesta della nullità matrimoniale. Si tratta da una parte di capi di nullità matrimoniale (come la simulazione del consenso, l'errore che determina la volontà, l'errore doloso, la violenza fisica, la mancanza di uso di ragione) ecc, che ogni conoscitore della giurisprudenza matrimoniale sa di essere altro che facile da dimostrare *in iure* e *in facto*. Dall'altra parte, l'elenco annovera circostanze molto complicate o comunque soggette a approfondimento giuridico per stabilirne la rilevanza di nullità matrimoniale, come la mancanza di fede quale causa di simulazione, la convivenza breve, l'aborto per impedire la procreazione, la relazione extraconiugale persistente prima, durante e dopo le nozze, la gravidanza che determina l'opzione di sposarsi, l'occultamento di fatti personali ingiuriosi alla vita coniugale, come la sterilità, una grave malattia contagiosa, figli

nati da una precedente relazione, ecc. Riportare questi esempi come ragioni di nullità manifesta è sicuramente problematico per una prassi congrua alla norma e ai principi dottrinali.

La stessa dinamica del processo più breve presenta delle difficoltà significative per come è impostata in alcuni suoi momenti ed aspetti. Ad esempio, il Vicario Giudiziale rappresenta una figura importante nella struttura di questo processo, essendo suo il compito di destinare una causa a questa via accelerata di nullità matrimoniale (MIDI, can. 1676 §2). Anche se la MIDI non esclude che una causa venga introdotta già in partenza come *causa breviora* (cf. MIDI can. 1684, che parla del libello con cui si introduce il processo più breve), sembra troppo azzardato che le parti possano concludere in partenza che il loro matrimonio sia manifestamente nullo, avviandolo dunque al processo più breve. Senza ingombrare dunque il discorso ulteriormente con la questione controversa circa quale Vicario Giudiziale (diocesano o inter-diocesano, quando esiste quest'ultimo) sia competente in tal caso, non è chiaro come questi debba arrivare all'opzione, ovvero se deve motivare o meno la sua scelta e su quali criteri debba fondarsi una tale decisione: se deve constatare semplicemente la ricorrenza materiale delle circostanze elencate ed esemplificate nel documento oppure deve valutare già il merito della causa, in tal caso pregiudicando già la causa e influenzando il suo esito. Lo stesso discorso vale per il decreto di rinvio al processo ordinario che il Vescovo deve emanare nel caso che non fosse convinto della nullità del matrimonio (MIDI, can. 1687 §1): questo atto deve essere motivato, rischiando così di influenzare negativamente il percorso ordinario della causa? Se invece non è motivato, ad esempio se si invoca semplicemente il mancato raggiungimento della certezza morale senza approfondire la questione, ciò non equivale all'arbitrarietà? Forse la soluzione potrebbe essere quella di evitare un giudizio sul merito della causa limitandosi invece a dimostrare l'insufficienza delle prove fornite. Ma in questo caso, sarà possibile per le parti aggiornare le prove e continuare con il processo abbreviato

per evitare l'itinerario ordinario della causa, oppure devono essere costretti a sottoporsi al processo ordinario?

Rivolgendo lo sguardo in fine all'equiparazione dei fori del giudizio, ovvero dei titoli di competenza sulla nullità matrimoniale, anche questa modifica legislativa ha suscitato non poca perplessità. Basti citare queste preoccupazioni del tutto fondate: "Stante l'attuale incondizionata libertà di scelta è agevole presagire che la regola diventerà il foro secco dell'attore: e questo anche senza presumere sempre la malafede. Attesa poi la comodità dell'acquisto del quasi-domicilio canonico in un luogo ... chi introduce la causa avrà carta bianca nella cernita del foro, determinando quasi un forum shopping 'selvaggio'"¹³. In effetti, l'eliminazione di tutte le cautele previste nel Codice riformato a tutela del foro della parte convenuta può compromettere la capacità effettiva di quest'ultima a tutelarsi adeguatamente presso un tribunale volutamente scelto dall'attore per non consentire tale difesa giudiziale. E ciò può determinare la nullità insanabile della sentenza, se si dimostra che il diritto di difesa è stato negato alla parte lesa dalla decisione.

5. Conclusione

La riforma MIDI ha messo in moto uno strumento per il perseguimento di taluni obbiettivi da tempo auspicati da molti nella Chiesa, vale a dire lo snellimento dello sistema canonico del processo matrimoniale e la sua agevolazione per i fedeli che ne hanno bisogno per stabilire il giusto riguardante al loro matrimonio fallito mediante l'accertamento giuridico della verità sulla stessa unione coniugale frantumata. La situazione di irregolarità, incertezza e sofferenza personale dentro la comunione del popolo di Dio che colpisce i fedeli che si trovano con questo disagio, soprattutto quando instaurano nuovi rapporti coniugali e famigliari, esige la sollecita soluzio-

13. G. BONI, La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi (parte terza), in *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale*, (www.statoechiese.it), n. 11/2016 p. 3.

ne perseguita dalla riforma bergogliana. Il riesame della normativa tentato sopra rileva come la stessa riforma risenta di alcuni limiti talvolta critici, come del resto si può aspettare da uno strumento giuridico come questo. Le leggi sono sempre misure perfettibili e suscettibili di abusi dagli stessi operatori del sistema. Le critiche alla normativa serviranno per evitare i limiti evidenziati e al futuro chiarimento oppure emendamento degli aspetti problematici. Nell'emanare la legge MIDI Papa Francesco presuppone che i ministri dell'azione giudiziale della Chiesa e i gli stessi fedeli che la chiedono siano ispirati e spinti dallo spirito evangelico della giustizia fondata sulla verità e misericordia divina, che li impedirà dalla strumentalizzazione della riforma a perseguimento di scopi contrastanti la verità matrimoniale.

MOTU PROPRIO MITIS IUDEX DOMINUS IESUS: PRÍNOS A KRITICKÉ POZNÁMKY

Benedict Ndubueze EJEH
fakulta kánonického práva Pia X., Benátky

1. Úvod

Táto prednáška, ako sa dá dedukovať z témy, sa snaží hodnotiť prínos aktuálnej reformy procesného manželského kánonického práva, ktorú vykonal Svätý Otec František dvomi Apoštolskými listami, danými vo forme *Motu proprio, Mitis Iudex Dominus Iesus* (MIDI) a *Mitis et Misericors Iesus* (MMI), určené veriacim Latinskej cirkvi a veriacim Východných katolíckych cirkví. Keďže oba dokumenty sú obsahovo v podstate identické, okrem niektorých aspektov, ktoré sa vzťahujú na špecifické charakteristiky jednotlivých Cirkví, prednáška sa obmedzí iba na predpisy MIDI, ktorá väčšinou zaujíma toto sympóziu.

Objekt nášho skúmania by sa od počiatku mohol zdať predčasný, nakoľko od reformy, ktorou sa budeme zaoberať, ešte neprešiel ani jeden rok, čo je v platnosti a zatiaľ je vo skúšobnej fáze. Je dovolené pýtať sa na čas, aby sme mohli zozbierať a skúmať prínos a nevýhody legislatívnej reformy hlbokého obsahu, ktorú zaviedol MP MIDI a ktorá zaujíma pole súdnictva, na ktorom má judikatúra popísať konkrétny dopad týchto reformovaných noriem. Istotne bude treba počkať, aby až história lepšie odkryla prínos bergoliánskej reformy manželského kánonického procesu.

No na základe tej istej histórie, niekoľko storočnej tradície a aktuálnej skúsenosti cirkvi na poli náuky a súdnej kánonickej manželskej praxe, je

možné pokúsiť sa o skúmanie reformovanej normatívy a načrtnúť jej možný budúci vývoj. Naozaj, reforma vo veľmi krátkom čase od svojej promulgácie vzbudila enormnú pozornosť expertov a tých, ktorí sa zaoberajú touto materiou, vyprovokovala veľa literatúry, početné kongresy a debaty, azda viac, ako ktorákoľvek iná post kódexová legislatíva. Tieto štúdie ponúkajú niektoré parametre skúmania a hodnotenia reformy pápeža Františka.

2. Motívy a ciele reformy

Myslím, že najvhodnejší spôsob skúmania výhod a nevýhod reformy pápeža Františka je začať pri predpokladoch, ktoré ju inšpirovali a pri predpokladaných cieľoch novej legislatívy a zvažovať tieto prvky vo svetle teraz už zrušenej normatívy a tiež v perspektíve dôsledkov, ktoré, ako sa dá predpokladať, nový zákon môže spôsobiť v rôznych okolnostiach konkrétnej aplikácie, a tiež z pohľadu výsledkov, ktoré za krátky čas svojej existencie tento zákon už priniesol.

Ak zrekapitulujeme *mens legislatoris* reformy aktuálneho pontifikátu, MP MIDI sa odvoláva na „veľký počet veriacich, ktorí hoci túžia upokojiť svoje svedomie, ale až príliš často sú odrádzaní súdnymi štruktúrami cirkvi kvôli fyzickej alebo morálnej ťažkosti“, a je nevyhnutné, „aby sa samotná cirkev ako matka stala blízkou svojim deťom, ktorí sa pokladajú za oddelených“. Podobne, pápež sa celkom pripája k želaniu, formulovanému biskupmi počas ostatnej Synody o rodine, keď zamýšľa touto reformou podporiť toľko očakávané „zrýchlenie procesov, nie menej ako spravodlivú jednoduchosť, aby z dôvodu pomalého súdneho pokračovania nebolo srdce veriacich, ktorí očakávajú objasnenie svojho stavu, dlho sužované temnotou pochybnosti“.

Bez toho, že by sa akokoľvek dotýkala základného princípu nerozlučiteľnosti manželstva, ani že by zanedbala garancie, ktoré pre pravdu o manželstve predstavuje súdna metóda – hoci súdna cesta riešenia manželských káuz nie je požiadavka prirodzeného práva na dosiahnutie cieľa – bergoli-

ánska reforma manželského procesu smeruje k zjednodušeniu procesu vyhlásenia neplatnosti manželstva a k priblíženiu veriacich, ktorí potrebujú pravdivé rozriešenie svojej komplikovanej manželskej situácie, k štruktúre cirkevnej súdnej služby.

Na dosiahnutie tohto dvojitého cieľa, čiže zjednodušenia manželského procesu a priblíženie alebo dostupnosť služby súdu veriacim, definoval MP MIDI niekoľko kritérií. Medzi nimi tieto sa vzťahujú na prvú požiadavku – skrátiť trvanie procesu: prvý rozsudok v prospech nulity manželstva je vykonateľný, znovu nastolenie autority biskupa, ktorý v istých okolnostiach môže ustanoviť samosudcu, vždy klerika na prvostupňovom konaní, zavedenie nového skráteného procesu, ktorý sa môže aplikovať v prípadoch, keď je zjavná nulita manželského zväzku.

Druhej požiadavke, dostupnosti súdnej služby veriacim a posilnenie jej pastoračného charakteru, zodpovedá aktivovanie konkrétneho vykonávania súdnej moci biskupom v manželskej matérii, predovšetkým v novom skrátenom procese, znovunastolenie metropolitného sídla ako odvolacej inštancie, spolupráca biskupských konferencií v napomáhaní realizovania súdnej služby jednotlivých biskupov v partikulárnych cirkvách a predovšetkým v zabezpečení bezplatného procesu, zachovajúc možnosť odvolania sa na Apoštolský tribunál rímskej rotty, zachovajúc tak puto medzi Rímom a partikulárnymi cirkvami.

Teraz nasleduje skúmanie konkrétnych ustanovení reformy, ktoré sa vzťahujú na vyššie spomenuté ciele a kritériá, a charakterizovanie, do akej miery zodpovedajú stanoveným cieľom. Táto analýza nám poslúži na odhalenie limitov a problémov, ktoré sa vzťahujú na bergoliánsku reformu.

3. Prínos reformy MP MIDI

Pred promulgáciou MP MIDI bola na viackrát vyslovená túžba, aby sa kánonický proces zjednodušil, aby sa tak zaručila rýchla aplikácia spravodlivosti v cirkvi, predovšetkým pokiaľ ide o manželské kauzy, týkajúce sa už

nešťastných situácií rozvrátených manželstiev a hlboko zdevastovaných rodín. Reforma pápeža Františka sa ukazuje ako najefektívnejší pokus realizácie tohto plánu, ktorý doteraz zostával na úrovni zbožného želania, proti ktorému stáli neprekonateľné doktrinálne princípy a historické procedurálne kritériá vždy, keď sa to malo dostať do praxe. Zásah pápeža dokázal prekonať niektoré z týchto „prekážok“ tým, že zjednodušil niektoré doktrinálne predpoklady a skrátil procesné kroky, ktoré boli tradične naviazané na manželské kauzy, odovzdajúc tak histórii do hĺbky prepracovaný súdny manželský kánonický proces, ktorého dopad na život cirkvi iba časový odstup dovoľí adekvátne zhodnotiť.

Konkrétne revolučné opatrenia, prinesené novým zákonom, ktoré zjednodušujú manželský proces, sú:

3.1. Zrovnoprávnenie fór a titulov kompetencie súdov

Podľa nového kánona 1672 „V kauzách manželskej nulity, ktoré nie sú rezervované Apoštolskej Stolicy, je kompetentný: (1) tribunál miesta, kde bolo manželstvo uzavreté; (2) tribunál miesta, kde má jedna alebo obidve stránky trvalé alebo prechodné bydlisko; (3) tribunál miesta, kde treba zhromaždiť väčšinu dôkazov“. Ako je známe, predchádzajúci starý kán. 1673, teraz zrušený, okrem toho, že nebral do úvahy tribunál prechodného bydliska žalujúcej strany, stanovoval, ako istý ochranný prvok, keď sa chcelo obrátiť na tribunál bydliska žalujúcej strany, aby obe strany mali bydlisko na území tej istej konferencie biskupov a aby súdny vikár bydliska pozvanej strany súhlasil s týmto výberom, po vypočutí mienky samotnej pozvanej strany.

Okrem toho, rozhodnutie pre tribunál miesta, kde bude treba zhromaždiť väčšiu časť dôkazov, bolo predchádzajúcou normatívou podmienené povinnosťou súhlasu súdneho vikára pozvanej strany po vypočutí mienky jej samotnej. Opomenutie povinnosti súhlasu súdneho vikára bolo dôvodom liečiteľnej nulity sentencie, ktorú reforma úplne eliminovala. V minulosti zanedbanie tohto kritéria, však, spôsobilo neplatnosť sentencie, ak ob-

medzilo právo pozvanej strany na obranu. Teraz sa nulita sentencie nemôže zakladať na chýbajúcom vyjadrení súdneho vikára fóra pozvanej strany a táto skutočnosť eliminuje z procesu čas, ktorý bol potrebný na čakanie odpovede oficiála a tiež eliminuje čas, ktorý bol potrebný na možné vymáhanie nulity sentencie na báze tohto kritéria.

3.2. Vypustenie pastoračného pokusu o zmier medzi stranami v priebehu manželského procesu

Starý kán. 1676 od sudcu vyžadoval „skôr, ako by prijal kauzu, vždy, keď vidí nádej na úspech“ aby sa pokúsil pastoračnými prostriedkami pomôcť manželom konvalidovať manželstvo a obnoviť manželské spoluzitie. Nová norma kán. 1675 stanovuje sudcovi povinnosť uistiť sa pred tým, ako prijme kauzu, že manželstvo sa nenapraviteľne rozpadlo a že manželské spolunažívanie nie je možné znovu nastoliť. Na prvý pohľad by sa zdalo, že nová norma ukracuje manželský proces o takú normu, ktorá pastoračným prístupom mohla pomôcť znovu nastoliť manželskú jednotu v ktoromkoľvek momente, keď rozhádaní manželia preukázali schopnosť zmieriť sa a obnoviť manželské spoluzitie, teda o normu, ktorá by napomohla zameraniu cirkvi na princíp v prospech manželstva a jeho nerozlučiteľnosti. Zdá sa však, že v skutočnosti chcela reforma rezervovať pastoračnej snahe o zmier medzi manželmi predsúdnu fázu, a ušetriť čas, ktorý sa môže venovať pastoračnému snaženiu, ktoré by sa mohlo ukázať ako neužitočné naťahovanie súdneho skúmania v tomto záverečnom štádiu.

Procesné pravidlá, ktoré sú integrujúcou časťou reformy pápeža Františka predpokladajú ako stabilný aspekt diecéznej a farskej pastorácie starostlivosť pastierov o manželov, ktorí žijú v zranených manželstvách a rodinách¹, a tiež predpokladajú predsúdne zisťovanie alebo pastoračné zisťovanie², počas ktorého je možné pokúšať sa zmierenie medzi manželmi pred

1. FRANTIŠEK, *MIDI*, *Procedurálne zásady ako postupovať v kauzách manželskej nulity*, (MIDI, PZ), čl. 1.

2. MIDI, PZ, čl. 2.

tým, ako sa im odporučí obrátiť sa na cirkevný súd. Nový zákon sa zdá, že nepozná možnosť zmeny názoru a zmierenia medzi rozhádanými manželmi v niektorej fáze už rozbehnutej manželskej kauzy. Princíp *favor matri-monii* stále v cirkvi platí, z neho vychádza, že sudcovia musia byť otvorení v ktoromkoľvek momente napomôcť znovunastolenie manželskej jednoty rozhádaných manželov, keď preukážu disponovanosť k zmiereniu a k novu nastoleniu manželského puta.

3.3. Skrátenie procedurálnych termínov manželského procesu (nový kán. 1676)

Jeden z najdelikátnejších aspektov reformy kánonického procesu sa vzťahuje na to, ako skrátiť termíny súdneho procesu, ktoré naťahujú proces (zánikové a fakultatívne) bez toho, aby sa to dotklo správneho nevyhnutného priebehu s cieľom adekvátne chrániť právo na obranu strán v kauze. Z pozornej lektúry novej normatívy zistíme významnú revíziu procesných termínov v niektorých momentoch, ktoré môžu zbytočne predĺžiť kauzu. V zrušenej normatíve (kán. 1677 §§1-4) po dekréte o prijatí kauzy a pozvaní stránok na súd je pätnásť dní, ktoré sa môžu ešte aj predĺžiť, ak stránky žiadajú stretnutie za účelom stanovenia dosvedčenia sporu, nasleduje ďalších desať dní, po ktorých sa vydá dekrét o dosvedčení sporu a potom ďalších desať dní po ktorých sa vydá dekrét o začatí vyšetrovania.

Podľa nového kán. 1676 MP MIDI, keď sa vydá dekrét o prijatí žiadosti a oznámi sa stránkam a obhajcovi zväzku, už sa predpokladá iba pätnásť dní po ktorých súdny vikár jediným dekrétom stanoví titul sporu, rozhodne, akým procesom sa pôjde (riadnym alebo skrátеныm), oznámi to stránkam a obhajcovi zväzku a, ak rozhodne, že sa pôjde riadnym procesom, menuje kolégiový tribunál a začne vyšetrovanie kauzy. Termín pätnástich dní od doručenia žiadosti by mohol byť predĺžený možnou žiadosťou súdneho vikára, adresovanou pozvanej strane, ak to uzná za vhodné. Teda, môžeme si všimnúť pozornosť, ktorá sa venuje efektívnemu využívaniu času v kauze, vyhýbajúc sa zbytočnému predlžovaniu.

Najvýrečnejší prvok iniciatívy pápeža Františka na skrátenie manželského procesu, je nová kauza manželskej nulity prostredníctvom skráteného procesu, čo je úplná novinka reformy MP MIDI. Ako je už známe, nový *processus brevior* na čele ktorého je diecézny biskup ako rodený sudca partikulárnej cirkvi je určený, aby riešil manželské kauzy, ak sú prítomné tieto dve povinné okolnosti: žiadosť o vyhlásenie neplatnosti manželstva je podaná oboma manželmi spoločne alebo jedným so súhlasom druhého a prítomnosť istých dôkazov, ktoré dokazujú nulitu manželstva bez toho, že by sa vyžadovalo vyšetrovanie alebo namáhavé dokazovanie (porov. MP MIDI, kán. 1683). Nový proces predpokladá, že žiadosť už obsahuje aspoň sumárne, hoci vyčerpávajúcím spôsobom, fakty, na ktorých sa samotná žiadosť zakladá a ich dôkazy (svedectvá, dokumenty, indície), ktoré sú sudcovi bezprostredne k dispozícii (porov. MP MIDI, kán. 1684).

To treba na zjednodušenie získavania dôkazov a zjednodušenie priebehu procesu. Tá bezprostredná disponibilita dôkazov v prospech neplatnosti manželstva umožňuje vynechať niektoré kroky a termíny, ktoré sú v riadnom procese, a ktoré sa javia ako nevhodné pri zjavnej neplatnosti manželstva. Preto je nový skrátený proces štruktúrovaný „pokiaľ je to možné“ okolo jednej sesie na získavanie dôkazov (MP MIDI, kán. 1686), v ktorom sú pozvané obe strany v kauze a aj svedkovia, ktorá sa má konať „najneskôr do 30 dní“ od menovania inštruktora a asesora, potom, ako bol stanovený titul (*dubbium*) sporu. Nasleduje ďalších pätnásť dní na odpoveď obhajcu zväzku a na eventuálne pripomienky strán (MP MIDI, kán. 1686). Na koniec dôkazovej časti biskup (jediný kompetentný súdiť kauzy tohto druhu), vypočújúc si mienku inštruktora a asesora, po zhodnotení akt kauzy, rozsudkom vyhlási neplatnosť manželstva, ak nadobudol morálnu istotu, inak musí odoslať kauzu na riadny proces. V tomto prípade nie je povolené vynieť negatívny rozsudok.

Proti rozsudku biskupa je možné odvolanie a to pred metropolitom alebo pred Rímskou rotou. Norma určuje odvolanie proti rozhodnutiu metropolitu a iného biskupa mimo jurisdikcie metropolitu. Aj v tomto prípade,

ako v riadnom procese, odvolanie, ktoré sa považuje za čisté oddaľovanie rozhodnutia, sa má hneď zamietnuť (MP MIDI, kán. 1687 §§1-4).

Podobný zákrok skrátenia procesných lehôt je aj v odvolacej fáze riadnej manželskej kauzy, v ktorej, ako uvidíme, už viac neexistuje povinnosť dvoch zhodných sentencií neplatnosti manželstva, aby sa rozsudok mohol vykonať. To prináša úsporu času, ktorý bol predtým rezervovaný pre automatické odvolania. Stačí pripomenúť, že podľa nového kán. 1680 §2, ak sa pristúpi k odvolaniu alebo k vymáhaniu nulity sentencie prvej inštancie, kolégiový tribunál druhej inštancie, ustanovený podľa práva, môže zamietnuť odvolanie zjavne oddaľujúce rozhodnutie, potvrdiac dekrétom rozhodnutie prvej inštancie.

3.4. Väčšia dôležitosť priznania a súdnych vyhlásení a jediný kvalifikovaný svedok

V prechádzajúcom manželskom právnom poriadku pred reformou pápeža Františka, vyhlásenia strán predstavovali dôkazy, ktoré sa mali hodnotiť podľa uváženia sudcu spolu s ostatnými svedeckými dôkazmi, indíciami a potvrdeniami, ktoré ich robia vierohodnými, ale nemohli mať silu plného dôkazu (kán. 1536§2 a starý kán. 1679). Teraz (kán. 1678 §§1-2) zakladá možnosť, že vyhlásenia strán by mohli získať silu plného dôkazu, ak podľa posúdenia sudcu sú koherentné s ostatnými dôkazmi a dôkazovými prvkami a ak ich vierohodnosť potvrdzujú aj iné svedectvá.

Výpoveď jediného svedka môže byť teraz plne vierohodná, ak ide o svedectvo kvalifikovaného svedka ohľadom úkonov, vykonaných z úradu alebo ak iné fakty alebo okolnosti potvrdzujú takéto svedectvo. Táto zmena nastavenia, hoci nepredstavuje radikálnu zmenu hodnoty, ktorá sa prisudzuje výpovedi strán a svedkov a kritériá ich hodnotenia, zdá sa, že zjednodušuje aplikáciu týchto dôkazov pri definovaní manželskej kauzy. Jedna vec je pripustiť, že nejaká výpoveď môže slúžiť ako dôkaz, ktorý doplní iné dôkazy na získanie morálnej istoty, a iná vec je považovať dôkaz za definitívny (plný dôkaz), ak mu iné prvky neprotirečia. Zdá sa teda, že nová

norma podporuje prínos procesných výpovedí, aby sa zjednodušila procedúra kauzy z dôvodu dosiahnutia rýchlejšieho a rozumne istého výsledku.

3.5. Vykonateľnosť prvého afirmatívneho rozsudku nulity manželstva

Ako sme už vyššie načrtli, reforma MP MIDI zrušila povinnosť dvoch zhodných afirmatívnych rozsudkov o nulite manželstva: povinnosť, ktorá v predchádzajúcej normatíve (kán. 1682) niesla so sebou nevyhnutnosť z úradu odoslať z prvej inštancie na tribunál druhej inštancie, do dvadsiatich dní od publikovania rozsudku, rozsudok, ktorým sa vyhlasuje nulita manželstva na prvej inštancii a aj eventuálne odvolanie sa a ostatné akty kauzy. Aktuálny právny poriadok (kán. 1679) sumárne stanovuje: „Rozsudok, ktorým sa po prvý raz deklarovala nulita manželstva, po uplynutí časovej lehoty určenej v kánonoch 1630-1633, stáva vykonateľným.“ Treba podčiarknuť, že nová norma neruší odvolanie ani právo na odvolanie sa, ale ho robí fakultatívnym. Podľa toho, ako to chcú strany a aký starostlivý je obhajca zväzku je možné aktivovať odvolanie. Táto legislatívna zmena, hoci nepredstavuje absolútnu novinku v kánonickej procesnej tradícii, predstavuje jednu z najdôležitejších zmien procesnej bergoliánskej reformy, aj v oblasti skrátenia času manželských káuz, čo dosiahla táto reforma.

3.6. Zmena v ustanovení kompetentného tribunálu v manželskej matérii

Problém disponibility sudcov pre manželské kauzy, a tiež disponibility ostatných kvalifikovaných pracovníkov na cirkevných súdoch, je jeden z dôvodov, ktoré spomaľujú hodinky spravodlivosti v cirkvi. Reforma MP MIDI sa týmto problémom zaoberá a ponúka dve nové dôležité normatívne riešenia: možnosť mať v kolégiovom tribunáli z troch sudcov až dvoch laikov, pričom predsedom kolégia bude klerik (MP MIDI, kán. 1673§3) a fakulta, udelená biskupovi, aby zveril manželské kauzy na prvej inštancii samosudcovi, ktorému eventuálne budú pomáhať dvaja asesori, ak nemôže zložiť svoj vlastný kolégiový tribunálu ani sa nemôže obrátiť na blízky, ktorý by si vybral (MP MIDI, kán. 1673 §4).

Legitímnosť dvoch sudcov laikov v trojici kolégia je novinka oproti jednému laikovi, ktorého účasť povoľoval KKP 1983, zatiaľ čo novinka ohľadom samosudcu tkvie vo fakulte biskupa ustanoviť podľa vlastného uváženia tento úrad bez toho, aby sa musel podrobiť predchádzajúcej opatrnosti, ako napr. predchádzajúcej autorizácii pre sudcov laikov, ktorú mala dať konferencia biskupov (kán. 1421 §2). Reforma evidentne smeruje k nájdeniu rôznych platných riešení, ktoré by umožnili rýchle rozhodnutie manželských káuz. Vzhľadom na nedostatok klerikov v mnohých aj starobyklých diecézach, možnosť prijať laikov za sudcov znižuje prekážku, vyplývajúcu z nedostatku klerikov, nakoľko je možné integrovať viac laikov k malému počtu klerikov, a to ako sudcov v kolégiu alebo asesorov alebo samosudcov.

3.7. Zachovanie súdnej povahy procesu

V úvodnej časti MP MIDI Pápež František spomenul skutočnosť, že reformy, ktoré uvádza, sú realizované v súlade s krokmi, vykonanými jeho predchodcami, „ktorí chceli, aby kauzy manželskej nulity boli posudzované súdnou, nie administratívnou cestou a nie preto, že by to vyplývalo z povahy veci, ale skôr preto, že to vyžaduje nutnosť garantovať v najvyššom možnom stupni pravdu o posvätnom zväzku; a to je zabezpečené práve garanciami súdneho poriadku.“ Týmto spôsobom rímsky veľkňaz zabezpečuje kontinuitu starobylej tradície cirkvi, ktorá rezervuje pre kauzy manželskej nulity súdne konanie, ktorého charakter garantuje potvrdenie pravdy o manželstve, čo stojí v protiklade so želaním, vyjadreným niektorými biskupmi počas ostatnej synody v prospech administratívnej cesty, ktorá sa aplikuje v niektorých osobitných prípadoch žiadosti o dišpenz rozviazania manželského zväzku.

Na rozdiel od administratívnej kauzy, ktorá je charakterizovaná úsudkom o vhodnosti a jednoznačnosťou perspektívy³, súdna povaha procesu

3. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve davanti al vescovo*, Roma 2016, 103.

je garantovaná nielen autoritou sudcu, ktorý rozhodne v kauze, ale zahŕňa nevyhnutne aj proces a obhajobu strán v kauze, adekvátnu súdnu dynamiku ochrany práv zainteresovaných osôb, právne normatívne predpoklady, právnu istotu o pravdivosti veci, dosiahnutú tým, kto má súdnu moc prostredníctvom dôkazov a platných svedectiev a rozumne predostretú v rozsudku alebo súdnom dekréte prostredníctvom právnych a skutkových argumentov „dialektickým a bilaterálnym spôsobom, konfrontovaním opačných dôkazov a argumentácií“⁴. Podľa Llobela súdna povaha garantuje deklaratívnu a nie konštitutívnu povahu rozsudku a predpokladá nestrannosť sudcu, procesnú rovnosť strán a morálnu istotu súdu, dosiahnutú slobodným hodnotením dôkazov.⁵ Tieto prvky, ktoré napriek úprave štruktúry a dynamiky manželského procesu zaviedla reforma MP MIDI, dokazujú jeho súdnu povahu. Je už na pracovníkoch súdov, aby naplnili to, čo tento súdny nástroj zahŕňa.

3.8. Zhodnotenie súdnej moci biskupa

Diecézny biskup zo svojej biskupskej konsekrácie a *missio canonica* má plnosť riadiacej moc, rozdelenej do troch aspektov alebo momentov: výkonnej, zákonodarnej a súdnej. Z týchto funkcií *munus regendi* Biskupi vykonávajú stabilne spôsobom vikariety súdnu moc, čiže ju vykonávajú prostredníctvom Súdneho vikára, ktorý realizuje túto úlohu v mene vlastných držiteľov, a toto je už dlhá tradícia, stanovená od Inštrukcie *Provida mater*⁶ a znovu potvrdená v *Dignitas Connubii*⁷. Toto riešenie však malo za následok, že biskup bol držiteľom súdnej moci iba formálne a nie efektívne,

4. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve*, 102.

5. J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio previsti dal M.P. "Mitix Iudex"*, str. 10, http://www.consociatio.org/repository/Llobell_Lumsa.pdf.

6. KONGREGÁCIA PRE SVIATOSTI, Inštrukcia *Provida mater*, 15.08.1936, AAS 28 (1936) 313: "Quamvis episcopus possit eidem tribunalis praesesse, valde expedit ne id faciat, nisi speciales causae id exigant".

7. PONTIFICIO CONSIGLIO PER I TESTI LEGISLATIVI, Istruzione *Dignitas connubii*, 25.01.2005, čl. 22 §2.

v rozpore s historickou praxou cirkvi, ktorá stavala biskupov do prvej línie súdnej aktivity, obzvlášť v oblasti manželstva⁸.

Reforma pápeža Františka chcela obnoviť túto starobylú prax dvomi úpravami v MP MIDI: nový kán. 1673 §1, ktorý hovorí, že „v každej diecéze sudcom prvej inštancie pre kauzy manželskej nulity, ak právo výslovne neuvádza výnimky, je diecézny biskup, ktorý môže vykonávať svoju súdnu moc osobne alebo prostredníctvom iných, podľa noriem práva“; a nový kán. 1683 konštitutívnym spôsobom udeľuje do osobnej kompetencie diecéznemu biskupovi súdiť kauzy manželskej nulity skráteným procesom. Toto znovu oživenie starobylého zvyku cirkvi, ak sa vyhýba alebo harmonicky zosúladuje s dôvodmi, pre ktoré sa v minulosti prestal uplatňovať, dáva veriacim bezprostredne k dispozícii osobnú súdnu službu biskupa, ktorá bola predtým zatienená filtrom takmer úplnej vikariety v jej riadnom vykonávaní. Táto disponibilita, ktorá posilňuje súdny poriadok Partikulárnej cirkvi, je istotne užitočná širšej dostupnosti a zjednodušeniu tejto pastoračnej služby Cirkvi, ak však neohrozí biskupskú starostlivosť o ostatné evanjeliové potreby veriacich, osobitne úlohu viesť Boží ľud, zverený jeho pastierskej starostlivosti.

4. Niektoré kritické otázky, vzťahujúce sa na reformu MP MIDI

Publikovanie MP *Mitis Iudex* mnohých zastihlo prekvapených, vzhľadom na to, že ho predchádzala Synoda, ktorá sa zaoberala pastoračnou a právnou problematikou manželstva a rodiny, aby ponúkla nejaký prostriedok, ktorý by sa pretlmočil do pastoračných a normatívnych nariadení. Potom, ako sa prekonal prvotný údiv a obavy, ktoré sprevádzali prvý dopad reformy, odpoveď kánonistov nemeškala, prišla ako lavína. Úvodné hodnotenia reformnej aktivity bergogliovského pontifikátu na poli manželských procesov sú rozličného charakteru: od extrémne kritických úvah až po op-

8. Porov. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve*, 41-56.

timistickejšie ocenenia, a aj všetko medzi tým. Táto časť prednášky sa zakladá na niektorých štúdiách ako pokuse poukázať na niektoré otvorené problémy a niektoré možné nebezpečenstvá istého aspektu tejto reformy.

Vynecháme niektoré čisto formálne otázky, týkajúce sa promulgácie MP MIDI, hodnotu, aká by sa mala dať procedurálnym predpisom, ktoré nie sú súčasťou nových kánonov, ktoré nahrádzajú tie predchádzajúce kánony KKP 1983 a doteraz neuplatnenej legislatívnej techniky, použitej v tomto pápežskom úkone, chceme analyzovať niektoré obmedzenia sledovaných cieľov novej normatívy a konkrétnych nariadení, ktorými sa tieto ciele majú dosahovať.

Ak sa berie do úvahy, napr. znovunastolenie starobylej praxe, že biskup osobne vykonáva súdnu moc v diecéze, je tu pochybnosť o tom, že sme prekonali motívy, ktoré spôsobili nevyhnutnosť zvoliť si cestu vikára v naplnení tohto poslania, čiže dôvody „dôležité pre zdravý zmysel, predovšetkým kvôli nedostatku (u biskupa) času a nevyhnutnej odbornej kompetencie, aby sa mohol venovať tejto aktivite“⁹. Táto otázka sa konkrétne týka súdu v novom skrátenom procese, ktorý biskup nemôže platne delegovať na iného, iba ak dôkazovú fázu takejto kauzy. Latentné nebezpečenstvo je v tom, že toto nariadenie privedie k súdnemu formalizmu, ktorý tkvie v úkone dať podpis pod rozsudok, ktorý pripravil niekto iný a tak dať takémuto rozsudku autoritu a zodpovednosť. Odvoláva sa pri tom, že „morálna istota (biskupa), tým, že je súčasne subjektívna (princíp slobodného nadobudnutia presvedčenia) a objektívna (pokiaľ ide o motiváciu a o podklad, na základe ktorého sa prišlo k presvedčeniu), nemôže byť nahradená nikým iným.

Nejaký byrokratický súhlas s konaním niekoho iného zjavne zrádza podstatu figúry biskupa–sudcu. Nestačí dôvera a rešpekt vo vzťahu k asesorovi na to, aby otrocky prijal jeho hľadisko a názor. Zmienená nedelegovateľnosť moci nie je iba formálna, podstatná: nie je možné pripustiť v pra-

9. G. BONI, La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi (parte seconda), in: *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale* (www.statoe Chiesa.it), č.10/2016, str.3.

xi žiadne fiktívne alebo zdanlivé autorstvo rozsudku ani žiadny polo-automatický súhlas s hodnotením „experta“¹⁰. To znamená, že každý biskup musí byť dostatočne vybavený vedomosťami a právnou technikou, aby bol schopný osobne a platne vysluhovať kánonickú manželskú spravodlivosť, rešpektujúc princípy spravodlivého procesu a aplikujúc na manželské kauzy náuku a relevantnú jurisprudenciu (judikatúru), rezervujúc im nevyhnutne potrebný čas. Skutočnosť, že tieto schopnosti sa neprenášajú hierarchicky ani charizmaticky samotnou apoštolskou postupnosťou, ale dobrou vedeckou prípravou, odôvodňuje existenciu vykonávania súdnej moci cez vikára, je to riešenie, ktoré chráni biskupa od veľmi angažujúcej osobnej zodpovednosti (pokiaľ ide o čas a námahu) v súdnej službe, zverujúc ju delegátom, ktorí sú kvalifikovaní v matérii, zatiaľ čo biskup sa venuje predsedaniu a vedeniu pastoračnej starostlivosti o svoju partikulárnu cirkev.

Pokiaľ ide o súdny charakter nového procesu, nový skrátený proces per kauzy zjavnej manželskej nulity riskuje, že prijme formu administratívnej jurisdikcie, ktorú MP MIDI výslovne odmieta. Toto nebezpečenstvo nemôžeme celkom vylúčiť, ak biskup nebude dostatočne odborne a technicky pripravený na oboznámenie sa a na skutočné rozhodnutie v manželských kauzách a pustí sa súdiť tieto kauzy sumárne, alebo ak sa biskup obmedzí na to, že prijme názor inštruktora a jednoducho podpíše jeho hodnotenie, presne tak, ako pri administratívnych procesoch. Nestačí teda, že normatíva formálne nesie podstatné charakteristiky súdneho procesu, treba, aby prax nezneužila opatrenia, ktoré majú za cieľ zrýchliť procedúru, a nepremenila ich na „administratívny súd“.

Zrušenie automatického odvolania v prípade prvého afirmatívneho rozsudku o nulite manželstva, dajúc vykonateľnosť rozsudku, ktorý nebol napadnutý stranami v kauze alebo obhajcom zväzku, je jedným z aspektov nového zákona, ktorý pochopiteľne vzbudil najväčšiu diskusiu. Na jednej strane, ak je logické, že sú to poškodené stránky, ktoré nezdieľajú rozhod-

10. M. DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve*, 82.

nutie, tie, ktoré majú napadnúť toto rozhodnutie, je tiež na druhej strane pravda, že odstránenie kontroly, vykonávanej nad konaním nižšieho tribunálu prostredníctvom odvolania na kolégium vyššej inštancie sa môže stať motívom zneužitia. Skutočnosť, že sa prvostupňový rozsudok stal rozhodujúcim v aktuálnej reforme, nesie so sebou aj to, že sa vyžaduje ešte väčšia prísnosť ako posledná garancia morálnej istoty.

Akokoľvek, riziko laxnosti je evidentné, lebo s veľkou pravdepodobnosťou afirmatívny rozsudok nebude podrobený kontrole vyššieho súdu, predovšetkým preto, že strany – ako sa často stáva – majú záujem na definitívnom riešení ukončenia manželstva, aby si mohli legalizovať nový život. Riziko je ešte väčšie v skrátenej procese, v ktorých sa vyžaduje súlad strán. Zostáva teda starosťou obhajcu zväzku a je úplne iba na jeho úsudku, aby zabezpečil následnú garanciu spravodlivosti v prípadoch diskutabilných rozhodnutí o nulite.

Ohľadom fakulty, danej odvolaciemu súdu, aby ihneď zamietol odvolanie v skrátenej kauze, ktoré považuje za zbytočné naťahovanie času, na jednej strane je pochopiteľné, lebo zákonodarca by chcel odvrátiť zneužitie opravného prostriedku, akou je odvolanie, na prekáženie spravodlivosti¹¹, no, na druhej strane je tu pochybnosť o spravodlivosti takéhoto opatrenia, keďže rozhodnutie, ako sa zdá, sa nezaujíma o meritum odvolania, ale o subjektívny záujem, na ktorom sa zakladá. Naozaj, zamietnuť odvolanie skôr, ako by sa skúmalo meritum v riadnom procese, sa dá ospravedlniť iba rituálnymi motívmi, teda ak boli zanedbané procesné technické predpoklady, v opačnom prípade by odvolanie malo pokračovať smerom k rozhodnutiu vo forme rozsudku alebo dekrétu o merite kauzy, o odôvodnenosti alebo neodôvodnenosti žiadosti strany¹².

Ďalšie kľúčové ustanovenie MP MIDI, ktoré veľmi zamestnalo manželskú a procesnú kánonistiku, je nový *processus brevior* pre kauzy zjavnej

11. Porov. P. MONETA, *La dinamica processuale nel "Mitis Iudex"*, str. 7.

12. Porov. J. LLOBELL, *Alcune questioni comuni ai tre processi per la dichiarazione di nullità del matrimonio previsti dal m.p. "Mitis Iudex"*, 24–25.

neplatnosti manželstva. Samotná definícia tejto procesnej kategórie nie je tak pokojne prijatá, ako sa zdá. Nulitu vždy treba dokázať *ex actis et probatis*, a to si vyžaduje vhodné skúmanie, aby sa overila autenticita dôkazov, vierohodnosť tvrdení a svedectiev a dôvody súdneho očakávania. Hovoríť o zjavnej nulite sa zdá ako prejedukovať výsledok dokazovania, ktoré by teda malo byť vždy afirmatívne, ale to je v protiklade s možnosťou, ktorú nový proces uznáva, že biskup-sudca môže aj neprísť k morálnej istote a teda poslať kauzu na riadny proces a že rozhodnutie *pro nullitate* sa môže napadnúť odvolaním.

Pokiaľ ide o dve kritériá, stanovené aby sa mohol využiť skrátený proces, teda súhlas oboch strán a okolnosti, ktoré robia zjavnou nulitu manželstva, text normy nevysvetľuje, či sa tieto kritériá majú posudzovať nezávisle alebo spolu, a tým sa dáva priestor na protichodné interpretácie. Okrem toho, príklady, ktoré poskytujú *Procedurálne pravidlá* MP MIDI k motívom, ktoré odôvodňujú využitie skráteného procesu, ešte viac sťažujú uvažovanie o zjavnej povahe manželskej nulity. Z jednej strany ide o tituly neplatnosti manželstva (ako simulácia súhlasu, omyl, ktorý determinuje vôľu, zavinený omyl, fyzické násilie, chýbajúce používanie rozumu) atď., o ktorých každý znalec manželskej jurisprudencie (judikatury) vie, že vôbec nie sú ľahko dokázateľné *in iure* a *in facto*.

Z druhej strany zoznam zahŕňa okolnosti veľmi komplikované alebo prinajmenšom vyžadujúce právne prehĺbenie na stanovenie ich významnosti pre neplatnosť manželstva, ako absencia viery ako príčina simulácie, krátke spolužitie, potrat na zabránenie prijatia detí, mimomanželský vzťah, ktorý existoval už pred, počas aj po sobáši, tehotenstvo, ktoré ovplyvnilo rozhodnutie sobášiť sa, zatajenie osobných faktov, narúšajúcich manželské spolužitie, ako sterilita, ťažká infekčná choroba, deti narodené z predchádzajúceho vzťahu, atď. Predložiť tieto príklady ako dôvody zjavnej nulity je istotne problematické pre prax, vernú doktrinálnym princípom.

Samotná dynamika skráteného procesu predstavuje vážne ťažkosti v tom, ako je nastavená v niektorých svojich aspektoch. Napr. súdny vikár

predstavuje dôležitú figúru v štruktúre tohto procesu, nakoľko je jeho úlohou rozhodnúť, že kauza pôjde touto zrýchlenou cestou manželskej nulity (MP MIDI, kán. 1676 §2). Hoci MP MIDI nevyklučuje, že kauza môže byť uvedená už ako *causa breviora* (porov. MP MIDI, kán. 1684, hovorí o žiadosti, ktorou sa uvádza skrátenejší proces), zdá sa príliš odvážne, že strany môžu už pri podávaní žiadosti rozhodnúť, že ich manželstvo je zjavne neplatné a teda začať procedúru skrátenejšieho procesu.

Bez toho, že by sme chceli ešte viac zaťažiť prednášku o nejasnú otázku ohľadom toho, ktorý súdny vikár (diecézny alebo inter-diecézny, ak existuje) je kompetentný v takom prípade, nie je jasné, na základe čoho sa má rozhodnúť pre skrátenejší proces, a či má zdôvodniť svoje rozhodnutie, alebo nie, podľa akých kritérií sa má rozhodnúť: či má jednoducho konštatovať materiálnu zhodu okolností, vymenovaných v dokumente, alebo má hodnotiť už aj meritum kauzy a v takom prípade prejudikovať kauzu a ovplyvniť jej výsledok. To isté platí o rozhodnutí poslať kauzu na riadny proces, čo biskup má urobiť v prípade, že nie je presvedčený o nulite manželstva (MP MIDI, kán. 1687 §1): tento úkon má zdôvodniť, riskujúc tak negatívne ovplyvňovanie riadneho procesu kauzy?

Ak nie je zdôvodnené, napr. ak sa jednoducho vyhlási nedostatok morálnej istoty bez prehĺbenia otázky, nie je to to isté, ako svojvoľnosť? Možno by riešením mohlo byť vyhnúť sa skúmaniu merita kauzy, obmedziť sa iba na preukázanie nedostatočnosti predložených dôkazov. Ale v tomto prípade bude možné, aby strany doplnili dôkazy a pokračovali v skrátenejšom procese a vyhli sa tak riadnemu procesu v kauze, alebo majú byť nútení podstúpiť riadny proces?

Nakoniec sa pozrieme na zrovnoprávnenie fóra, čiže titulov kompetencie v manželskej materii, aj táto legislatívna zmena vyvolala nie malú neistotu. Stačí citovať tieto opodstatnené obavy: „Daná aktuálna nepodmienná sloboda výberu môže ľahko spôsobiť, že sa stane pravidlom fórum aktora: a to aj bez toho, aby sme vždy predpokladali zlú vôľu. Vzhľadom na jednoduchosť získania kánonického prechodného bydliska na nejakom mies-

te... kto podáva žiadosť bude mať voľnosť výberu fóra, spôsobiac takmer bezuzdný fórum-shopping“.¹³ Naozaj, odstránenie všetkých obmedzení, stanovených v reformovanom Kódexe, ktoré ochraňovali fórum pozvanej strany, môže narušiť účinnú schopnosť pozvanej strany adekvátne sa brániť pred súdom, ktorý si vybral aktor, aby nepripustil takúto súdnu obranu. Toto môže spôsobiť nevyliciteľnú nulitu rozsudku, ak sa dokáže, že strane, poškodenej rozsudkom, bolo odopreté právo na obhajobu.

5. Záver

Reforma MP MIDI spustila nástroj na dosiahnutie cieľov, po ktorých mnohí v cirkvi túžili už dávno, teda zoštíhlenie kánonického systému manželského procesu a jeho zjednodušenie pre veriacich, ktorí ho potrebujú pre nastolenie spravodlivosti, týkajúcej sa ich rozpadnutého manželstva, právnym zisťovaním pravdy o tomto zlomenom zväzku. Situácia neregulárnosti, neistoty a osobného utrpenia vo vnútri spoločenstva Božieho ľudu, ktorá postihuje veriacich, nachádzajúcich sa v tomto probléme, predovšetkým, keď vytvoria nový rodinný zväzok, si vyžaduje rýchle riešenie, dosiahnuté bergogliánskou reformou. Hodnotenie normatívy, o ktoré sme sa vyššie pokúsili ukazuje, ako samotná reforma trpí na niektoré obmedzenia, niekedy aj kritické, ako sa aj dalo očakávať od takého právneho nástroja, ako je tento.

Zákony sú vždy zdokonaliteľné a môžu byť zneužitými samotnými pracovníkmi v systéme. Kritika normatívy posluží na to, aby sme sa vyhli charakterizovaným obmedzeniam a aby sme v budúcnosti mohli vysvetliť alebo odstrániť problematické aspekty. Vydaním zákona MP MIDI Pápež František predpokladá, že služobníci, ktorí pracujú na cirkevných súdoch a aj samotní veriaci, ktorí sa na tieto súdy obracajú, budú inšpirovaní a vedení

13. G. BONI, *La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi (parte terza)*, in *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale*, (www.statoechiese.it), n. 11/2016 p. 3.

evanjeliovým duchom spravodlivosti, založenej na pravde a Božom milosrdenstve, čo im znemožní zneužiť reformu na ciele, ktoré by boli v protirečení s pravdou o manželstve.

PROVVEDIMENTI LEGISLATIVI ED ISTITUZIONALI DELLA SANTA SEDE PER LA TUTELA DEI MINORI¹

Robert OLIVER

segretario della Pontificia Commissione per la tutela dei Minori

1. Premessa

Vi ringrazio per questa opportunità di essere insieme a voi oggi. Ho preparato alcune riflessioni per i miei due interventi, ma spero che avremo anche un ampio tempo per condividere i nostri pensieri durante la fase della discussione.

Questo primo intervento fornisce una breve panoramica sulle provvisori principali da parte della Santa Sede per la protezione dei bambini, specialmente nell'arco degli ultimi quindici anni. La prima è il ben conosciuto motu proprio *Sacramentorum sanctitatis tutela*, poi alcuni riflessioni sulla nuova Commissione per la protezione dei minori, e, alla fine, sul nuovo motu proprio, *Come una madre amorevole*.

2. Congregazione per la Dottrina della Fede

La missione della Chiesa per proteggere i bambini di Dio, scrive Papa San Giovanni Paolo II, si fonda sulla chiamata del Signore a “provvede-

1. Relazione dell'autore in Spišské Podhradie in Slovacchia 24/8/2016 ai partecipanti del XVIII simposio di diritto canonico.

re alla salvezza delle anime, che deve sempre essere la legge suprema nella Chiesa” (*Sacramentorum sanctitatis tutela*, 30 aprile 2001).

Come ben sapete, il motu proprio ha definito i crimini che sono riservati all’esclusiva competenza della Congregazione per la Dottrina della Fede, inclusi delle offese contro il sesto comandamento del Decalogo commesse da un chierico con un minore.

Meno di un anno dopo la pubblicazione della *SST*, una nuova ondata di “crisi per gli abusi sessuali” irruppe negli Stati Uniti, cominciando nella mia Arcidiocesi, Boston. Quasi immediatamente, il processo di valutazione e aggiornamento cominciò, guidato dall’allora Cardinale Joseph Ratzinger, il Prefetto della Congregazione.

Tali aggiornamenti includevano una serie di nuove facoltà, che fornivano grande flessibilità per le investigazioni e i processi penali. Nel maggio 2010, Papa Benedetto XVI ha confermato tali facoltà e promulgato come legge l’attuale testo della *Sacramentum sanctitatis tutela*.

Il mio incarico durante questi anni è stato guidare l’ufficio che gestiva i casi di abuso a Boston, assistendo il Cardinale Sean O’Malley, OFM Cap. E poi, quando il Promotore di Giustizia, l’allora Arcivescovo Charles Scicluna, fu assegnato a Malta, Papa Benedetto mi nominò Promotore di Giustizia alla Congregazione.

Nella *Sacramentum sanctitatis tutela* possiamo notare che sussistono tre aspetti della normativa canonica per i casi di abuso sessuale clericale di un minore: (1) l’investigazione preliminare dell’accusa; (2) la risposta formulata alla presunta vittima e al chierico accusato; e, infine, (3) il processo canonico per questi casi.

Poiché, la maggior parte di voi sono già abbastanza familiari con questi aspetti, dunque menzionerò solo pochi elementi che potrete discutere più tardi con maggior specificità.

(1) Riguardo l’investigazione preliminare dell’accusa, il diritto richiede che l’Ordinario conduca una investigazione laddove tale denuncia del crimine sia “almeno verosimile” (*saltem verisimilem*). In altre parole, questa so-

glia è posta volutamente bassa, al fine di raccogliere informazioni sui fatti, le circostanze e l'imputabilità del presunto delitto.

Durante gli ultimi 15 anni, le domande inviate alla Congregazione hanno riguardato, per esempio, quando l'investigazione debba essere completata. La legge riporta chiaramente che è "quando sufficienti prove sussistano" per determinare se un processo penale debba essere iniziato, il caso è da rimettere alla Congregazione.

Un secondo quesito è se una indagine preliminare sia sempre richiesta. La risposta è negativa laddove sia già sufficientemente chiaro che un processo formale dovrebbe essere intrapreso. L'indagine potrebbe non essere necessaria, per esempio, se il rapporto riguardi atti noti, o includa evidenze sostanziali da un procedimento civile, o il sacerdote abbia compiuto una confessione di colpevolezza canonicamente ammissibile.

Infine, la norma circa la prescrizione cita che l'azione criminale si estingue in vent'anni, fatto salvo il diritto della Congregazione di derogare per i singoli casi. Questa norma riconosce il fatto che le vittime frequentemente necessitano di un tempo maggiore per giungere a presentare una denuncia, in ragione del danno causato dal crimine. Al contempo, dobbiamo riconoscere i limiti posti al perseguimento per provare un crimine dopo il trascorrere di molto tempo.

(2) Circa le risposte alle presunta vittima e al chierico accusato, l'appropriata risposta pastorale deve porre la priorità nell'ascolto e nell'individuazione di modi per assisterli, incluse le cure professionali.

Nel contesto canonico, molta cura dovrebbe essere spesa per osservare le norme procedurali. Il "Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi," *Apostolorum successores*, dice che "il Vescovo osservi e faccia osservare le norme di procedura stabilite per l'esercizio della potestà giudiziale, poiché sa bene che tali regole, lungi dall'essere un ostacolo meramente formale, sono un mezzo necessario per la verifica dei fatti e il conseguimento della giustizia."

Le domande più frequenti in questo ambito concernono la condivisione di informazioni con le vittime e gli accusati, le restrizioni canoniche al chierico accusato, e l'uso di professionisti nel processo canonico.

Rispondere a tali domande circa le informazioni deve spiegare attentamente, ed esaustivamente, sia il segreto pontificio che la necessità di trasparenza legale nelle nostre comunicazioni. Le carenze di un'appropriata comunicazione hanno prodotto direttamente molti problemi che si sarebbero potuti evitare nelle decadi passate.

Limitazioni devono anche essere poste al accusato sin dalle prime fasi del processo canonico. Esse non devono essere viste già come l'imputazione, ma piuttosto come mezzi per proteggere i diritti dell'accusato, della vittima e della più ampia comunità ecclesiale.

Riguardo il supporto da parte di professionisti, Vescovi e Giudici frequentemente condividono la loro esperienza nell'essere stati manipolati da taluni perpetratori. Molti di essi sono esperti in ciò, spesso negando le loro azioni persino a se stessi, e rifiutando di riconoscere la reale estensione delle loro azioni.

(3) Infine, il *SST* prevede due nuove possibilità per il processo canonico, in aggiunta al processo giudiziale come formulato dai Codici di Diritto Canonico del 1983 e del 1990.

Il primo riguarda la competenza a procedere per decreto extragiudiziale (art. 21, §2, 1°). Tra gli elementi che potreste voler discutere in merito a tale procedimento vi sono i diritti dell'accusato e le responsabilità dell'Ordinario. Il *CIC*, can. 1720 indica gli elementi fondamentali, includendo l'obbligo che si “renda note all'imputato l'accusa e le prove, dandogli possibilità di difendersi.” L'Ordinario deve consultare con due assessori “tutte le prove e gli argomenti,” e poi “emane il decreto, esponendo le ragioni in diritto e in fatto.”

Il secondo nuovo elemento è la dimissione “ex officio” dallo stato clericale “nei casi più gravi” (art. 21, §2, 2°). La norma riporta che il caso si debba “deferire direttamente alla decisione del Sommo Pontefice ... quando

consta manifestamente il compimento del delitto.” Gli elementi che emergono qui sono molti, includendo gli elementi del processo. Il motu proprio cita solo “che sia stata data al reo la facoltà di difendersi.”

3. Pontificia Commissione per la Tutela dei Minori

La seconda degli provvedimenti istituzionali della Santa Sede è la creazione della Pontificia Commissione per la Protezione dei Minori da Papa Francesco due anni fa. Come descrivo più ampiamente nel secondo intervento, il compito della Commissione è di “consigliare il Romano Pontefice al fine di promuovere la responsabilità delle Chiese locali per la protezione di tutti i bambini di Dio” (*Statuto*, art. 1).

È importante sottolineare, dunque, che il compito della Commissione non è di trattare casi individuali di abuso sessuale o situazioni specifiche che possano sorgere. Per i chierici, questa materia è della competenza esclusiva della Congregazione per la Dottrina della Fede, e per gli altri del superiore competente.

Il lavoro affidato alla Commissione è stato riassunto dal Santo Padre in una *Lettera circolare* mandata ai Vescovi e ai Superiori (2 feb 2015):

“Ho creato la Pontificia Commissione per lo scopo di offrirmi proposte e iniziative rivolte al miglioramento delle norme e delle procedure per la protezione dei minori e degli adulti vulnerabili.

Ritengo che la Pontificia Commissione possa essere un mezzo innovativo, importante ed efficace per aiutarmi a incoraggiare e promuovere l’impegno della Chiesa a ogni livello nel compiere qualunque passo sia necessario ad assicurare la protezione dei minori e degli adulti vulnerabili, e a rispondere alle loro necessità con correttezza e misericordia.”

La Commissione risponde al fatto che la Chiesa oggi veramente ha un’opportunità preziosa come un *leader* nella protezione di tutti i minori e gli adulti vulnerabili. Dalla vergogna e dal dolore della nostra storia recente, Dio può far nascere qualcosa di buono. Molte chiese cristiane e congrega-

zioni di altre religioni sono interessate nell'apprendere dall'esperienza della Chiesa e nell'adottare le nostre procedure.

Una nota breve qui sul termine "adulti vulnerabili" nella missione affidato alla Commissione dal Santo Padre. Non parliamo qui in un contesto giuridico, ma pastorale. La missione della Chiesa per la protezione abbraccia le persone affette da qualche menomazione, mentali, fisiche o psicologiche.

Come vediamo più tardi, la Commissione ha due obiettivi particolari in questo lavoro. Il primo è l'educazione e formazione, e il secondo è lo sviluppo di "linee guida" per la protezione dei minori e adulti vulnerabile.

In tutti questi sforzi, abbiamo imparato che vigilanza, presa di coscienza di responsabilità, e aderenza a rigorosi protocolli per la protezione dei bambini sono necessarie se vogliamo cercare di riguadagnare fiducia e confidenza del popolo di Dio e essere in grado di esercitare una efficace leadership nel futuro.

4. Motu proprio, "Come una madre amorevole"

Poche settimane fa, Papa Francesco ci ha dato il più recente provvedimento legislativo, la lettera apostolica motu proprio, "*Come una madre amorevole*" (04.06.2016).

La protezione dei minori, il Santo Padre scrive, spetta alla Chiesa tutta, ma in modo speciale ai Vescovi diocesani, gli Eparchi, quelli che ha la responsabilità di "un'altra comunità di fedeli ad essa equiparata," e i Superiori religiosi. Loro "devono impiegare una particolare diligenza nel proteggere coloro che sono i più deboli tra le persone loro affidate."

La lettera "intendo precisare" le "cause gravi" per cui il diritto canonico già prevede la possibilità della rimozione dall'ufficio ecclesiastico. Tra di essi "è compresa la negligenza nell'esercizio del loro ufficio, in particolare relativamente ai casi di abusi sessuali compiuti su minori ed adulti vulnerabili."

Poi si spiega la procedura in cinque articoli. Uno che ha la responsabilità di una Chiesa o comunità può essere “legittimamente rimosso dal suo incarico, se abbia, per negligenza, posto od omesso atti che abbiano provocato un danno grave ad altri” (art. 1 § 1). Nel caso si tratti di abusi, può essere rimosso “se egli abbia oggettivamente mancato in maniera grave alla diligenza che gli è richiesta dal suo ufficio pastorale, anche senza grave colpa morale da parte sua” (art. 1 §§ 2,3).

La responsabilità per l’indagine in merito appartiene “alla competente Congregazione della Curia romana” (art. 2 § 1). Sarà data al accusato la possibilità di difendersi, di produrre documenti e testimonianze, e di incontrare i Superiori della Congregazione (art. 2 §§ 1,2).

La Congregazione potrà incontrare e discutere sul caso con altri Vescovi (art. 3 § 1). Poi, la Congregazione “assume le sue determinazioni riunita in Sessione ordinaria” (art. 3 § 2) e sottometta la decisione “all’approvazione specifica del Romano Pontefice” (art. 5).

Se la Congregazione ritenga opportuna la rimozione dall’ufficio, e prima della sottomissione al Romano Pontefice, la Congregazione dà il decreto di rimozione al Vescovo o Superiore “nel più breve tempo possibile” (art. 4 § 1, 1°) e “esortare fraternamente il Vescovo a presentare la sua rinuncia in un termine di 15 giorni” (art. 4 § 1, 2°).

L’ultimo articolo stabilisce che il Romano Pontefice, “prima di assumere una decisione definitiva, si farà assistere da un apposito Collegio di giuristi, all’uopo designati” (art. 5).

5. Conclusione

Nel nostro lavoro ci siamo resi conto che la protezione dei minori e adulti vulnerabile è un concetto nuovo in molte parti del mondo, specialmente in terre di missione dove la Chiesa dispone di risorse limitate. Attraverso i nostri contatti con esperti e professionisti qualificati di tutto il mondo, la

Commissione è pronta a dare suggerimenti utili a rafforzare le Chiese locali e di sviluppare i meccanismi che non sono ancora state attuati.

Concludiamo con le parole di P. Federico Lombardi, SJ: “Papa Francesco ha reso chiaro che la Chiesa deve considerare la protezione dei minori tra le sue più alte priorità.” Mi auguro che i nostri sforzi insieme oggi vi assisterà con questo lavoro.

LEGISLATÍVNE A INŠTITUCIONÁLNE NÁSTROJE SVÄTEJ STOLICE NA OCHRANU MLADISTVÝCH

Robert OLIVER

sekretár Pápežskej komisie na ochranu mladistvých

1. Úvod

Ďakujem vám za možnosť byť tu dnes spolu s vami. Pripravil som si niektoré poznámky pre moje dve prednášky a dúfam, že budeme mať čas aj pre výmenu našich myšlienok v rámci diskusie.

Táto moja prvá prednáška poskytuje krátky panoramatický obraz o hlavných opatreniach Svätej stolice zameraných na ochranu mladistvých, osobitne za posledných 15 rokov. Tým hlavným opatrením je, to je všeobecne známe, *Motu proprio Sacramentorum sanctitatis tutela*. Potom sú to niektoré opatrenia, týkajúce sa založenia *Komisie na ochranu mladistvých* a, napokon, nové *Motu proprio Come una madre amorevole*.

2. Kongregácia pre náuku viery

Pápež Ján Pavol II. píše, že poslanie cirkvi chrániť mladistvých sa zakladá na povolaní nášho Pána, aby „sme sa starali o spásu duší, čo vždy musí byť najvyšším zákonom cirkvi“ (*Sacramentorum sanctitatis tutela*, 30. apríl. 2001). Ako sami dobre viete, *Motu proprio* definovalo kriminálne činy, ktoré sú vo výlučnej kompetencii Kongregácie pre náuku viery, kde

patria aj kriminálne činy klerika proti šiestemu Božiemu prikázaniu, ak ho klerik spácha s mladistvou osobou.

Necelý rok po zverejnení *Sacramentorum Sanctitatis Tutela* (ďalej len SST), prepukli škandály známe ako „zneužitie mladistvých“ v Spojených štátoch amerických, počnúc Arcidiecézou Boston, ktorá je mojou rodnou arcidiecézou. Takmer bezprostredne po tom začal proces vyhodnocovania a prispôsobovania legislatívy na tieto prípady, ktoré viedol vtedajší prefekt Kongregácie pre náuku viery kardinál Jozef Ratzinger.

Legislatívne úpravy obsahovali aj nové právomoci, ktoré umožnili výraznú flexibilitu pri skúmaní týchto prípadov, ako aj oblasti trestnoprávných procesoch. V máji 2010 pápež Benedikt XVI. potvrdil tieto právomoci a promulgoval ich a dnes sú súčasťou aktuálneho textu SST.

Počas týchto rokov som viedol úrad, ktorý riešil kriminálne činy zneužitia mladistvých v Arcidiecéze Boston, kde som pomáhal v tejto veci pánu kardinálovi Seanovi O'Malleyovi, ktorý je kapucínom. Následne, keď Mons. Charles Scicluna bol ustanovený za arcibiskupa na Malte, pápež Benedikt ma vymenoval do úradu Promótoru spravodlivosti pri Kongregácii pre náuku viery.

V SST existujú tri aspekty kánonicko-právnej normatívy riešenia prípadov sexuálneho zneužitia mladistvých klerikom: (1) predbežné skúmanie oprávnenia žaloby; (2) odpoveď adresovaná predpokladanej obeti a tiež obvinenému klerikovi; (3) kánonicko-právny trestný proces.

Nakoľko sú väčšine z vás už známe tieto tri aspekty, spomeniem iba niekoľko prvkov, ktoré môžete neskoršie prebrať v diskusiách s väčším dôrazom na ich zvláštnosti.

(1) Pokiaľ ide o predbežné skúmanie oprávnenia podanej žaloby, právo vyžaduje, aby Ordinár pristúpil k predbežnému skúmaniu tak, kde žaloba kriminálneho činu bola „aspoň pravdepodobná“ (*saltem verisimilem*). Inými slovami, táto požiadavka je postavená skutočne a úmyselne veľmi nízko za účelom zozbierať informácie o činoch, okolnostiach a zodpovednosti o predpokladaných kriminálnych činoch.

Za posledných 15 rokov otázky, ktoré prichádzali na Kongregáciu sa týkali napríklad toho, čo musí predbežné skúmanie obsahovať, aby sa ho považovalo za postačujúce a kompletné. Ale zákon jasne ukladá, že či „sú dôkazy postačujúce“, aby bolo možné začať proces, o tom rozhodne samotná Kongregácia.

Druhou najčastejšou otázkou prichádzajúcou na Kongregáciu je, či predbežné skúmanie je nutné vždy vykonať. Odpoveď je záporná tam, kde je vopred postačujúco jasné, že formálny proces je nevyhnutný. Predbežné skúmanie by nemuselo byť potrebné, napríklad, ak sa to týka skutkov evidentne jasných alebo ak evidentnosť spáchaných skutkov vyplýva z procesu, ktoré vykonali štátne orgány činné v trestnom konaní alebo, ak kňaz priznal svoju vinu a jeho priznanie nie je proti kánonickým predpisom a teda nie je kánonicky neprijateľné.

Napokon, norma určuje časovú lehotu 20 rokov na podanie žaloby, inak možnosť žalovať kriminálny čin zaniká premlčaním. Toto však Kongregácia má kompetenciu zrušiť v jednotlivých prípadoch. Touto normou sa uznáva, že obeť potrebujú často dlhší čas, aby sa odhodlali zneužitie žalovať, lebo následky takýchto kriminálnych činov sú na obetiach dlhodobo traumatizujúce. Na druhej strane musíme priznať, že dlhý čas nám kladie vážne obmedzenia, aby bolo možné preukázať tento druh kriminálnych činov.

(2) Pokiaľ ide o odpoveď predpokladanej obeť a žalovanému páchatelovi, vyžaduje sa pastoračná odpoveď, ktorá je primárne zameraná k naslúchaniu a v ponúknutí individuálnych spôsobov im pomôcť, vrátane ponúknutia odbornej starostlivosti.

Z kánonicko-právneho hľadiska, treba venovať maximálnu pozornosť tomu, aby sa dôsledne zachovali v týchto prípadoch normy, ktoré obsahu procedurálne postupy. Direktórium pre pastoračnú službu biskupov *Apostolorum successores* hovorí, že „nech biskupi zachovávajú a dodržujú procedurálne normy stanovené na vykonávanie súdnej moci a nech mu nie je cudzie poznanie, že tieto normy nie sú nejakou formálnou záležitosťou, ale

sú nevyhnutným prostriedkom na verifikáciu skutkov a na nastolenie spravodlivosti“.

Najčastejšie otázky, ktoré prichádzajú na Kongregáciu práve v tejto oblasti, sa týkajú toho, ako informovať o zisteniach jednak obeť, ako aj klerikov predpokladaných páchatel'och; aké obmedzenia (reštrikcie) sa majú uložiť obžalovaným klerikom a, či vôbec alebo ako, si pomôcť odborníkmi na kánonicko-právny proces.

Pokiaľ ide o to, ako informovať o zisteniach obeť i žalovaného klerika, musí sa to vysvetliť veľmi pozorne a výstižne, lebo na jednej strane je tu pápežské tajomstvo a, na druhej strane je tu nevyhnutnosť legálnej transparentnosti v našej komunikácii. Nedostatky v obsahu informovanosti narobili v minulosti mnoho ťažkostí v minulých desaťročiach a bolo možné sa im vyhnúť.

Pokiaľ ide o obmedzenia, žalovanému klerikovi od samotnej prvej fázy kánonicko-právnej procedúry sa žiada tieto reštrikcie uložiť. Nie sú to však tresty za jeho vinu, skôr je to prostriedok obrany práv žalovaného klerika, obeť a aj širšieho spoločenstva veriacich.

Pokiaľ ide o prínos zo strany odborníkov, biskupi i sudcovia nezriedka hovoria o svojich skúsenostiach, že boli vystavení aj tlaku manipulácie zo strany okolia páchatel'ov. Mnohí páchatelia totiž sú sami odborníkmi a často popierajú svoje skutky, dokonca sú schopní samých seba a odmietajú priznať reálnu zodpovednosť za svoje skutky a ich škodlivý rozsah.

(3) Napokon, SST vzhľadom na konanie kánonicko-právneho procesu, poskytuje dve nové možnosti, ktoré dopĺňajú to, čo sa o súdnom procese píše v kódexoch z roku 1983, ako aj z roku 1990.

Prvá nová možnosť sa týka kompetencie konať prostredníctvom mimosúdneho dekrétu (čl. 22, § 2, bod 1). Medzi prvkami, o ktorých by bolo možné diskutovať v prípade tohto postupu sú: práva žalovaného klerika a zodpovednosť ordinára. CIC v kán. 1720 stanovuje základné argumenty pre tento postup, vrátane povinnosti „dať vedieť žalovanému klerikovi žalobu a dôkazy na to, aby sa mohol brániť“. Ordinár musí konzultovať spo-

lu s dvomi pomocníkmi (assessori) „všetky dôkazy a argumenty“ a potom „vydá dekrét, v ktorom rozhodne, ale toto rozhodnutie musí obsahovať dôvody, o ktoré toto rozhodnutie opiera, jak právne (in iure), ako aj faktické (in facto)“.

Druhá nová možnosť spočíva v prepustení z klerického stavu „ex officio“ v ťažších prípadoch (čl. 21, § 2, bod 2). Táto norma tiež stanovuje, že pri tomto postupe ordinár musí predložiť svoje rozhodnutie priamo najvyššiemu Veľkňazovi... keď je zjavné, že kriminálny čin naozaj bol spáchaný“. Postupy, ktoré s tým súvisia, sú mnohé, vrátane postupov procesného rázu. Motu proprio cituje iba to, aby „obvinenému bola poskytnutá možnosť brániť sa“.

3. Pápežská komisia na ochranu mladistvých

Druhou inštitúciou Svätej stolice na obranu mladistvých je vytvorenie Pápežskej komisie na obranu mladistvých pápežom Františkom pred dvomi rokmi. Jej úlohou je „radiť rímskemu Veľkňazovi s cieľom ako napomáhať rastu zodpovednosti miestnych cirkví, aby bránili všetky božie deti“ (Štatút, čl. 1), ako o tom budem hovoriť vo svojej druhej prednáške.

Žiada sa pripomenúť, že nie je úlohou Komisie zaoberať sa jednotlivými prípadmi sexuálneho zneužitia mladistvých alebo zvláštnymi situáciami, ktoré môžu vzniknúť. V tejto materii klerici podliehajú výlučnej kompetencii Kongregácie pre náuku viery a iní svojim kompetentným predstaveným.

Obsah práca, ktorá bola Komisii zverená, vyjadril súhrnne Svätý Otec v Okružnom liste poslanom biskupom a iným predstaveným (2.2.2015) takto:

„Ustanovil som Pápežskú komisiu s cieľom, aby mi pomohla dávať návrhy a iniciatívy za účelom vylepšenia noriem a procedúr na obranu mladistvých a takých dospelých, ktorí sú zraniteľní.

Som presvedčený, že Pápežská rada by mohla byť inovatívnym, významným a účinným nástrojom, aby mi pomohla dodať odvahu a rozvi-

núť záväzkov cirkvi na každej úrovni pri plnení akýchkoľvek krokov, ktoré sú nevyhnutné pre zabezpečenie obrany mladistvých a zraniteľných dospelých a tak odpovedať na ich konkrétne potreby s duchom milosrdenstva“.

Pápežská komisia zodpovedá skutočnosti, že dnes cirkev má skutočný a vzácny predpoklad, aby sa stala lídrom v ochrane mladistvých a zraniteľných dospelých. Z hanby a bolesti našej súčasnosti, môže Pán Boh dať vyrásť niečomu dobrému. Mnohé kresťanské cirkvi a zoskupenia iných náboženstiev sa zaujímajú o skúsenosti našej cirkvi a prijímajú naše procedurálne opatrenia.

Dovolím si jednu poznámku k pojmu „zraniteľní dospelí“ k poslaniu, ktoré zveril našej Komisii Svätý Otec. Nehovoríme tu v právnom, ale pastoračnom kontexte. Je poslaním cirkvi chrániť všetky osoby, najmä tých, ktorí sú postihnutí mentálne, fyzicky alebo psychicky.

Ako budeme vidieť neskôr, Komisia má dva osobitné ciele vo svojej pracovnej náplni. Prvým cieľom je vzdelanie a formácia. Druhým je pomôcť vypracovať „smernice“ (linee guida) na ochranu mladistvých a zraniteľných dospelých.

V každom našom úsilí sme sa naučili, že bedlivosť, zodpovedné svedomie a prijatie prísnych praktických opatrení na ochranu detí, sú naozaj nevyhnutným predpokladom toho, ak sa chceme uchádzať o dôveru božieho ľudu a aby nám boží ľud dôveroval, aby sme sa stali účinnými duchovnými vodcami v budúcnosti.

4. Motu proprio „Come una madre amorevole“

Pred niekoľkými týždňami vydal pápež František v tejto našej matérii ďalšie, nateraz najnovšie, legislatívne opatrenie vo forme Motu proprio „Come una madre amorevole“ (4.6.2016). V tomto dokumente Svätý Otec píše, že „ochrana mladistvých sa týka celej cirkvi, avšak osobitným spôsobom sa to týka diecéznych biskupov, eparchov, tých, čo stoja na čele spoločenstiev postavených v práve na roveň diecéz, rehoľným predstaveným.

Práve oni majú sa majú zasadiť s osobitnou starostlivosťou, aby chránili tých, ktorí patria k tým slabším a zraniteľnejším osobám, ktoré im boli zverené do pastoračnej starostlivosti“.

Apoštolický list má zámer spresniť, čo sú to „cause gravi“, za spáchanie ktorých kánonické právo ustanovuje možnosť straty cirkevného úradu. Medzi týmito trestami sa nachádza aj „nedbanlivosť pri vykonávaní svojho úradu, osobitne v prípadoch sexuálneho zneužitia mladistvých a zraniteľných dospelých“.

Potom nasleduje vysvetlenie v piatich bodoch, ako sa má procedurálne postupovať v takýchto prípadoch. Každý jeden, ktorý má v cirkvi úradnú zodpovednosť alebo inú zodpovednosť za spoločenstvo veriacich, môže byť „legitímne pozbavený svojho úradu, ak vykonal alebo nezabránil skutkom, čo spôsobilo iným veľké poškodenie“ (čl. 1, § 1). V prípade zneužitia môže byť pozbavený úradu, ak „objektívne ťažko vo svojom úrade pochybil, ak konal spôsobom, ktorý je v rozpore s tým, čo sa od neho z pozície jeho úradu vyžadovalo vykonať, aj keby za to neniesol nijakú morálnu vinu“ (čl. 1, §§ 2-3).

Zodpovednosť preskúmať túto nečinnosť alebo neoprávnenú činnosť zodpovedných osôb prináleží „kompetentnej Kongregácii Rímskej kúrie“ (čl. 2, § 1). Obvinenému je daná možnosť brániť sa tým, že môže predložiť dokumenty a svedectvá a stretnúť sa z predstavenými kompetentnej Kongregácie“ (čl. 2, §§ 1-2).

Kongregácia sa môže stretnúť a prekonzultovať prípad s inými biskupmi (čl. 3, § 1). Potom Kongregácia prijme rozhodnutie na Plenárnom zasedaní Kongregácie (čl. 3, § 2), ktoré predloží na schválenie (conferma specifica) Rímskemu Veľkňazovi (čl. 5).

Ak Kongregácia prijme rozhodnutie, že odňatie úradu je vhodné vykonať čím skôr, ešte pred schválením rozhodnutia rímskym veľkňazom, môže poslať dekrét o odňatí úradu biskupovi alebo predstavenému, ktorého sa to týka a dekrét má poslať biskupovi čím skôr (čl. 4, § 1, bod 1) a „v

bratskej láske vyzvať biskupa, aby požiadal sám o uvoľnenie z úradu v časovej lehote 15 dní (čl. 4, § 1, bod 2).

Posledný článok stanovuje, že Rímsky Veľkňaz, „skôr ako prijme definitívne rozhodnutie, si vypočuje kolégium právnikov na to ustanovených“ (čl. 5).

5. Záver

Pri našej práci berieme do úvahy, že myšlienka a úsilie chrániť mladistvých a zraniteľných dospelých je v mnohých častiach sveta niečom novým, zvlášť v misijných územiach, kde cirkev disponuje iba obmedzenými možnosťami. Prostredníctvom našich kontaktov s odborníkmi a kvalifikovanými špecialistami z celého sveta, Komisia je pripravená dať užitočné odporúčania, ako by mali miestne cirkvi naštartovať a posilniť mechanizmy na ochranu mladistvých, ktoré na mnohých miestach ešte ani len neexistujú.

Končíme slovami pátra Federica Lombardiho, SJ.: „Pápež František dal jasne všetkým na vedomie, že cirkev musí zaradiť ochranu mladistvých medzi svoje najvyššie priority“. Vyjadrujem želanie, že aj toto naše dnešné spoločné úsilie, pomôže pri plnení tejto práce.

CONSIGLI DALLA PONTIFICIA COMMISSIONE PER LE CHIESE PARTICOLARI SULLA TUTELA DEI MINORI¹

Robert OLIVER

segretario della Pontificia Commissione per la Tutela dei Minori

1. Premessa

Abbiamo già notato la creazione da Papa Francesco in 2014 della Pontificia Commissione per la Protezione dei Minori. Il Santo Padre ha parlato di un “un mezzo innovativo per aiutarvi a incoraggiare e promuovere l’impegno della Chiesa a ogni livello nel compiere” i passi necessari ad assicurare la protezione di tutti i minori (*Lettera circolare*, 2 feb 2015).

La *Lettera circolare* ha sottolineato che spetta al Vescovo diocesano e ai Superiori maggiori il compito di guidare la Chiesa nella missione vitale di proteggere tutti i bambini di Dio. Nel nostro *Statuto*, Papa Francesco ha stabilito che il nostro compito è di consigliare il Romano Pontefice “al fine di promuovere la responsabilità delle Chiese locali e degli Istituti di vita consacrata e le Società di vita apostolica per la protezione di tutti i bambini di Dio.”

Di conseguenza, il nostro ruolo è di offrirvi assistenza, ma anche di fare *partnership* per la condivisione di informazioni ed esperienze tra le diverse Chiese. In questo modo, saremo in grado di assistere quelle Chiese del mondo con meno risorse per questo lavoro.

1. Relazione dell’Autore in Spišské Podhradie in Slovacchia 24/8/2016 ai partecipanti del XVIII simposio di diritto canonico

La Commissione auspica, in modo particolare, di facilitare una condivisione di informazioni ed esperienze con le Chiese che hanno bisogno di un supporto alle loro necessità. Con le Chiese che hanno già completato le loro linee guida, saremo in grado di assistere queste Chiese in Asia, Africa e America Latina.

La Commissione è una risposta, quindi, alla missione affidata a tutti nella Chiesa di proteggere tutti i bambini di Dio. Abbiamo due obiettivi principali, la formazione dei responsabili nelle Chiese locali, e l'elaborazione delle *Linee Guida* per la protezione dei minori e degli adulti vulnerabili.

2. La Formazione

Il primo obiettivo consiste nei programmi di educazione che offriamo per le Chiese locali e per i *leader* della Chiesa. Questi sessioni costituiscono un'importante opportunità per aiutare i responsabili a capire quanto grave quest'argomento sia per la vita della Chiesa.

I corsi durano da 1-3 giorni, in base del tempo disponibile. Nei ultimi due anni, i nostri membri hanno tenuto seminari in tutte le parti del mondo per Vescovi, Superiori religiosi e responsabili della protezione dei minori nelle Chiese locali.

Si può citare, ad esempio, nell'area del Pacifico e nel continente asiatico, l'impegno nelle Filippine, in Nuova Zelanda e Samoa; relativamente all'Africa in Tanzania, Ghana e Zimbabwe; per l'America Latina in Costa Rica e Colombia; per l'Europa in Polonia, Irlanda, Scozia e Francia.

Per il prossimo anno, è già prevista la trattazione di questi programmi educativi all'interno del Simposio delle Conferenze Episcopali di Africa e Madagascar (SECAM), nel Consiglio Episcopale Latinoamericano (CELAM), e nella Federazione dei Vescovi asiatici (FABC).

La Commissione ha anche cominciato offrire seminari a Roma per la Curia Romana, per l'Accademia Ecclesiastica, e per i Vescovi neo-eletti, organizzati dalla Congregazione per i Vescovi e la Propaganda Fide.

Queste sessioni educative costituiscono un'importante opportunità per aiutare a capire quanto grave quest'argomento sia per la vita di tutta la Chiesa, in ogni parte del mondo. Si sa bene che ci sono molte persone, sia laiche che chierici e religiose, che credono ancora che la crisi dell'abuso sessuale sia un fenomeno americano, o, come si dice oggi, "nord-atlantico." Sfortunatamente, lo stesso *pattern*, si ripete anno dopo anno, quando Chiese locali pensano che "non abbiamo questo problema qua," per poi sperimentare una grande crisi quando i fatti vengono alla luce.

Come responsabili della Chiesa dobbiamo affrontare tali atteggiamenti. L'abuso di minori è veramente una crisi globale. Il Concilio d'Europa ha iniziato una Campagna si chiama "Uno su cinque" per arrestare la violenza sessuale sui bambini qui in Europa. Secondo le stime del Concilio, uno in cinque ragazze e ragazzi soffrono violenza sessuale al di sotto dei 18 anni.

Veramente, non abbiamo statistiche esatte, perché forse il 40% degli abusati non hanno mai dirlo a nessuno. E, se subito da un membro della famiglia, l'abuso è mai rivelato nel 70% dei casi.

Senza alcun dubbio, la crisi non è solo un problema del mondo cattolico: è un problema umano. I nostri bambini vengono abusati nelle loro famiglie, dai amici e conoscenti. Il danno fatto a loro è profondo, sia spirituale che psicologico. E quando l'abuso è compiuto da un sacerdote o religioso, il danno è anche più acuto.

Nei corsi di educazione, parliamo dei immagini forti usato dal nostro Salvatore nel Vangelo per sottolineare la serietà del Suo messaggio: se qualcuno scandalizza un bambino, sarebbe meglio per lui avere una pietra intorno al collo ed essere gettato in mare. Ovviamente, Gesù non vuole infliggerci una punizione così crudele, ma Egli vuole attirare la nostra attenzione alla gravità del peccato quando si dà scandalo a un bambino.

Nei corsi trattiamo della storia di abuso nella Chiesa e la società. Attraverso "gli occhi professionali" offriamo un'analisi del fenomeno e delle risposte adeguate.

Noi anche offriamo suggerimenti per corsi specifici nei seminari e per i religiosi. Ci sono raccomandazioni, ad esempio, per norme atte ad assistere nella valutazione e selezione dei candidati, il così detto “screening.” Anche per i programmi di formazione umana, è importante di sviluppare una formazione umana veramente salutare e approfondita.

E’ nostra speranza che queste regole di comportamento possano essere incorporate nella nuova Ratio della formazione in seminario. Un controllo appropriato e una adeguata formazione umana sono cruciali per la formazione dei sacerdoti.

In tutti i programmi, vogliamo evidenziare il valore fondamentale di seguire norme e procedure adeguate per la protezione dei minori. Allo stesso tempo, ci mostra le tremende conseguenze causate da risposte improvvisate ai casi di abuso sessuale e alla protezione di tutti i minori.

Queste norme e procedure sono contenuti nella seconda area principale del nostro lavoro, le “linee guida” adottate nelle Chiese locali e in altre realtà ecclesiali per la protezione di bambini, giovani e adulti vulnerabili.

3. Elaborazione delle Linee Guida

Il termine „*Linee Guida*” raccoglie tutte le politiche, protocolli, e procedure destinate al scopo della protezione di minore e creare un ambiente sicuro. Un valore fondamentale da comunicare è la necessità di seguire norme e procedure adeguate per la protezione dei minori, affinché tutte le nostre parrocchie, scuole e istituzioni siano un luogo sicuro per i bambini.

In verità, la mancanza di adesione a norme e procedure ha causato grandi sofferenze nella Chiesa, prima di tutto alle vittime e alle loro famiglie. Ma anche grandi danni alla reputazione dei chierici e dei religiosi, e tante Cattolici hanno perso la fiducia nella Chiesa.

Nel 2011, Papa Benedetto ha affidato alla Congregazione per la Dottrina della Fede il ruolo di assistere le Conferenze episcopali e le Conferenze dei Superiori nello sviluppo di Linee Guida particolari. Il Prefetto,

Cardinal Gerhard Müller, ha condiviso recentemente che oltre il 90% delle Conferenze episcopali del mondo ha completato il proprio lavoro con la Congregazione.

Queste misure hanno dimostrato di essere, senza dubbio, efficaci ed essenziali nelle Chiese locali. Papa Francesco ha chiesto alla nostra Commissione di assistere in questo lavoro. Attraverso i nostri contatti con esperti e professionisti di tutto il mondo, la Commissione è pronta a dare aiuto e suggerimenti riguardanti le “*best practices*” (prassi virtuose) usate in vari contesti.

Il Papa Benedetto XVI ha indicato il vero scopo di questo lavoro: “Stabilire la verità su ciò che è successo in passato, intraprendere qualunque passo sia necessario per prevenire che accada di nuovo, assicurare che i principi di giustizia siano pienamente rispettati, e soprattutto, portare alla guarigione le vittime e tutti coloro che sono stati feriti da questi crimini oltraggiosi” (*Discorso ai Vescovi d’Irlanda, 2006*).

La Congregazione per la Dottrina della Fede ha stabilito cinque aree per le *Linee Guida* locali. Esse sono di assistere le vittime di abuso, educare tutti alla protezione dei minori, formare i futuri preti e religiosi, supportare tutti i preti, inclusi gli accusati, e effettuare processi canonici e cooperazione con le autorità civili

La prima area è l’assistenza alle vittime di abusi sessuali. Questo tema, è posto al primo posto non a caso, a simbolo dell’intento prioritario nell’aiutare le vittime di abusi sessuali a trovare l’assistenza, la guarigione e la riconciliazione. Diciamo il “Principio di priorità,” che il primo impegno è l’ascolto alle vittime e di focalizzarsi sulla guarigione e la riconciliazione. La Commissione desidera offrire, per esempio, procedure adeguate per la cura e le necessità spirituali delle vittime di abuso e delle loro famiglie.

Abbiamo già parlato della seconda e terza area, il quale comprendono la grande varietà di programmi per la prevenzione degli abusi sessuali, la protezione dei minori, e la formazione dei futuri preti e religiosi. Tutti questi

programmi dovrebbero aiutarci a riconoscere i segni di abuso e a prendere misure adeguate per prevenirli.

Per il quarto, abbiamo parlato nel primo intervento che le linee guida devono affrontare come comportarsi con i chierici accusati di abusi sessuali. Le accuse devono essere trattate in accordo con il diritto canonico e il diritto civile, nel rispetto accurato dei diritti di tutte le parti coinvolte.

Per quanto riguarda il quinto, i processi canonici e civili, la Congregazione ha disposto una “Guida alla comprensione delle procedure di base della CDF riguardanti accuse di abusi sessuali” sul website. Le Linee Guide nelle vostre Chiese locali devono specificare le decisioni che voi avete raggiunto sui temi specifici. Per esempio, tanti Chiese hanno detto chiaramente che nessun chierico o religioso che ha abusato un bambino sarà ammesso nel ministero.

4. Conclusioni

Spero che queste riflessioni vi abbiano aiutato a cogliere taluni degli aspetti del lavoro della Commissione. Vorrei concludere ribadendo che le più grandi sfide della Chiesa oggi sono di ristabilire la fiducia dei nostri fedeli cattolici. Un risultato della crisi di abuso sessuale, in molti paesi, è che milioni di fedeli non sono più attivi nella Chiesa e non vanno più alla Messa.

La crisi ha anche provocato la perdita della voce profetica della Chiesa nella difesa dei diritti umani. In verità, è stata impedita dalla percezione di una mancanza di responsabilità da parte delle guide del popolo di Dio. Come risultato, molte istituzioni educative e caritative della Chiesa sono state chiuse.

Noi non possiamo mancare di fare tutto il possibile per ristabilire la voce della Chiesa in difesa degli oppressi e in difesa della vita. Il Santo Padre ha detto molto chiaramente, “Noi non vogliamo fare un solo passo indietro nel

rapportarci a questo problema e alle sanzioni che devono essere imposte. Al contrario, credo che dobbiamo essere molto fermi” (11 Aprile 2014).

Il popolo di Dio e la nostra società devono vedere che noi siamo seri nel prevenire l'abuso sessuale sui minori e che rispondiamo prontamente a tutti i casi di violenza. L'abuso prende piede e si sviluppa in un'atmosfera di segretezza e nascondimento. La Chiesa deve essere un leader nell'additare questo grave problema umano e di agire sempre con trasparenza e responsabilità.

Se queste sfide non sono vinte, se non c'è fiducia nel nostro impegno con questi principi, la Chiesa non sarà capace di compiere la missione del Vangelo. Ma, se siamo sempre riconosciuti come persone impegnate per il bene di tutte le persone affidati alla nostra cura pastorale, il Signore può portare frutti buoni di tutte le cose nella nostra vita.

ODPORÚČANIA PÁPEŽSKEJ KOMISIE NA OCHRANU MLADISTVÝCH MIESTNYM CIRKVÁM¹

Robert OLIVER

sekretár Pápežskej komisie na ochranu mladistvých

1. Úvod

Ako som už povedal, pápež František ustanovil Pápežskú komisiu na ochranu mladistvých. Pápež charakterizoval túto novú Komisiu ako „inovatívny nástroj pomoci pápežovi na povzbudenie a vykonanie úsilia cirkvi na každej úrovni, aby sa urobili nevyhnutné kroky na zabezpečenie ochrany všetkých mladistvých“ (*Okružný list z 2.2.2015*).

Tento *Okružný list* pripomenul, že prináleží diecéznemu biskupovi a vyšším predstaveným viesť cirkev v zásadnom poslaní chrániť všetky božie deti. V štatúte našej Komisie pápež František ustanovil, že našou úlohou je poskytnúť rady Rímskemu Veľkňazovi s tým zámerom, aby „sa pomohlo miestnym cirkvám a inštitútom zasväteného života a spoločnostiam apoštolského života vzbudiť v nich pocit zodpovednosti a aby prijali vhodné opatrenia na ochranu božích detí“.

To znamená, že úlohou našej Komisie je byť nápomocným, pomáhať, ale aj vytvárať hlavný priestor pre partnerskú výmenu informácií a skúsenosti medzi rôznymi cirkvami. Sme schopní pomáhať aj tým cirkvám vo svete, ktoré majú aj menej prostriedkov na ochranu mladistvých.

1. Autor túto prednášku predniesol 24.8.2016 účastníkom XVIII sympózia kánonického práva v Spišskom Podhradí.

Komisia sa usiluje, osobitným spôsobom o to, aby dochádzalo k otvorenejšej výmene informácii a skúsenosti, ktoré v tejto oblasti takúto pomoc nevyhnutne potrebujú. Spolu s cirkvami, ktoré už majú smernice („linee di guida“) vypracované, budeme schopní pomôcť aj cirkvám v Ázii, Afrike a Latinskej Amerike.

Vznik a práca Komisie je teda odpoveďou na poslanie, ktoré cirkev má: chrániť všetky božie deti. Toto sa usilujeme robiť v dvoch hlavných smeroch: formovanie zodpovedný personál v miestnych cirkvách a vytváranie smerníc („linee guida“) na ochranu mladistvých a zraniteľných dospelých.

2. Formácia

Prvá oblasť našej činnosti spočíva vo vytváraní vzdelávacích programoch, ktoré poskytujeme miestnym cirkvám a lídrom cirkvi. Tieto školenia sú dôležitým a vhodným nástrojom na to, aby pomohli zodpovedným osobám pochopiť ako závažná je táto téma pre život a pôsobenie cirkvi.

Školenie trvá 1-3 dni, podľa časovej možnosti. Za posledné dva roky členovia našej Komisie vykonali školenia vo všetkých častiach sveta pre biskupov, rehoľných predstavených a iné osoby zodpovedné za ochranu mladistvých v miestnych cirkvách. Ak berieme do úvahy územie Pacifiku a Ázie, školenia sa konali na Filipínach, na Novom Zélande a Samoi; v Afrike to bolo v Tanzánii, Ghane a Zimbabwe; v Latinskej Amerike v Kolumbii a Kostarike; v Európe to bolo v Poľsku, Írsku, Škótsku a Francúzsku. V budúcom roku sú plánované školenia v rámci stretnutia Konferencie biskupov Afriky a Madagaskaru (SECAM), v rámci stretnutia biskupov Latinskej Ameriky (CELAM) a Federácie ázijských biskupov (FABC). Komisia poskytuje semináre a školenia v Ríme pre pracovníkov Rímskej kúrie, pre Pápežskú diplomatickú akadémiu, pre novo-vymenovaných biskupov, ktoré organizuje Kongregácia pre biskupov a Kongregácia pre evanjelizáciu národov.

Tieto školenia poskytujú vhodnú príležitosť pochopiť, akou závažnou témou v živote a pastoračnom pôsobení cirkvi, je ochrana detí pred zne-

užitím v akejkoľvek časti sveta. Vieme dobre, že mnohí si myslia, či už laici alebo klerici a rehoľníci, že sexuálne zneužívanie mladistvých je americkým fenoménom alebo – ako sa hovorí – severoamerickým či severoatlantickým a že ostatných častí sveta sa to netýka. Je to veľmi nešťastné zmyšľanie, ktoré sa prakticky opakuje každoročne: na jednej strane si miestne cirkvi myslia a si hovoria, že „nie, u nás takéto problémy nemáme“ a potom, keď to všetko prepukne a zneužívanie „vyjde na svetlo“, sú vystavení ťažkej kríze.

Ako osoby, ktoré nesú v cirkvi určitú zodpovednosť, musíme sa postaviť zoči-voči týmto nesprávnym postojom. Sexuálne zneužívanie detí a mladistvých je globálnym problémom. Rada Európy začala kampaň, ktorá sa nazýva „jeden z piatich“ na zastavenie sexuálneho zneužitia detí tu v Európe, pretože asi jedno dieťa (chlapci i dievčatá) z piatich vo veku do 18 rokov, zažije na sebe sexuálne násilie. Ale nemáme presné štatistické dáta, lebo asi 40% sexuálne zneužitých sa k tomu nikdy nepriznajú. Najčastejšie dochádza k sexuálnemu zneužitiu detí a mladistvých priamo v ich rodinách, ale až 70% zneužitých to nikdy neprizná.

Takže problém sexuálneho zneužívanie detí a mladistvých nie je iba problémom katolíckeho sveta: je to globálny ľudský problém. Naše deti sú sexuálne zneužit v ich vlastných rodinách, sú zneužit ich priateľmi či známymi. A otrasy zo zneužitia sú neskutočné, jak v oblasti duchovnej, ako aj psychickej. A keď páchatelom sexuálneho zneužitia je kňaz alebo rehoľník, škody sú o to závažnejšie.

Počas školení, ktoré robíme, hovoríme o silných slovách, ktoré použil náš Spasiteľ v Evanjeliách, aby podčiarkol závažnosť svojho posolstva: ak niekto z vás pohorší dieťa, bolo by lepšie preňho, keby mu na ramená zavesili mlynský kameň a hodili do mora. Iste, Pán Ježiš nechce trestať takým hrozným spôsobom, ale chce pritiahnúť našu pozornosť závažnosti hriechu, ak pohoršujeme detí.

Počas školení sa zaoberáme históriou sexuálneho zneužívania detí a mladistvých v cirkvi i v svetskej spoločnosti. Z profesionálneho hľadiska

ka teda poskytujeme analýzu tohto fenoménu a poukazujeme, ako sa proti tomu v praxi brániť.

Dávame odporúčania aj pre školenia, ktoré sa konajú v kňazských seminároch i v rehoľných formačných strediskách. Sú to odporúčania, napríklad, aké normy treba zaviesť a rešpektovať v seminároch na rozoznanie rizikových kandidátov, čiže tzv. „screening“. Aj pre formačné programy k ľudskej zrelosti, je to dôležité, lebo ľudia majú byť aj po ľudskej stránke zdravými jedincami.

Máme nádej, že tieto naše odporúčania, ktoré tvoria obsah našich školení, sa dostanú aj do noriem nového a pripravovaného *Ratio*, ktoré bude slúžiť ako základná norma, základný dokument, pre formovanie v kňazských seminároch. Pre formovanie budúcich kňazov v kňazskom seminári sú kľúčové dve veci:

- (1) kontrola, ktorú si človek osvojí a uzná, že je potrebná;
- (2) formácia, aby seminarista bol ľudsky a prirodzene stabilným človekom.

Vo všetkých našich školiacich programoch zdôrazňujeme, aby bola evidovaná základná hodnota, ktorá spočíva v dodržiavaní noriem a odporúčaných postupov na ochranu mladistvých. Ale zároveň poukazujeme na otrasné dôsledky (tremende conseguenze) spôsobené improvizovanou reakciou na prípady sexuálneho zneužívania a ochrany všetkých mladistvých.

Naše normy a postupy sú obsahom druhej hlavnej činnosti, v tzv. „základných líniách smerovania“ (linee guida), ktoré si osvojili niektoré mieste cirkvi a iné cirkevné právnické osoby na ochranu detí, mládeže a zraniteľných dospelých.

3. Vypracovanie smerníc („linee guida“)

Pojem „linee guida“ zahŕňa všetky cirkevno-politické rozhodnutia, postupy a procedúry zamerané na ochranu mladistvých a na vytvorenie bezpečného prostredia pre deti a mládež. Základnou hodnotou týchto opatrení

ní je vytvoriť primerané normy a postupy na ochranu mladistvých, aby naše farnosti, katolícke školy a iné naše inštitúcie boli bezpečným miestom pre všetky deti a mládež.

Naozaj, tam, kde si neosvojili tieto normy a postupy, spôsobili cirkvi ťažké utrpenie, ale spôsobili utrpenie ešte viac obetiam zneužitia, ako aj im rodinám. Následkom boli tiež ťažké škody v oblasti dôveryhodnosti kleru a rehoľných osôb. Mnohí katolíci a katolíčky stratili akúkoľvek dôveru v cirkev.

V roku 2011 poveril pápež Benedikt XVI. Kongregáciu pre náuku viery úlohou pomôcť jednotlivým biskupským konferenciám a konferenciám vyšších rehoľných predstavených pri vypracovaní určitých základných noriem smerujúcich k ochrane mladistvých pred zneužitím. V súčasnosti kardínal Prefekt Gerhard Muller má skompletizovaných asi 90% týchto noriem a nachádzajú sa na Kongregácii.

Tieto opatrenia preukázali, že sú skutočne účinnými a dôležitými pre miestne cirkevné spoločenstvá. Pápež František požiadal našu Komisiu, aby sme v tejto úlohe Kongregácii pomohli. A tak prostredníctvom našich kontaktov po celom svete, spolu s ďalšími odborníkmi a profesijnými pracovníkmi, je Komisia schopná pomôcť svojimi odporúčaniami kdekoľvek na svete a poskytnúť tzv. *best practices* (najlepšie praktické opatrenia) v akomkoľvek svetskom kontexte.

Pápež Benedikt XVI. nám naznačil jasné smerovanie našej práce: „Hovoríť pravdu o tom, čo sa v minulosti stalo; a prijať akékoľvek nevyhnutné opatrenie, aby sa to v budúcnosti nestalo opäť; aby princípy spravodlivosti boli plne rešpektované, ale najmä, treba priniesť uzdravenie obetiam a všetkým, ktorí sú zranení z týchto otrasných kriminálnych činov“ (*Príhovor biskupom Írska, 2006*).

Kongregácia pre náuku viery stanovila päť okruhov pre *Línie smerujúce na ochranu mladistvých (linee guida)*. Sú to: pomáhať obetiam zneužitia; vzdelávať všetkých, ako majú pomáhať a chrániť mladistvých pred zneužitím; formovať k tomu budúcich kňazov a rehoľníkov; podporovať všetkých

kňazov, vrátane obvinených kňazov; účinne viesť kánonicko-právne procesy a spolupracovať so autoritami štátu.

Prvým okruhom je: poskytnúť pomoc obetiam sexuálneho zneužitia. Tento okruh stojí na prvom mieste poriadia nie náhodou. Toto treba robiť ako prvé a toto musí byť prioritou: pomôcť obetiam sexuálneho zneužitia, hľadať túto pomoc, napomáhať ich uzdraveniu a zmiereniu. Pripomíname, že „princíp priority“, ktorý je prvou povinnosťou spočíva v „načúvaní toho, čo hovoria obeť“ a sústrediť sa na ich uzdravenie a zmierenie. Naša Komisia si želá a chce poskytnúť odporúčania, v čom by mali spočívať primerané uzdravujúce postupy a aké sú duchovné potreby obetí zneužitia a potreby ich rodín.

Už sme hovorili o druhom i treťom okruhu, ktoré spočívajú v rôznosti programov na prevenciu sexuálneho zneužitia, na ochranu mladistvých a na formáciu budúcich kňazov a rehoľníkov. Tieto programy by mali pomôcť rozpoznať znaky smerujúce k zneužitiu mladistvých a poskytnúť primerané opatrenia, aby sa zneužitiu predišlo.

O obsahu štvrtého okruhu sme už hovorili v prvej prednáške, že „Linee guida“ musia dať jasné smerovanie, ako sa správať a čo robiť s klerikmi obvinenými zo sexuálneho zneužitia. Postup sa musí konať v súlade s kánonickým právom a s právom príslušného štátu, rešpektujúc práva všetkých zainteresovaných.

Pokiaľ ide o piaty okruh, čiže o procesy kánonicko-právne a civilno-právne, Kongregácia pre náuku viery rozhodla o tejto veci v „Príručke na pochopenie základného postupu na Kongregácii pre náuku viery, týkajúca sa sexuálneho zneužitia“. Táto príručka je zverejnená na webovej stránke Kongregácie. V Smerniciach (linee guida) vo vašich partikulárnych cirkvách musia zaoberať špecifickými otázkami a rozhodnutiami, ktoré od vás vyžadujú špecifické podmienky vašej krajiny. Napríklad, mnohé miestne cirkvi rozhodli jasne, že nijaký klerik alebo rehoľník, ktorý sa dopustil sexuálneho zneužitia dieťaťa, nikdy nebude opäť prijatý do pastoračnej služby.

4. Záver

Verím, že toto zamyslenie vám pomohlo pochopiť mnohé aspekty práce našej Komisie. Chcem zdôrazniť na záver, že najväčšou výzvou pre súčasnú cirkev je: aby naši veriaci katolíci nám opäť dali svoju dôveru. Výsledkom krízy, ktorá sa prejavila sexuálnym zneužívaním v mnohých krajinách bolo, že milióny našich veriacich prestali byť praktizujúcimi katolíckmi a prestali chodiť na sv. omše.

Táto kríza spôsobila, že cirkev stratila svoj prorocký hlas pri obrane ľudských práv. Došlo aj k pochybeniam tých, ktorí mali v našej cirkvi zodpovednosť za správu a vedenie im zverného Božieho ľudu. Výsledkom je, že mnohé východné alebo charitatívne katolícke ustanovizne bolo nutné zavrieť.

Nemôžeme prestať robiť všetko preto, aby sme opäť vrátili dôveryhodnosť „hlasu cirkvi“ pri obrane utláčaných a pri ochrane života. Svätý Otec to povedal jasne: „My nechceme robiť iba kroky dozadu a znášať sankcie, ktoré za tieto kriminálne činy sú určené. Naopak, verím, že musíme byť v tom veľmi pevnými“ (11.4.2014).

Boží ľud i ľud našich krajín musí vidieť, že pri prevencii sexuálneho zneužívania mladistvých, pristupujeme skutočne zodpovedne a chceme odpovedať opatreniami na každý jeden násilný čin. Zneužitie začína a rozvíja sa v atmosfére tajnosti a skrytosti. Cirkev musí byť lídrom pri konfrontácii s týmto závažným ľudským problémom a konať vždy transparentne a zodpovedne.

Ak nad týmito ťažkosťami nezvíťazíme, ak nebudeme sami aj dôverovať týmto potrebným opatreniam, cirkev nebude schopná plniť poslanie ohlasovať Evanjelium. Ale ak budeme uznávaní vždy ako osoby, ktoré sa angažujú pre dobro všetkým im zvereným osobám do pastoračnej spravodlivosti, Pán môže obrátiť na dobro všetky pochybenia nášho života.

IL GOVERNO NELLE CHIESE ORIENTALI CATTOLICHE

Andriy TANASIYCHUK

*vice direttore del dipartimento di diritto canonico
nella Curia Arcivescovile-Maggiore della Chiesa Greco-Cattolica Ucraina*

1. Introduzione

“Il diritto canonico per le Chiese orientali cattoliche quando parla di sinodalità presso le Chiese patriarcali e arcivescovili maggiori prevede tre forme di Sinodi dei Vescovi: il Sinodo dei Vescovi di tutta la Chiesa *sui iuris*, il Sinodo permanente e il Sinodo metropolitano delle singole province ecclesiastiche”¹.

Di seguito questo studio cercherà di mostrare il concetto della sinodalità nella dottrina canonistica, la potestà di governo in queste Chiese *sui iuris* che hanno facoltà legislative, esecutive e giudiziarie e che vengono svolte da diversi soggetti. Inoltre è necessario tenere presente che queste potestà, conferite dal Supremo Legislatore alle Chiese *sui iuris*, possono essere limitate in base al territorio canonico dove dette Chiese *sui iuris* esercitano il proprio governo, o in base al loro stato giuridico.

2. Chiese Patriarcali e Arcivescovili Maggiori

Per capire meglio il concetto della sinodalità presso le Chiese orientali cattoliche si può fare riferimento alla dottrina della Chiesa che tratta dei

1. A. TANASIYCHUK, *Forme, possibilità e sfide della sinodalità nelle Chiese Orientali Cattoliche*, in stampa (Kanonika 22, Roma)

suoi aspetti teologici e giuridici, in tal modo gli studiosi di diritto canonico possono comprendere meglio l'attività collegiale dei vescovi orientali che si esprime attraverso i propri Sinodi.

3. Il concetto di sinodalità nel diritto canonico

“Secondo il pensiero del Supremo Legislatore si nota che nella Chiesa cattolica il Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore viene considerato come una tra le forme di governo collegiale esercitata da tutti i vescovi appartenenti ad una Chiesa *sui iuris*, indipendentemente dal luogo geografico della propria costituzione, cioè sia dentro sia fuori del territorio canonico di questa Chiesa orientale. Questa forma di sinodalità trova i suoi inizi nei tempi apostolici ed è molto legata al cristianesimo orientale”².

Per divina Provvidenza è avvenuto che varie Chiese, in vari luoghi stabilite dagli apostoli e dai loro successori, durante i secoli si sono costituite in vari raggruppamenti, organicamente congiunti, i quali, salva restando l'unità della fede e l'unica costituzione divina della Chiesa universale, godono di una propria disciplina, di un proprio uso liturgico, di un proprio patrimonio teologico e spirituale. Alcune fra esse, soprattutto le antiche Chiese patriarcali, quasi matrici della fede, ne hanno generate altre a modo di figlie, colle quali restano fino ai nostri tempi legate da un più stretto vincolo di carità nella vita sacramentale e nel mutuo rispetto dei diritti e dei doveri. Questa varietà di Chiese locali tendenti all'unità dimostra con maggiore evidenza la cattolicità della Chiesa indivisa. In modo simile le Conferenze episcopali possono oggi portare un molteplice e fecondo contributo acciocché il senso di collegialità si realizzi concretamente³.

2. A. TANASIYCHUK, *Forme, possibilità e sfide della sinodalità nelle Chiese Orientali Cattoliche*, in stampa (Kanonika 22, Roma).

3. Cf. Costituzione dogmatica *Lumen Gentium* 23.

“Le norme odierne del diritto canonico orientale, secondo il compito loro conferito nella vita della Chiesa cattolica, cioè di rispecchiare le tradizioni orientali tramite la massima osservanza del proprio rito (cf. can. 40 CCEO), sono uno strumento dell’unione tra i cristiani appartenenti alle Chiese orientali acattoliche (cf. can. 903 CCEO). Inoltre la stessa legislazione ha conservato il concetto della sinodalità, così come questo era previsto nella legislazione precedente, anche grazie al contributo del magistero dottrinale del Vaticano II, nella collaborazione tra la pontificia Commissione per la revisione del CICO e la Facoltà di Diritto canonico orientale del Pontificio Istituto Orientale a Roma, hanno approfondito questo concetto. [...] Perciò uno tra i vari compiti principali del CCEO è armonizzare il principio della sinodalità tra il Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore con il suo patriarca o arcivescovo maggiore che la presiede e governa come “padre” e “capo”⁴. [...] Così come è già stato detto prima, presso le Chiese orientali cattoliche di tipo patriarcale o arcivescovile maggiore, la sinodalità si esprime tramite il proprio Sinodo dei Vescovi, al quale, con obbligo prescritto dal Supremo Legislatore, devono partecipare tutti i vescovi, che sono stati consacrati per il servizio in questa Chiesa (can. 102 §1 CCEO)”⁵.

Proseguendo nel nostro studio sulla sinodalità presso le Chiese orientali, con lo statuto patriarcale o arcivescovile maggiore la legislazione orientale odierna ha previsto un altro tipo di riunione dei vescovi orientali cattolici. Si tratta di Sinodo permanente che agisce nel periodo che intercorre tra i Sinodi di tutti i vescovi della stessa Chiesa *sui iuris* (cann. 115-120 CCEO).

4. “L’esercizio della collegialità è stato in diverse Chiese, a causa di particolari circostanze storiche, per lunghi secoli praticamente abbandonato, per mancato raduno di sinodi e con il concentrare il potere nella persona del patriarca, capo ecclesiastico e civile delle relative comunità cristiane minoritarie in una società di per sé ostile al Vangelo” in I. ŽUŽEK. “Alcune note circa la struttura delle Chiese orientali”, in *Understanding the Eastern Code*, Kanonika 8, Roma 1997, 142.

5. A. TANASIYCHUK, *Forme, possibilità e sfide della sinodalità nelle Chiese Orientali Cattoliche*, in stampa (Kanonika 22, Roma);

“Questo è un organo collegiale che è composto dal patriarca o arcivescovo maggiore e quattro vescovi, tre dei quali vengono eletti dal Sinodo di tutti i vescovi di quella Chiesa, invece un membro viene nominato dallo stesso patriarca o arcivescovo maggiore (can. 115 § 2 CCEO). Si può descrivere il nucleo di questo Sinodo come un organo amministrativo che presta al patriarca o arcivescovo maggiore l’aiuto negli affari di maggiore importanza che riguardano tutta la Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore. Inoltre, il Supremo Legislatore prescrive che il patriarca o arcivescovo maggiore non tralasci di ascoltare il parere di questo Sinodo nelle questioni che riguardano tutta la Chiesa da lui presieduta (can. 82 §3 CCEO). Possono anche sorgere delle questioni nella vita della propria Chiesa quando il patriarca o arcivescovo maggiore, prima di dare una adeguata risposta, deve ottenere il consenso del medesimo Sinodo, come per esempio, per visitare canonicamente una chiesa che non fa parte della propria eparchia, o ancora una città o una eparchia (can. 83 §2 CCEO), per l’erezione, il mutamento o la soppressione di esarcati (can. 85 §3 CCEO) o per la convocazione del Sinodo dei Vescovi della propria Chiesa (can. 106 §1, 2 CCEO)”⁶.

Invece il terzo tipo di Sinodo presso gli orientali viene considerato il Sinodo metropolitano (can. 133 §1, 2 CCEO) “(..) che si distingue completamente dai primi due perché il diritto di convocarlo non spetta al patriarca o arcivescovo maggiore, ma al metropolita che presiede una provincia ecclesiastica, che, indipendentemente se si trovi dentro o fuori del territorio della Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore, fa parte di essa (cf. can. 138 CCEO). Inoltre possono capitare altre situazioni quando su un territorio nazionale sono erette più di una provincia ecclesiastica. In questi casi ciascuna di queste circoscrizioni ecclesiastiche indipendentemente l’una dall’altra gode del diritto di organizzare il proprio Sinodo metropolitano. Nonostante una certa autonomia di cui gode nell’agire ogni provincia ecclesiastica, il diritto comune prescrive che il Sinodo dei Vescovi di quella

6. A. TANASIYCHUK, *Forme, possibilità e sfide della sinodalità nelle Chiese Orientali Cattoliche*, in stampa (Kanonika 22, Roma).

Chiesa *sui iuris* ha il dovere di prescrivere i termini entro i quali deve riunirsi tale Sinodo metropolitano (can. 133 §1, 2 CCEO)⁷⁷.

4. Potestà legislativa

4.1. Membri del Sinodo

All'inizio di questo studio è stato detto che il governo presso le Chiese patriarcali e arcivescovili maggiori comprende tre campi: legislativo, esecutivo e giudiziario. La prima forma di governo, cioè la potestà legislativa, si svolge tramite i Sinodi dei vescovi delle Chiese patriarcali⁸ e arcivescovi maggiori⁹. Quando si parla di questi *Caetus* dei Vescovi essi sono costituiti dal patriarca o dall'arcivescovo maggiore e dai propri Sinodi dei Vescovi. I membri sinodali sono tutti i Vescovi ordinati, *ovunque costituiti*, che fanno parte di queste Chiese (can. 102 § 1 CCEO). Soffermandosi per un po' sulla questione dei membri di questi Sinodi subito si può notare la prima particolarità che presenta il diritto canonico orientale, cioè l'espressione

7. A. TANASIYCHUK, *Forme, possibilità e sfide della sinodalità nelle Chiese Orientali Cattoliche*, in stampa (Kanonika 22, Roma).

8. Nella Chiesa cattolica sono 6 i patriarcati delle Chiese orientali cattoliche: CHIESA COPTA (*Patriarca di Alessandria dei Copti + Sinodo della Chiesa Copta Cattolica*); CHIESA MELKITA (*Patriarca di Antiochia dei Greco-Melkiti + Sinodo della Chiesa Greco-Melkita Cattolica*); CHIESA SIRA (*Patriarca di Antiochia dei Siri + Sinodo della Chiesa Sira Cattolica*); CHIESA MARONITA (*Patriarca di Antiochia dei Maroniti + Sinodo della Chiesa Maronita*); CHIESA CALDEA (*Patriarca di Babilonia dei Caldei + Sinodo della Chiesa Caldea*); CHIESA ARMENA (*Patriarca di Cilicia degli Armeni + Sinodo della Chiesa Armena Cattolica*) – cfr. Annuario Pontificio 2008, p. 1123.

9. Qui si deve tener presente per il futuro, il can. 152 CCEO che dice che: “quanto è detto nel diritto comune delle Chiese patriarcali o dei Patriarchi, s'intende che vale anche per le Chiese arcivescovili maggiori e per gli Arcivescovi maggiori...”. Quindi non devono essere studiate a parte le Chiese Arcivescovili Maggiori perché le norme del diritto comune sulle Chiese patriarcali vengono applicate anche a tali Chiese. Esse sono: Chiesa Greco-Cattolica Ucraina (*Arcivescovo Maggiore + Sinodo dei Vescovi della Chiesa Greco-Cattolica Ucraina*); Chiesa Siro-Malabarese (*Arcivescovo Maggiore + Sinodo dei Vescovi della Chiesa Siro-Malabarese*); Chiesa Siro-Malankarese (*Arcivescovo Maggiore + Sinodo dei Vescovi della Chiesa Siro-Malankarese*); Chiesa Romena (*Arcivescovo Maggiore + Sinodo della Chiesa Romena*) – cfr. Annuario Pontificio 2008, p. 1123.

ovunque costituiti. Questo termine indica il fatto che i Vescovi a cui è stato conferito l'ufficio di Eparca, di Protosincello o Sincello nelle circoscrizioni ecclesiastiche (*eparchie e esarcati*) istituite sia dentro il territorio della Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore che fuori, hanno il grave obbligo di partecipare al Sinodo (can. 104 § 1 CCEO).

Oltre a questo, la legislazione orientale parla di *Vescovi ordinati*, escludendo coloro che sono stati soltanto *eletti* (can. 181 § 1 CCEO) o *nominati* (can. 181 § 2 CCEO) nella prospettiva dell'ordinazione episcopale. All'espressione - *Vescovi ordinati* - è legato un altro argomento, relativo all'ufficio che essi svolgono come Vescovo eparchiale o come Vescovo coadiutore o ausiliare. Di per sé, questi ultimi due, secondo il Codice orientale, devono partecipare alla potestà di governo esercitando l'ufficio del Protosincello o del Sincello (can. 215 §§ 1-2 CCEO).

Parlando dei membri sinodali merita di essere sottolineato un fatto importante, ossia che il Supremo Legislatore ha deciso di continuare l'antica tradizione secondo la quale solo i Vescovi possono partecipare al Sinodo. Così come nel passato, ma anche in tempi attuali, spetta per primi ai Vescovi, nelle loro eparchie, di vigilare sulla retta dottrina (can. 196 CCEO) e sulla disciplina canonica (201 CCEO). I canoni del primo millennio¹⁰ mostrano questa responsabilità da parte dei Vescovi ed insistono che sia "(...) solo il sinodo dei Vescovi a dare le grandi linee di ogni attività delle Chiese, perché rimanga inalterata sia la fede che i buoni costumi. Nell'assemblea sinodale i Vescovi sono dottori della fede, legislatori e giudici, e risolvono le divergenze ecclesiastiche"¹¹. Perciò, nella legislazione attuale, quando viene usato il termine Vescovo ordinato, è necessario non confonderlo con quelli

10. Cfr. Antiochia, can. 12; Costantinopolitano I, can. 6; Cartagine, cann. 18, 76, 85-86, 95; Ancyra, can. 18 Basilius M., can. 47, in PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS INTERPRETANDIS, *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, fontium annotatione auctus, Pontificium Consilium De Legum Textibus Interpretandis*, Città del Vaticano 1995, 40.

11. D. SALACHAS, *Il Diritto Canonico delle Chiese orientali nel primo millennio. Confronti con il diritto attuale delle Chiese orientali cattoliche: CCEO*; Bologna 1997, 59.

di *Gerarca* o di *Gerarca del luogo*, perché questi ultimi non sempre sono Vescovi ordinati.

Questa particolare differenza si presenta già nello stesso canone 102 § 3 che permette la presenza di Gerarchi non Vescovi al Sinodo dei Vescovi però in qualità di invitati. Un esempio classico di Gerarca che non è anche Vescovo è rappresentato dal Superiore maggiore dell'istituto di vita consacrata (can. 984 § 3 CCEO). Invece un esempio di Gerarca del luogo non Vescovo si ha nel caso in cui, la sede eparchiale diventi vacante e l'ufficio di Vescovo eparchiale passi all'Amministratore eparchiale che può essere anche un sacerdote (can. 227 § 2 CCEO)¹². Oltre a questo, anche l'ufficio del Protosincello e del Sincello è equiparato al Gerarca del luogo e può essere perciò esercitato anche da un presbitero (can. 246; can. 247 § 2 CCEO).

4.2. Voce attiva e passiva

Un altro argomento legato alla potestà legislativa esercitata dal Sinodo patriarcale riguarda la questione della voce deliberativa dei propri membri sinodali. Abbiamo visto che ai lavori del Sinodo possono partecipare soltanto (1) i Vescovi ordinati (2) ovunque costituiti, Per avere voce attiva però, il Supremo Legislatore richiede non solo la qualifica di Vescovo ordinato, ma occorre anche (3) svolgere l'ufficio dentro il territorio della Chiesa patriarcale. Tutti gli altri Vescovi, sia eparchiali che titolari, (4) costituiti però fuori del territorio della Chiesa patriarcale, godono anche di diritto di voce attiva in Sinodo, ma in alcuni casi previsti dal diritto particolare tale voce attiva può essere anche limitata. Si tratta di limiti imposti (A) per ragioni pastorali o economiche che riguardano la vita di questa Chiesa dentro il territorio. Invece (B) non è possibile privare di voce attiva questi Vescovi costituiti fuori del territorio della Chiesa patriarcale quando si tratta

12. Secondo la legislazione canonica orientale l'ufficio dell'Amministratore eparchiale può essere svolto sia dalla persona che è stata *nominata* da parte del patriarca (si tratta dell'eparchia o esarcato costituito dentro del territorio patriarcale – can. 220, 3° CCEO) o *eletta* dal collegio dei consultori (quando si tratta una circoscrizione ecclesiastica costituita fuori del territorio patriarcale – can. 221, 3° CCEO).

dell'elezione del Patriarca o dei candidati all'episcopato che devono svolgere gli uffici nelle circoscrizioni ecclesiastiche erette fuori del territorio della Chiesa patriarcale (can. 102 § 2 CCEO).

4.3. *Materia per legiferare*

Il *Sinodo* svolge un ruolo importante non soltanto nel coordinamento della vita pastorale nei confronti dei propri fedeli sparsi in tutto mondo, ma anche come organo legislativo e giudiziario. In alcuni casi, quando deve esprimere il proprio consenso o parere per un'intera Chiesa patriarcale, partecipa anche alla potestà esecutiva esercitata dal patriarca. Esempi di partecipazione del Sinodo alla potestà esecutiva esercitata dal Patriarca possono essere i seguenti: le erezioni o le modifiche delle circoscrizioni ecclesiastiche (can. 85 § 1 CCEO); le nomine episcopali o il trasferimento dei Vescovi (can. 85 § 2 CCEO); la rimozione dell'economista patriarcale (can. 122 § 2 CCEO). Invece, per quanto riguarda le competenze legislative del Sinodo, esse possono essere classificate in tre categorie: leggi disciplinari, leggi liturgiche e vari altre decisioni.

Le leggi disciplinari (1) ottengono in modo ordinario forza di legge esclusivamente dentro il territorio della Chiesa patriarcale/arcivescovile maggiore (can. 150 § 2 CCEO)¹³. Il Codice prevede altre due possibilità per dare alla legislazione del Sinodo forza di legge: quando essa viene approvata dalla Sede Apostolica (nel nostro caso dalla Congregazione per le Chiese Orientali)¹⁴ o quando i Vescovi eparchiali, che appartengono alla stessa Chiesa *sui iuris*, esercitano la propria giurisdizione fuori del territorio promulgando tale legislazione sinodale per le proprie eparchie o esarcati (can. 150 § 3 CCEO).

13. Questa questione è legata con la potestà esecutiva che presso queste Chiese *sui iuris* viene esercitata dal patriarca/arcivescovo maggiore – can. 112 § 1 CCEO).

14. Cfr. GIOVANNI PAOLO II, Cost. Ap. *Pastor Bonus* (28.06.1988), 58 § 1, in *EV* 11, Bologna 2000, 551.

Nella maggioranza dei casi la potestà legislativa del Sinodo si esprime quando il diritto comune (CCEO) rinvia una materia al diritto particolare. Come esempio si consideri il caso riguardante la persona competente alla quale passa la potestà del Vescovo eparchiale quando la sede è vacante e non è ancora stato nominato l'Amministratore eparchiale (can. 220, 2 CCEO). All'ipotesi della sede vacante è legata anche la questione della cessazione dell'ufficio del Protosincello e del Sincello che durante la sede piena era conferito al Vescovo ausiliare (can. 224 § 3 CCEO). Diverse sono invece le questioni che riguardano il permesso di celebrare l'ordinazione sacra in un'altra eparchia senza chiedere prima la licenza del Vescovo eparchiale (questo può capitare in una cappella o chiesa appartenente ad un istituto di vita consacrata) (can. 749 CCEO), o la limitazione della potestà del Vescovo eparchiale quando al candidato al diaconato si richiede un'età più elevata rispetto a quella prevista dal diritto comune (can. 759 § 1 CCEO) o lo studio della filosofia e della teologia prima del diaconato (can. 760 § 1 CCEO).

Il modo di attribuire forza di legge alle norme che hanno (2) *carattere liturgico* si distingue da quello precedente. In questo caso il Supremo Legislatore lascia spazio al diritto particolare di ciascuna Chiesa *sui iuris* di decidere personalmente le questioni liturgiche (can. 3 CCEO), considerando-le uno tra gli elementi principali dell'identità rituale di ciascuna Chiesa *sui iuris* (can. 40 CCEO). Le norme in questione dopo la loro promulgazione da parte del Patriarca o Arcivescovo Maggiore ottengono forza di legge in qualsiasi eparchia o esarcato costituito sia dentro che fuori il territorio della Chiesa patriarcale (can. 150 § 2 CCEO).

Oltre alle leggi disciplinari o liturgiche spetta al Sinodo pronunciarsi anche nelle (3) *altre decisioni*. Qui ne possono essere ricordate alcune:

- il trasferimento della sede principale del patriarca (can. 57 § 3 CCEO);
- l'elezione del patriarca (can. 63 CCEO);
- l'elezione dei candidati all'episcopato (can. 182 CCEO);

Accanto al compito di legiferare riservato al Sinodo, la legislazione orientale prevede che possano esserci casi in cui questo organo legislativo compie anche atti amministrativi (can. 110 § 4 CCEO). Qui basti ricordare che il Sinodo ha il diritto di chiedere all'economista patriarcale il rendiconto dell'amministrazione dei beni appartenenti alla Chiesa patriarcale e tutto ciò che è legato alle questioni economiche del patriarcato (can. 122 § 4 CCEO). Spetta al Sinodo anche accettare la rinuncia del patriarca (can. 126 § 2 CCEO) o trattare la rimozione degli addetti del tribunale ordinario della Chiesa patriarcale, cioè del presidente, dei giudici, del promotore di giustizia, dei difensori del vincolo (can. 1063 § 2 CCEO).

4.4. Competenze nel passato

Se si paragona la legislazione attuale con la legislazione precedente che trattava le questioni di competenza legislativa del *Sinodo*¹⁵ è possibile notare che il can. 110 § 1 CCEO è molto più preciso nella propria formulazione del can. 243 § 1 CS

Can. 243 § 1 CS:

Leges, universalibus Ecclesiae legibus iisque etiam quas Sedes Apostolica pro patriarchatu constituit non contrarias, sive integrum patriarchatum ipsae respiciant sive aliquam ipsius partem, seu personarum coetum, Patriarcha, tantum in Synodo patriarchali de quo in can. 340, § 1, ferre valet.

CCEO, can. 110 § 1:

Compete esclusivamente al Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale emanare leggi per l'intera Chiesa patriarcale, che hanno vigore a norma del can. 150, §§2 e 3.

15. PIUS XII, m. p. *Cleri sanctitati*, de Ritibus Orientalibus, de personis pro Ecclesiis orientalibus, 2.VI.1957, can. 243 § 1, in *AAS* 49 (1957) 433–603.

Seguendo la vecchia legislazione si poteva avere l'impressione che nelle Chiese patriarcali ci fosse un soggetto, il patriarca, che aveva il diritto di emanare leggi per la propria Chiesa. Il CCEO toglie qualsiasi dubbio in materia e prescrive chiaramente che tale competenza appartiene esclusivamente al *Sinodo*¹⁶. Proprio dal contesto del sopracitato canone si può vedere che questo *Sinodo* svolge un ruolo importante per l'intera Chiesa patriarcale: emanare le leggi.

Un'altra questione, che merita di essere oggetto di trattazione, è il fatto che queste leggi, prima della loro promulgazione, non devono essere controllate dalla Sede Apostolica¹⁷.

5. Potestà esecutiva

La potestà di governo nella Chiesa, come già detto, si distingue in potestà legislativa, esecutiva e giudiziaria (can. 985 § 1 CCEO). Ora analizzeremo la potestà esecutiva nelle Chiese patriarcali e arcivescovili maggiori che può essere superiore ed inferiore¹⁸.

La potestà esecutiva di governo *superiore* nelle singole Chiese orientali cattoliche spetta al Patriarca, all'Arcivescovo Maggiore, al Metropolita di una Chiesa metropolitana *sui iuris* e al Gerarca che presiede una Chiesa *sui iuris* che non appartiene a nessuna struttura ecclesiastica orientale sopra nominata.

Si deve notare che il diritto comune (CCEO) prevede vari casi in cui questi soggetti devono esercitare tale potestà di governo tramite un atto amministrativo generale (can. 82 § 1, 1 CCEO). La decisione invece, spes-

16. Cfr. I. ŽUŽEK, «Un Codice per una "Varietas Ecclesiarum"», in *Studi sul Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, a cura di S. Gherro, Padova 1994, 16-17.

17. Cfr. *Nuntia*, 22, (1986), pp. 82-83; cfr. C. VASIL, *Patriarčálne cirkvi v Kódexe kánonov východných cirkví*, Trnava, 1999, 83.

18. La definisco superiore perché esiste anche l'inferiore, ovvero la potestà esecutiva che svolge il Vescovo eparchiale.

so, per avere validità, ha bisogno del consenso del relativo organo legislativo della propria Chiesa *sui iuris* (can. 85 § 1 e § 2 CCEO).

La norma canonica, che nel nostro caso è costituita da leggi e decisioni sia del Sinodo dei Vescovi della Chiesa Patriarcale, ottiene la propria efficacia nel momento della promulgazione (can. 1488 CCEO). Il Supremo Legislatore prescrive che queste leggi, emanate del legislatore minore, debbano essere promulgate secondo il *modo* previsto dallo stesso legislatore (can. 1489 § 2 CCEO)¹⁹ osservando le prescrizioni date dal Supremo Legislatore.

Il decreto Conciliare *Orientalium Ecclesiarum*, nr. 7, che per la propria formulazione considera i Concili ecumenici del primo millennio²⁰, viene considerato come la fonte più recente per descrivere la potestà esecutiva di governo del patriarca nei confronti della propria Chiesa²¹:

Da tempi antichissimi vige nella Chiesa l'istituzione patriarcale, già riconosciuta dai primi Concili ecumenici. Col nome di patriarca orientale si intende un vescovo, cui compete la giurisdizione su tutti i vescovi, compresi i metropolitani, il clero e i fedeli del proprio territorio o rito, a norma del diritto e salvo restando il primato del romano Pontefice. Dovunque si costituisca un gerarca di qualche rito fuori dei confini del territorio patriarcale, a norma del diritto rimane aggregato alla gerarchia del patriarcato dello stesso rito.

Nelle Chiese *sui iuris* con statuto patriarcale o di arcivescovato maggiore la potestà esecutiva si concretizza nella persona del patriarca o arcivescovo maggiore. Occorre sottolineare che questa potestà è territoriale e, soltanto in alcuni casi previsti dal diritto comune, anche personale. *Territoriale* in

19. Per esempio nel Bollettino ufficiale della Chiesa Patriarcale o Arcivescovile Maggiore.

20. Invece le fonti più antiche che parlano dei diritti e doveri dei patriarchi orientali possiamo trovarle nel Concilio di Nicea I, can. 6; Concilio di Costantinopoli I, can. 2 e 3; Concilio di Calcedonia, can. 28; can. 9; Concilio di Costantinopoli IV, can. 17; can. 21.

21. Cfr. I. ŽUŽEK, «Un Codice per una “Varietas Ecclesiarum”», 24.

quanto è determinata dal territorio in cui il patriarca o l'arcivescovo maggiore svolge la giurisdizione (can. 78 § 2; can. 152 CCEO). La clausola prevista nel can. 78 § 2, cioè "(...) *a meno che non consti diversamente dalla natura della cosa*", indica che la giurisdizione del patriarca o dell'arcivescovo maggiore può essere anche *personale* ma sempre e solo in casi determinati. Questa clausola si riferisce a tutti gli atti amministrativi generali che il patriarca o arcivescovo maggiore possono compiere a norma del can. 82 § 1, 2-3 CCEO e che riguardano i propri fedeli sia entro che fuori del territorio in cui esercitano il governo.

Anche in vari altri *Titoli* del CCEO ci sono canoni che si riferiscono all'esercizio della potestà esecutiva personale da parte di questi Gerarchi: Per es. essi hanno la facoltà di:

- stipulare delle convenzioni con l'autorità civile (can. 98 CCEO);
- ordinare ed intronizzare i metropoliti e i vescovi costituiti dal Romano Pontefice (can. 86 § 2 CCEO);
- vigilare sui propri fedeli che si trovano fuori del territorio patriarcale (can. 148 § 1 CCEO);
- essere consultati nel caso in cui venga organizzata la cura pastorale per i propri fedeli che si trovano fuori del territorio, da parte dalla Gerarchia ecclesiastica di un'altra Chiesa *sui iuris* (can. 193 § 3 CCEO);
- benedire i matrimoni dei propri fedeli in tutto il mondo (can. 829 § 3 CCEO);
- convocare il Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale a cui devono partecipare tutti i vescovi ordinati che appartengono a questa Chiesa *sui iuris* (can 102 § 2; can. 103 CCEO);
- promulgare le leggi e le decisioni del Sinodo dei Vescovi della Chiesa Patriarcale (cfr. can. 112 § 1 CCEO);
- chiedere che i Vescovi che si trovano fuori del territorio della Chiesa patriarcale partecipino all'assemblea patriarcale (can. 143 § 1,1; § 2 CCEO);
- chiedere a tutti Vescovi della propria Chiesa che gli trasmettano una copia della relazione quinquennale (can. 204 § 2; can. 318 § 2 CCEO);

- ricevere le promessa di obbedienza da parte del candidato all'episcopato nelle cose in cui è soggetto al Patriarca a norma del diritto (can. 187 § 2 CCEO);
- raccomandare ai Vescovi costituiti fuori del territorio della Chiesa patriarcale di promulgare le decisioni e le leggi disciplinari sinodali come leggi per la propria eparchia o esarcato (can. 150 § 3 CCEO);
- suggerire al vescovo che svolge la potestà fuori dal territorio della Chiesa patriarcale e non appartiene a nessuna provincia ecclesiastica, la scelta di un metropolita da cui dipendere (can. 139 CCEO);
- invitare i vescovi che appartengono ad una Chiesa patriarcale, ma che esercitano la potestà di governo fuori dal territorio della Chiesa patriarcale, a visitare insieme a loro la città di Roma (can. 208 § 2 CCEO)²².
- approvare i testi liturgici (can. 657 CCEO);
- dare la dispensa al candidato dall'età canonica richiesta per il diaconato (can. 759 CCEO);
- dare la dispensa dagli impedimenti a ricevere gli ordini sacri (can. 767 § 2 CCEO).

5.1. Modo di promulgazione; persona che promulga

A proposito della promulgazione delle leggi e delle decisioni del *Sinodo* promulgate dal patriarca/arcivescovo maggiore si specifica che queste leggi possono avere due caratteri: possono essere *disciplinari* e *liturgiche*. L'estensione del vigore di queste leggi è condizionata sia dal *territorio canonico* della Chiesa patriarcale, sia dal *modo* della loro promulgazione.

Modo di promulgazione. Occorre sottolineare che il modo di promulgazione delle leggi disciplinari e delle decisioni prese durante il *Sinodo*, include due questioni importanti che influiscono sul valore giuridico delle stesse leggi disciplinari e delle decisioni del Sinodo. Una è legata alla *persona* che li promulga e l'altra al *territorio* dove esse hanno il proprio valore giuridico.

22. Cfr. *Nuntia*, 29 (1989), 29-30.

Persona che promulga. Dall'approfondito studio dei canoni che riguardano gli obblighi del patriarca nei confronti del proprio Sinodo e dei propri fedeli, si può constatare che il diritto comune prevede tre modi di promulgare le leggi disciplinari e le decisioni prese durante il *Sinodo*.

Il primo modo prevede che la persona competente in via ordinaria sia il patriarca/arcivescovo maggiore che presiede una Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore. Proprio a lui, in via ordinaria, spetta di promulgare le leggi disciplinari e le decisioni del Sinodo.

CCEO, can. 112 § 1: *La promulgazione delle leggi e la pubblicazione delle decisioni del Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale compete al Patriarca.*

La potestà concessa al patriarca o all'arcivescovo maggiore trova però alcuni limiti nel campo della giurisdizione. Essa è condizionata dal territorio canonico sul quale egli svolge il proprio governo. Dunque, secondo il can. 78 § 2 CCEO, le leggi promulgate dal patriarca o dall'arcivescovo maggiore hanno il proprio valore giuridico soltanto entro i confini della Chiesa alla quale presiede e per la precisione:

CCEO, can. 150 § 2. *Le leggi emanate dal Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale e promulgate dal Patriarca, (...)se sono leggi disciplinari, o se si tratta di tutte le altre decisioni del Sinodo, hanno valore giuridico entro i confini del territorio della Chiesa patriarcale.*

Il secondo modo di promulgazione delle leggi disciplinari e delle decisioni del *Sinodo* prevede una competenza in merito del singolo Vescovo eparchiale di una Chiesa patriarcale che svolge la propria missione fuori dal territorio canonico della Chiesa patriarcale:

CCEO, can. 150 § 3: *Vogliono i Vescovi eparchiali costituiti fuori dei confini del territorio della Chiesa patriarcale attribuire valore giuridico nelle proprie eparchie alle leggi disciplinari e a tutte le altre decisioni sinodali che non eccedono la loro competenza...*

Proprio questo Vescovo, a norma del canone sopra presentato e del can. 191 CCEO, ha diritto di promulgare le leggi disciplinari e le decisioni del *Sinodo*.

Invece nel caso in cui le leggi disciplinari o le decisioni siano state approvate dalla Sede Apostolica²³, esse ottengono valore giuridico ovunque:

CCEO, can. 150 § 3: (...) *se però queste leggi o decisioni sono state approvate dalla Sede Apostolica, hanno valore giuridico dappertutto.*

5.2. Territorio in cui hanno vigore

La promulgazione è collegata oltre che alla persona che promulga, anche al territorio in cui tale persona ha la giurisdizione canonica. Ovvero, se è il *patriarca* che promulga, la legge disciplinare ottiene la propria efficacia dentro il territorio dove lui svolge il proprio governo. Se è il *Vescovo eparchiale*, costituito fuori dal territorio patriarcale, che la promulga, essa ottiene efficacia nel territorio della sua giurisdizione. Invece nel caso in cui la legge è stata approvata da parte della Sede Apostolica essa ottiene forza obbligatoria sia nel territorio canonico del patriarca o dell'arcivescovo maggiore che nei territori dei Vescovi eparchiali costituiti fuori del territorio canonico del Capo della loro Chiesa.

Alla questione del *territorio* è legata un'altra categoria di legge, quella liturgica. La promulgazione di questo tipo di leggi è riservata oltre alla Sede Apostolica anche al patriarca ed esse hanno valore sia dentro sia fuori la Chiesa patriarcale:

23. Cfr. *Pastor Bonus* 58 § 1.

CCEO, can. 150 § 2: *Le leggi emanate dal Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale e promulgate dal Patriarca, se sono leggi liturgiche hanno vigore dappertutto...*

Per alcuni atti propri di governo del patriarca che siano validi, il diritto comune richiede (can. 934 § 1 CCEO) il consenso dal Sinodo dei Vescovi della Chiesa patriarcale (can. 85 §1; § 2) o il consenso del Sinodo permanente (can. 85 § 3 CCEO).

Il *Sinodo permanente* è un organo previsto dal Supremo Legislatore per aiutare il patriarca ad esercitare la potestà di giurisdizione per l'intera Chiesa. Questo organo è composto da quattro vescovi insieme con il patriarca (can. 115 CCEO). Questa potestà viene descritta dal diritto comune, dal diritto particolare, dal Sinodo dei Vescovi e dal Sinodo permanente.

6. Potestà giudiziaria

Nelle Chiese orientali cattoliche di statuto patriarcale o arcivescovile maggiore esistono vari tipi dei tribunali. Dalla loro classificazione canonica dipendono anche le competenze che possono svolgere nel foro giudiziario. Le Chiese patriarcali e arcivescovili maggiori conoscono i seguenti tipi di tribunali: *il tribunale superiore* (can. 1062 § 1 CCEO), *il tribunale ordinario della Chiesa patriarcale* (can. 1063 § 1 CCEO), *il tribunale metropolitano* (can. 133 § 1, 3 e can. 1064 § 1 CCEO) e *tribunale eparchiale*.

Il primo tribunale o meglio tribunale supremo di una Chiesa patriarcale o arcivescovile maggiore è il *Sinodo dei Vescovi*, e non la figura del patriarca, che svolge il potere giudiziario per l'intera Chiesa *sui iuris* (can. 110 § 2 CCEO).

6.1. Il tribunale superiore

Il tribunale superiore è un tribunale che ha la propria giurisdizione solo dentro il territorio della Chiesa patriarcale. Viene costituito da tre Vescovi scelti dai membri del Sinodo e uno di questi è chiamato Moderatore gene-

rale dell'amministrazione della giustizia (can. 1062 § 2 CCEO). Essendo questo tribunale un tribunale superiore, esso svolge anche varie funzioni in materia giudiziaria per l'intera Chiesa *sui iuris*.

Il primo compito di questo tribunale è di giudicare le questioni contenziose che possono sorgere sia tra le persone fisiche, cioè i singoli Vescovi (*eparchiali, titolari*), sia tra le persone giuridiche, ossia eparchie o esarcati. L'appello di questo tribunale si svolge presso il Sinodo dei Vescovi della Chiesa che ha eretto lo stesso tribunale, conservando sempre la possibilità di deferire la causa al Romano Pontefice (can. 1062 § 3, § 4; can. 1059 CCEO).

Dalla redazione del suddetto canone si desume che la giurisdizione di questo tribunale si estende soltanto ai Vescovi che svolgono o hanno svolto un incarico dentro il territorio di questa Chiesa. Dunque, tutti gli altri Vescovi della stessa Chiesa che sono costituiti fuori dal territorio della Chiesa patriarcale (can. 150 § 1 CCEO), nelle cause contenziose, vengono giudicati dal tribunale indicato dal Romano Pontefice (can. 1060 § 2 CCEO). Invece, quando si trattano cause penali nei confronti dei Vescovi cattolici orientali indipendentemente dal territorio dove svolgono la giurisdizione esse vengono giudicate direttamente dal Romano Pontefice. Al Papa, e non al Sinodo dei Vescovi della Chiesa Patriarcale, compete il giudizio sui Patriarchi e, secondo il can. 152 CCEO, anche sugli Arcivescovi Maggiori (cfr. can. 1060 § 1, 1° CCEO).

Il secondo compito di questo tribunale, che è specificamente un dovere del Moderatore generale, è svolgere il controllo su tutti i tribunali ecclesiastici eparchiali o degli esarcati costituiti dentro il territorio della stessa Chiesa (can. 1062 § 5 CCEO).

Il terzo compito è il diritto di decidere della ricasazione contro qualche giudice del tribunale ordinario della Chiesa patriarcale (can. 1062 § 5 CCEO).

6.2. Il tribunale ordinario della Chiesa patriarcale

Il *tribunale ordinario della Chiesa patriarcale* è un tribunale distinto dal tribunale dell'eparchia del Patriarca (ricordiamo che la sua competenza è sempre limitata al territorio patriarcale) e svolge varie funzioni in campo giudiziario, come previsto dal can. 1063 CCEO:

- giudica la cause contenziose e penali nel secondo e negli ulteriori gradi del giudizio;
- svolge i compiti del tribunale metropolitano nei luoghi della Chiesa patriarcale dove le provincie non sono erette;
- giudica gli Esarchi e i delegati del Patriarca che non sono i Vescovi;
- giudica le persone fisiche e giuridiche immediatamente soggette al Patriarca;
- giudica gli istituti di vita consacrata di diritto pontificio;
- giudica il Superiore di un istituto di vita consacrata di diritto pontificio, che non ha nell'istituto stesso un Superiore provvisto di potestà giudiziale;
- altre competenze riservate per disposizione del diritto particolare a questo tribunale.

6.3. I tribunali metropolitani

Nella Chiesa Greco-Cattolica Ucraina oltre dei tribunali sopra presentati nei tempi recenti sono stati eretti tre nuovi tribunali metropolitani. Questa novità nella vita giudiziaria di questa Chiesa orientale cattolica è dovuta all'ultima riforma delle strutture ecclesiastiche avvenuta nel 2011. Dall'unica metropolia Kiev-Halych sono state smembrate le varie circoscrizioni ecclesiastiche che sono state riorganizzate nelle nuove provincie ecclesiastiche.

Perciò oltre al tribunale metropolitano di Kiev-Halych esiste il tribunale metropolitano di Lviv, il tribunale metropolitano di Ivano-Frankivsk e il tribunale metropolitano Ternopil-Zboriv. Le loro attività giudiziarie vengono svolte sulla base del can. 1064 § 1 CCEO, ossia dal tribunale metro-

politano, che non è distinto dal tribunale dell'eparchia del Metropolita, che è anche tribunale di appello delle sentenze dei tribunali eparchiali di stessa Chiesa *sui iuris*.

Inoltre alcuni tribunali metropolitani sulla base delle decisioni della Segnatura Apostolica sono anche tribunali di prima istanza per i fedeli ucraini greco-cattolici, situati in territorio di Kazachistan e di Asia centrale (il tribunale Ternopil-Zboriv. Vedi il Decreto di Segnatura Apostolica del 18 aprile 2008, nr. 3445/3/A/08 SAT, nr. 4740/11/08 SAT). Invece alcuni di essi (tribunale di Ivano-Frankivsk) sono tribunali di appello per le cause matrimoniali dei fedeli situati nei territori ucraino ma appartengono ad altra Chiesa *sui iuris* (eparchia di Mukacevo).

6.4. I tribunali eparchiali

Invece per ciò che riguarda la situazione dei tribunali eparchiali di prima istanza della Chiesa Greco-Cattolica Ucraina si deve dire che in Ucraina, cioè nel territorio canonico, oltre a quattro archieparchie esistono altre dieci circoscrizioni ecclesiastiche: cinque eparchie e cinque esarcati arcivescovili di cui sette di essi hanno i propri tribunali ecclesiastici.

Qui merita sottolineare un fatto che ogni volta che veniva eretta qualche eparchia o esarcato i relativi Vescovi eparchiali in breve tempo costituivano anche propri tribunali. Perciò si può dire che nel territorio canonico di questa Chiesa *sui iuris*, cioè in Ucraina, ancora prima della riforma giudiziaria introdotta da Papa Francesco, esercitavano e continuano funzionare i tribunali ecclesiastici di primo grado di giudizio.

7. Le questioni giudiziarie delle circoscrizioni ecclesiastiche fuori territorio

Al termine di questo studio vorrei brevemente aggiungere qualche accenno alla situazione giudiziaria presso le circoscrizioni ecclesiastiche della

Chiesa Greco-Cattolica Ucraina presenti nel continente europeo costituite fuori del territorio canonico dell'Arcivescovo Maggiore.

In Polonia dove esiste la metropoli composta dall'archieparchia di Przemyśl-Warszawa ed eparchia Wrocław-Gdańsk le cause dei fedeli appartenenti a queste strutture gerarchiche vengono trattate da due tribunali latini (di Olsztyn – tribunale di primo grado secondo il Decreto di Segnatura Apostolica dal 2 ottobre 2002, Prot. Nr. 4625/1/2002 SAT, di Gdańsk – trybunale di appello).

In Germania e Scandinavia per i fedeli appartenenti ad Esarcato Apostolico le cause matrimoniali nella prima istanza vengono giudicate dal tribunale interdiocesano di Erfurt, invece l'appello si svolge presso il tribunale di Monaco di Baviera e Freising (Decreto di Segnatura Apostolica dal 29 ottobre 2009, nr. 4163/09 SAT).

In Francia nella data di 30 settembre 2015 il Vescovo eparchiale ha eretto il tribunale eparchiale per i fedeli greco-cattolici ucraini che fanno parte dell'eparchia di San Vladimiro Grande a Parigi.

Anche in Inghilterra, dove recentemente l'Esarcato Apostolico per i fedeli greco-cattolici ucraini è stato elevato ad eparchia, il suo Vescovo eparchiale con data ha costituito il proprio tribunale.

8. Conclusione

Con questo studio si è voluto dare ai partecipanti di questo Simposio internazionale un quadro molto generale sia su come è organizzata gerarchicamente la Chiesa Greco-Cattolica Ucraina sia su come in essa si svolge la potestà di governo. Per quanto riguarda la potestà giudiziaria, si è potuto notare, alla fine di questo contributo, che essa si esprime in vari tribunali ecclesiastici che sono stati organizzati e muniti di proprie competenze secondo le prescrizioni del Codice orientale.

Ogni anno, quando viene convocato il Sinodo dei Vescovi della Chiesa Greco-Cattolica Ucraina, il Moderatore generale dell'amministrazione

della giustizia di questa Chiesa a norma del can. 1062 § 5 CCEO presenta il rendiconto che riguarda l'organizzazione dei tribunali di primo grado e dei tribunali di appello, di quante persone prestano il loro lavoro presso queste strutture, il numero delle cause matrimoniali che sono state accettate nell'ultimo anno, quante di esse sono state concluse e con il quale verdetto, e anche quante cause ancora non hanno terminato l'iter processuale.

Inoltre la così ampia classificazione dei tribunali ecclesiastici nella Chiesa arcivescovile maggiore di Kiev-Halych, cominciando dal supremo tribunale che è il Sinodo dei Vescovi e il tribunale ordinario della Chiesa arcivescovile maggiore, poi i tribunali metropolitani e alla fine i tribunali eparchiali, richiede anche un numero notevole di addetti in tali strutture giudiziarie che devono essere anche adeguatamente preparati per poter svolgere tale compito nella Chiesa.

MOC RIADENIA V KATOLÍCKYCH VÝCHODNÝCH CIRKVÁCH

Andriy TANASIYCHUK

*zástupca riaditeľa kánonicko-právneho oddelenia Kúrie vyššieho arcibiskupstva
Ukrajinskej Gréckokatolíckej cirkvi*

Úvod

Kánonické právo východných katolíckych cirkví keď pojednáva o synodálnom usporiadaní Patriarchálnych cirkví alebo cirkvi Vyšších arcibiskupstiev, predpokladá tri formy Synod biskupov: Synoda biskupov celej cirkvi *sui iuris*, Stabilnú synodu a Synodu metropolitnú jednotlivých cirkevných provincií.

V tejto štúdii sa usilujeme vysvetliť koncept synodality v kánonistickej doktríne, moc riadenia v týchto cirkvách *sui iuris*, ktoré majú legislatívnu, výkonnú a súdnu moc a ktorú vykonávajú prostredníctvom rôznych subjektov. Naviac je nevyhnutné mať na zreteli, že tieto moci udelené najvyšším zákonodárcom v cirkvách *sui iuris*, môžu byť obmedzené na báze kánonického teritória, kde spomínané cirkvi *sui iuris* vykonávajú svoju jurisdikciu alebo na báze ich právneho statusu.

Patriarchálne cirkvi a cirkvi vyšších arcibiskupstiev

Aby sme lepšie pochopili koncept synodality východných katolíckych cirkví, musíme sa pozrieť na katolícku náuku, ktorá sa zaoberá teologickými i právnickými aspektmi, a až vtedy odborníci na kánonické právo môžu

lepšie pochopiť kolegiálne aktivity východných biskupov, ktorú vykonávajú prostredníctvom vlastných synod.

Koncept synodality v kánonickom práve

Podľa úmyslu najvyššieho zákonodarcu sa žiada poznamenať, že v Katolíckej cirkvi synoda biskupov patriarchálnej cirkvi alebo cirkvi vyššieho arcibiskupstva sa považuje za jednu z foriem kolegiálnej moci vykonávanej všetkými biskupmi, ktorí patria do konkrétnej cirkvi *sui iuris*, nezávisle od geografického miesta vlastného ustanovenia, t.j. nezávisle či je v rámci alebo mimo kánonického teritória konkrétnej východnej cirkvi. Táto forma synodality má svoj začiatok v apoštolských časoch a je viazaná na východné kresťanstvo.

Z Božieho ustanovenia sa stalo, že rôzne cirkvi ustanovené apoštolmi a ich nástupcami na rôznych miestach, počas stáročí sa vyvinuli na rôzne zoskupenia, ktoré sú organicky spojené a ktoré pri zachovaní jednoty viery a Božieho ustanovenia jedinej univerzálnej cirkvi, majú vlastnú disciplínu, vlastný liturgickú prax a vlastné teologické a duchovné patrimonium. Niektoré z nich, najmä starobylé patriarchálne cirkvi, ktoré sú sťaby matricami viery, dali vznik ďalším cirkvám na spôsob dcérskych cirkví, s ktorými zostali spojené až do našich čias zväzkami lásky v sviatostnom živote a vo vzájomnom rešpektovaní práv a povinností. Táto rôznosť miestnych cirkví, ktoré majú tendenciu nažívať v jednote, v nich sa evidentnejšie prejavuje katolíckosť nerozdelenej cirkvi. Podobným spôsobom biskupské konferencie môžu mať mnohoraký a plodný príspevok v zmysle kolegiality, ktorá sa v nich konkrétne realizuje.

Súčasná normy východného kánonického práva, podľa úloh im zverených v živote Katolíckej cirkvi, ktorá spočíva v rešpektovaní východných tradícií týkajúcich sa maximálneho zachovávanie im vlastného rítu (kán. 40 CCEO), je to jeden z nástrojov jednoty medzi kresťanmi, ktorí patria do východných nekatolíckych cirkví. Navyiac, samotná legislatíva zachova-

la koncept synodality tak, ako ten koncept existoval v predchádzajúcej legislatíve aj vďaka Magistériu 2. vatikánskeho koncilu, v spolupráci medzi pápežskou komisiou pre revíziu CCEO a Fakulte východného kánonického práva pápežského východného inštitútu v Ríme, ktorý prispel k prehĺbeniu tohto pojmu. ... Preto jedna z hlavných úloh CCEO je harmonizovať princíp synodality medzi synodou biskupov patriarchálnej cirkvi alebo cirkvi vyššieho arcibiskupstva so svojím patriarchom alebo vyšším arcibiskupom, ktorý predsedá a spravuje ako otec a hlava svoju cirkev. A tak, ako už bolo povedané vyššie, pri východných katolíckych cirkvách patriarchálneho typu alebo typu vyššieho arcibiskupstva, synodalita sa prejavuje prostredníctvom synody biskupov, na ktorej sa musia zúčastniť podľa predpisov najvyššieho zákonodarcu všetci biskupi, ktorí boli som vysvätení pre službu tejto cirkvi (kán. 102, § 1 CCEO).

Pokračujúc v našom štúdiu o synodalite vo východných cirkvách, štátút patriarchálnej cirkvi alebo cirkvi vyššieho arcibiskupstva predpokladá aj iný typ zhromaždenia východných katolíckych biskupov. Jedná sa o stabilnú synodu, ktorá koná v čase, ktorý plynie medzi synodami všetkých biskupov tej istej cirkvi *sui iuris* (kán. 115, 120 CCEO). Je to kolégiový orgán, ktorý je zložený z patriarchu alebo vyššieho arcibiskupa a štyroch biskupov: traja z týchto biskupov sú zvolení synodou všetkých biskupov a jeden člen je menovaný patriarchom alebo vyšším arcibiskupom (kán. 115, § CCEO). Podstatou tejto synody je, že funguje ako administratívny orgán, ktorý pomáha patriarchovi alebo vyššiemu arcibiskupovi vo veciach vyššieho významu a ktoré sa týkajú celej patriarchálnej cirkvi alebo cirkvi vyššieho arcibiskupstva. Najvyšší zákonodarca predpisuje, aby patriarcha alebo vyšší arcibiskup nezanedbával vypočuť si mienku tejto synody v otázkach, ktoré sa týkajú celej cirkvi, ktorej on predsedá (kán. 82, § 2 CCEO). Môžu nastať aj otázky v živote vlastnej cirkvi, keď patriarcha alebo vyšší arcibiskup, skôr, ako dá primeranú odpoveď, musí obdržať súhlas tejto synody, ako napr. kánonicky vizitovať cirkev, ktorá nie je súčasťou vlastnej eparchie alebo nejakého mesta alebo nejakej eparchie (kán. 83, § 2 CCEO), alebo erigovanie,

zmenu alebo zrušenie exarchátu (kán. 83, § 3 CCEO) alebo na zvolanie synody biskupov vlastnej cirkvi (kán. 106, §1, b. 2 CCEO). Tretí typ synody je metropolitná synoda (kán. 133, § 1, b. 2 CCEO), ktorá sa úplne odlišuje od prvých dvoch, pretože právo zvolať ju neprináleží ani patriarchovi ani vyššiemu arcibiskupovi, ale prináleží metropolitovi, ktorý predsedá cirkevnej provincii, a to odhliadnuc od toho, či to územie prináleží do rámca alebo mimo rámec teritória patriarchálnej cirkvi alebo cirkvi vyššieho arcibiskupstva (porov. kán. 138 CCEO). Môžu nastať aj iné situácie, keď na teritóriu jedného národa, je erigovaných viac cirkevných provincií, v takýchto prípadoch každá z nich nezávisle jedna od druhej, má právo zorganizovať si synodu vlastnej metropolie. Napriek tejto určitej autonómii, ktorú má vo svojom konaní každá cirkevná provincia, spoločné právo predpisuje, že synoda biskupov takejto cirkvi *sui iuris* má povinnosť ustanovovať čas, v ktorých sa má synoda metropolie schádzať (kán. 133, § 1, b. 2 CCEO).

Legislatívna moc

Členovia synody

Moc riadenia zahŕňa tri oblasti: legislatívnu, výkonnú a súdnu. Legislatívna moc sa vykonáva prostredníctvom synody biskupov patriarchálnych cirkví alebo cirkví vyššieho arcibiskupstva. Keď sa hovorí o skupine biskupov (*caetus episcoporum*), títo sú ustanovení patriarchom alebo vyšším arcibiskupom a ich synodou. Lenmi synody sú všetci vysvätení biskupi, nech by boli kdekoľvek ustanovení, ak sú súčasťou týchto cirkví (kán. 102, § CCEO). Ak sa zastacíme pri otázke týchto členov synody, treba poukázať na prvú osobitosť, ktorá je uvedené vo východnom kánonickom práve, a to vyjadrenie *ovunque constituiti*. Tento termín poukazuje na skutočnosť, že biskup, ktorému bol zverený úrad eparchu, protosyncela, syncela v eparchii alebo exarcháte, ktoré boli ustanovené v rámci alebo mimo teritória patriarchálnej cirkvi, majú ťažkú povinnosť zúčastňovať sa synody (kán. 104, § 1 CCEO).

Okrem týchto východná legislatíva hovorí o vysvätených biskupoch, nie o tých, ktorí sú biskupmi ešte len vyvolenými (episcopus electus) alebo menovanými, hoci budú raz vysvätení. Vyjadrenie „vysvätení biskupi“ je zviazané s iným argumentom, vzhľadom na svoj úrad. Môžu byť eparchiálni biskupi, alebo biskupi koadjutori alebo auxiliari. Títo poslední dvaja podľa východného kódexu musia mať účasť na moci riadenia, keď vykonávajú úrad protosyncela alebo syncela.

Keď hovoríme o členoch synody, žiada sa podčiarknuť dôležitú skutočnosť, a to že najvyšší zákonodarca sa rozhodol pokračovať v starobylej tradícii, podľa ktorej iba biskupi sa môžu zúčastniť na synode. V minulosti, ale aj v súčasnosti prináleží biskupom ako prvým v ich eparchiách bdieť nad zdravou náukou a nad kánonickou disciplínou. Kánony prvého tisícročia poukazujú, že táto zodpovednosť patrí biskupom a naliehajú, aby iba synoda biskupov mohla dať základné línie každej aktivite cirkvi, aby nebola narušená pravú viera a dobré mravy. Na synode sú biskupi učiteľmi viery, zákonodarcami a sudcami a riešia cirkevné problémy. Avšak v súčasnej legislatíve, keď sa používa pojem vysvätený biskup, nemožno si ho pliesť s hierarchom alebo s hierarchom miesta, pretože títo dvaja nie sú vždy vysvätenými biskupmi. Táto osobitosť sa nachádza v kán. 102, § 3 CCEO, ktorý dovoľuje prítomnosť aj tých hierarchov, ktorí nie sú biskupmi, na synode, ak sú na synodu pozvaní. Klasickým príkladom je hierarcha, ktorý nie je biskupom, ale je reprezentantom vyššieho predstaveného inštitútu zasväteného života. Ale iný príklad je miestny hierarcha nie biskup, kedy v prípade je eparchiálny stolec vakantný a úrad eparchiálneho biskupa prechádza na administrátora eparchie, ktorý môže byť len kňazom. Okrem toho aj úrad protosyncela a syncela je postavený na roveň hierarchu miesta, a môže byť len kňazom.

Aktívny a pasívny hlas

Ďalší argument spojený s vykonávanou legislatívnou mocou patriarchálnou synodou, týka sa otázky rozhodujúceho hlasu vlastných členov sy-

nody. Videli sme, že na prácach synody sa môžu zúčastňovať iba vysvätení biskupi kdekolvek ustanovení. Avšak, k rozhodujúcemu hlasu najvyšší zákonodarca vyžaduje nielen kvalitu vysväteného biskupa ale

Je potrebné aj vykonávanie úradu na území patriarchálnej cirkvi. Všetci ostatní biskupi, tak eparchiálni, ako aj titulárni, ktorí sú ustanovení mimo územia patriarchálnej cirkvi, majú aj právu rozhodujúceho hlasu na synode, hoci v niektorých prípadoch predvídaných partikulárnym právom, môže byť rozhodujúci hlas aj obmedzený. Ide o obmedzenia stanovené z dôvodov pastoračných alebo ekonomických, ktoré sa týkajú života tejto cirkvi v rámci územia. Naproti tomu nie je možné pozbaviť rozhodujúceho hlasu týchto biskupov mimo územia patriarchálnej cirkvi, keď ide o voľbu patriarchu alebo kandidátov na episkopát, ktorý majú vykonávať úrad v cirkevných ohraničeniach zriadených mimo územia patriarchálnej cirkvi (kán. 102, § 1 CCEO).

Matéria pre vydanie zákonov

Synoda vykonáva dôležitú úlohu nielen v oblasti pastoračného života vzhľadom na vlastných veriacich nachádzajúcich sa po celom svete, ale aj ako zákonodarný a súdny organ. niektorých prípadoch, kedy treba vyjadriť vlastný súhlas alebo mienku pre celú patriarchálnu cirkev, má účasť na výkonnej moci vykonávanej patriarchu. Príklady účasti synody na výkonnej moci vykonávanej patriarchom môžu byť nasledovné: zriadenie alebo zmena cirkevných ohraničení, menovanie alebo prekladanie biskupov, odstránenie patriarchálneho ekonóma. Naopak, pokiaľ ide o legislatívne kompetencie synody, tie môžu byť klasifikované do troch kategórií: disciplinárne zákony, liturgické zákony a iné rozličné rozhodnutia.

Disciplinárne zákony

Nadobúdajú silu zákona výlučne v rámci územia patriarchátu/vyššieho arcibiskupstva. Kódex predvída iné dve možnosti dať legislácii synody silu zákona: ak to schváli apoštolská stolica (v našom prípade Kongregácia pre

východné cirkvi) alebo keď eparchiálni biskupi, ktorí patria do cirkvi *sui iuris*, vykonávajú vlastnú jurisdikciu mimo územia promulgujúc takúto synodálnu legislatíciu pre eparchie alebo exarcháty.

Vo väčšine prípadov zákonodarná moc synody sa vyjadruje, keď spoločné právo odkazuje na matériu partikulárneho práva. Ako príklad možno uviesť prípad týkajúci sa kompetentnej osoby, na ktorú prechádza moc eparchiálneho biskupa, keď sa sídlo stane vakantným a nie je ešte menovaný eparchiálny administrátor. V prípade vakantnej stolice otázka súvisí aj so zánikom úradu protosyncela a syncela, ktorý počas obsadenia stolice bol udelený pomocnému biskupovi. Inak je to pri otázkach, ktoré sa týkajú dovolenia k udeleniu vysviacky najmä v inej eparchie bez povolenia eparchiálneho biskupa. To sa môže týkať napr. nejakej kaplnky, kostola, ktorý patrí inštitútu zasväteného života, alebo v prípade obmedzenia eparchiálneho biskupa, kedy od kandidáta na diakona sa vyžaduje vyšší vek, ako je stanovený právom, alebo štúdia filozofie a teológie pred diakonátom.

V prípade liturgických noriem je situácia iná. V tomto prípade najvyšší zákonodarca ponecháva priestor partikulárnemu právu každej cirkvi, aby rozhodla o liturgických otázkach, lebo ich považuje za jedných z hlavných rituálnej identity každej cirkvi *sui iuris*. Tieto normy po ich promulgácii patriarchom alebo vyšším arcibiskupom nadobúdajú silu zákona v akejkoľvek eparchii v rámci alebo mimo územia patriachálnej cirkvi. Okrem disciplinárnych alebo liturgických zákonov prináleží synode vynášať aj iné rozhodnutia. Tu môžeme spomenúť niektoré: prenesenie hlavného sídla patriarchu, voľba patriarchu, voľba kandidáta na episkopát. Popri úlohe vynášať zákony, ktorá je rezervovaná synode, východné zákonodarstvo predvída možnosť, aby tento legislatívny orgán vykonával aj legislatívne akty. Stačí tu spomenúť, že synoda má právo požiadať od patriarchálneho ekonóma vyúčtovanie za správu dohier alebo majetkov patriaciach patriachálnej cirkvi a vo všetkom, čo súvisí s ekonomickým otázkami patriarchátu. Synode aj prislúcha prijať zrieknutie sa patriarchu alebo prejednať odstrá-

nenie členov riadneho tribunálu patriarchálnej cirkvi, t.z. predsedu, sudcov, promotora spravodlivosti, obhajcu zväzku.

Kompetencie v minulosti

Ak porovnáme súčasné zákonodarstvo s predchádzajúcim, ktoré pojednávalo o otázkach legislatívnej kompetencie Synody, možno poznamenať, že kán. 110, § 1 CCEO je oveľa viac presnejší vo svojej formulácii, než kán. 241, § 1 CS.

Kán. 242, § 1 CS: *Leges, universalibus Ecclesiae iisque etiam quas Sedes Apostolica pro patriarchatu constituit non contarias, sive inditegrum patriarchatum ipsae respicit sive aliquam ipsius partem, seu personam ceterum, Patriarcha, tantum in Synodo patriarchali de quo can. 340, § 1, ferre valet.*

Kán. 110, § 1 CCEO: Synoda biskupov patriarchálnej cirkvi má výlučnú kompetenciu vydávať zákony pre celú patriarchálnu cirkev, ktoré nadobúdajú účinnosť podľa normy kán. 150, §§ 2 a 3.

Sledujúc staré zákonodarstvo, mohli by sme mať dojem, že v patriarchálnych cirkvách bol subjekt, patriarcha, ktorý mal právo vynášať zákony pre vlastnú cirkev. CCEO odstraňuje akúkoľvek pochybnosť v tejto otázke a jasne predpisuje, že takáto kompetencia prináleží výučne synode. Vlastne z kontextu vyššie citovaného kánona možno vidieť, že táto synoda plní dôležitú úlohu pre celú patriarchálnu cirkev: vynášať zákony. Ďalšou otázkou, ktorá si zasluhuje, aby bola predmetom pojednania, je skutočnosť, že tieto zákony pred ich promulgáciou nemajú byť kontrolované Apoštolskou stolicou.

Výkonná moc

Riadiaca moc cirkvi sa rozlišuje na moc zákonodarnú, výkonnú a súdnu (kán. 985, § 1 CCEO). Teraz budeme analyzovať výkonnú moc v patriarchálnych cirkvách a vo vyšších arcibiskupstva, a táto výkonná moc môže byť vyššia a nižšia.

Výkonná moc vyššia v jednotlivých katolíckych východných cirkvách prináleží patriarchovi, vyššiemu arcibiskupovi, metropolitovi *sui iuris* a hierarchovi, ktorý predsedá cirkvi *sui iuris* a neprináleží k nijakej východnej cirkevnej štruktúre vyššie spomínanej.

Žiada sa poznamenať, že spoločné právo (CCEO) predvída rôzne prípady, v ktorých rôzne subjekty môže vykonávať túto moc riadenia prostredníctvom administratívnych úkonov, avšak rozhodnutie ad validitatem potrebuje súhlas legislatívneho orgánu vlastnej cirkvi *sui iuris*.

Kánonická norma, ktorá v našom prípade pozostáva zo zákona a rozhodnutí jak synody biskupov patriarchátu, obdrží vlastnú účinnosť v momente promulgácie. Najvyšší zákonodarca predpisuje, že tieto zákony vydané nižším zákonodarcom, musia byť promulgované spôsobom, ako to predpisuje samotný zákonodarca, zachovávajúc predpisy vydané najvyšším zákonodarcom.

Koncilový dekrét *Orientalium Ecclesiarum*, č. 7, je považovaný ako najbližší prameň, ktorý vychádza z prameňov prvého tisícročia kresťanstva, popisuje výkonnú moc patriarchátu voči vlastnej cirkvi takto:

Od najstarších čias platí v Cirkvi inštitúcia patriarchátu, ktorý je uznávaný od prvých ekumenických koncilov. Pod pojmom východný patriarcha sa chápe biskup, ktorému prináleží jurisdikcia nad všetkými biskupmi, vrátane metropolitov, nad klérom a veriacimi vlastného teritória alebo rítu, podľa noriem práva a pri zachovaní primátu Rímskeho veľkňaza. Všetde nech sa ustanoví hierarchia nejakého rítu na území patriarchátu a podľa normy práva zostane pridružená k hierarchii patriarchátu toho istého rítu.

Cirkvi *sui iuris*, ktorá má štatút patriarchátu alebo vyššieho arcibiskupa, výkonná moc sa realizuje v osobe patriarchu alebo vyššieho arcibiskupa. Žiada sa podčiarknuť, že táto moc je teritoriálna a iba v niektorých prípadoch podľa spoločného práva aj personálna. Teritoriálna nakoľko je ohraňovaná územia, patriarcha alebo vyšší arcibiskup vykonáva svoju jurisdikciu. Klauzula kán. 72 CCEO, ktorá je formulovaná: pokiaľ nevyplýva niečo odlišné z povahy veci, čo naznačuje, že jurisdikcia patriarchu môže byť

aj personálna, ale iba v určených prípadoch. Toto obmedzenie sa vzťahuje na všetka administratívne úkony, ktoré patriarcha plní v súlade s normou kán. 82 CCEO a ktoré sa týka jeho vlastných veriacich v rámci i mimo územia, na ktorom vykonáva svoju moc.

Aj v iných tituloch CCEO sú kánony, ktoré sa vzťahujú na vykonávanie osobnej moci týmto hierarchom:

- uzavrieť s občianskou autoritou dohody
- vysvätiť a intronizovať metropolitov a biskup ustanovených Rímskym veľkňazom
- bdieť nad vlastnými veriacimi, ktorí sa nachádzajú mimo územia patriarchátu
- aby sa s nimi konzultovalo v zmysle kán. 148
- požehnávať manželstvo veracich na celom svete
- zvolať patriarchálnu synodu, na ktorej sa musia zúčastniť všetci vysvätení biskupi, ktorí patria do tejto cirkvi
- promulgovať zákony a rozhodnutia synody patriarchátu
- žiadať biskupov, ktorí sa nachádzajú mimo teritória, aby sa zúčastnili patriarchálneho zhromaždenia
- žiadať všetkých biskupov vlastnej cirkvi, aby posielali kópiu tzv. päťročnej relácie
- prijímať sľub poslušnosti patriarchovi od kandidáta na biskupstvo
- odporúčať biskupom, ktorí sa nachádzajú mimo teritória patriarchátu, ako majú promulgovať odporúčania a zákony, ktoré vyniesla synoda v ich vlastnej cirkvi
- pozyvať biskupov, ktorí prináležia k patriarchátu, ale vykonávajú svoju jurisdikciu mimo patriarchátu, aby navštívili Rím spolu s ostatnými biskupmi patriarchátu
- schvaľovať liturgické texty
- udeliť dišpenz kandidátovi na diakonát od kánonického veku
- udeliť dišpenz od prekážok kandidátovi prijať posvätné rády.

Pokiaľ ide o promulgáciu týchto zákonov a rozhodnutí synody promulgované patriarchom, sa upresňuje, že tieto zákony môžu byť dvojakej povahy: disciplinárnej alebo liturgickej. Rozsah platnosti týchto zákonov je obmedzená kánonickým teritóriom patriarchátu alebo spôsobom promulgácie. Spôsob promulgácie disciplinárnych zákonov a rozhodnutí, ktoré prijala synoda, zahŕňa dve dôležité otázky, ktoré majú vplyv na právnu hodnotu vlastných disciplinárnych zákonov a rozhodnutí synody: Jedna je viazaná na osobu, ktorá ich promulguje, a druhá na teritórium, kde má mať právnu hodnotu.

Pokiaľ ide o osobu, ktorá ich promulguje, všeobecné právo predpokladá tri spôsoby promulgácie disciplinárnych zákonov a rozhodnutí. Prvý spôsob je predpísaný v kán. 112, § 1 CCEO, druhý v kán. 150, § 2 CCEO a tretí v kán. 150, § 3 CCEO.

V prípade disciplinárnych zákonov alebo rozhodnutí, ktoré boli schválené Apoštolskou stolicou, tieto nadobúdajú právnu hodnotu všade:

Teritórium, na ktorom platia

Promulgácia je okrem osoby, ktorá promulguje spojená aj s teritóriom, na ktorom má táto osoba kánonickú jurisdikciu. Čiže, ak promulguje patriarcha disciplinárny zákon dostáva účinnosť na teritóriu, na ktorom patriarcha vykonáva svoju moc. Ak je to eparchiálny biskup, mimo patriarchálneho teritória, zákon nadobudne účinnosť na území jeho jurisdikcie. Ak však ide o prípad, že zákon bol schválený Svätou Stolicou, tento zákon nadobudne záväznosť tak v kánonickom teritóriu patriarchu, alebo Vyššieho arcibiskupa, ako aj teritóriu eparchiálnych biskupov, ustanovených mimo kánonického teritória Hlavy ich cirkvi. S otázkou teritória je spojená aj ďalšia kategória zákona, síce liturgický zákon. Promulgácia tohto typu zákonov je rezervovaná Svätej Stolicí a tiež patriarchovi a tieto zákony platia tak vo vnútri ako aj mimo patriarchálnej cirkvi. (CCEO, kán. 150, § 2).

Pre niektoré patriarchálne úkony riadenia, aby boli platné, spoločne právo vyžaduje súhlas synody biskupov patriarchálnej cirkvi (CCEO, kán. 934, § 1 a kán. 85, § 1, 2) alebo súhlas stálej synody (CCEO, kán. 85, § 3).

Stála synoda je orgán ustanovený najvyšším zákonodarcom na pomoc patriarchovi vo výkone jurisdikčnej právomoci pre celú cirkev. Tento orgán je zložený zo štyroch biskupov spolu s patriarchom (CCEO kán. 115). Táto moc je opísaná všeobecným právom, partikulárnym právom, synodou biskupov aj stálou synodou.

Súdna moc

Vo východných katolíckych cirkvách, ktoré majú štatút patriarchálne alebo štatút Vyššieho arcibiskupstva sú rôzne typy tribunálov. Od ich kánonickej klasifikácie závisia aj ich kompetencie, ktoré môžu vykonávať v súdnej oblasti. V týchto cirkvách poznáme nasledujúce tribunály: vyšší tribunál (CCEO, kán. 1062, § 1), riadny tribunál patriarchálnej cirkvi (CCEO, kán. 1063, § 1), metropolitný tribunál (CCEO, kán. 1064, § 1, kán. 133, § 1 a 3) a eparchiálny tribunál. Prvý tribunál alebo lepšie najvyšší tribunál patriarchálnej cirkvi alebo Vyššieho arcibiskupstva je synoda biskupov a nie úrad patriarchu, ktorý vykonáva svoju súdnu moc pre celú cirkev *sui iuris* (CCEO, kán. 110, § 2).

Vyšší tribunál

Vyšší tribunál je tribunál, ktorý má jurisdikciu iba na území patriarchálnej cirkvi. Tvoria ho traja biskupi, ktorý vybrala synoda a jeden z nich sa volá Generálny moderátor vysluhovania spravodlivosti (CCEO, kán. 1062, § 2). Keďže je tento tribunál vyšším tribunálom, vykonáva rôzne úlohy v súdnej materii pre celú cirkev *sui iuris*.

Prvou úlohou tohto tribunálu je súdiť sporové kauzy, ktoré sa môžu vyskytnúť medzi fyzickými osobami, čiže medzi jednotlivými biskupmi (eparchiálnymi alebo titulárnymi), alebo medzi právnickými osobami, čiže

eparchiami alebo exarchátmi. Odvolanie z tohto tribunálu sa podáva na synodu biskupov cirkvi, ktorá tento tribunál zriadila, zachovajúc možnosť postúpiť kauzu Rímskemu pápežovi (CCEO, kán. 1062, § 3 a 4, kán. 1059).

Z redakcie citovaného kánonu vychádza, že jurisdikcia tohto tribunálu sa vzťahuje iba na biskupov, ktorí vykonávajú alebo vykonávali svoju úlohu na území tejto cirkvi. Teda všetci ostatní biskupi tej istej cirkvi, ktorí sú ustanovení mimo územia patriarchálnej cirkvi, v sporových kauzách budú súdení tribunálom, ktorý určí Rímsky pápež (CCEO 1060, § 2). Avšak, keď sa prejednávajú trestné kauzy vo vzťahu k východným katolíckym biskupom, bez ohľadu na to, kde oni majú svoju jurisdikciu, sú tieto kauzy prejednané priamo Rímskym pápežom. Pápežovi a nie synode biskupov patriarchálnej cirkvi prináleží súdiť patriarchov a na základe kán. 152 CCEO aj Vyšších arcibiskupov (CCEO, kán. 1060, § 1).

Druhá úloha tohto tribunálu, ktorou je povinnosť Generálneho moderátora, je vykonávať kontrolu nad všetkými eparchiálnymi cirkevnými tribunálmi alebo exarchátnymi ustanovenými na území tej istej cirkvi (CCEO, kán. 1062, § 5).

Riadny tribunál patriarchálnej cirkvi

Riadny tribunál patriarchálnej cirkvi je odlišný od tribunálu eparchie alebo patriarchu (pripomíname, že jeho kompetencia je vždy ohraničená patriarchálnym územím) a vykonáva rôzne funkcie na súdnom poli, ako to predpisuje kán. 1063 CCEO:

1. Súdi sporové kauzy a trestné kauzy, v druhom alebo následnom stupni.
2. Vykonáva úlohy metropolitného tribunálu na miestach patriarchálnej cirkvi, kde nie sú zriadené provincie.
3. Súdi exarachov a delegátov patriarchu, ktorí nie sú biskupi.
4. Súdi fyzického a právnické osoby bezprostredne podriadené patriarchovi.
5. Súdi inštitúty zasväteného života pápežského práva.

6. Iné kompetencie rezervované tomu tribunálu podľa určenia partikulárneho práva.

Metropolitné tribunály

V Gréckokatolíckej Ukrajinskej cirkvi okrem tribunálov, o ktorých sme hovorili vyššie, boli v súčasnej dobe zriadenia tri nové metropolitné tribunály. Táto novinka v súdnom živote tejto východnej katolíckej cirkvi vyšla z poslednej reformy cirkevných štruktúr v roku 2011. Z jedinej metropolie Kyjev-Halič boli oddelené rôzne cirkevné teritoriálne štruktúry, ktoré boli zreorganizované do nových cirkevných provincií.

Teda okrem metropolitného tribunálu Kyjev-Halič, existuje metropolitný tribunál Lvov, metropolitný tribunál Ivano-Frankivsk a metropolitný tribunál Ternopil-Zboriv. Ich súdna aktivita sa vykonáva na základe kán. 1064, § 1 CCEO. Čiže z metropolitného tribunálu, ktorý nie je odlišný od tribunálu eparchie metropolitu, ktorý je zároveň odvolacím tribunálom proti rozsudkom eparchiálnych tribunálov tejto istej cirkvi sui iuris.

Okrem toho niektoré metropolitné tribunály na základe Apoštolskej signatúry sú zároveň tribunálmi prvej inštancie pre veriacich Ukrajincov gréckokatolíkov nachádzajúcich sa na území Kazachstanu a Centrálnej Ázie. Avšak niektoré z nich (tribunál Ivano-Frankivsk) sú odvolacími tribunálmi pre manželské kauzy veriacich, ktorí sa nachádzajú na ukrajinskom teritóriu, ale patria do inej cirkvi sui iuris (eparchia Mukačevo).

Eparchiálne tribunály

Pokiaľ ide o situáciu eparchiálnych tribunálov prvej inštancie Ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi, treba povedať, že na Ukrajine, teda na kánonickom území, existuje okrem štyroch eparchií ďalších desať cirkevných územných štruktúr: päť eparchií a päť arcibiskupských exarchátov, z ktorých sedem má vlastný cirkevný tribunál. Tu treba podčiarknuť skutočnosť, že vždy, keď bola zriadená eparchia alebo exarchát, jednotliví eparchiálni biskupi v krátkom čase ustanovili aj vlastné tribunály. Teda môžeme pove-

dať, že na kánonickom teritóriu tejto cirkvi sui iuris, teda na Ukrajine, ešte pred súdnou reformou pápeža Františka, pracovali aj naďalej fungujú cirkevné tribunály prvej inštancie.

Súdne otázky na extrateritoriálnych územiach

V závere chcem poukázať na súdnu situáciu na územiach gréckokatolíckej katolíckej cirkvi na európskom kontinente.

V Poľsku, kde existuje metropolia zložená z arcibiskupstva Przemysl-Varšava a eparchia Wroclaw-Gdansk, kauzy veriacich riešia dva latinské tribunály: Olštin ako tribunál prvej inštancie a Gdansk ako apelačný tribunál.

V Nemecku a Škandinávii pre veriacich, ktorý pripadajú do apoštolského exarchátu, ich manželské kauzy rieši interdiecézny súd v Erfurte a apelačný súd je v Mníchove a a Friesingu.

Vo Francúzsku od 30. 9. 2015 eparchiálny biskup zriadil eparchiálny tribunál, ktorý je súčasťou eparchie sv. Vladimíra Veľkého v Paríži.

Aj v Anglicku, kde bol zriadený apoštolský exarchát, bol povýšený na eparchiu, tamojší biskup si zriadil vlastný tribunál.

RESPONSABILITÀ DEL DIFENSORE DEL VINCOLO NELL'ATTUALE PROCESSO MATRIMONIALE

*Karel Orlita**

*vicario giudiziale della Diocesi di Brno
e direttore dell'Accademia di Diritto canonico*

Introduzione

Il tema della relazione è la *responsabilità del difensore del vincolo nell'attuale processo matrimoniale*, tuttavia non si tratterà della responsabilità intesa nel senso morale (che sarebbe connessa con la questione della deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici), bensì del difensore del vincolo e dei suoi compiti all'interno dei processi di dichiarazione della nullità del matrimonio nel senso della recente riforma procedurale operata da Papa Francesco. L'oggetto della nostra relazione non sarà, dunque, quello del contenuto o della strutturazione delle *Animadversiones*, *Resposiones* o delle eventuali *Replicationes*, poiché il loro fine, contenuto e modo di presentazione rimangono invariati. Piuttosto vogliamo domandarci se il ruolo del difensore del vincolo e i suoi compiti all'interno del processo matrimoniale riformato siano stati modificati, o in caso negativo, se Papa Francesco all'interno della sua riforma abbia presentato degli spunti nuovi per il suo lavoro. Dunque, non ci occuperemo primariamente della stessa riforma del processo matrimoniale, ma ci concentreremo sui compiti che ne derivano per questo specifico ministro del tribunale.

Excursus storico sul munus del difensore del vincolo

Per comprendere il *munus* del difensore del vincolo è necessario volgere lo sguardo alla storia, seguendo l'evoluzione di tale ufficio. Esso è stato istituito da Papa Benedetto XIV con la costituzione *Dei miseratione* del 3.11.1741, il quale, sulla base dell'esperienza concreta svolta nell'ufficio di difensore del vincolo quando era segretario della *Sacra Congregatio Concilii*, voleva evitare le sentenze di nullità matrimoniale che con estrema facilità dichiaravano l'invalidità del matrimonio, causando così scandalo tra i fedeli. Il Pontefice sosteneva che le suddette mancanze erano provocate dall'impreparazione professionale dei giudici, nonché dalla posizione delle parti che cercavano di ottenere ciò che desideravano. Non a caso, nello stesso anno Benedetto XIV pubblicò la costituzione *Quam vis Paternae*, nella quale egli sollecitava i vescovi ad osservare le norme emanate dal Concilio di Trento riguardo l'istituzione dei giudici, che dovevano essere esperti moralmente e umanamente capaci¹. Benedetto XIV voleva che il processo di nullità matrimoniale fosse pienamente contraddittorio, ciò che non avveniva per es. nei casi in cui davanti al tribunale si presentava soltanto l'attore che accusava di nullità il matrimonio, oppure nel caso dell'accusa presentata da entrambi gli sposi, mentre non c'era nessuno che potesse presentare appello contro l'invalidità del matrimonio. In questi casi il contraddittorio, che è sostanza di ogni giudizio contenzioso, diventava soltanto apparente. Per questo il Papa stabilì che in ogni diocesi venisse nominato un *matrimoniorum defensor*, che doveva essere una persona ben preparata, possibilmente un chierico², il cui compito consisteva o nell'associarsi alla parte che presentava l'appello contro la nullità del matrimonio, o di presentare l'appello

* Vicario giudiziale del Tribunale ecclesiastico della diocesi di Brno e presidente dell'Accademia del diritto canonico a Brno, indirizzo: Petrov 5, 602 00 Brno, orlita@biskupstvi.cz

1. P. Gasparri, *Codex iuris canonici fontes*, pp. 689-691.
 2. Nell'istruzione della Congregazione *De propaganda fidei* dell'anno 1883 è stato precisato che come difensore del matrimonio poteva essere nominato esclusivamente un

lui stesso *ex officio*, se nessuna delle parti l'avesse fatto. Questo dovere del "difensore del matrimonio" di presentare l'appello non cessava con l'emana- zione della sentenza di II^a istanza, quando egli doveva presentare un nuo- vo appello, oppure omettere di appellare *pro sua conscientia*³. Tutte le norme posteriori caratterizzarono progressivamente il "difensore dei matrimoni" come una persona che stesse affianco al giudice, oppure che perfino stesse sopra di lui, allontanandolo così dal ruolo di parte in causa. Tutti i docu- menti normativi erano concordi che in caso di mancata citazione del difen- sore del vincolo e di mancata conoscenza degli atti da parte sua, il processo sarebbe stato invalido.

Il codice di diritto canonico dell'anno 1917 ha sviluppato il ruolo del di- fensore del vincolo nel can. 1586, dove si stabilisce che tale ufficio deve es- sere istituito in ogni diocesi *ad universum causarum* oppure *pro singulis cau- sis* e che esso possa essere esercitato esclusivamente da un sacerdote di fama integra e provato nello zelo per la giustizia (vedi can. 1589, § 1 CIC '17)⁴. Il codice ribadisce di nuovo che la mancata citazione del difensore del vinco- lo porta all'invalidità del processo, che comunque rimane sanabile, se egli, seppure non citato, in seguito abbia preso parte allo svolgimento della cau- sa. Quando il difensore del vincolo, sebbene citato, non fosse stato presen- te nel processo, gli atti rimanevano comunque validi. Il compito principale del difensore del vincolo e del suo ufficio consisteva nel dovere di presen- tare appello contro la sentenza di I^a istanza, con la quale il matrimonio ve- niva dichiarato nullo, e il compito del giudice in caso di mancanza dell'ap- pello era quello di costringerlo ad adempiere il proprio dovere di appellare;

chierico; ciò è stato nuovamente modificato soltanto nel Codice del diritto canonico del 1983.

3. Questo compito del difensore figurava per analogia anche nei processi riguardan- ti la dispensa *super rato*. Dall'anno 1748 accanto al *defensor matrimoniorum* è stato istituito anche il *defensor professionum* con compiti analoghi riguardo alla validità dei voti, e dall'an- no 1838 anche nei processi riguardanti la nullità dell'ordinazione.

4. Can. 1589, § 1. *Ordinariis est promotorem iustitiae et vinculi defensorem eligere, qui sint sacerdotes integrae famae, in iure canonico doctores vel ceteroqui periti, ac prudentiae et iustitiae zelo probati.*

nel caso poi che si trattasse di una seconda sentenza affermativa, il difensore del vincolo doveva ponderare nella sua coscienza se presentare appello o meno (vedi cann. 1986 e 1987 CIC '17). Egli poteva presentare appello senza indicare nessun motivo. Semplicemente si appellava per assolvere al proprio dovere morale. Questi atteggiamenti meramente formalistici continuavano ad allontanare l'ufficio del difensore del vincolo dalla posizione assunta dalla parte in giudizio; nell'istruzione *Provida Mater*⁵, pubblicata dopo l'emanazione del CIC '17, con i privilegi conferiti al difensore del vincolo rispetto ai diritti delle parti private nel processo, si è approfondita ancora di più l'ambiguità e la conseguente incomprensibilità dell'ufficio del difensore del vincolo, inteso sempre come un coadiutore del giudice munito dell'incarico che compete alla parte che si oppone alla nullità del matrimonio e della supervisione del processo e delle prove presentate. Secondo *Provida Mater*, quindi, il compito del difensore del vincolo consisteva oltre che nella difesa del *favor matrimonii* anche nella richiesta delle informazioni dal sacerdote che aveva assistito alle nozze, nell'ottenere i verbali dell'esame prematrimoniale, di vegliare sullo svolgimento degli interrogatori, di correggere le domande presentate dagli avvocati, di riconoscere i documenti presentati dalle parti, chiedendone altri per così dire *ex officio*⁶. La posizione del difensore del vincolo in questo modo si avvicinava sempre di più a quello di uno speciale collaboratore del giudice. Proprio questi fatti hanno sollecitato Papa Pio XII a chiarire il suo ruolo e *munus pro validitate* oppure *pro rei veritate*. Nell'Allocuzione al Tribunale della Rota Romana dell'anno 1944, egli ha affermato che il compito del difensore del vincolo consisteva nel presentare tutto ciò che attestava la validità del vincolo, senza, comunque, formulare il giudizio riguardo l'invalidità o la mancata con-

5. S. Congregatio de Sacramentis, *Instructio servando in pertractandis causis de nullitate matrimonii, Provida Mater*, 15 agosto 1936, in AAS 28 (1936) 313-361.

6. *Provida Mater*, art. 71. Alla problematica di *Provida Mater* riguardo all'istruzione attuale *Dignitas Connubii* è dedicato l'articolo: G. P. MONTINI, "Dall'istruzione *Provida Mater* all'istruzione *Dignitas Connubii*", in: *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l'istruzione „Dignitas connubii“*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2007, pp. 17ss.

sumazione del matrimonio. Pio XII ha ricordato che il compito del difensore del vincolo è di servire allo scopo, cioè alla verifica della verità oggettiva del matrimonio, indicando come falsa l'interpretazione secondo la quale il difensore del vincolo, a prescindere dalle prove, debba sempre obbligatoriamente pronunciarsi per l'esistenza di esso. Lo sforzo di tutti i coinvolti nel processo deve essere indirizzato verso l'unico fine – *pro rei veritate*⁷! Secondo il Pontefice il compito del difensore del vincolo è quello di tutelare il presupposto della validità del vincolo, ossia del persistere del matrimonio, comunque non in un modo assoluto, ma in maniera subordinata allo scopo del processo, cioè alla ricerca e all'individuazione della verità oggettiva⁸. Il difensore del vincolo è *pars necessaria ad iudicii validitatem et integralitatem*⁹. Il successivo Motu proprio *Causas matrimoniales* di Paolo VI ha conservato il dovere del difensore del vincolo di presentare appello ogniqualvolta la sentenza dichiarasse l'invalidità del matrimonio; comunque nella seconda istanza il difensore del vincolo doveva riferire all'interno delle sue *animadversiones* di non opporsi alla decisione della prima istanza, diventando così le sue osservazioni in pratica un voto *pro rei veritate*; inoltre il difensore del vincolo in seguito, dopo l'emanazione della sentenza di seconda istanza, non poteva più appellarsi *pro sua conscientia* ma, ugualmente alle parti private, entro un mese egli poteva presentare dei nuovi e gravi argomenti al tribunale superiore.¹⁰

7. Cf. PIO XII, *Allocuzione al Tribunale della Rota Romana*, 2 ottobre 1944, in *AAS* 36 (1944) 285.

8. PIO XII, *Allocuzione al Tribunale della Rota Romana*, 2 ottobre 1944, 283.

9. Il suo dovere e compito consiste nell'esaminare, presentare e chiarire tutto quello che può portare verso il bene della validità del vincolo, e proprio in questo consiste la sua collaborazione al bene comune; egli deve svolgere il suo incarico diligentemente, in un modo non soltanto generale o superficiale, deve disporre di un'esperienza della vita e della maturità del giudizio, non deve premere sui giudici di ripetere i propri esami, e deve accettare il loro lavoro come affidabile. La sua difesa non deve essere artificiale, perché altrimenti potrebbe portare alla confusione, e non alla chiarificazione, diventando un mero allungamento del processo, senza condurre allo scopo, cioè alla scoperta della verità oggettiva sul matrimonio (cf. *ibidem*, pp. 283-284).

10. PAOLO VI, m.p. *Causas matrimoniales*, 28 marzo 1971, in *AAS*, 63 (1971) 441-446.

Il codice attuale ha ripristinato l'ufficio del difensore del vincolo coerentemente con l'intenzione di Benedetto XIV, togliendo inoltre al difensore del vincolo il dovere di presentare appello. L'abolizione di questo obbligo si riconnette all'obbligo di far passare la causa *ex officio* al tribunale superiore nel caso di una sentenza affermativa, affinché quel tribunale potesse o confermare con un decreto, emanato all'interno del processo breve, la sentenza che dichiarava l'invalidità del matrimonio, o decidere all'interno del processo ordinario con una sentenza, confermando o respingendo la decisione dell'istanza precedente.¹¹ Lo scopo era di arrivare alla duplice sentenza conforme, dichiarante l'invalidità del matrimonio, che era necessaria per la definitiva dichiarazione dell'invalidità del vincolo e per l'esecutività della decisione. Questa norma è stata abrogata dalla riforma di Papa Francesco, come figura nel can. 1679 MIDI, secondo il quale la sentenza dichiarante (*primum*) l'invalidità del matrimonio, dopo la scadenza dei termini stabiliti dal can. 1630-1633 diventa esecutiva¹². Ricordiamo che il dovere della doppia decisione – *duplice conforme* – è stato istituito da Benedetto XIV nell'anno 1741 con la costituzione *Dei miseratione*¹³, che abbiamo già menzionato nei riguardi del difensore del vincolo. Papa Benedetto XIV ha istituito questo dovere come uno strumento di salvaguardia, o piuttosto di difesa del sacramento del matrimonio che si trovava in pericolo. Difficilmente potremmo dichiarare che nell'attuale mondo globalizzato, che porta i segni dell'opera del maligno¹⁴, il sacramento del matrimonio si trovi in un pericolo minore rispetto ad allora – trecentotrentasette anni fa –, d'altra parte,

11. Cf. il can. 1682 del CIC precedente. La problematica della duplice sentenza conforme, la discussione e le proposte nel volume: *La doppia conforme nel processo matrimoniale. Problemi e prospettive*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2003.

12. Bisogna osservare che la *res iudicata* viene sempre ottenuta in forza della doppia decisione conforme ai sensi dei cann. 1629, 3° e 1641, 1° CIC. Ciò significa che dopo una doppia sentenza conforme non è possibile il semplice appello.

13. Per un approfondimento della storia dell'istituto della duplice sentenza conforme anche prima di Benedetto XIV si veda: C. DOUNOT, *La réforme de la procédure des nullités de mariage au regard des principes juridiques*.

14. Francesco, enciclica *Laudato si'*, per es. n° 47.

Papa Francesco nell'introduzione al m. p. *Mitis Iudex Dominus Iesus*, dove presenta la nuova normativa, parla della conservazione del dovere urgente di proteggere al meglio la verità del sacro vincolo matrimoniale¹⁵. Egli costata, che ora non è più necessaria la doppia decisione conforme perché sia garantita l'affidabilità della decisione, essendo "sufficiente la certezza morale raggiunta dal primo giudice a norma del diritto"¹⁶. Per arrivare più facilmente alla certezza morale, necessaria per il giudice perché egli possa emanare la sentenza affermativa, essendo questa certezza morale definita positivamente come escludente ogni dubbio giustificato e ragionevole, differenziandosi così dal falso o dalla quasi-certezza, e negativamente come mancanza del raggiungimento della certezza assoluta, ciò significa l'assoluta possibilità del contrario¹⁷, è necessario il servizio del difensore del vincolo, il cui compito è di indagare, presentare e chiarire tutto quello che può sostenere la validità del vincolo, fermo restando lo scopo ultimo del processo, che consiste nella verità sul matrimonio¹⁸. Per questo motivo è comprensibile che alcuni canonisti importanti raccomandavano che con l'abolizione dell'obbligo della doppia decisione conforme venisse dato più rilievo al difensore del vincolo, proponendo perfino la modifica del can. 1620, 7° CIC nel senso che si esprimesse esplicitamente¹⁹ che l'inettitudine e la trascuratezza del servizio

15. Francesco, *Mitis Index Dominus Iesus*, prefazione; cf. *Mitis et Misericors Iesus*, prefazione.

16. *Ibid.*

17. Cf. Pío XII, *Allocuzione ai giudici del Tribunale della Rota Romana*, 1 ottobre 1942, in *AAS* 36 (1944), p. 281.

18. Benedetto XVI, *Allocuzione ai giudici del Tribunale della Rota Romana*, gennaio 2006, in *AAS* 98 (2016), p. 138. Papa Benedetto XVI ha dichiarato che la verità da verificare all'interno dei processi sull'invalidità del matrimonio non è una verità astratta – quindi relativa all'istituto del matrimonio inteso in sé –, bensì una verità profondamente esistenziale, perché è connessa con le persone, riguardando la loro vita nella pienezza dell'arco temporale.

19. Riguardo all'espressione „esprimersi esplicitamente“: da alcuni canonisti, per es. M. O. Ortiz e Diego-Lora, la mancanza dell'adempimento del *munus* del difensore del vincolo viene paragonata alla mancanza del giudice che ha negato di giudicare. Nel caso, quindi, che il difensore del vincolo non abbia potuto presentare le prove o abbia gravemente trascurato il suo compito, il processo è invalido. Il can. 1433 CIC delimita l'invalidità

del difensore del vincolo, al quale si riconosce il *munus favoris matrimonii*, causerebbe l'invalidità della decisione del tribunale²⁰. Nella riforma bergogliana questa modifica, comunque, non è stata realizzata, quindi possiamo presumere che la delimitazione del *munus* del difensore del vincolo, definita attualmente dal legislatore per mezzo della riforma giuridica attuale, cioè dal can. 1432 CIC e dall'art. 56 DC, pare sufficiente garanzia della difesa del matrimonio e del raggiungimento della verità su di esso. Il compito del difensore del vincolo, che nel can. 1432 CIC è descritto in modo generale, quindi come dovere di proporre ed esporre tutti gli argomenti che possono essere ragionevolmente adottati contro la nullità o lo scioglimento del vincolo, nell'istruzione *Dignitas Connubii* viene specificato con l'indicazione dei vari aspetti e modalità del suo intervento all'interno del processo.

Munus del difensore del vincolo secondo l'attuale riforma normativa

Prima di passare alla descrizione del compito del difensore del vincolo secondo il diritto attualmente vigente, è sommamente utile ricordare le parole di Papa Giovanni Paolo II, che nell'allocuzione al Tribunale della Rota Romana, tenuta in occasione dell'inaugurazione dell'anno giudiziale 1988, con tutta la sua autorità di Supremo giudice ha indicato le tendenze infau-
ste di ridurre, o perfino annullare, la presenza del difensore del vincolo a causa dell'incomprensione della natura del processo giudiziale e delle false impostazioni della pastorale. Secondo le parole del Papa «*si notano a volte tendenze che purtroppo tendono a ridimensionare il suo ruolo fino a confonderlo con quello di altri partecipanti al processo, o a ridurlo a qualche insignificante adempimento formale, rendendo praticamente assente nella dialettica processuale*

del processo soltanto al caso della mancata citazione del difensore del vincolo, a meno che egli, pur non essendo citato, sia veramente presente o almeno possa esaminare gli atti prima dell'emanazione della sentenza, adempiendo così il suo compito. Cf. art. 60 DC.

20. Cf. J. I. ARRIETA, *Possibili sviluppi nel diritto canonico matrimoniale e processuale alla luce dei lavori del Sinodo straordinario*, p. 123; cf. P. AMENTA, *Anotaciones sobre la reforma del proceso matrimonial canónico*, pp. 270ss.

*l'intervento della persona qualificata che realmente indaga, propone e chiarisce tutto ciò che ragionevolmente si può addurre contra la nullità, con grave danno per la retta amministrazione della giustizia*²¹. Il difensore del vincolo all'interno del processo è difensore di un bene pubblico della Chiesa, cioè del matrimonio che *gaudet favore iuris*, per cui il suo compito è insostituibile e di somma importanza. Data l'abolizione dell'istituto della doppia decisione conforme, queste parole del Pontefice assumono ora uno speciale rilievo.

Il can. 1432 CIC indica che, per il proprio ufficio, il difensore del vincolo ha il dovere di proporre ed esporre tutto quello che può essere ragionevolmente presentato contro l'invalidità o scioglimento del matrimonio (*teneatur proponendi et exponendi omnia quae rationabiliter adduci possint adversus nullitatem*). Si tratta, dunque, del dovere, e non soltanto della facoltà, come sottolinea il Pontefice²², perché non gli è reso possibile soltanto presentare qualcosa, ma anche proporre, ciò significa indagare, analizzare, argomentare e partecipare attivamente alla ricerca dialettica della verità²³. Il suo agire deve essere *rationabiliter* (ragionevole)²⁴, perché egli, essendo una parte pubblica, deve vegliare sulla raccolta di tutti gli aspetti delle prove, perché siano privi di falsità e di presupposti infondati, che facilmente possono essere accettati, velando così l'autentico quadro della validità del matrimonio.²⁵ L'istruzione *Dignitas connubii* oltre ad aver sottolineato il fatto che il

21. GIOVANNI PAOLO II, *Allocuzione ai giudici del Tribunale della Rota Romana*, 25.1.1988, in *AAS* 80 (1988) pp. 1179-1180.

22. *Ibidem*, p. 1179.

23. Cf. DE DIEGO LORA, *I processi*, in *Codice di Diritto Canonico*, vol. II., Roma 1986.

24. E' interessante osservare la differenza nell'uso dei vocaboli in questa norma giuridica. Benedetto XIV in *Dei Miseratione* ha adoperato il termine "necessaria", mentre il Codice del 1917 utilizza il termine "utilia". Il legislatore, adoperando il termine "rationabiliter" nel testo del nuovo codice, ha voluto ricordare, che non si può trattare di affermazioni artificiali e infondate. Cf. D. VAJANI, *La cooperazione del difensore del vincolo alla ricerca della verità per il bene della Chiesa*, Roma 2003, p. 29.

25. Cf. M. J. ARROBA CONDE, *Prova e difesa nel processo di nullità del matrimonio canonico. Temi controversi*, Lugano 2008, p. 68.

difensore del vincolo deve partecipare al processo fin dalla sua apertura²⁶, ha chiarito il suo compito: “*Ha l’obbligo di proporre in ogni grado di giudizio qualsiasi genere di prove, opposizioni ed eccezioni che, salva la verità dei fatti, contribuiscano alla tutela del vincolo*”²⁷. Ovviamente egli non può mai operare a favore della nullità del matrimonio e soltanto in un caso sommamente evidente può rimettersi alla giustizia del tribunale²⁸, ma ciò non significa che egli debba essere inattivo nell’esame degli avvenimenti e nella verifica dei fatti. Il suo dovere è di difendere la validità del matrimonio, cioè di contribuire attivamente, salvo il proprio punto di vista della difesa del vincolo, alla scoperta della storia della vita comune degli sposi, e questo soprattutto nel caso in cui la parte convenuta si sia affidata alla giustizia del tribunale, oppure addirittura non abbia partecipato al processo.

Difficilmente egli potrà adempiere al suo compito *salva rei veritate* se l’esistenza apparente o reale del vincolo non sia ricostruita con gli strumenti procedurali del contraddittorio, per es. con il riferimento al fatto che “*il matrimonio ha il favore del diritto; pertanto nel dubbio si deve ritenere valido il matrimonio fino a che non sia provato il contrario*”²⁹, e se di conseguenza egli non abbia agito in modo attivo. Per quanto ora il difensore del vincolo con sempre maggiore evidenza viene percepito come un antagonista³⁰ dell’attore e del suo avvocato e come la personalizzazione della Chiesa sulla base del principio del *favor matrimonii*, più comprensibile è l’accento che troviamo nella *Dignitas connubii*, secondo la quale il difensore del vincolo non solo deve presentare tutto quello che può essere ragionevolmente addotto con-

26. Secondo l’art. 118, § 2 DC, il difensore del vincolo è istituito dal Vicario giudiziale insieme al turno dei giudici. Tutti gli ulteriori passi procedurali, tranne la notifica dell’istituzione del tribunale e del difensore del vincolo, competevano al turno, al suo preside, oppure al giudice monocratico.

27. DC, art. 56, § 3.

28. Cf. DC, 56, § 5.

29. Cf. can. 1060 CIC.

30. Riguardo alla problematica del difensore del vincolo come parte convenuta nella lite sulla validità del matrimonio, vedi: D. VAJANI, *La cooperazione del difensore del vincolo alla ricerca della verità per il bene della Chiesa*, Roma 2003, pp. 45ss., p. 102.

tro l'invalidità del matrimonio, come figura nel can. 1432, ma deve pure attivamente presentare le prove, per contribuire alla tutela del vincolo (art. 56, § 3 DC). Il motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* conferma la dottrina attuale che il difensore del vincolo e il promotore di giustizia nel processo di nullità del matrimonio hanno diritti analoghi ai diritti delle parti. Il nuovo can. 1677 § 1 MIDI stabilisce, che *“il difensore del vincolo, i patroni delle parti, e, se intervenga nel giudizio, anche il promotore di giustizia, hanno diritto: 1° di essere presenti all’esame delle parti, dei testi e dei periti, salvo il disposto del can. 1559; 2° di prendere visione degli atti giudiziari, benché non ancora pubblicati, e di esaminare i documenti prodotti dalle parti”*³¹. Se con questa nuova norma completiamo quanto stabilito nell’art. 59 DC, nella quale leggiamo che *„1° ogni qual volta la legge prescrive³² che il giudice ascolti le parti o una di esse, debbono essere ascoltati anche il difensore del vincolo e il promotore di giustizia, se questi è intervenuto nel giudizio;“* e *„2° ogni qual volta è richiesta un’istanza della parte perché il giudice possa deliberare su un argomento, l’istanza del difensore del vincolo³³ o del promotore di giustizia, se questi è intervenuto nel giudizio, ha lo stesso valore (cf. can. 1434)“*, possiamo giungere alla conclusione che il legislatore contempla il difensore del vincolo come una reale parte, operante in modo concreto come difensore della validità del matrimonio. Essendo una parte pubblica, il legislatore gli ha assegnato alcuni diritti che non sono attribuiti agli avvocati e che avvicinano il lavoro del di-

31. Cf. *Dignitas Connubii* art. 159 § 1. Il difensore del vincolo e gli avvocati delle parti hanno il diritto: 1° di essere presenti all’esame delle parti, dei testi e dei periti, a meno che, limitatamente agli avvocati, il giudice, abbia stabilito per particolari circostanze di cose o di persone doversi procedere segretamente; 2° di prendere visione degli atti giudiziari, benché non ancora pubblicati, e di esaminare i documenti prodotti dalle parti (cf. cann. 1678, § 1; 1559).

32. Si tratta di queste situazioni: proroga dei termini, art. 81, § 6 DC, acquisizione delle prove fuori del proprio territorio, art. 85, § 2 DC, cambiamento della formula del dubbio, art. 136 DC, realizzazione di altre prove, art. 239, § 1, 2° DC, discussione sulla causa, art. 24 DC.

33. Oltre ai casi esplicitamente elencati, possiamo ricordare: la ricusazione degli atti procedurali, art. 70, § 2 DC, l’abbreviazione dei termini, art. 81, § 1 DC, il cambiamento della formula del dubbio, art. 136 DC.

fensore del vincolo al ruolo dell'assessore o di un collaboratore del giudice³⁴. Rimane la questione se a causa dell'abolizione dell'obbligo della doppia decisione conforme, non si sia rinforzato il ruolo del difensore del vincolo nel senso di essere una „super-parte“, che secondo il mio giudizio non sarebbe possibile andando a ledere il principio del contraddittorio processuale, che è il punto di partenza per la chiarificazione delle affermazioni con lo scopo di accertare la verità. D'altra parte bisogna essere cauti, perché l'inattività del difensore del vincolo non conduca, a causa del mancato contraddittorio, ad un processo amministrativo, che per la trattazione dell'invalidità del matrimonio è stato unanimamente respinto da Papa Francesco³⁵.

Responsabilitas del difensore del vincolo

La responsabilità del difensore del vincolo è garantita dalla qualità deontologica della sua persona, che secondo il can. 1435 CIC deve essere *integrae famae et prudentia et iustitiae zelo probati* (di integra fama e di provata prudenza e sollecitudine per la giustizia) e dal punto di vista professionale deve essere dottore o almeno licenziato in diritto canonico³⁶. Difensore del vincolo può essere sia il chierico che il laico. Queste qualità non si richiedono per la stessa validità del suo incarico, ma la sua nomina può essere re-

34. Per es. secondo art. 119, § 2 *Dignitas Connubii*, prima dell'accettazione del libello, il presidente deve concedere al difensore del vincolo la possibilità di esprimersi, oppure secondo art. 238 il giudice, all'interno della completazione delle prove dopo la pubblicazione degli atti, deve sentire il difensore del vincolo (nell'art. 177 § 2 della *Provida Mater* si trattava del dovere di una consultazione prima della conclusione), oppure nell'art. 56 § 4 il difensore del vincolo deve verificare, se i quesiti per il perito siano presentati in modo chiaro, se riguardino la causa e se non oltrepassino la competenza dello stesso perito, dovendo inoltre verificare, se la perizia sia basata sui principi dell'antropologia cristiana e se sia stata elaborata con un metodo scientifico.

35. Cf. FRANCESCO, *Mitis Index Dominus Iesus*, introduzione, e *Mitis et Misericors Iesus*, introduzione.

36. Nel Codice 1917 al can. 1589 si stabiliva che era sufficiente che il difensore del vincolo fosse esperto in diritto, ma non doveva necessariamente possedere la licenza o il dottorato in diritto canonico, ma egli doveva comunque essere un chierico.

vocata dalla Segnatura Apostolica proprio per il motivo dell'insufficiente professionalità³⁷. La nomina del difensore del vincolo è di esclusiva competenza del vescovo diocesano³⁸; soltanto lui è responsabile che il nominato raggiunga qualità morali e professionali richieste³⁹. Il suo ufficio, se egli è nominato *ad universitatem causarum*, raggiunge una speciale stabilità, ciò significa che nel caso di *sede vacante* la sua nomina continua ad essere valida, cosicché non sia paralizzata l'attività del tribunale⁴⁰. Cosa si voglia intendere in concreto con la nozione di "buona" fama, è stato formulato dalla Segnatura Apostolica, dicendo che persone in situazioni matrimoniali irregolari, com'è per es. chi si trova nello status di divorziato non risolto dal punto di vista ecclesiastico, ecc., non conservano più la qualità della buona fama⁴¹. Alle qualità richieste per il difensore del vincolo, *Dignitas connubii* aggiunge nell'art. 35, che essi devono continualmente acquistare una maggiore conoscenza del diritto matrimoniale e procedurale, e sottolinea che per questo è necessario che studino la giurisprudenza della Rota Romana⁴². Il responsabile della preparazione professionale del difensore del vincolo, come pure degli altri operatori del tribunale, è il vescovo-moderatore, che può adempiere questo suo dovere concedendo agli ufficiali del tribunale il tempo e i mezzi per un'ulteriore erudizione⁴³. Questo vescovo allo stesso tempo deve preoccuparsi che tutti gli ufficiali, compreso il difensore del vincolo, esercitino il proprio ufficio diligentemente e secondo le norme del

37. Cf. D. VAJANI, *La cooperazione del difensore del vincolo alla ricerca della verità per il bene della Chiesa*, LUP 2003, p. 29.

38. Eventualmente il vescovo – moderatore del tribunale interdiocesano.

39. Per i requisiti perché qualche persona possa essere nominata difensore del vincolo, rimandiamo a: M. A. ORTIZ, "Il difensore del vincolo", in *La nullità del matrimonio: temi processuali e sostantivi in occasione della "Dignitas Connubii"*, ed. FRANCESCHI – H. LLOBELL, J – M. A. ORTIZ, Roma 2005, pp. 38-40.

40. Cf. can. 1590, § 1 CIC 1917.

41. Cf. SEG NATURA APOSTOLICA, Decreto *Apud quaedam tribunalia*, in: AAS 85 (1993), pp. 969–970; R. BURKE, *Periodica* 82 (1993), pp. 701–708.

42. Art. 35 DC.

43. Art. 33 DC, 1°.

diritto⁴⁴. Inoltre è necessario che il difensore del vincolo prima di accettare l'incarico, faccia il giuramento di fedeltà⁴⁵ e osservi il segreto d'ufficio⁴⁶. Nel caso egli si trovi in un conflitto di interessi⁴⁷ o non svolga fedelmente il suo ufficio, il vescovo-moderatore può rimuoverlo dal suo ufficio secondo il diritto.⁴⁸ Si tratta soprattutto dei casi nei quali il difensore del vincolo abbia abusato della potestà ecclesiastica o del suo servizio⁴⁹, abbia accettato infondatamente qualche dono⁵⁰, o per negligenza colpevole ponga o ometta illegittimamente con danno altrui un atto di potestà ecclesiastica, di ministero o di ufficio.⁵¹

La responsabilità del difensore del vincolo, dunque, riguarda la sua onestà personale, con la quale egli adempie l'ufficio affidato e con l'aiuto della quale approfondisce continuamente la sua preparazione, con la coscienza che l'integrità del suo agire tocca perfino l'eternità – sia propria, sia di quelli delle cui cause lui si occupa diligentemente, avendo in mente la verità, la giustizia e soprattutto la *salus animarum*, quindi mai è separato dalla verità e dalla giustizia. In altre parole, il difensore del vincolo è responsabile davanti a Dio e porta la responsabilità della salvezza di quelli le cui cause sta trattando, poiché la conseguenza di ogni colpevole allontanamento dalla verità porterà ad un ostacolo per la salvezza, essendo il *favor matrimonii* sempre inteso dalla Chiesa come *favor veritatis* che giova alla *salus animarum*.

44. Art. 33, 2° DC, cf. P. MALECHA, *Záruka spravedlnosti a reforma manželského řízení*, v: *Adnotatio iurisprudentiae*, Supplementum 2, pp. 38nn.

45. Art. 35 DC. Secondo *Dignitas connubii*, art. 40, il vicario giudiziale, oltre al giuramento di fedeltà, deve fare la professione di fede. Rimane la questione, se non sia opportuno che anche il difensore del vincolo emetta la professione di fede, tenendo conto dell'importanza dell'ufficio da lui assunto.

46. Can. 1455, § 1 CIC.

47. Can. 1448 CIC.

48. Art. 75 DC.

49. Can. 1389, § 1 CIC.

50. Can. 1386 CIC.

51. Can. 1389, § 2 CIC.

Formulazione concreta della *responsabilitas* del difensore del vincolo durante il processo

Di solito oggi è la citazione (*citatio*) il momento nel quale il difensore del vincolo prende primo contatto con la causa. Secondo la normativa riformata del can. 1676 MIDI il vicario giudiziale, dopo aver trovato fondato il libello, deve accettarlo, inviandolo alle parti e al difensore del vincolo. Nel periodo precedente, invece, secondo l'art. 119 § 2 DC, il difensore del vincolo doveva presentare la sua posizione ancora prima dell'accettazione del libello, per cui egli era nominato insieme al turno⁵² e questa nomina doveva essere immediatamente notificata all'attore. Secondo alcuni esperti rimane finora in vigore il dovere di ascoltare il difensore del vincolo prima dell'accettazione del libello⁵³. Dobbiamo, tuttavia, chiederci, quale difensore del vincolo deve svolgere questo compito, se nella causa non è ancora stato nominato nessuno a questo ufficio. Certamente si tratta del difensore del vincolo istituito *ad universitatem causarum*, ma se nel tribunale lavora più di uno di questi difensori del vincolo, come sarà designato quello a cui spetta questo compito? Se il vicario giudiziale considera opportuno consultarsi per l'accettazione del libello con il difensore del vincolo, può farlo con chiunque, ma nella linea della normativa stabilita da MIDI, questo non si prende direttamente in considerazione⁵⁴. Secondo il can. 1676, § 1 MIDI, quando

52. Art. 118 DC.

53. In A. ZAMBON, "La presentazione del libello", in AA.Vv. *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco*, p. 44.

54. Naturalmente rimane la possibilità prevista dalla giurisprudenza, di emanare il decreto con l'invito a completare il libello, in cui il vicario giudiziale stabilisce il termine per il completamento e l'oggetto da completare. Così si può aiutare l'oratore a completare questioni mancanti, prima che il libello sia respinto. Qui si tratta della prudenza e celerità processuale, poiché il ricorso contro la reiezione del libello attualmente viene presentato al tribunale superiore, che nel caso dell'accettazione del libello, invia la causa per la trattazione al tribunale di prima istanza. Il tempo richiesto per la consegna all'istanza superiore, con la trattazione della causa e con l'invio al tribunale di prima istanza, certamente è più grande che il chiarimento del libello direttamente presso il tribunale di prima istanza, e questo di solito a causa della distanza più breve tra l'oratore e tale tribunale.

il vicario giudiziale ha ammesso con decreto il libello, è opportuno che egli nello stesso decreto stabilisca lo specifico difensore del vincolo, se nel tribunale ve ne siano più di uno, e questo per chiarezza processuale e per la presentazione della possibile ricusazione⁵⁵ contro la sua persona nel caso in cui egli, nonostante il divieto stabilito dal can. 1448 CIC e art. 67 DC, continui a svolgere il suo ufficio⁵⁶. La citazione della parte pubblica è talmente grave che la sua mancanza porta all'invalidità del processo, ma il difensore del vincolo nominato per la causa deve seguire il processo in tutte le sue tappe processuali, soprattutto quando sarà presentata la richiesta della trattazione della causa con il processo più breve. Il vicario giudiziale, prima di decidere se la causa debba essere trattata con il processo ordinario oppure con quello più breve, deve valutare i motivi presentati dalle parti e dal difensore del vincolo⁵⁷. Da ciò possiamo desumere che il difensore del vincolo sia obbligato a presentare la sua posizione, e che quindi non sia sufficiente soltanto il suo presunto consenso, tra l'altro perché egli dovrebbe occuparsi anche della questione, se non ci sia una fondata speranza del ripristino della convivenza matrimoniale⁵⁸. La valutazione del difensore del vincolo dovrebbe contenere i seguenti punti: 1. se non ci sia speranza del ri-

55. Cf. can. 1449 CIC e art. 68 DC.

56. Si tratta del divieto dell'esercizio del servizio degli operatori giudiziari, compreso il difensore del vincolo, quando la causa riguarda loro stessi generando un conflitto di interesse. In concreto si tratta di: 1. parentela o consanguineità nella linea retta e fino al quarto grado della linea laterale (per es. quando il difensore di vincolo è cugino dell'oratore, oppure se l'oratrice è cugina della sua moglie); 2. rapporto di tutore tra il difensore del vincolo e la parte; 3. rapporto di curatore tra il difensore del vincolo e la parte. 4. stretta comunione di vita, *intima vitae consuetudo*, qui non s'intende il matrimonio, ma ogni forma di convivenza che può arrivare agli interessi comuni, a prescindere dalla questione, se nel processo concreto si tratti di essa; 5. inimicizia con una delle parti in processo; 6. possibilità di vantaggio per il difensore del vincolo, se durante il processo avrebbe potuto profittare o se sia coinvolto economicamente nella soluzione dell'oggetto della lite; 7. rimozione di un danno; qui s'intende anche un danno economico, che potrebbe minacciare il difensore del vincolo, se la causa fosse risolta in modo infausto per l'oratore. Cf. K. LÜDICKE, *Dignitas Connubii, odborný komentár*, p. 72.

57. Can. 1676, § 2 MIDI.

58. Can. 1675 MIDI e art. 2 RP MIDI.

pristino della convivenza matrimoniale; 2. qual è il suo atteggiamento verso la modalità del processo proposta dall'oratore, nel caso di proposta del processo più breve; 3. egli può esprimersi riguardo alla proposta dell'oggetto del dubbio⁵⁹. Essendo questo uno dei requisiti del diritto, è consigliabile che la risposta del difensore del vincolo sia segnalata negli atti, per quanto possibile con un documento scritto. Se le obiezioni del difensore del vincolo sono fondate, il giudice può decidere di citare le parti alla sessione per la formulazione del dubbio, all'interno della quale egli può per es. tentare di riconciliare le parti e di chiarire la questione della contesa e la modalità del processo⁶⁰. E' provvidenziale non omettere questo passo procedurale, perché si tratta del fondamentale momento di indirizzare bene tutto il processo, dal quale dipende l'effettività e la verificabilità dei fatti storici e giuridici. Tenendo conto del nuovo can. 1678, § 1 MIDI, che rende più facile raggiungere la prova piena⁶¹, sia tramite la confessione giudiziale, sia con la dichiarazione delle parti, vediamo che l'inserimento del difensore del vin-

59. Adolfo Zambon osserva opportunamente: *“Compito del difensore del vincolo sarà, allora, quello di offrire non semplicemente una risposta su un modulo prestampato, ma osservazioni puntuali che siano utili alla scelta che spetterà al vicario giudiziale. Non si tratterà di entrare nel merito della nullità del consenso, ma nella valutazione degli elementi discriminanti circa la possibilità dell'ammissione al processo ordinario o a quello più breve. Il difensore del vincolo, quindi non si esprimerà né rimettendosi alla giustizia del tribunale né opponendosi alla domanda attorea, né tanto meno chiedendo l'ammissione al processo più breve, ma potrà evidenziare l'esistenza o meno di una domanda condivisa dalle parti, nei modi che abbiamo già provato ad esemplificare, e soprattutto se ricorrano anche le condizioni previste dal can. 1683, 2° MIDI. [...] L'attenzione del difensore del vincolo in questa fase del processo sarà che non si ammetta al processo più breve una causa in cui la nullità non risulti evidente e richieda, di conseguenza, un adeguato approfondimento istruttorio e dibattimentale.”* A. ZAMBON, “La scelta della modalità con cui trattare la causa di nullità: processo ordinario o processo più breve”, in *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco*, p. 53-54.

60. Nonostante la modifica del can. 1677, § 2 CIC, che menzionava esplicitamente la possibilità della sessione per la formulazione dell'oggetto della lite, questa normativa rimane in vigore, e questo sulla base delle norme generali riguardanti il processo in can. 1513, § 2 CIC, in corrispondenza con quanto stabilito dall'art. 6 RP MIDI.

61. Per l'approfondimento della problematica, vedi G. BONI, “La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi”, in: *Stato, Chiese e pluralismo confessionale* 10/2016, p. 28.

colo in questa fase è veramente molto importante. Non è possibile orientarsi soltanto ad evitare l'invalidità del processo a causa della mancata citazione del difensore del vincolo, ossia fare il possibile *ad validitatem* – non basta soltanto una partecipazione formale, ma come insegna la nuova normativa, bisogna proporre, argomentare ed essere attivamente inseriti nel processo. E' utile affermare che il dovere di una ragionevole difesa del vincolo matrimoniale non esime dal dovere di presentare e di interpretare tutti gli argomenti a favore del vincolo, pur avendo il difensore del vincolo il dovere di evitare la difesa artificiale e ostruzionista, come ha ribadito più volte il magistero pontificio⁶². Soprattutto il difensore del vincolo ha l'obbligo di proporre in ogni grado di giudizio qualsiasi genere di prove, opposizioni ed eccezioni che, *salva rei veritate* (salva la verità dei fatti), contribuiscano alla tutela del vincolo⁶³ e gli è proibito di agire a favore dell'invalidità⁶⁴. Riguardo alla presenza all'interrogatorio, come afferma il can. 1677 § 1 MIDI (prima 1678, § 1), si conferma il diritto del difensore del vincolo di essere presente all'interrogatorio delle parti, dei testi e dei periti, sebbene il giudice possa stabilire, sulla base di circostanze speciali oggettive e personali, che gli avvocati non siano presenti all'interrogatorio, come è delimitato nell'art. 159 § 1, 1° della *Dignitas Connubii* rispetto al can. 1559 CIC. Il diritto così garantisce che il difensore di un bene pubblico non sia mai escluso dal processo della raccolta delle prove⁶⁵. Se il Legislatore attribuisce al

62. PIO XII, *Allocuzione agli Uditori della Santa Rota Romana*, 2. 10. 1944, cit., p. 284 n° 2b; Giovanni Paolo II, *Allocuzione agli Uditori della Rota Romana*, 28. 1. 1982, in *AAS*, 74 (1982), p. 453, n° 9, e *Allocuzione gli Uditori della Rota Romana*, 25. 1. 1988, in *AAS*, 80 (1988), p. 1179, n° 2.

63. Cf. art. 56 § 3 DC. Canonista di spicco, G. P. MONTINI in *La nullità insanabile per denegato diritto di difesa (can. 1620, 7°) e il Difensore del vincolo*, pp. 340ss, si occupa della domanda delicata riguardante l'inattività del difensore del vincolo durante l'esercizio del suo ufficio quale possibile lesione del diritto alla difesa.

64. Cf. art. 56 § 5 DC, A.R.R.T., *Coram Palestro, Medellen*, decreto del 2. 7. 1986, n° 3-6. Il difensore del vincolo, quindi, non potrà chiedere che siano formulati nuovi capi di nullità né appellarsi contro la sentenza negativa.

65. Cf. M. J. ARROBA CONDE, *Diritto procesuale*, p. 223; Il codice dell'1917, can. 1968, 1-2°, stabiliva che il difensore del vincolo doveva partecipare all'interrogatorio delle parti,

difensore del vincolo questo diritto di non poter mai essere escluso dall'interrogatorio, è evidente che si considera la sua partecipazione all'interrogatorio e la sua attività come qualcosa di molto importante. Il difensore del vincolo secondo il diritto può presentare nel periodo stabilito dal giudice delle domande da proporre alle parti, ai testi e ai periti durante l'interrogatorio, avendo il diritto di presentare i quesiti pure i patroni delle parti; poi il giudice deciderà quali domande ammettere, oppure se modificarle perché siano adeguate all'interrogatorio concreto⁶⁶. Se il difensore del vincolo vuole durante l'interrogatorio presentare altri quesiti, può farlo tramite il giudice⁶⁷. Durante l'istruttoria la responsabilità del difensore del vincolo si realizza tramite il vegliare sul giudice perché non dimentichi di domandare quale rapporto lega l'interrogato verso le parti, quale sia la fonte di quanto riferito, se lui deponga per conoscenza propria, oppure per sentito dire, o se si tratti di una sua opinione, e quando precisamente egli abbia saputo queste informazioni, se cioè nel periodo *tempore non suspecto*. Il difensore del vincolo con il proprio intervento durante l'interrogatorio può aiutare il giudice ad arrivare alle connessioni tra le singole affermazioni, a chiarire delle esitazioni o delle incertezze dell'interrogato come pure delle eventuali discrepanze tra le diverse prove, e di aiutare nella retta valutazione di queste⁶⁸. Il difensore del vincolo, in quanto parte pubblica, inoltre dovrebbe garantire che lo svolgimento degli interrogatori corrisponda alla prescrizione della legge, ciò significa che sia presente il notaio, che la risposta dell'interrogato sia registrata immediatamente e in modo affidabile sotto la guida del giu-

dei testi e dei periti, elaborare in anticipo i quesiti e valutarli e, se opportuno, opporsi ai quesiti presentati dalle parti. L'attuale normativa ha diminuito la rigidità di questa regola, conferendo al difensore del vincolo soltanto il diritto di essere presente agli interrogatori (vedi can. 1677, § 1, 1°MIDI, can. 1533 CIC 1983) e di operare nei limiti del diritto tutto per il *favor matrimonii*.

66. Se questo non avviene nel termine stabilito, si presume che i difensori non abbiano l'interesse a presentare i quesiti. Vedi can. 1552, § 2 e art.164, 71 DC.

67. Cf. can. 1561 CIC e art.166 DC.

68. Cf. can. 1572 CIC e art.201 DC.

dice⁶⁹, salva la possibilità della correzione e precisazione del verbale⁷⁰ durante la sua lettura alla fine dell'interrogatorio, che il verbale sia sottoscritto dai partecipanti al processo⁷¹, e nel caso dell'uso della registrazione, che si realizzi un'autentica trascrizione. La sua presenza durante l'interrogatorio è importante anzitutto quando avviene qualche cosa di irregolare, per es. quando il teste si rifiuta di sottoscrivere la deposizione o la modifica radicalmente durante la sua lettura, ecc. Nel caso del processo più breve, quando si realizza l'unica e solo eccezionalmente anche la seconda sessione istruttoria, la sua presenza attiva è estremamente importante e insostituibile, sebbene le norme procedurali nell'art. 18 § 1 MIDI non lo indichino espressamente, poiché durante lo svolgimento del processo più breve vengono registrati per iscritto anche i dati connessi strettamente con la sostanza del matrimonio esaminato, cioè la realtà giuridica che in riferimento al motivo presentato nel decreto sulla definizione della lite ha portato all'invalidità del matrimonio esaminato⁷². Un altro ambito importante dell'attività del difensore del vincolo riguardo al suo compito di difesa del matrimonio, lo troviamo nelle cause di incapacità e impotenza, dove è necessario citare un perito⁷³. La *Dignitas Connubii* all'art. 56, § 4 attribuisce al difensore del vincolo compiti specifici: controllare se i quesiti presentati al perito siano adeguati alla causa e non superino le competenze del perito⁷⁴; vegliare sul fondamento antropologico e metodologico della perizia; nel caso

69. Cf. can. 1567 § 1 CIC e art. 173 § 1 DC.

70. Secondo il testo della norma si tratta precisamente di *addendi, supprimendi, corrigendi, variandi*, cioè di aggiunte, abolizioni, correzioni e modifiche.

71. Cf. can. 1569 §§ 1-2 CIC e art. 175 §§ 1-2 DC.

72. Cf. art. 18, § 2 RP MIDI: *“Le risposte delle parti e dei testi devono essere redatte per iscritto dal notaio, ma sommariamente e soltanto in ciò che si riferisce alla sostanza del matrimonio controverso.”*

73. Cf. can. 1678, § 3 MIDI, art. 203, § 1 DC.

74. Per es. la domanda di pronunciarsi da un punto di vista giuridico sull'incapacità e sull'invalidità del matrimonio; al contrario il compito del perito è di analizzare presso la persona esaminata: il carattere, il tipo del disturbo o dell'anomalia, lo stato precedente alle nozze, la natura e l'origine dell'anomalia, la gravità dell'anomalia, l'impatto dell'anomalia sulla capacità del discernimento e dell'accettazione dei doveri matrimoniali.

dell’emanazione della sentenza affermativa, presentare al tribunale di appello possibili errori nella valutazione delle conclusioni del perito da parte dei giudici di prima istanza. Abbiamo menzionato soltanto alcuni punti riguardanti la fase istruttoria, dove sulla base della normativa riformata trova la sua realizzazione la responsabilità del difensore del vincolo⁷⁵. Istituti giu-

75. Molto utili sono esempi pratici dell’attività del difensore di vincolo riguardo all’attività del perito, presentati nell’articolo: F. CATOZZELLA, „La prospettiva del difensore del vincolo nella fase istruttoria del processo“ in *Anuario de derecho canónico* 5 (4/2016), pp. 29-31. L’autore presenta questi esempi: *Primo esempio*. Se dalle testimonianze emergono aspetti comportamentali e caratteriali che appaiono collocarsi nella norma, è opportuno che il difensore del vincolo – che avrà già cercato di ricostruire mediante le deposizioni tali normali comportamenti – richiami su di essi l’attenzione del perito. Questi infatti dovrà prendere in considerazione nello svolgere l’incarico non solo fatti e comportamenti anormali (nella loro quantità, qualità e collocazione temporale pre e post matrimoniale), ma anche quelli normali. L’eventuale anomalia psichica individuata dovrà ragionevolmente spiegare sia gli uni che gli altri, come mai per esempio quella problematica psichica si sia manifestata solo in quelle circostanze o in quel determinato ambito della vita dell’individuo²⁷. I quesiti devono indirizzare sin dall’inizio il perito verso una lettura integrale degli atti e sollecitare un’interpretazione peritale che tenga conto di tutti gli aspetti personologici e comportamentali. *“Il suo giudizio sul periziando si sintonizza o no – e perché – con le deposizioni presenti in atti, che non paiono avere colto in Tizio severi condizionamenti dovuti alla propria realtà psicologica? Le eventuali problematiche come si coniugano con l’impegno, dai positivi risultati, profuso dal periziando nella famiglia d’origine e nella propria professione?”*. *“Nella sua deposizione la perizianda ha esposto in modo drammatico il rapporto con il padre. Le testimonianze hanno però attenuato la cupezza del clima familiare. Nonostante un’infanzia, fanciullezza e adolescenza comunque faticose, gli atti non segnalano gravi reazioni comportamentali a carico della perizianda. A fronte di tali riscontri si chiede: quale personalità di Tizia emerge?”*.

Secondo esempio. Soprattutto se emergono rilevanti discrepanze nella descrizione degli eventi, può essere utile chiedere al perito qual è l’attendibilità del periziando tenuto conto della sua situazione psicologica²⁸. Ciò sulla base della fondamentale distinzione – da tener presente in qualunque causa – tra *sincerità* (la volontà e la convinzione personale di dire la verità) e *obiettività* (la capacità di riportare i fatti e i loro nessi causali in maniera oggettiva, cioè come realmente accaduti). È infatti noto come certe malattie mentali, alcuni disturbi di personalità, ma anche degli stati psichici temporanei e reattivi (conseguenti per esempio ad una traumatica separazione) possano portare inconsapevolmente ad una reinterpretazione soggettiva lontana dalla verità dei fatti o ad un loro sostanziale stravolgimento. *“A suo parere, la personalità della perizianda come influisce sulla sua attendibilità? Tizia dice cose vere (anche se possono essere un po’ ingrandite dalla tensione del momento) o è portata ad esagerare, ad interpretare in modo assai distorto o anche ad inventare fatti e comportamenti, magari convincendosi che corrispondono al vero?”*. *“Quanto le esperienze successive al fallimento coniugale hanno potuto di-*

ridici come la pubblicazione degli atti⁷⁶, la presentazione delle difese da parte del difensore del vincolo (*animadversiones, responsiones e replicationes*) rimangono inalterati⁷⁷, pur essendo vero che con l'abolizione dell'obbligo della doppia decisione conforme, la difesa della validità del matrimonio acquista una maggiore importanza e gravità. Soprattutto nella forma del processo più breve, dove non c'è l'istituto della pubblicazione degli atti, come stabilisce il can. 1686 MIDI, l'istruttore dopo la raccolta delle prove, “[...] fissi il termine di quindici giorni per la presentazione delle osservazioni in favore del vincolo e delle difese di parte, se ve ne siano”; il Legislatore, dunque, per questa forma del processo non prevede una più profonda discussione come le *responsiones* del difensore, comunque il vescovo, dopo la valutazione delle osservazioni sulla base degli studi degli atti, deve raggiungere la certezza morale e pubblicare la decisione⁷⁸. Speciale importanza ha acquisito il difensore del vincolo all'interno dell'istituto dell'appello contro la decisione del tribunale di prima istanza. L'appello incidentale, all'interno del processo matrimoniale finora quasi non adoperato, ora acquisisce la sua importanza, diventando uno strumento per un migliore raggiungimento della verità sul matrimonio⁷⁹.

*storcere la ricostruzione del vissuto matrimoniale da parte del periziando? Vi sono dati chiaramente oggettivi che aiutano ad interpretare la personalità nel suo sostanziale assetto?». Per ulteriori esempi rimandiamo a: F. CATOZZELLA, “La perizia quale mezzo di prova nelle cause di incapacità matrimoniale”, in *Apollinaris* 86 (2013), pp. 353-386.*

76. Can. 1598, § 1 CIC; art. 229 §3; art. 235 §1; art. 157 §2; art. 231; art. 229 §1; art. 230 DC.

77. Per il contenuto, la struttura e il senso dell'appello nella fase istruttoria, rimando all'articolo: E. L. BOLCHI, “Criteri e suggerimenti per la elaborazione delle *animadversiones* del difensore del vincolo e delle *defensiones* dell'avvocato nella fase dibattimentale di una causa di nullità matrimoniale”, in *Quaderni di diritto ecclesiale* 28 (2015) pp. 92-106.

78. Il can. 1687 § 1 MIDI: “Ricevuti gli atti, il Vescovo diocesano, consultatosi con l'istruttore e l'assessore, vagliate le osservazioni del difensore del vincolo e, se vi siano, le difese delle parti, se raggiunge la certezza morale sulla nullità del matrimonio, emani la sentenza. Altrimenti rimetta la causa al processo ordinario.”

79. Appello accidentale è l'appello del difensore di vincolo (eventualmente della parte), presentato dopo l'appello dell'una o ambedue le parti, quando nel termine di 30 giorni, stabilito per la giustificazione dell'appello, anche il difensore di vincolo presenta l'appello,

Conclusione

Spero che quanto presentato possa essere utile non soltanto per quelli che presso i tribunali esercitano il *munus* del difensore del vincolo, ma anche per gli altri partecipanti al processo, perché riescano ad aiutare il difensore del vincolo nell'adempimento del suo ufficio, che è tanto importante per il conseguimento della verità sul matrimonio, e quindi per il funzionamento del tribunale come tale. Mi rendo conto di non aver esaurito tutti gli aspetti dell'attività del difensore del vincolo, che la riforma del processo matrimoniale di Papa Francesco ha messo in atto, come per es. l'istituto dell'appello e il suo agire nell'istanza superiore, perché questo richiederebbe una nuova relazione o una maggiore estensione della presente relazione. In conclusione ricordiamo le parole di Papa Giovanni Paolo II, secondo il quale la verità sul matrimonio viene verificata con lo sforzo, con l'umiltà e con l'amore, cioè con il "*fondamento materno e la legge della giustizia*", mentre "*la particolare collaborazione del difensore del vincolo nella dinamica processuale fa di lui un operatore indispensabile per evitare fraintendimenti nel pronunciamento delle sentenze, specialmente là dove la cultura dominante risulta contrastante con la salvaguardia del vincolo matrimoniale assunto dai contraenti al momento delle nozze*"⁸⁰. E' questo il valore che deve guidare tutti gli operatori del tribunale verso uno sforzo comune, perché il *munus* del difensore del vincolo sia apprezzato come uno strumento della conoscenza della verità sul matrimonio, e quindi del bene comune della Chiesa.

esprimendo così la sua posizione riguardo all'appello presentato dalla parte. L'appello del difensore del vincolo della prima istanza può essere ritirato dal difensore del vincolo di seconda istanza.

80. GIOVANNI PAOLO II, *Discorso agli uditori della Rota Romana*, 25.2.1988, v *AAS* 80 (1988) p. 1182, n° 13.

ZODPOVĚDNÝ PŘÍSTUP OBHÁJCE SVAZKU V SOUČASNÉM MANŽELSKÉM PROCESU

*Karel ORLITA**

soudní vikář Brněnskeho biskupství a ředitel Akademie kanonického práva

Úvod

Téma přednášky je *Zodpovědný přístup obhájce svazku v současném manželském procesu*, avšak nebudeme zde pojednávat o zodpovědnosti jako o záležitosti morální, která by přináležela otázce deontologie pracovníků soudu, ale o obhájci svazku a jeho úkolech vzhledem k řízení o prohlášení neplatnosti manželství ve smyslu nedávné procesní reformy papeže Františka. Naším objektem zájmu nebude ani obsah nebo struktura *Animadversiones*, *Responsiones*, či případně *Replicationes*, jelikož jejich účel, obsah a způsob předkládání během procesu zůstává nadále tentýž. Budeme si však klást otázku, zdali se role obhájce svazku a jeho úkoly v novém manželském procesu nějakým způsobem změnil, a pokud ne, zda papež František ve své reformě dává nějaké nové podněty pro práci obhájce svazku. Primárně se ovšem nebudeme zabývat samotnou reformou manželského procesu, nýbrž se zaměříme na úkoly, které z ní plynou obhájci svazku.

Historický rekurz *munus* obhájce svazku

Pro porozumění *munus* obhájce svazku je nezbytné ohlédnout se do historie a evoluce úřadu obhájce svazku. Úřad obhájce svazku byl zaveden papežem Benediktem XIV konstitucí *De miseratione* z 3. 11. 1741. Tento pa-

pež měl zkušenost s praxí obhájce svazku jako sekretář na *Sacra Congregatio Concilii* a chtěl se vyhnout rozsudkům nulity manželství, které by s extrémní snadností prohlašovaly nulitu manželství a působily by pohoršení pro věřící. Papež Benedikt XIV měl za to, že tyto prohřešky byly vyprovokovány nepřipraveností soudců ve smyslu jejich odbornosti a procesním postojem stran, které chtěly dosáhnout svého. Není náhodou, že papež v témže roce vydal konstituci *Quam vis Paternae*, ve které vybízel biskupy, aby zachovávali normy dané Tridentským koncilem ohledně ustanovení soudců, jimiž měli být morálně i osobnostně způsobilí odborníci.¹ Papež Benedikt XIV chtěl, aby proces projednávání nulity manželství byl veskrze kontradiktorní, což se nenaplnovalo například, když u soudu vystupoval pouze žalobce, který žaloval platnost manželství nebo v případě, že žalovali oba manželé a nebyl nikdo, kdo by mohl podat odvolání proti nulitě manželství, tzn. v těchto případech kontradikce, která je podstatou sporného řízení, byla pouze zdánlivá. Papež ustanovil, aby byl v každé diecézi jmenován *matrimoniorum defensor*, což měla být osoba dobře připravená, přednostně klerik,² jehož úkolem bylo se buď připojit ke straně, která se odvolávala proti nulitě manželství, a pokud se žádná ze stran neodvolala, odvolat se *ex officio*. Tato povinnost „obhájce manželství“ odvolat se zůstávala i po vynešení rozsudku II. instance, kdy se měl rovněž odvolat, nebo *pro sua conscientia* mohl odvolání opomenout.³ Všechny následující směrnice stále více vymezovaly obhájce manželství jako osobu, která je po boku soudce nebo dokonce nad soudcem a vzdalovaly ho tak roli strany. Všechny normativní

* Soudní vikář brněnského diecézního soudu a prezident Akademie kanonického práva v Brně, adresa Petrov 5, 602 00 Brno, orlita@biskupstvi.cz

1. P. Gaspari, *Codex iuris canonici fontes*, s. 689–691.

2. V instrukci Kongregace *De propaganda fidei* z roku 1883 bylo upřesněno, že obhájcem manželství může být pouze klerik, což se opět změnilo až v Kodexu kanonického práva z roku 1983.

3. Tento úkol defensora byl analogicky také v řízeních ohledně dispenze *super rato*. Od roku 1748 byl vedle *defensora matrimoniorum* ustanoven také *defensor professionum*, který měl podobný úkol vzhledem k platnosti slibů a od roku 1838 v řízeních ohledně nulity svěcení.

dokumenty se shodovaly v tom, že pokud nebyl obhájce svazku předvolán a neseznámil se s akty, proces byl neplatný.

Kodex kanonického práva z roku 1917 rozvinul roli obhájce svazku v kán. 1586, kde je ustanoveno, že úřad obhájce svazku musí být ustanoven v každé diecézi pro záležitosti posvátného svazku svěcení a manželství. Tento úřad mohl být ustanoven v diecézi *ad universum causarum*, nebo *pro singulis causis* a mohl ho zastávat pouze kněz s nenarušenou pověstí, doktor kanonického práva nebo skutečně znalý, obezřetný a v horlivosti pro spravedlnost osvědčený (viz kán. 1589, § 1 CIC'17)⁴. V tomto kodexu se znovu zdůrazňuje, že nepředvolání obhájce svazku způsobuje neplatnost procesu, ale je sanovatelná, pokud obhájce svazku i přes nepředvolání se do záležitosti později zapojil. Pokud byl předvolán, ale nebyl přítomný v procesu, akta kauzy zůstávala platná. Přednostním úkolem obhájce svazku a jeho úřadu byla povinnost odvolat se proti rozsudku I. instance, která prohlašovala neplatnost manželství, a pokud by to neudělal, tak měl být soudcem přiměřen ke splnění povinnosti odvolat se, a jestliže se jednalo o druhý afirmativní rozsudek, tam se obhájce svazku ve svém svědomí měl rozhodnout, zda odvolání podá, nebo ne (viz kán. 1986 a 1987 CIC'17). Obhájce svazku mohl podat odvolání, aniž by uvedl důvody. Jednoduše se odvolával, aby zadostiučinil svému morálnímu závazku. Tyto formalistické postoje vzdávaly stále více úřad obhájce svazku pozici strany, přičemž rovněž na kodex navazující dokument instrukce *Provida Mater*⁵ výsadami, která dával obhájci svazku vzhledem k právům privátní strany v procesu, dále dopomohl k nejednoznačnosti a v důsledku nesrozumitelnosti úřadu obhájce svazku v linii pomocníka soudce s funkcemi strany odporující nulitě manželství a supervize řízení a předložených důkazů. Tak podle *Provida Mater* obhájce svazku měl za úkol kromě obhajoby *favor matrimonii* taktéž žádat infor-

4. Can. 1589, § 1. *Ordinariū est promotorem iustitiae et vinculi defensorem eligere, qui sint sacerdotes integrae famae, in iure canonico doctores vel ceteroqui periti, ac prudentiae et iustitiae zelo probati.*

5. S. Congregato de Sacramentis, *instructio servando in pertractandis causis de nullitate matrimonii, Provida Mater*, 15 agosto 1936, in AAS 28 (1936) 313-361.

mace od kněze, který asistoval manželství, vyzískat protokoly předšňátkového šetření, bdít nad průběhem výsledků, korigovat otázky předkládané advokáty, uznat listiny předkládané stranami a žádat jiné tzv. z úřadu.⁶ Postavení obhájce svazku se tak přibližovalo k roli speciálního spolupracovníka soudce. Právě tyto skutečnosti vedly Pia XII. k vyjasnění jeho role a služby *pro validitate* nebo *pro rei veritate*. V promluvě k tribunálu Římské roty zdůraznil, že úkolem obhájce svazku je předložit všechno, co vypovídá o platnosti svazku a neformulovat úsudek ohledně neplatnosti manželství nebo o jeho nedokonání. Papež Pius XII. připomenul, že úkolem obhájce svazku je sloužit cíli zjištění objektivní pravdy o manželství, přičemž uvedl, že je falešné pojetí, že bez ohledu na důkazy je obhájce svazku povinen tvrdit stále jeho existenci. Úsilí všech zúčastněných v procesu má směřovat k jedinému cíli *pro rei veritate!*⁷ Podle papeže je úkolem obhájce svazku zastávat předpoklad platnosti svazku neboli trvání manželství, ale nikoliv způsobem absolutním, nýbrž podstoupeným procesnímu cíli, kterým je hledání a nalezení objektivní pravdy.⁸ Obhájce svazku je *pars necessaria ad iudicium validitatem et integram*.⁹ Následovalo Motu proprio *Causas matrimoniales* papeže Pavla VI., který zachoval povinnost obhájce svazku podat odvolání, kdykoliv rozsudek prohlašovat neplatnost manželství, nicméně v druhé instanci směl obhájce svazku v *animadversiones* sdělit, že proti

6. *Provida Mater* čl. 71. Problematice *Provida Mater* vzhledem k dnešní instrukci *Dignitas Connubii* se věnuje článek: G. P. Montini, Dall'istruzione *Provida Mater* all'istruzione *Dignitas Connubii*, v *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l'istruzione „Dignitas connubii“*, str. 17 a násl., LEV 2007.

7. Srov. Pius XII, *Allocuzione al Tribunale della Rota Romana*, 2 října 1944, in *AAS* 36 (1944) 285.

8. Pius XII, *Allocuzione al Tribunale della Rota Romana*, 2 října 1944, 283.

9. Jeho povinností a úkolem je, že musí zkoumat, předkládat a vyjasňovat všechno to, co může vést k prospěchu platnosti svazku a právě v tom spočívá jeho spolupráce na společném dobru; musí vykonávat svůj úkol pilně, způsobem nikoliv povšechným a povrchním, musí mít zkušenost života a zralost úsudku, nesmí tlačit na soudce, aby znovu udělali svoje šetření, a musí mít za pravdivou jejich práci. Jeho obhajoba nesmí být vymělkovaná, neboť by mohla vést ke zmatku a nikoliv k objasnění, byla by jen protahováním procesu a nevedla by k cíli poznání objektivní pravdy o manželství. (srov. tamtéž str. 283 – 284)

rozhodnutí první instance neoponuje, čímž se jeho připomínky staly prakticky votem *pro rei veritate* a následně se nemohl po vydání sentence druhé instance odvolat *pro sua conscientia*, ale stejně jako soukromé strany, pouze mohl během jednoho měsíce předložit vyššímu soudu nové a závažné argumenty.¹⁰

Současný kodex jednak obnovil úřad obhájce svazku v souladu s původním záměrem papeže Benedikta XIV. a dále odňal obhájci svazku povinnost se odvolávat. Se zrušením této povinnosti bylo zavedeno povinné postoupení záležitosti *ex officio* vyššímu soudu v případě afirmativního rozsudku, aby tento buď rozsudek prohlašující neplatnost manželství potvrdil ve zkráceném řízení dekretem, nebo rozhodl v řádném řízení rozsudkem potvrzující či odmítající rozhodnutí předchozí instance.¹¹ Cílem bylo dospět k dvojímu shodnému rozhodnutí prohlašující neplatnost manželství, které bylo nezbytné pro definitivní prohlášení neplatnosti svazku a vykonatelnost rozhodnutí. Toto ustanovení bylo zrušeno reformou papeže Františka, jak říká kán. 1679 MIDI, že rozsudek, který prohlásil (*primum*) neplatnost manželství, po vypršení lhůt stanovených kan. 1630-1633 se stává vykonatelným.¹² Připomeňme, že povinnost dvojího rozhodnutí – *duplice conforme* – ustanovil papež Benedikt XIV. v roce 1741 nám již známou konstitucí ohledně obhájce svazku *Dei miseratione*.¹³ Papež Benedikt XIV. zavedl tuto povinnost jako nástroj záchrany nebo spíše ochrany svátosti manželství, která je v nebezpečí. Asi těžko můžeme deklarovat, že dnes v globa-

10. Pavel VI, m.p. *Causas matrimoniales*, 28 března 1971, in AAS, 63 (1971) 441-446.

11. Srov. dříve platný kán. 1682 CIC. Problematika dvojího shodného rozsudku, diskuse a návrhy ve knize *La doppia conforme nel processo matrimoniale. Problemi e prospettive*, Libreria editrice vaticana, Città del Vaticano, 2003.

12. Nutno poznamenat, že *res iudicata* se dosahuje stále v principu dvojího shodného rozhodnutí ve smyslu kánonů 1629, 3° a 1641, 1° CIC. Znamená to, že od dvou shodných rozsudků není možné prostě odvolání.

13. Pro hlubší studium dějin institutu duplex conforme, a to i před papežem Benediktem XIV. je možné studovat: C. Dounot, *La réforme de la procédure des nullités de mariage au regard des principes juridiques*.

lizovaném světě nesoucím známky působení zlého¹⁴ je svátost manželství v menším nebezpečí než v před třista třiceti sedmi lety, ovšem na druhou stranu papež František v úvodu mota propria *Mitis Index Dominus Iesus*, kde představuje novou normativu hovoří o zachování naléhavého požadavku na nezbytnost co nejlépe chránit pravdu posvátného manželského svazku.¹⁵ Konstatuje, že nyní není třeba dvojí shodné rozhodnutí pro garanci správnosti rozhodnutí, „stačí morální jistota, kterou v souladu s právem získal první soudce“¹⁶. Pro snadnější dosažení morální jistoty, která je nezbytná pro soudce, aby mohl vynést afirmativní rozsudek, přičemž tato morální jistota je charakterizovaná z hlediska pozitivního jako to, co vylučuje každou opodstatněnou a rozumnou pochybnost, a tak se liší od nepravdy nebo quasi jistoty, a z hlediska negativního jako nedosažení jistoty absolutní, tzn. absolutní možnost opaku¹⁷, je nepostradatelná služba obhájce svazku, jehož úkolem je zkoumat, předkládat a vyjasňovat všechno to, co může vést k prospěchu platnosti svazku při zachování posledního cíle procesu, jímž je pravda o manželství.¹⁸ Z tohoto důvodu je pochopitelné, že někteří významní kanonisté doporučovali, aby při zrušení institutu povinnosti druhého shodného rozhodnutí byl daleko větší důraz na obhájce svazku, navrhovali dokonce modifikaci kán. 1620, 7° CIC a to tak, že by bylo explicitně uvedeno¹⁹, že neaktivita a zanedbání služby obhájce svazku, který

14. František, encyklika *Laudato si*, např. č. 47.

15. František, *Mitis Index Dominus Iesus*, předmluva, srov. *Mitis et Misericors Iesus*, předmluva.

16. *Tamtéž*.

17. Srov. Pius XII, *Promluva k soudcům Tribunálu Římské rotý*, 1. října 1942 v AAS 36 (1944) str. 281.

18. Benedikt, XVI, *Promluva k soudcům Tribunálu Římské rotý*, leden 2006 v AAS 98 (2016) str. 138. Papež Benedikt XVI deklaroval, že pravda, která se má zjistit v řízeních o neplatnost manželství není abstraktní – tedy relativní k institutu manželství uvažovaného samo o sobě – ale je hluboce existenciální, když se dotýká osob a sdílí v celém časovém rozsahu jejich život.

19. K pojmu „Explicitně uvedeno“: podle některých kanonistů např. M. O. Ortiz a Diego-Lora nedostatek naplnění munus obhájce svazku přirovnávají k nedostatku soudce, který odmítnul soudit. Tedy pokud obhájce svazku nemohl předložit důkazy nebo zane-

má *munus favor matrimonii*, by způsoboval neplatnost soudního rozhodnutí.²⁰ Tato změna však v bergoliově reformě nebyla učiněna, a proto lze mít zato, že zákonodárci současné vymezení *munus* obhájce svazku, tak jak je definován současnou právní úpravou především, tj. kán. 1432 CIC a čl. 56 DC, se jeví jako dostatečná garance obhajoby manželství a dosažení pravdy o něm. Úkol obhájce svazku, který v kánonu 1432 CIC je určen obecnými termíny, totiž že má povinnost předložit a vyložit vše, co může být rozumně uvedeno proti neplatnosti nebo rozvázání svazku, v instrukci *Dignitas Connubii* jsou specifikovány nejrůznější aspekty a způsoby jeho vstupu do procesu.

***Munus* obhájce svazku podle aktuální právní úpravy**

Dříve než popíšeme úkol obhájce svazku podle současně platného práva je nanejvýš vhodné si připomenou slova papeže Jana Pavla II., který v promluvě při zahájení soudního roku 1988 tribunálu Římské rotý poukázal z celou svoji autoritou Nejvyššího soudce na neblahé tendence redukovat až anulovat přítomnost obhájce svazku z důvodu neporozumění procesu a chybným pojetím pastorace. Podle slov papeže: „*se často zaznamenávají tendence, které se bohužel zaměřují k omezení jeho funkce vedoucí až k zaměnění s úlohami dalších účastníků procesu, nebo k zredukování na nevýznamnou formální činnost, a tím se stává prakticky v procesní dialektice nepřítomná intervence kvalifikované osoby, která opravdu vyšetřuje, navrhuje a vyjasňuje to, co může odůvodnitelně vést proti neplatnosti manželství, s vážným poškozením*

dbal závažně svůj úkol, řízení je neplatné. Kán 1433 CIC pouze vymezuje neplatnost řízení v případě, že obhájce svazku nebyl obeslán, leda že by byl, ač neobeslán, skutečně přítomen nebo mohl alespoň před rozsudkem nahlédnout do akt a tak splnit svůj úkol. Srov. čl. 60 DC.

20. Srov. J. I. Arrieta, *Possibili sviluppi nel diritto canonico matrimoniale e processuale alla luce dei lavori del Sinodo straordinario*, str. 1023; srov. P. Amenta, *Anotaciones sobre la reforma del proceso matrimonial canónico*, str. 270 a násl.

*pro správné vedení spravedlnosti.*²¹ Obhájce svazku je v řízení obhájcem veřejného dobra církve, tj. manželství, jež *gaudet favore iuris*, a proto je jeho úloha nenahraditelná a má maximální důležitost. Vhledem ke zrušení institutu dvojího shodného rozhodnutí nabývají dnes tato slova papeže obzvláštní důležitosti.

Kán. 1432 CIC uvádí, že povinností obhájce svazku je ze svého úřadu předložit a vyložit vše, co může být rozumně uvedeno proti neplatnosti nebo rozvázání manželství (*tenetur proponenti et exponendi omnia quae rationabiliter adduci possint adversus nullitatem*). Tedy se jedná o povinnost a ne jen o pravomoc, jak podtrhuje papež,²² není mu umožněno jenom něco předložit, ale také vyjádřit, to znamená pátrat, analyzovat, argumentovat a účastnit se aktivně na dialektickém hledání pravdy.²³ Jeho jednání má být *rationabiliter* (rozumně)²⁴, neboť má jako veřejná strana bdít, aby byly získány všechny aspekty důkazů, prosté nepravd a nesprávných domněnek, které mohou být snadno přijaty a zahalit tak skutečný obraz o platnosti manželství.²⁵ Instrukce *Dignitas connubii* kromě toho, že podtrhla skutečnost, že obhájce svazku musí být účasten řízení od jeho počátku²⁶ přinesla objasnění ohledně jeho úkolu *„je povinen předkládat důkazy jakéhokoliv druhu, protesty a námitky, které sloužíce pravdě záležitosti přispívají*

21. JAN PAVEL II, *Promluva k soudcům Tribunálu Římské rotý*, 25.1.1988, v *AAS* 80 (1988) str. 1179-1180.

22. Tamtéž str. 1179.

23. Srov. De Diego Lora, *I processi*, in *Codice di Diritto Canonico*, svazek. II. Řím 1986.

24. Je zajímavé sledovat rozdíl v použití slova v této právní normě. Benedikt XIV v *Dei Miseratione* použil termín *necessaria* zatímco kodex z roku 1917 termín *utilia*. Užitím termínu *rationabiliter* v textu nového kodexu chtěl zákonodárce připomenout, že se nemá jednat o umělá a nepodložená tvrzení. Srov. D. Vajani, *La cooperazione del difensore del vincolo alla ricerca della verità per il bene della Chiesa*, Roma 2003, str. 29.

25. Srov. M. J. Arroba Conde, *Prova e difesa nel processo di nullità del matrimonio canonico. Temi controversi*, Lugano 2008, str. 68.

26. Podle DC, obhájce svazku ustanovoval soudní vikář současně se soudci senátu podle čl. 118, § 2. Všechny další procesní kroky až na oznámení o ustaveném soudu a obhájci svazku příslušel senátu, jeho předsedovi, nebo případně samosoudci.

k ochraně manželského svazku²⁷ Samozřejmě, že obhájce svazku nemůže nikdy pracovat ve prospěch nulity manželství a maximálně ve velmi jasném případě se může svěřit do spravedlnosti soudu,²⁸ nicméně to neznamená, že by obhájce svazku měl být neaktivní v zjišťování skutečností a v ověření faktů. Má povinnost hájit platnost manželství tzn. aktivně přispívat při zachování svého zorného úhlu obhajoby svazku, odkrývat dějiny vývoje společného života manželů, a to zvláště tam, kde se strana nežalující svěřila do spravedlnosti soudu nebo není vůbec účastná řízení. Těžko by mohlo obstát naplnění jeho úkolu *salva rei veritate*, kdyby zdánlivá či skutečná existence svazku nebyla rekonstruována procesními nástroji kontradikce, například s odkazem na to, že „*právo zvyšodňuje manželství, a proto při pochybnosti se považuje manželství za platné, dokud se nedokáže opak*“²⁹, a v důsledku není tedy nezbytné, aby obhájce svazku jednal aktivně. Nakolik je nyní stále evidentněji obhájce svazku viděn v procesu jako antagonist³⁰ žalobce a jeho advokáta a jako zosobnění církve v principu *favor matrimonii*, natolik je pochopitelnější zdůraznění přinesené *Dignitas connubii*, totiž že nejenom má obhájce svazku předložit vše, co může být rozumně uvedeno proti neplatnosti manželství jak je v kán. 1432, ale také aktivně předkládat důkazy, aby tak přispěl k ochraně svazku (čl. 56, § 3 DC). Motu proprio *Mitis Index Dominus Iesus* potvrzuje dosavadní nauky, že obhájce svazku i ochránce spravedlnosti mají v řízení o neplatnost manželství práva obdobná právům stran. Tak nový kánon 1677 § 1 MIDI stanovuje, že „*obhájce svazku, patroni stran a ochránce spravedlnosti, je-li účastný řízení, mají právo: 1° být přítomni výslechu stran, svědků a znalců, při zachování kán. 1559; 2° nahlížet do soudních akt, i když ještě nezveřejněných, a zkoumat listiny předlo-*

27. DC, čl. 56, § 3.

28. Srov. DC, 56, § 5.

29. Srov. kán. 1060 CIC.

30. Ohledně problematiky obhájce svazku jako strany nežalující ve sporu o platnost manželství lze se dovědět v D. Vajani, *La cooperazione del difensore del vincolo alla ricerca della verità per il bene della Chiesa*, Roma 2003, str. 45 a nasl, str. 102.

žené stranami.³¹ Pokud tuto novou normu doplníme ustanovení čl. 59 DC, totiž že „1° obhájce svazku a ochránce spravedlnosti musí být slyšeni, jestliže se účastní řízení, kdykoliv zákon nařizuje³², aby soudce vyslechl obě strany nebo jednu z nich“ a „2° kdykoliv se vyžaduje návrh strany, aby soudce mohl něco rozhodnout, má stejnou právní sílu návrh obhájce svazku³³ nebo ochránce spravedlnosti, pokud se účastní řízení (srov. kán. 1434)“, docházíme k závěru, že zákonodárce osobu obhájce svazku vidí jako skutečnou stranu, která je činná, a konkrétně obhájce svazku jako obránce platnosti manželství. Jako straně veřejné ji ovšem zákonodárce ponechal určitá práva, která nejsou poskytnuta advokátům, a která přibližují obhájce svazku k roli přisedícího nebo jakéhosi poradce soudce.³⁴ Je otázkou zda vlivem zrušení povinnosti dvojího shodného rozhodnutí nedojde k posílení role obhájce svazku ve smyslu „nadstrany“, což by podle mého úsudku nebylo zdařilé vzhledem k principu procesní kontradikce, která je východiskem tříbení tvrzení za účelem zjištění pravdy, a v důsledku by tato změna vedla k těžkopádnosti procesu a jeho zpomalení, tak se to prokázalo v minulosti. Na druhou stranu je třeba být na pozoru, aby neaktivita obhájce svazku nezpůsobila vlivem chybějící

31. Srov. *Dignitas Connubii* čl. 159 § 1. Obhájci svazku a advokáti stran mají právo: 1° být přítomni výslechu stran, svědků a znalců, pokud soudce z věcných a osobních důvodů nerozhodl, že je nutné postupovat vůči advokátům utajeně; 2° nahlížet do soudních akt, i když ještě nezveřejněných, a zkoumat listiny předložené stranami (srov. kánn. 1678, § 1; 1559). § 2. Strany se nesmějí zúčastnit výslechu, o němž v § 1, n. 1 (kán. 1678, § 2).

32. Jedná se o tyto situace: zkrácení lhůt, čl. 81, § DC, získání důkazu mimo svoje území, čl. 85, § 2 DC, změna procesní otázky, čl. 136 DC, provedení dalšího dokazování, čl. 239, § 1, 2° DC, diskuse o záležitosti, čl. 24 DC.

33. Případy návrhu strany. Vedle výslovně jmenovaných jde o případy jako odvolání procesních úkonů, čl. 70, § 2 DC, zkrácení lhůt, čl. 81, § 1 DC, změna procesní otázky, čl. 136 DC.

34. Například podle *Dignitas Connubii* v čl. 119, § 2 má předseda dát obhájci svazku před přijetím žaloby možnost k vyjádření, nebo v článku 238 má soudce při doplnění dokazování po zveřejnění akt vyslechnout obhájce svazku (v *Provida Mater* podle čl. 177, § 2 se jednalo o povinnost konzultace před uzavěrem), nebo v článku 56 § 4 má obhájce svazku zjistit zda otázky znalci jsou podány zřetelně, týkají záležitosti a nepřekračují kompetenci samotného znalce, rovněž i má zkoumat, zda se odborný posudek opírá o principy křesťanské antropologie a byl zpracován vědeckou metodou.

kontradikce latentní administrativní řízení, přičemž pro projednávání neplatnosti manželství bylo administrativní řízení papežem Františkem jednoznačně odmítnuto.³⁵

Responsabilitas obhájce svazku

Zodpovědnost obhájce svazku má garanci v deontologické kvalitě jeho osoby, která má být podle kán. 1435 CIC *integrae famae et prudentia et iustitiae zelo probati* (bezvadné pověsti, osvědčená rozumnost a horlivost pro spravedlnost) a po stránce odborné mají být doktoři nebo alespoň licenciáti kanonického práva.³⁶ Obhájci svazku mohou být jak duchovní, tak laici. I když uvedené kvality nejsou vyžadovány pro platnost ustanovení samo v sobě, přesto jejich jmenování může být odvoláno Apoštolskou signaturou, a to právě z důvodu nedostatečné odbornosti.³⁷ Jediný, kdo může obhájce svazku jmenovat, je diecézní biskup,³⁸ a je to on, kdo nese zodpovědnost za to, aby jmenovaná osoba dosahovala požadovaných morálních i odborných kvalit.³⁹ Jeho úřad, pokud je jmenován *ad universitatem causarum*, dosahuje zvláštní stability, tzn. v případě *sede vacante* jeho ustanovení dále trvá, a to proto, aby aktivita soudu nebyla paralyzována.⁴⁰ Co si lze konkrétně představit pod kvalitou dobré pověsti obhájce svazku, se vyjádřila Apoštolská signatura tak, že osoby, žijící v iregulérních životních situacích,

35. Srov. František, *Mitis Index Dominus Iesus*, předmluva, a *Mitis et Misericors Iesus*, předmluva.

36. V Kodexu 1917 v kán. 1589 se stanovovalo, že je dostatečné, aby byl obhájce svazku znalý práva a nemusel mít nutně licenciát nebo doktorát z kanonického práva, ale musel to být klerik.

37. Srov. D. Vajani, *La cooperazione del difensore del vincolo alla ricerca della verità per il bene della Chiesa*, str. 29, LUP 2003.

38. Případně biskup – moderátor interdiecézního soudu.

39. Požadavky, aby mohla být nějaká osoba jmenována obhájcem svazku odkazujeme na M. A. Ortiz, , *Il difensore del vincolo*, v *La nullità del matrimonio: temi processuali e sostantivi in occasione della „Dignitas Connubii“*, ed. Franceschi – H. LLobell, J – M. A. Ortiz, Řím 2005, str. 38-40.

40. Srov. kán. 1590, § 1 CIC 1917.

jako je například církevně nevyřešený stav rozvedených apod., nedosahují již kanonické kvality dobré pověsti.⁴¹ K požadovaným kvalitám obhájce svazku dodává *Dignitas connubii* v čl. 35, že mají neustále získávat hlubší znalost manželského a procesního práva a zdůrazňuje, že je tedy nutné, aby studovali jurisprudenci Římské roty.⁴² Zodpovědnost za odbornou připravenost obhájce svazku, jakož i dalších pracovníků soudu, má biskup moderátor, který může svoji povinnost splnit tak, že úředníkům soudu dá k dispozici čas a prostředky k dalšímu vzdělávání.⁴³ Zároveň má tento biskup pečovat o to, aby všichni úředníci, včetně obhájce svazku, vykonávali svůj úřad svědomitě a podle norem práva.⁴⁴ Kromě toho je nutné, aby před převzetím úřadu složil obhájce svazku přísahu věrnosti⁴⁵ a zachovával úřední tajemství.⁴⁶ V případě, že by byl obhájce svazku v konfliktu zájmů,⁴⁷ nebo neplnil věrně svůj úřad, může být biskupem moderátorem podle práva odvolán.⁴⁸ Zvláště se jedná o případy, kdyby obhájce svazku zneužil církevní moci nebo služby,⁴⁹ přijal neoprávněně úplatek,⁵⁰ kdyby ze zaviněné nedbalosti nezákonně konal či opomenul úkon církevní moci nebo služby a svého úkolu ke škodě jiné osoby.⁵¹

Zodpovědnost obhájce svazku se tedy týká jeho osobní poctivosti, s níž plní svěřený úřad a s jejíž pomocí neustále prohlubuje své vzdělání, vědom

41. Srov. Segnatura Apostolica, Dekret Apud quaedam tribunalia, in: AAS 85 (1993), s. 969–970; R. Burke, *Periodica* 82 (1993), s. 701–708.

42. Čl. 35 DC.

43. Čl. 33 DC, 1°.

44. Čl. 33, 2° DC, srov. P. Malecha, *Záruka spravedlnosti a reforma manželského řízení*, v: *Adnotatio iurisprudentiae*, Supplementum 2, s. 38n.

45. Čl. 35 DC. Podle *Dignitas connubii*, čl. 40 má soudní vikář složit kromě přísahy věrnosti také vyznání víry. Je otázkou, zdali by nebylo vhodné, aby vyznání víry složil i obhájce svazku, a to vzhledem k závažnosti úřadu, který zastává.

46. Kán. 1455, § 1 CIC.

47. Kán. 1448 CIC.

48. Čl. 75 DC.

49. Kán. 1389, § 1 CIC.

50. Kán. 1386 CIC.

51. Kán. 1389, § 2 CIC.

si toho, že důslednost jeho konání má přesah do věčnosti – jak své tak těch, jejichž případy se pečlivě zabývá, s ohledem na pravdu, spravedlnost a především na *salus animarum*, jež nikdy není od pravdy a spravedlnosti odloučen. Jinak řečeno, obhájce svazku nese zodpovědnost před Bohem a má zodpovědnost také za spásu těch, o nichž pojednává, neboť jakékoli zavíňené oddálení od pravdy bude mít za následek překážku spásy, neboť *favor matrimonii* je vždy církví chápáno jako *favor veritatis*, který je k prospěchu *salus animarum*.

Konkrétní formulace *responsabilitas* obhájce svazku během řízení

Předvolání (*citatio*) je nyní obvykle prvním krokem, kdy obhájce svazku přichází do kontaktu s kauzou. Podle nové právní úpravy kán. 1676 MIDI má soudní vikář, poté, co shledá, že žaloba je odůvodněná, přijmout žalobu a zaslat ji stranám a obhájci svazku. Dříve, podle čl. 119, § 2 DC měl obhájce svazku ještě před přijetím žaloby dát svoje vyjádření, přičemž obhájce svazku byl ustanoven zároveň se senátem⁵² a toto ustanovení muselo být bez prodlení oznámeno žalobci. Podle některých odborníků zůstává stále platné, že obhájce svazku má být slyšen před přijetím žaloby.⁵³ Ovšem nabízí se otázka, jaký obhájce svazku to má být, když ještě není jmenován do kauzy. Jistě se jedná o obhájce svazku, který je jmenován *ad universitatem causarum*, ale pokud jich je více na soudu, jakým způsobem je určen? Pokud soudní vikář vidí jako vhodné konzultovat přijetí žaloby s obhájcem svazku, může tak učinit s jakýmkoliv, ale v linii normativity MIDI se s tím přímo nepočítá.⁵⁴

52. Čl. 118 DC.

53. Srov. A. Zambon, *La presentazione del libello*, v V.A., *La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco*, str. 44.

54. Samozřejmě zde zůstává možnost vytvořená jurisprudencí, že je možné vydat dekret o výzvě k doplnění žaloby, kde soudní vikář stanoví lhůtu pro doplnění žaloby a věc, která se má doplnit. Tak lze dopomoci žalobci, aby než bude žaloba odmítnutá soudním vikářem, doplnil chybějící náležitosti. Jedná se zde o procesní obezřetnost a spěšnost, neboť rekurz od odmítnuté žaloby se nyní podává k vyššímu soudu, který když žalobu přijme odešle záležitost první instanci k projednávání. Ovšem čas spojený s odesláním k vyšší in-

Podle kán. 1676, § 1 MIDI, kdy soudní vikář dekretem přijal žalobu, je vhodné, aby v témže dekretu určil konkrétního obhájce svazku, je-li jich na soudu více, a to z důvodu procesní jasnosti a z důvodu položení možné námitky⁵⁵ proti jeho osobě v případě, že by i přes zákaz obsažený v kánonu 1448 CIC a čl. 67 DC pokračovat v úřadu.⁵⁶ Předvolání obhájce svazku je natolik závažné, že jeho nepředvolání způsobuje neplatnost řízení, avšak jmenovaný obhájce svazku má sledovat řízení ve všech jeho procesních etapách, zvláště pak, bude-li vznesen požadavek projednávat záležitosti ve zkráceném řízení. Soudní vikář před rozhodnutím, zdali se bude věc projednávat řízením řádným nebo zkráceným, má rozhodnout až poté, co posoudí důvody předložené stranami a obhájcem svazku.⁵⁷ Z toho vyplývá, že obhájce svazku musí podat své vyjádření, nestačí jenom presumovaný souhlas, a to i proto, že by se měl zabývat i otázkou, zdali není žádná oprávněná naděje na obnovení manželského soužití.⁵⁸ Vyjádření obhájce svazku by mělo obsahovat následující: 1. zda není naděje obnovit manželské soužití; 2. jaký je jeho postoj k žalobcem navrhovanému způsobu řízení v případě, že se jedná o návrh ke zkráceným řízením; 3. může se vyjádřit k návrhu předmětu spo-

stanci, jeho projednání a zaslání zpět na soud první instance je jistě větší, než objasnění záležitosti žaloby přímo v místě soudu první instance, a to vzhledem k obvykle bližší vzdálenosti mezi žalobcem a soudem první instance.

55. Srov. kán. 1449 CIC a čl. 68 DC.

56. Jedná se o zákaz výkonu služby soudních pracovníků, včetně obhájce svazku, pokud se jich samotných záležitost týká tak, že jsou v konfliktu zájmu. Konkrétně se jedná o: 1. příbuzenství a švagrovství v přímé linii a do čtvrtého stupně boční linie (např. pokud je obhájce svazku bratrance žalobce nebo žalobkyně sestřenicí jeho manželky); 2. poručnícký vztah mezi obhájcem svazku a stranou; 3. opatrovnícký vztah mezi obhájcem svazku a stranou; 4. úzké životní společenství; *intima vitae consuetudo* se zde nemíní je manželství, nýbrž každá forma společného života, která může vést ke společným zájmům a nezáleží, zda je o ní v konkrétním řízení jedná; 5. nepřátelství s procesní stranou; 6. vyhlídka prospěchu pro obhájce svazku, pokud by v průběhu řízení mohl profitovat nebo je hospodářsky zúčastněn na řešení sporné otázky; 7. odvracení škody; také zde je míněna hospodářská škoda, která by mohla obhájci svazku hrozit, jestliže by byla záležitost rozhodnuta nepříznivě pro žalobce. Srov. K. Lüdicke, *Dignitas Connubii, odborný komentář*, str. 72.

57. Kán. 1676, § 2 MIDI.

58. Kán. 1675 MIDI a PN čl. 2 MIDI.

ru.⁵⁹ Jelikož je toto požadavkem práva, je radno, aby odpověď obhájce svazku byla zaznamenána v aktech, nejlépe písemným vyjádřením. Pokud jsou námitky obhájce svazku opodstatněné, může soudce rozhodnout o seznání stran k předmětu sporu, v němž se může například pokusit o smír a vyjasnění sporné otázky a způsobu řízení.⁶⁰ Je moudré tento procesní krok nezanedbat, jelikož se jedná o zásadní směřování řízení a závisí na něm jeho efektivnost i prokazatelnost historických i právních faktů. Vezmeme-li v úvahu, že podle nového kán. 1678, § 1 MIDI, který poskytuje větší snadnost získání plného důkazu,⁶¹ ať už soudním doznáním nebo prohlášením stran, o to více je aktivní zapojení obhájce svazku v této fázi důležité. Nelze se zaměřovat pouze na neplatnost řízení pro nepředvolání obhájce svazku, tj. udělat vše pro *ad validitatem* – nestačí pouze formalistické zapojení, ale jak nás vede nová normativa, je třeba předkládat, argumentovat a být aktivní v řízení. Je dobré zdůraznit, že povinnost rozumné obrany manželského

59. Alesandro Zambon vhodně poznamenává: „*Úkolem obhájce svazku není nabídnout jen jakousi obecnou, na předtištěném formuláři zpracovanou odpověď, nýbrž představit soudnímu vikáři soubor konkrétních připomínek, s jejichž pomocí bude schopen rozhodnout, jaký typ soudního řízení má být v dané záležitosti zvolen. Nemá se přitom zabývat problematikou neplatnosti manželského souhlasu; jeho úkolem je totiž posoudit prvky, které mají zásadní význam pro rozhodnutí, zda má být zvoleno řádné, nebo zkrácené soudní řízení. Ve své zprávě se proto obhájce svazku nebude svěřovat spravedlnosti soudu, nebude se stavět proti žádosti žalující strany ani nebude požadovat projednání této záležitosti ve zkráceném řízení, ale poukáže na to, zda se obě strany ztotožňují či neztotožňují s žalobou (jak jsme nastínili o něco výše), a prověří, zda jsou splněny i podmínky stanovené v kán. 1683, 2° MIDI. [...] V této fázi řízení zaměří obhájce svazku svou pozornost na to, aby k projednání ve zkráceném řízení nebyla připuštěna záležitost, u níž chybí průkazný důkaz neplatnosti manželství, a která tudíž vyžaduje náležitě prohloubení skrze důkazní a diskusní fázi.*“ A. Zambon, *La scelta della modalità noc ciu trattare la causa di nullità: processo ordinarii o processo più breve, v La riforma dei processi matrimoniali di Papa Francesco*, str. 53, 55.

60. I když byl změněn kán. 1677, § 2 CIC, který výslovně zmiňoval možnost zasedání ke stanovení předmětu sporu, přesto zůstává v platnosti toto ustanovení, a to z důvodu obecných ustanovení o procesu v kán. 1513, § 2 CIC, což koresponduje s ustanovením čl. 6 PN MIDI.

61. Pro prohloubení problematiky viz G. Boni, *La recente riforma del processo di nullità matrimoniale. Problemi, criticità, dubbi*, in: *Stato, Chiese e pluralismo confessionale* 10/2016, s. 28.

svazku neosvobozuje z povinnosti předložit a vyložit všechny argumenty ve prospěch platnosti svazku, i když mu ukládá závazek vyhnout se vyumělkované a obstrukční obhajobě, jak bylo vícekrát zdůrazněno papežským učitelským úřadem⁶². Navíc zvláště obhájce svazku má povinnost předkládat na každém stupni soudu jakýkoliv druh důkazu, odporování a námitky, který, *servata rei veritate* (při zachování pravdy) by přispěl k obraně manželství⁶³ a má zákaz konat ve prospěch neplatnosti.⁶⁴ Ohledně přítomnosti u výsledku jak o něm pojednává kánon 1677 § 1 MIDI (dříve 1678, § 1,) se potvrzuje právo, že obhájce svazku smí být přítomný u výsledku stran, svědků a znalců, i když soudce může stanovit kvůli zvláštním okolnostem věcí a osob, aby se advokáti výsledku neúčastnili, jak to vymezuje čl. 159 § 1, 1° *Dignitas Conubii* vzhledem ke kánonu 1559 CIC. Tak je právně garantováno, aby nebyl nikdy vyloučen obhájce veřejného dobra z důkazního šetření.⁶⁵ Pokud zákonodárce poskytuje obhájci svazku takové právo nesmět být nikdy vyloučen z výsledku, je zřejmé, že vidí účast obhájce svazku při výsledku a jeho aktivitu jako něco velmi důležitého. Obhájce svazku může podle práva předložit v termínu stanoveném soudcem otázky, které mají být položeny vyslychaným stranám, svědkům a znalcům, přičemž návrh otázek rovněž mohou

62. Pius XII., *Promluva k auditorům Posvátné Římské Roty*, 2. 10. 1944, citace, str. 284 č. 2b; Jan Pavel II., *Promluva k auditorům Římské Roty*, 28. 1. 1982, v AAS, 74 (1982), str. 453, č. 9 a *Promluva k auditorům Římské Roty*, 25. 1. 1988, v AAS, 80 (1988), str. 1179, č. 2.

63. Srov. čl. 56 § 3 DC. Významný kanonista G. P. MONTINI v *La nullita insanabile per denegato diritto di difesa* (can. 1620, 7°) e il *Difensore del vincolo*, str. 340 a násl. se zabývá choulostivou otázkou ohledně nedbalosti obhájce svazku při konání svého úřadu, jako je porušení práva na obhajobu.

64. Srov. čl. 56 § 5 DC, A.R.R.T., *Coram Palestro, Medellen*, dekret 2. 7. 1986, č. 3-6. Obhájce svazku nebude moci tudíž žádat, aby byly formulované nové předměty neplatnosti ani se odvolávat proti negativnímu rozsudku.

65. Srov. M. J. Arroba Conde, *Diritto procesuale*, str. 223; Kodex z roku 1917, kánon 1968, 1-2°, bylo stanoveno, že obhájce svazku má povinnost účastnit se výsledku stran, svědků a znalců, předem vypracovat otázky a vyhodnocovat je, a jestliže je to k věci, odporovat otázkám předloženým stranami. Současná právní úprava zmírnila toto přísné pravidlo a obhájci svazku dává pouze právo být u výsledků (viz kán. 1677, § 1, 1° MIDI, kán. 1533 CIC 1983) a činit v souladu s právem vše pro *favor matrimonii*.

předložit patroni stran s tím, že soudce rozhodne, které otázky předloží, po případě upraví ke vhodnosti konkrétního výsledku.⁶⁶ Jestliže pak během soudního řízení chce obhájce svazku předložit další návrh otázek, může tak učinit prostřednictvím soudce.⁶⁷ Během samotného vyšetřování se realizuje zodpovědnost obhájce svazku tak, že dbá na to, aby se soudce neopomenul zeptat, jaký vztah má dotazovaný ke stranám, jaký je zdroj a doba poznatku toho, co tvrdí a zda to vypovídá z vlastního poznání nebo z doslechu, nebo je to jeho mínění a kdy přesně se informace dověděl, zdali to nebylo v čase *tempore non suspecto*. Obhájce svazku může při výsledku svým vstupem pomoci soudci srovnat spojitosti jednotlivých tvrzení, objasnit váhání nebo nejistoty vyslychaného a případné neshody již předložených důkazů s jinými důkazy a také dopomoci ke správnému vyhodnocení těchto důkazů.⁶⁸ Obhájce svazku by měl rovněž dbát jako veřejná strana, aby průběh výslechů byl v souladu s předpisy práva, tzn., aby byl u výsledku přítomen notář, aby byla odpověď dotazovaného ihned a věrohodně zapsána pod vedením soudce,⁶⁹ při možnosti opravení a upřesnění zápisu⁷⁰ při jeho čtení na konci výsledku, aby byl zápis výsledku řádně podepsán účastníky řízení,⁷¹ a pokud bylo použito záznamové zařízení, aby došlo k věrohodnému přepsání. Jeho přítomnost u výsledku je důležitá zvláště tehdy, dochází-li k nějaké mimořádnosti, např. svědek odmítne podepsat výpověď nebo výpověď při čtení zcela změnit atd. V případě zkráceného řízení, kde se koná jedno a výjimečně i druhé vyšetřovací jednání jeho aktivní účast je zvláště důležitá a nebytná, i když to procesní normy v čl. 18 § 1 MIDI výslovně neuvádí, neboť při soudním jednání zkráceného řízení se písemně zaznamenávají údaje, které se striktně

66. Jestliže se tak nestane ve stanoveném termínu, má se za to, že otázky obhájci nemají zájem předložit. Viz kán. 1552, § 2 a čl. 164, 71 DC.

67. Srov. kán. 1561 CIC a čl. 166 DC.

68. Srov. kán. 1572 CIC a čl. 201 DC.

69. Srov. kán. 1567 § 1 CIC a čl. 173 § 1 DC.

70. Přesně se jedná podle textu normy o *addendi, supprimendi, corrigendi, variandi*, tj. připojení, zrušení, opravení, obměnění.

71. Srov. kán. 1569 §§ 1-2 CIC a čl. 175 §§ 1-2 DC.

týkají podstaty zkoumaného manželství, tzn. právní skutečnost, jež ve spojení s důvodem uvedeným v dekretu o stanovení sporu vedla k neplatnosti prošetřovaného manželství.⁷² Dalším důležitým místem aktivity obhájce svazku vzhledem ke svému úkolu obrany manželství je v kauzách neschopnosti a impotence, kde je nezbytné předvolat znalce.⁷³ *Dignitas connubii* v čl. 56, § 4 dává obhájci svazku specifické úkoly: kontrolovat zda otázky předkládané znalci jsou přiměřené ke kauze a nepřesahují kompetenci znalce;⁷⁴ bdít nad antropologickým a metodologickým základem znaleckého posudku; předložit odvolacímu soudu v případě vynesení afirmativního rozsudku možné chyby v hodnocení závěrů znalce ze strany soudců první instance. Zmínili jsme některé důležité body v důkazní fázi, kde vzhledem k nové právní úpravě má zodpovědnost obhájce svazku svoji realizaci.⁷⁵ Právní in-

72. Srov. čl. 18, § 2 PN MIDI, „*Odpovědi stran a svědků písemně zaznamenaná notář, ovšem souborně a s uvedením pouze toho, co se týká podstaty manželství, jehož platnost se ověřuje.*“

73. Srov. kán. 1678, § 3 MIDI, čl. 203, § 1 DC.

74. Např. žádost o právní vyjádření ohledně neschopnosti a neplatnosti manželství, ale naopak je úkolem znalce analyzovat u vyšetřované osoby: osobnost, druh poruchy nebo anomálie, předchozí stav před sňatkem, povahu a původ anomálie, závažnost anomálie, vliv anomálie na schopnost rozvahy a přijetí manželských závazků.

75. Velmi užitečné praktické příklady činnosti obhájce svazku vzhledem k práci znalce jsou v článku F. Catozzella, „*La prospettiva del difensore del vincolo nella fase istruttoria del processo*“ v *Anuario de derecho canónico* 5 (4/2016), str. 29 – 31. Autor uvádí tyto příklady. Příklad č. 1. Vyplynají-li ze svědeckví určité projevy chování a povahové rysy, u nichž se zdá, že nevybočují z mezí normality, je vhodné, aby obhájce svazku – který se už nepochybně na základě výpovědi pokoušel normální ráz těchto projevů prokázat – na jejich výskyt zaměřil pozornost soudního znalce. Ten totiž bude muset v rámci svého úkolu vzít v potaz nejen nenormální jednání a chování (co do jejich kvantity, kvality a časového vymezení jejich výskytu v době před uzavřením manželství i po svatbě), nýbrž i projevy normálního rázu. Případný nález psychické poruchy pak musí umožňovat rozumné vysvětlení obou druhů těchto projevů: Proč se například zjištěný psychický problém projevil teprve za přesně vymezených okolností nebo v určité oblasti života jednotlivce. Soubory otázek musí nasměrovat znalce od samého počátku k ucelené četbě soudního spisu a soustředit jej k takovému druhu znalecké interpretace, kde budou podchyceny všechny aspekty týkající se zkoumané osoby i jejího chování. „*Je, nebo není – a z jakého důvodu – váš úsudek o zkoumaném v souladu s výpověďmi uloženými v soudním spisu, podle nichž se u Tizia neprojevovaly žádné vážné obtíže související s jeho problematickým psychologickým stavem? Pokud jste podobné problémy zjistil, jak mohou být uvedeny do souladu s pozitivními výsledky úsilí zkoumaného*

stituty jako zveřejnění spisu,⁷⁶ předložení obhajob obhájcem svazku (*animadversiones, responsiones a replicationes*) zůstávají nezměněny,⁷⁷ i když je pravda, že zrušením povinnosti dvojího shodného rozhodnutí obhajoba platnosti manželství získává ještě větší význam a závažnost. Zvláště pak ve formě zkráceného řízení, kde není institut zveřejnění spisu jak stanoví kán. 1686 MIDI, že instruktor poté, co jsou nashromážděny důkazy, „[...] stanoví lhůtu patnácti dnů pro předložení animadversiones a případných obhajob stran” a zákonodárce nepředpokládá v této formě řízení hlubší diskusi v podobě *responsiones* obhájců, nicméně biskup má po zvážení připomínek na základě

v oblasti rodiny, z níž pochází, a jeho zaměstnání? “Ve své výpovědi vylíčila zkoumaná dramatickým způsobem svůj vztah k otci. Svědecké výpovědi ovšem nasvědčují tomu, že rodinná atmosféra nebyla tak vybrocená. Bez ohledu na nepochybné náročné dětství a dospívání zkoumané nenacházíme ve spisu žádné doklady o žádných problematických reakcích zkoumané. Na základě těchto skutečností se ptáme: Jaký osobnostní typ Tizia vykazuje?”

Příklad č. 2. Zejména v případech, kdy se objeví nějaký závažnější nesoulad v popisu událostí, může být vhodné položit znalci otázku, nakolik je zkoumaná osoba vzhledem ke svému psychologickému stavu věrohodná. To se děje na základě základního rozlišení – platného pro každou soudní záležitost – mezi *upřímností* (tzn. vůlí a osobním přesvědčením vypovídat podle pravdy) a *objektivitou* (tzn. schopností reprodukovat události a jejich příčinné souvislosti objektivním způsobem, tj. tak, jak se opravdu odehrály). U některých psychických nemocí a poruch osobnosti, ale i u určitých dočasných a reaktivních psychických stavů (které se mohou objevit např. v důsledku traumatického rozchodu), se totiž mohou vyskytovat podvědomé tendence k subjektivní reinterpretaci událostí, vzdalující se od věčné pravdy, nebo k podstatnému překroucení toho, co se opravdu odehrálo. „*Je podle vašeho názoru věrohodnost zkoumané osoby nějak ovlivněna jejím osobnostním profilem? Je to, co Tizia vypovídá, pravdivé (byť možná poněkud zveličené v důsledku napětí, které prožívá), nebo přehánějí, interpretuje skutečnosti značně pokriveným způsobem, nebo si dokonce vymyslí neskutecné události či zážitky, i když možná sama sebe přesvědčuje, že to odpovídá pravdě? “* „*Nakolik mohly zkušenosti, jimiž zkoumaný prošel poté, co jeho manželství ztroskotalo, vést k tomu, že začal nepravdivě interpretovat své manželské soužití? Existují nějaké opravdu objektivní údaje, které nám mohou napomoci interpretovat jeho osobní profil takový, jaký v podstatě je? “* Pro další příklady odkazujeme na: F. Catozzella, “*La perizia quale mezzo di prova nelle cause di incapacità matrimoniale*”, in *Apollinaris* 86 (2013), str. 353-386.

76. Kán. 1598, § 1 CIC; čl.229 §3; čl.235 §1; čl.157 §2; čl.231; čl.229 §1; čl.230 DC.

77. Pro studium obsahu, struktury a smyslu obhajob v diskusní fázi odkazují na článek: E. L. Bolchi, , “*Criteri e suggerimenti per la elaborazione delle animadversiones del difensore del vincolo e delle defensiones dell’avvocato nella fase dibattimentale di una causa di nullità matrimoniale*”, v *Quaderni di diritto ecclesiale* 28 (2015) str. 92-106.

studia spisu dospět k morální jistotě a vydat rozhodnutí.⁷⁸ Zvláštní důležitost obhájce svazku získal v institutu odvolání od rozhodnutí soudu první instance. Dříve téměř neužívaní vedlejší odvolání (*appello incidentale*) v manželském procesu, nyní nabývá na významu a stává se nástrojem pro lepší dosažení pravdy o manželství.⁷⁹

Závěr

Doufám, že předložené informace mohou být velmi užitečné nejenom pro ty kdo vykonávají na soudech *munus* obhájce svazku, ale i pro ostatní účastníky řízení, aby správně mohli dopomoci obhájci svazku naplnovat svůj úřad, který je tak velmi důležitý pro dosažení pravdy o manželství a tedy pro funkci celého soudu. Jsem si vědom, že jsem nevyčerpal všechny aspekty kde změna manželského procesu podle papeže Františka vnesla ještě větší důraz na činnost obhájce svazku, jako např. institut odvolání a jeho jednání v další instanci, což by vyžadovalo novou přednášku nebo daleko větší časový rozsah této. Na závěr jen připomeňme slova papeže Jana Pavla, že pravda o manželství je zjišťována s úsilím, s pokorou a s láskou tj. s „*mateřským základem a zákonem spravedlnosti*“, přičemž „*spolupráce obhájce svazku s dynamikou procesu z něj činí nenahraditelného pracovníka, který pomáhá vyvarovat se nejistotě při vyslovování rozsudku, zvláště tam, kde dominantní kultura kontrastuje se záchranou manželského svazku.*“⁸⁰ Toto je hod-

78. Kán. 1687 § 1 MIDI: „Jestliže diecézní biskup po převzetí akt, po konzultaci s instruktorem a přísedícím a po zvážení *animadversiones* obhájce svazku a případných obhajob stran nabude morální jistoty o neplatnosti daného manželství, vydá rozsudek. V opačném případě předá záležitost k projednání v řádném řízení.“

79. Vedlejší neboli akcidentální odvolání je odvolání obhájce svazku (případně strany), které je podané po odvolání jedné ze stran nebo obou, kdy ve lhůtě 30 dnů stanovené pro odůvodnění odvolání se obhájce svazku rovněž odvolá a vyjádří tak svůj postoj k odvolání strany. Odvolání obhájce svazku první instance může obhájce svazku druhé instance vzít zpět.

80. Jan Pavel II., *Promluva k auditorům Římské Roty*, 4.2.1980, v *AAS* 72 (1980) p. 182, č. 13.

nota, která má vést všechny pracovníky soudu ke společnému úsilí, aby minus obhájce svazku byl oceněn jako nástroj poznání pravdy o manželství a tedy společného dobra církve.

REFERÁTY SÚDNYCH VIKÁROV

**INFORMATÍVNA SPRÁVA O ČINNOSTI
METROPOLITNÉHO TRIBUNÁLU
BRATISLAVSKEJ ARCIDIECÉZY**

*vdp. JCDr. JUDr. Jozef KEMP, PhD.
súdny vikár*

**Informatívna správa o činnosti Metropolitného tribunálu
Bratislavskej arcidiecézy za prvý polrok 2016**

Metropolitný tribunál tvorí pätnásť sudcov, šesť obhajcov zväzku, jeden advokát, dvaja notári.

Počet žiadostí

K 30. júnu 2016 bolo podaných spolu 50 žiadostí o vyhlásenie nulity manželstva (v roku 2014 ich bolo 64, v roku 2015 ich bolo 73). Z tohto počtu 50 žiadostí, bolo 36 žiadostí prijatých na konanie na 1. inštancii, 12 žiadostí na konanie na 2. inštancii a 2 žiadosti boli prijaté na konanie v skrátenom procese.

Z uvedeného počtu žiadostí na konanie na 2. inštancii bolo 6 káuz doručených z Arcidiecézneho súdu v Trnave, 4 kauzy boli dané z cirkevného súdu v Banskej Bystrici, 1 kauzu nám predložil na konanie na 2. inštanciu cirkevný súd v Žiline a 1 kauzu nám predložil cirkevný súd v Nitre.

(K 15. augustu 2016 bolo prijatých 60 žiadostí: 1. inštancia – 45, 2. inštancia – 13, SP – 2)

Kauzy pendentes

K 30. júnu 2016 sa stalo spolu 50 káuz pendentes. Spolu bol počet káuz pendentes, a to tých, ktoré prešli z roku 2015 a káuz z prvého polroka 2016: 137 (1. inštancia 103 káuz, 2. inštancia 34 káuz).

Celkový počet rozhodnutí

Od 1. januára 2016 do 30. júna 2016 bolo rozhodnuté Metropolitným tribunálom v Bratislave spolu v 29 kauzách – 17 káuz na 1. inštancii, 12 káuz na 2. inštancii.

Na 1. inštancii bolo rozhodnutých o žiadosti o nulitu manželstva v 17 kauzách:

V 7 kauzách Metropolitný tribunál rozhodol, že nulita manželstva je dokázaná z týchto titulov:

- v 3 kauzách titulom neplatnosti bolo dosvedčenie sporu podľa kánona 1101, § 2 Kódexu kánonického práva (KKP);

- v 2 kauzách bol titul podľa kánona 1095 bod 3 KKP, teda neschopnosť vziať na seba podstatné záväzky manželstva z dôvodov psychickej prirodzenosti;

- v 1 kauze bol titul podľa kánona 1097 § 2 KKP, teda neplatnosť manželstva uzatvoreného z omylu v priamo a zásadne chcenej vlastnosti osoby;

- v 1 kauze bol titul podľa kánona 1098 KKP, teda oklamanie podvodom;

V 10 kauzách bolo rozhodnuté, že nulita manželstva nie je dokázaná z týchto titulov:

- v 7 kauzách pre titul podľa kánona 1101, § 2 KKP;

- v 1 kauze pre titul 1098 KKP, oklamania podvodom;

- v 2 kauzách pre nátlak, podľa kánona 1103 KKP;

Na 2. inštancii Metropolitný tribunál ako odvolací súd rozhodol spolu v 12 kauzách:

V 8 prípadoch potvrdil svojím dekrétom rozsudok súdu 1. inštancie, v ktorom nulita manželstva je dokázaná z týchto titulov:

- v 4 prípadoch bol titulom neplatnosti kánon 1101, § 2 KKP;
- v 1 prípade bol titulom vážny nedostatok rozoznávacieho úsudku ohľadne podstatných manželských práv a povinností, ktoré treba navzájom odovzdávať a prijímať podľa kánona 1095 bod 2 KKP;
- v 2 prípadoch bol titul 1098 KKP, oklamania podvodom;
- v 1 prípade pre veľký strach, podľa kánona 1103 KKP;

V 2 kauzách Metropolitný tribunál ako súd 2. inštancie rozsudkom rozhodol o nulite manželstva, ktorá je dokázaná z týchto titulov:

- v 1 prípade pre vylúčenie podstatného prvku manželstva podľa kánona 1101, § 2 KKP;
- v 1 prípade pre veľký strach, podľa kánona 1103 KKP;

Metropolitný tribunál ako odvolací súd v 2 kauzách súdu 1. inštancie rozhodol, že nulita manželstva nie je dokázaná z týchto titulov:

- v oboch prípadoch išlo o vylúčenie podstatného prvku či vlastnosti manželstva podľa kánona 1101, § 2 KKP;

Ratum et non consumatum

V prvom polroku 2016 v 3 kauzách prebiehal proces *Ratum et non consumatum*.

Rímska róta

V prvom polroku 2016 boli apoštolskému tribunálu Rímskej Róty predložených na konanie na 2. inštanciu dve kauzy.

V prvom polroku 2016 bolo audítormi Metropolitného tribunálu vykonaných spolu 46 výsluchov stránok a svedkov v kauzách Metropolitného tribunálu v Bratislave.

V prvom polroku 2016 bolo v 4 kauzách vykonané znalecké dokazovanie z odvetvia psychiatrie. Znalecký posudok vypracovala znalkyňa pani

MUDr. Daniela Martišová. V 3 kauzách vypracovala znalecký posudok z odvetvia psychológie znalkyňa, pani Mgr. Marta Gašparíková, ktorá je klinickým psychológom v nemocnici Milosrdných bratov v Bratislave.

Podací denník Metropolitného tribunálu v roku 2015 zaznamenal spolu 1232 doručených písomných dokladov.

Informatívna správa o činnosti Metropolitného tribunálu Bratislavskej arcidiecézy za kalendárny rok 2015

V kalendárnom roku 2015 sa zmenil počet obhajcov zväzku Metropolitného tribunálu. J. E. Mons. Stanislav Zvolenský, bratislavský arcibiskup metropolita, dekrétmi zo dňa 1. septembra 2015, vymenoval nových obhajcov zväzku Metropolitného tribunálu bratislavskej arcidiecézy, a to vdp. Mgr. Mareka Sitára, vdp. Mgr. Radoslava Šaškoviča, vdp. JUDr. Mgr. Branislava Trubača. Dekrétom zo dňa 1. augusta 2015 vymenoval dp. Mgr. Michala Fratriča za sekretára Metropolitného tribunálu. Sr. JCLic. JUDr. Helena Grešová, notárka, k 31. júlu 2015 ukončila svoju prácu na Metropolitnom tribunáli.

Metropolitný tribunál tvorí pätnásť sudcov, šesť obhajcov zväzku, jeden advokát, jeden sekretár a jedna notárka.

Počet žiadostí

V kalendárnom roku 2015 bolo podaných spolu 73 žiadostí o vyhlásenie nulity manželstva (v roku 2014 ich bolo 64), a to na konanie na 1. a na 2. inštanciu, v ktorých bolo rozhodnuté o vymenovaní kolégiového tribunálu v 73 prípadoch. Z tohto počtu 23 žiadostí bolo podaných na 1. inštanciu a 48 žiadostí na 2. inštanciu, 1 kauza Ratum et non consumatum a 1 kauza vymáhania nulity prvostupňového rozsudku.

Z uvedeného počtu žiadostí na konanie na 2. inštanciu bolo 15 káuz doručených z Arcidiecézneho súdu v Trnave, 14 káuz bolo daných z cirkev-

ného súdu v Banskej Bystrici, 15 káuz nám predložil na konanie na 2. inštanciu cirkevný súd v Žiline, 4 kauzy nám predložil cirkevný súd v Nitre.

V roku 2015 bol zamietnutý jeden žalobný spis.

Kauzy pendentes

V roku 2014 k 31. decembru 2014 sa stalo spolu 51 káuz pendentes. Spolu bol počet káuz pendentes, a to tých, ktoré prešli z roku 2013 a káuz z roku 2014, v ktorých došlo ku prijatiu písomného návrhu 154 (1. inštancia 101 káuz, 2. inštancia 52 káuz, 3. inštancia 1 kauza).

V roku 2015 k 31. decembru 2015 sa stalo spolu 55 káuz pendentes (1. inštancia 36 káuz, 2. inštancia 19 káuz). Spolu bol počet káuz pendentes, a to tých, ktoré prešli z roku 2014 a káuz z roku 2015, v ktorých došlo ku prijatiu písomného návrhu k 31. decembru 2015: 113 (1. inštancia 83 káuz, 2. inštancia 29 káuz, 3. inštancia 1 kauza).

Celkový počet rozhodnutí

V kalendárnom roku 2015 bolo rozhodnuté Metropolitným tribunálom v Bratislave spolu v 73 kauzách – 27 káuz na 1. inštancii, 46 káuz na 2. inštancii.

K 31. decembru 2015, 110 káuz prvej i druhej inštancie zostalo nerozhodnutých (81 káuz v 1. inštancii a 29 káuz v 2. inštancii), k 31. decembru 2014, 94 káuz prvej i druhej inštancie zostalo nerozhodnutých (77 káuz v 1. inštancii a 17 káuz v 2. inštancii).

Na 1. inštancii bolo rozhodnutých o žiadosti o nulitu manželstva v 27 kauzách:

V 17 kauzách Metropolitný tribunál rozhodol, že nulita manželstva je dokázaná z týchto titulov:

- v 7 kauzách titulom neplatnosti bolo dosvedčenie sporu podľa kánona 1101, § 2 Kódexu kánonického práva (KKP);

- v troch kauzách bol titul podľa kánona 1095 bod 3 KKP, teda neschopnosť vziať na seba podstatné záväzky manželstva z dôvodov psychickej prirodzenosti;

- v dvoch kauzách bol titul podľa kánona 1095 bod 2 KKP, teda vážny nedostatok rozoznávacieho úsudku ohľadne podstatných manželských práv a povinností, ktoré treba navzájom odovzdávať a prijímať;

- v dvoch kauzách bol titul podľa kánona 1103 teda neplatnosť manželstva uzatvoreného pod nátlakom;

- v dvoch kauzách bol titul podľa kánona 1098 KKP teda oklamanie podvodom;

- v jednej kauze bol titul podľa kánona 1099, teda omyl determinujúci vôľu ohľadom sviatosti manželstva zo strany muža.

V 10 kauzách bolo rozhodnuté, že nulita manželstva nie je dokázaná z týchto titulov:

- v 5 kauzách pre titul podľa kánona 1101, § 2 KKP;

- v troch prípadoch pre titul 1098 KKP, oklamania podvodom;

- v dvoch prípadoch pre titul podľa kánona 1095 bod 3 KKP, teda neschopnosť vziať na seba podstatné záväzky manželstva z dôvodov psychickej prirodzenosti.

Na 2. inštancii Metropolitný tribunál ako odvolací súd rozhodol spolu v 46 kauzách:

V 29 prípadoch potvrdil svojím dekrétom rozsudok súdu 1. inštancie, v ktorom nulita manželstva je dokázaná z týchto titulov:

- v 18 prípadoch bol titulom neplatnosti kánon 1101, § 2 KKP;

- v 4 prípadoch bola titulom neschopnosť vziať na seba podstatné záväzky manželstva z dôvodov psychickej prirodzenosti podľa kánona 1095 bod 3 KKP;

- v 3 prípadoch bol titulom vážny nedostatok rozoznávacieho úsudku ohľadne podstatných manželských práv a povinností, ktoré treba navzájom odovzdávať a prijímať podľa kánona 1095 bod 2 KKP;

- v 3 prípadoch bol titul 1098 KKP, oklamania podvodom;
- v 1 prípade pre nátlak podľa kánona 1103 KKP;

V 3 kauzách Metropolitný tribunál ako súd 2. inštancie rozsudkom rozhodol o nulite manželstva, ktorá je dokázaná z týchto titulov:

- v 1 prípade pre vylúčenie podstatného prvku manželstva podľa kánona 1101, § 2 KKP;
- v 1 prípade pre vážny nedostatok rozoznávacieho úsudku ohľadne podstatných manželských práv a povinností, ktoré treba navzájom odovzdávať a prijímať podľa kánona 1095 bod 2 KKP;
- v 1 prípade pre oklamanie podvodom podľa kánona 1098 KKP;

Metropolitný tribunál ako odvolací súd v 13 kauzách súdu 1. inštancie rozhodol, že nulita manželstva nie je dokázaná z týchto titulov:

- v 6 prípadoch išlo o vylúčenie podstatného prvku či vlastnosti manželstva podľa kánona 1101, § 2 KKP;
- v 4 kauzách šlo o neschopnosť vziať na seba podstatné záväzky manželstva z dôvodov psychickej prirodzenosti podľa kánona 1095 bod 3 KKP;
- v 1 prípade o vážny nedostatok rozoznávacieho úsudku ohľadne podstatných manželských práv a povinností, ktoré treba navzájom odovzdávať a prijímať podľa kánona 1095 bod 2 KKP;
- v 1 kauze o nátlak podľa kánona 1103 KKP;
- v 1 kauze podvod podľa kánona 1098 KKP;

V jednom prípade rozhodol o zamietnutí žaloby proti platnosti rozsudku.

Zamietnutie, zrieknutie, zmarenie

V 1 kauze Metropolitného tribunálu ako súdu 1. inštancie došlo k rozhodnutiu o zamietnutí, v 2 kauzách bol vydaný dekrét o pripustení zrieknutia sa stránky, a v 1 kauze bol vydaný dekrét o zmarení prešetrovania sporu.

Ratum et non consumatum

V roku 2015 v 4 kauzách prebiehal proces Ratum et non consumatum. Dve kauzy zostali v štádiu vyšetrovania.

Rímska róta

V roku 2015 bolo apoštolskému tribunálu Rímskej Róty predložených na konanie na 3. inštanciu spolu 8 káuz.

V roku 2015 bolo audítormi Metropolitného tribunálu vykonaných spolu 80 výsluchov stránok a svedkov v kauzách Metropolitného tribunálu v Bratislave. Z tohto počtu: 24 výsluchov vykonal P. JCDr. Ing. Fidel Marco Pagáč, OFM Cap.; 17 výsluchov vykonal vdp. JCLic. Milan Čaniga; 10 výsluchov vykonal vdp. Mgr. Ján Adamus; 9 výsluchov vykonal Mons. JCDr. Tibor Hajdu; 8 výsluchov vykonal vdp. Mgr. Pavol Brunovský; 6 výsluchov vykonal vdp. Mgr. Milan Puškár; 3 výsluchy vykonal vdp. Mgr. JCLic. Tomáš Molnár; 2 výsluchy vykonal vdp. JCDr. JUDr. Jozef Kemp, PhD.; 1 výsluch vykonal vdp. Mgr. Zdenko Sitka.

V roku 2015 bolo v 5 kauzách vykonané znalecké dokazovanie z odvetvia psychiatrie. Znalecký posudok vypracovala znalkyňa pani MUDr. Daniela Martišová. V 1 kauze vypracovala znalecký posudok z odvetvia psychológie znalkyňa, pani Mgr. Marta Gašparíková, ktorá je klinickým psychológom v nemocnici Milosrdných bratov v Bratislave.

Podací denník Metropolitného tribunálu v roku 2015 zaznamenal spolu 1843 doručených písomných dokladov.

Správu spracovali:

vdp. JCDr. JUDr. Jozef Kemp, PhD., súdny vikár

dp. Mgr. Michal Fratrič, sekretár

sr. Mgr. Brigita Múdra, notárka

SPRÁVA O ČINNOSTI ARCIDIECÉZNEHO TRIBUNÁLU V TRNAVE

Mons. JCLic. Jozef ŠINTÁL
súdny vikár

Arcidiecézny tribunál v Trnave je súdom prvej inštancie pre Arcibiskupstvo Trnava. Súčasne je aj odvolacím tribunálom pre Metropolitný tribunál Bratislavskej arcidiecézy.

Personália

Sídli v budove Arcibiskupského úradu. V súčasnosti Arcidiecézny tribunál v Trnave má 16 členov: súdneho vikára, 10 sudcov, 3 obhajcov zväzku, 2 notárky. Dvaja zo sudcov sú menovaní aj za advokátov.

Počet prípadov

Arcidiecézny tribunál sa zaoberá predovšetkým manželskými kauzami, ale je nápomocný aj v iných kauzách, ak je o to požiadaný ordinárom.

Na prelome rokov 2014 – 2015 tribunál mal otvorených 78 káuz. Z toho 51 na 1. inštancii a 25 na 2. inštancii. 2 kauzy boli evidované ako *favor fi-dei*. Počas roku 2015 tribunál prijal 22 nových žiadostí na 1. inštancii a 18 káuz na 2. inštancii. Spolu prijal 40 prípadov.

Arcidiecézny tribunál v roku 2015 urobil rozhodnutia v 33 kauzách. Na I. inštancii bolo vydaných 12 rozhodnutí, z toho 3 afirmatívne a 9 negatívnych. Na II. inštancii rozsudkom bolo ukončených 6 káuz, z toho 3 afirma-

tívne a 3 negatívne, dekrétom bola nulita manželstva potvrdená v 15 kauzách. Z celkového počtu 33 ukončených káz bolo 21 ukončených afirmatívne a 12 negatívne. 10 spisov po odvolaní sa proti negatívnemu rozsudku bolo odoslaných na Metropolitný tribunál do Bratislavy.

Na prelome rokov 2015 – 2016 tribunál mal otvorených 75 káz. Z toho 48 na 1. inštancii a 23 káz na 2. inštancii. 4 kauzy sú evidované ako *favor fidei* a 1 kauza ako RNC. Od začiatku tohto roka Arcidiecézny tribunál dostal 24 žiadostí na 1. inštancii a 2 kauzy na 2. inštancii. Spolu dostal 26 prípadov.

Do dnešného dňa tribunál rozhodol v 18 kauzách. Z toho 9 rozhodnutí bolo na 1. inštancii a 9 rozhodnutí na 2. inštancii. 13 spisov sa nachádza u sudcov na vypracovaní vóta. Po odvolaní sa proti negatívnemu rozsudku boli odoslané na Metropolitný tribunál do Bratislavy 3 spisy.

Členovia tribunálu sa stretávajú pravidelne každý mesiac. Spravidla je to každú poslednú stredu v mesiaci. Tieto stretnutia sú zamerané na kontrolu činnosti, odborné vzdelávanie sa a rozhodovanie v kauzách.

REFERÁT O ČINNOSTI NITRIANSKEHO DIECÉZNEHO SÚDU

Mons. Ernest BREDSCHNEIDER

súdny vikár

Nitriansky tribunál pracuje ako prvostupňový tribunál pre veriacich Nitrianskej diecézy a jeho apelačným miestnym tribunálom je Metropolitný súd Bratislavskej arcidiecézy.

Personálne zloženie

Nitriansky tribunál má 9 sudcov (vrátane súdneho vikára), 3 obhajcov zväzku, 1 promótor spravodlivosti, dve notárky (jedna na plný úväzok), 2 stáli patróni.

Stav káuz na našom súde

Z roku 2014 do roku 2015 nám prešlo 13 nevyriešených káuz. V priebehu roka 2015 bolo zaevidovaných a prijatých 12 káuz na prvej inštancii na riadne procesné skúmanie.

Počas roka 2015 sa vyriešilo 8 káuz, z toho v prospech nulity manželstva 3 kauzy (z titulu vylúčenia vernosti), 5 procesov skončilo s negatívnym rozhodnutím kolégiového tribunálu. V 5 prípadoch sa žiadatelia odvolali na Metropolitný tribunál v Bratislave.

Skúmané tituly, z ktorých sa nedokázala nulita manželstva boli: vylúčenie vernosti (2), dobro detí (1), neschopnosť psychickej povahy – kán. 1095, b. 3 (2), podvod (2), vylúčenie samotného manželstva (1).

Počas roka 2016 sme prijali 7 káuz, 2 žiadosti boli zamietnuté.

V súčasnosti (k augustu 2016) máme ešte v riešení 20 káuz, z toho 5 káuz je pred vydaním rozsudku. Jedna kauza bola zastavená z dôvodu úmrtia pozvanej stránky v priebehu procesu.

CIRKEVNÝ SÚD BANSKÁ BYSTRICA

JCDr. Jozef KUNEŠ

súdny vikár

Cirkevný súd Banskobystrickej diecézy je súdom prvej inštancie pre Banskobystrickú diecézu.

Personália

Diecézny banskobystrický súd má jedného súdneho vikára, ktorý je zároveň samosudcom a ešte jedného kňaza samosudcu. Siedmi kňazi sú asesori, ktorí pomáhajú samosudcom. Asesori nie sú sudcami, lebo nemajú akademický titul z kánonického práva a nedostali od neho dišpenz zo strany Apoštolskej signatúry. Jeden kňaz je obhajcom zväzku a dvaja kňazi sú stálymi patrónmi. Promótor spravodlivosti je určovaný „ad casum“. Jedna laička je notárkou.

Počet prípadov manželskej nulity

V roku 2014 bolo ukončených 8 prípadov manželskej nulity (z toho bolo vyriešených „pro nullitate“ 6 prípadov a 2 prípady „pro vinculo“), v roku 2015 bolo ukončených 17 manželských prípadov (z tohto počtu bolo vyhlásených za neplatných 14 manželstiev a za platné 3 manželstvá), v roku 2016 do septembra, bolo vyriešených 12 prípadov manželskej nulity, z ktorých 10 manželstiev bolo „pro nullitate“ a 2 manželstvá „pro vinculo“.

Najčastejšie tituly nulity

Najčastejším titulom nulity je kán. 1101, § 2 CIC a po ňom nasleduje kánon 1095 CIC. Taktiež sa objavuje titul podvodu v zmysle kán. 1098 CIC, ako aj kán. 1103 CIC.

REFERÁT O ČINNOSTI CIRKEVNÉHO SÚDU ŽILINSKEJ DIECÉZY

JCDr. Jozef BAGIN, PhD.

súdny vikár

Žilinská diecéza má 559 725 obyvateľov, z toho rk.: 408 055. Má 10 dekanátov a 109 farností. Žilinský tribunál je 1. inštanciou v našej diecéze, jeho 2. inštanciou je Metropolitný tribunál v Bratislave. Žilinská diecéza bola zriadená 14. 2. 2008 sv. o. Benediktom XVI. a za diecézneho biskupa bol vymenovaný Mons. Doc. ThDr. Tomáš Galis, PhD. Cirkevný súd v tejto diecéze sa stal funkčným 2.12.2008. Žilinský tribunál tvorí 13 členov, 6 cirkevných sudcov, dvaja obhajcovia zväzku, 1 promotor spravodlivosti, traja audítori a 2 notárky. Fungujú štyri kolégiové tribunály, trom tribunálom predsedá súdny vikár Dr. Jozef Bagin, jedenému kolégiovému tribunálu predsedá ICLic. Mgr. Róbert Krajčík.

Práca súdu

Sudcovia sa stretávajú v priestoroch CS za účelom vzdelávania a riešenia káuz. Pracovníci súdu na každom stretnutí dostanú študijné materiály – pripravené súdnym vikárom, ktorých obsahom sú príhovory pápežov Rímskej Rote, kauzy Rímskej Roty, články z kánonického práva. Od rok 2014 používame PC program Carolus, ktorý nám predstavil na minulom sympóziu Mons. Karol Orlita, súdny vikár z Brna.

S programom sme spokojní, stále zisťujeme jeho možnosti, ktoré zlepšujú prácu na cirkevnom súde. (Možnosť pre pracovníkov súdu otvoriť si

program doma a pracovať v kauzách, upozornenia sudcom, notárke, farebné rozlíšenie termínov...)

Štúdium cirkevného práva ukončili: Mgr. Štefan Vančo - Benátky, Dr. Štefan Žídek - Lublin, Brno, Mgr. Jozef Hlinka - Lublin, Brno, Mgr. Anna Chudobová - Lublin, Brno. V štúdiu pokračuje: Mgr. Daniel Šedík - Krakow, Mgr. Viktor Kuciak - Rím

Stav o činnosti Diecézneho tribunálu rok 2014 - august 2016

Rok 2014

Celkový počet káuz v riešení: 73

Kauzy prechádzajúce z minulého roka: 58

- Nedokonané manželstvo: 2
- Neplatnosť manželstva: 56

Kauzy prijaté počas roka: 15

- Nedokonané manželstvo: 1
- Neplatnosť manželstva: 14

Kauzy ukončené počas roka: 14

- Nedokonané manželstvo: 1
 - udelením dišpenzu: 1
- Neplatnosť manželstva: 13
 - rozsudkom: 12
 - zrieknutím sa konania (renuntiatio): 1

Kauzy prechádzajúce do nového roka: 57

Kánonické dôvody neplatnosti manželstva v rozsudkoch

Kauzy s výsledkom:(affirmative: 5x, negative: 7x,)

- affirmative: 8x
 - 1095, 2°: 1x
 - 1101, § 2 /a: 1x

- 1101, § 2 /c: 2x
- 1101, § 2 /d: 2x
- 1101, § 2 /e: 2x
- negative: 23x
 - 1095, 2°: 2x
 - 1097, § 2: 1x
 - 1098: 1x
 - 1101, § 2 /a: 5x
 - 1101, § 2 /c: 2x
 - 1101, § 2 /d: 1x
 - 1101, § 2 /e: 5x
 - 1101, § 2 /g: 5x
 - 1101, § 2 /h: 1x

Rok 2015

Celkový počet káuz v riešení: 94

Kauzy prechádzajúce z minulého roka: 59

- Nedokonané manželstvo: 2
- Neplatnosť manželstva: 57

Kauzy prijaté počas roka: 35

- Právny úkon pre iný súd: 17
- Neplatnosť manželstva: 18

Kauzy ukončené počas roka: 36

- Právny úkon pre iný súd: 13
 - vybavením: 13
- Nedokonané manželstvo: 1
 - udelením dišpenzu: 1
- Neplatnosť manželstva: 22
 - rozsudkom: 20
 - zamietnutím žaloby: 2

Kauzy prechádzajúce do nového roka: 56

Kánonické dôvody neplatnosti manželstva v rozsudkoch

Kauzy s výsledkom:(affirmative: 14x, negative: 5x,)

- affirmative: 29x

- 1095, 3°: 3x

- 1095, 2°: 6x

- 1098: 1x

- 1101, § 2 /a: 2x

- 1101, § 2 /b: 2x

- 1101, § 2 /c: 6x

- 1101, § 2 /d: 4x

- 1101, § 2 /e: 3x

- 1102, § 1: 1x

- 1095, 1°: 1x

- negative: 37x

- 1095, 3°: 5x

- 1095, 2°: 3x

- 1097, § 2: 1x

- 1098: 3x

- 1101, § 2 /a: 7x

- 1101, § 2 /b: 1x

- 1101, § 2 /c: 7x

- 1101, § 2 /d: 1x

- 1101, § 2 /e: 4x

- 1101, § 2 /f: 1x

- 1101, § 2 /g: 2x

- 1102, § 1: 1x

- 1101, § 2 /h: 1x

- non proponitur: 1x

- 1101, § 2 /d: 1x

Rok 2016

Celkový počet káuz v riešení: 79

Kauzy prechádzajúce z minulého roka: 56

- Právny úkon pre iný súd: 4
- Nedokonané manželstvo: 1
- Neplatnosť manželstva: 51

Kauzy prijaté počas roka: 23

- Právny úkon pre iný súd: 5
- Neplatnosť manželstva: 18

Kauzy ukončené počas roka: 16

- Právny úkon pre iný súd: 1
 - vybavením: 1
- Nedokonané manželstvo: 1
 - udelením dišpenzu: 1
- Neplatnosť manželstva: 14
 - rozsudkom: 14

Kauzy prechádzajúce do nového roka: 63

Kánonické dôvody neplatnosti manželstva v rozsudkoch

Kauzy s výsledkom:(affirmative: 5x, negative: 4x,)

- affirmative: 12x
 - 1095, 3°: 1x
 - 1098: 2x
 - 1101, § 2 /b: 1x
 - 1101, § 2 /c: 2x
 - 1101, § 2 /d: 3x
 - 1101, § 2 /e: 1x
 - 1101, § 2 /g: 1x
 - 1103: 1x

- negative: 10x
 - 1095, 3°: 3x
 - 1101, § 2 /c: 2x
 - 1101, § 2 /d: 1x
 - 1101, § 2 /e: 2x
 - 1101, § 2 /g: 1x
 - 1101, § 2 /h: 1x

RELÁCIA O STAVE A ČINNOSTI METROPOLITNÉHO SÚDU V KOŠICIACH

Mons. JCDr. Peter HOLEC, PhD.

súdny vikár

Košický metropolitný súd je súdom prvej i druhej inštancie pre všetky kauzy. Na prvej inštancii súdi kauzy z košickej arcidiecézy, na druhom stupni rozhoduje o kauzách, ktoré boli rozsúdené na prvom stupni pred diecéznymi súdmi sufragánnych biskupstiev, teda pred spišským a rožňavským tribunálom.

Personálne obsadenie súdu

K 1. septembru 2015 moderátor súdu Arcibiskup–Metropolita Mons. Bernard Bober potvrdil na ďalšie päťročné obdobie svojho súdneho vikára, pridaných súdnych vikárov ako aj ostatných sudcov Košického súdu, okrem Mons. Prof. ThDr. Pavla Drába a dp. Mgr. Andreja Murenku, ktorí úctyhodne pracovali na súde vyše 30 rokov. Obaja kňazi sa úradu sudcu vzdali pre zdravotné ťažkosti v ich vyššom veku.

Zároveň k 1. septembru 2015 moderátor súdu odvolal z úradu obhajcu zväzku dp. JCDr. Martina Šimka a menoval ho za sudcu svojho tribunálu.

Úlohy obhajcu zväzku sa zriekol JCDr. László Szalay, PhD.

Zloženie Košického metropolitného súdu k 26.8.2016 v číslach je nasledujúce: 1 súdny vikár, 2 pridelení súdni vikári, 17 sudcov, 4 obhajcovia zväzku, 2 promótori spravodlivosti, 7 notárov (2 kňazi a 5 notárov pracujúcich na plný úväzok – jedna z nich robí separácie spolu s jedným notárom,

kňazom vo farnosti), 4 stáli patróni – 3 kňazi a 1 žena laička. Služby advokátov stránky často využívajú.

K 1. októbru t.r. sl. JCDr. Zuzana Dufincová, kancelár súdu, na vlastnú žiadosť (z osobných dôvodov) odchádza po devätnástich rokoch práce (so študijnými prestávkami) na našom Metropolitnom súde pracovať na Regi-onálny cirkevný súd Lombardie do Milána. Zuzana Dufincová odvieďla za tento dlhý čas skvelú prácu nielen na Košickom metropolitnom súde, ale aj pre SSKP, kde pomáhala hlavne pri organizovaní sympózií kánonického práva, ako aj pri redigovaní a vydaní piatich zborníkov *Ius et Iustitia*. V rokoch 2001-2005 bola aj tajomníčkou komisie pre revíziu slovenského prekladu kódexu kánonického práva. Na tomto mieste chcem sl. JCDr. Zuzane Dufincovej vysloviť za jej obetavú prácu úprimnú vďaku.

Náš Metropolitný súd už niekoľko rokov využíva pomoc Mons. doc. PhDr. Marka Forgáča, PhD., ktorý absolvoval štúdium psychológie na Gregorovej univerzite v Ríme. Dňa 11. júna t.r. Svätý Otec František vymenoval Mons. Marka Forgáča za pomocného biskupa košickej arcidiecézy a 1. septembra t.r. prijme biskupskú vysviacku v Košickej katedrále. Na štúdiách psychológia máme ešte jedného mladého kňaza košickej arcidiecézy.

Rozhodovacia činnosť súdu

Náš tribunál je prístupný pre stránky každý pracovný deň v čase od 7.30 do 12.30 hod. a od 13.30 do 16.00 hod. Stáli patróni (advokáti) menovaní otcom arcibiskupom a notárky súdu, v zmysle čl. 113, §§ 1 a 2 inštrukcie *Dignitas connubii*, sú pripravení denne podať informácie a rady stránkam, ktoré o to požiadajú.

Činnosť nášho súdu v roku 2015 vyzerala takto:

Do roka 2015 prešlo z roku 2014 na I. stupni 32 káuz, na II. stupni 51 káuz. Počas roka 2015 súd prijal 57 žiadostí na I. stupni a 35 káuz na II. stupni.

V roku 2015 na I. stupni bolo vynesených 30 rozsudkov, z toho 10 negatívnych a 20 afirmatívnych. Na II. stupni sa potvrdilo 17 rozsudkov dekrétom. Rozsudkom sa skončilo 33 káuz, 7 afirmatívnym a 26 negatívnym.

Na I. stupni sa v roku 2015 nijaká stránka procesu nezriekla, ani žiada na kauza nebola zmarená. Jedna kauza skončila smrťou pozvanej stránky.

Dve kauzy sa skončili dokladovým procesom.

V roku 2015 sa na I. stupni skončila rozsudkom aj jedna trestná kauza.

Aktuálne riešime dve kauzy na dosiahnutie dišpenzu *super rato e non consummato*. Tiež pojednávame jednu kauzu na rozviazanie manželstva v prospech viery.

Na II. stupni sa 3 kauzy skončili zrieknutím sa, 3 kauzy boli zmarené.

Do roku 2016 sa prenieslo 58 káuz na I. stupni a 30 na II. stupni.

Na Apoštolskom tribunáli Rímskej róty máme aktuálne 4 naše prvostupňové kauzy a 12 káuz, ktoré skončili u nás na II. stupni súdneho konania.

V separáciách bol zostatok z roku 2014 80 žiadostí.

V roku 2015 došlo 214 žiadostí a bolo v tom roku vybavených 218 žiadostí, z toho povolená odľuka 60. Na konci roka prešlo do roka 2016 76 prípadov.

Komunikácia s inými súdnymi dvormi

Na náš Metropolitný súd prichádzajú v zmysle kán. 1418 CIC aj žiadosti o výsluch z iných diecéz Slovenska, ako aj zo zahraničia. Komunikujeme podľa potreby aj s Apoštolským tribunálom Rímskej Roty.

Stretnutia súdu

Od posledného sympózia kánonického práva v roku 2014 sa Košický metropolitný tribunál už tradične dvakrát po Novom roku stretol so svo-

jím moderátorom arcibiskupom Mons. Bernardom Boberom na pracovných zasadnutiach.

Na našom metropolitnom súde je zvyk, že sa denne na obed všetci prítomní (súdny vikár, sudcovia, notári) modlia z Liturgie hodín **modlitbu cez deň**. Potom sa všetci obyčajne oboznamujú s novými inštrukciami a výnosmi Svätej Stolice v oblasti procesného alebo manželského práva alebo s jurisprudenciou.

Obyčajne v tretiu stredu v mesiaci sa v sídle súdu konajú stretnutia sudcov po turnusoch kvôli rozhodovaniu a vynášaniam definitívnych rozsudkov, alebo potvrdzujúcich dekrétov v kauzách na všetkých stupňoch.

Účasť na náukových stretnutiach

Členovia nášho súdu sa usilujú rozširovať si svoje poznatky a nadväzovať kontakty aj účasťou na rôznych vedeckých podujatiach. V ostatnom období to bolo predovšetkým z oblasti nového m.p. *Mitis iudex*.

Pracovníci súdu sa zúčastnili na II. Sympóziu kánonického práva vo Vranově u Brna v septembri minulého roku a následne, v októbri 2015 na stretnutí v Badíne. Rovnako sme radi prijali pozvanie na Gréckokatolícku bohosloveckú fakultu, kde sme sa zúčastnili vedeckej konferencie ohľadom dvoch nových motu proprií.

Ďalšie štúdiá

Na Pápežskej lateránskej univerzite obhájili v ostatnom čase svoje doktorské práce JCDr. Edvin Berger a JCDr. Marek Ondrej, ktorí už pracovali ako notári na Košickom súde, tretím je JCDr. Peter Sýkora.

JCDr. Marek Ondrej pokračuje ešte v rotálnych štúdiách, chýba mu už len posledný tretí rok.

Pred rokom v auguste 2015 obhájila svoju doktorskú prácu aj naša notárka JCLic. Zuzana Petkačová a na Katolíckej univerzite v Ružomberku získala doktorát z filozofie PhD.

Minulého roku si na kurze na *Gregoriáne* v Ríme špecializáciu svojho doktorátu doplnila aj naša kancelárka JCDr. Zuzana Dufincová.

Doc. JCDr. PaedDr. Jozef Marčín, PhD. sa obhájil a publikoval svoju habilitačnú prácu z kánonického práva v Poľsku.

Na spomienku sv. Terézie Avilskej, patrónky súdu sa slúži svätá omša za všetkých pracovníkov súdu.

Chcel by som ešte ctenému auditóriu **odovzdať pozdrav Mons. Josefa Hubera**, emeritného audítora Tribunálu Rímskej róty. Mons. Huber už od roku 1998 zaplatí a pošle *Decisiones seu Sententiae* Rímskej Róty pre cirkevné súdy na Slovensku, Morave a v Čechách. Aj jemu sa chcem na tomto mieste úprimne poďakovať.

REFERÁT O ČINNOSTI TRIBUNÁLU SPIŠSKEJ DIECÉZY

Mons. Ján DUDA

súdny vikár

Cirkevný súd Spišskej diecély je súdom prvej inštancie pre Spišskú diecézu a súdom druhej inštancie pre Metropolitný súd v Košiciach.

Personália

Tribunál má 1 súdneho vikára, 1 pridaného súdneho vikára a 15 sudcov. Ďalej má 1 promotora spravodlivosti, 3 obhajcov zväzku a 2 advokátov. Kanceláriu vedie kancelár, ktorý je – ako je známe – aj notárom. Okrem toho na súde pracujú ďalší 3 notári. Spolu má Cirkevný súd Spišskej diecély 27 pracovníkov. 26 pracovníkov Spišského súdu sú kňazi, 1 pracovník je rehoľná sestra. Nie všetci však pracujú výlučne na súde. Stabilne a výlučne pracuje denne v kancelárii tribunálu len súdny vikár, jeden obhajca zväzku, kancelár a jeden notár. Všetci ostatní pracujú na cirkevnom súde popri úlohe farára, resp. iných úlohách, ktoré im zveril diecézny biskup. Aj keď v kancelárii cirkevného súdu stabilne pracujú len traja pracovníci, pracujú každý deň a je to veľmi dôležité pre plynulé riešenie jednotlivých prípadov.

Kauzy manželskej nulity

Spišský tribunál vstúpil do roku 2015 so 66 nevyriešenými manželskými prípadmi v prvej inštancii a 7 nevyriešenými prípadmi v druhej inštancii. V priebehu roka 2015 Tribunál dostal 59 nových žiadostí o nulitu man-

želstva. V roku 2015 bolo vyriešených 68 prípadov v prvej inštancii a 23 prípadov v druhej inštancii. V prvej inštancii bolo vydaných 45 rozsudkov „pro nullitate“, 18 rozsudkov „pro vinculo“, jeden prípad sa riešil dokumentačne a v 5 prípadoch inšancia zanikla iným spôsobom. V druhej inštancii bolo vydaných 15 potvrdzujúcich dekrétov nulity, 4 rozsudky „pro nullitate“, 3 rozsudky „pro vinculo“ a 1 kauza zanikla iným spôsobom. V prvej i druhej inštancii vyriešil Spišský Tribunál za rok 2015 spolu 91 manželských prípadov.

Do roku 2016 Spišský tribunál vstúpil s 57 nevyriešenými manželskými prípadmi v prvej inštancii a 5 prípadmi v druhej inštancii. Do augusta 2016 dostal Tribunál ďalších 87 žiadostí o nulitu manželstva na prvú inštanciu a 8 žiadostí na druhú inštanciu. Do augusta 2016 Spišský cirkevný súd vyriešil 47 manželských prípadov v prvej inštancii, z ktorých bolo 38 „pro nullitate“, 8 „pro vinculo“ a 1 kauza sa skončila legitímne ináč. V druhej inštancii Spišský tribunál vydal 1 rozsudok „pro nullitate“ a v riešení je 12 prípadov. Do augusta 2016 Spišský tribunál vyriešil 48 prípadov manželskej nulity v prvej i druhej inštancii spolu.

Tituly nulity

Azda najčastejším dôvodom nulity bola simulácia v zmysle kán. 1101, § 2. Ale objavovali sa aj ďalšie tituly nulity, ako podvod (kán. 1098), vis vel metus (kán. 1103), discretio iudicii (1095, bod 2).

Záver

Reforma procesov manželskej nulity prispela k tomu, že sa zvýšil počet žiadostí o preskúmanie manželstva. Veľký Penitenciár kardinál Mauro Piacenza pri návšteve Spišskej Kapituly pri rozhovore to ocenil pozitívne s tým, že ak veriaci žiadajú preskúmanie platnosti vzniku ich manželstva je to stále dôležitý signál, že o rozhodnutia Cirkvi stoja. A to je dobré.

INFORMÁCIA O CIRKEVNOM SÚDE V ROŽŇAVE

JCDr. Ištván VADKERTY

súdny vikár

Cirkevný súd v Rožňave je súdom prvej inštancie pre Rožňavskú diecézu a jej miestnym apelačným súdom je Metropolitný súd v Košiciach.

Personália

V roku 2016 má Cirkevný súd v Rožňave jedného súdneho vikára a troch sudcov. Úlohy obhajcu zväzku a promotora spravodlivosti vykonáva jedna osoba. Cirkevný súd má troch notárov (dvaja notári sú kňazmi a jeden notár je laik, žena), stáli patróni sú dvaja.

Počet prípadov manželskej nulity

Z roku 2015 do roku 2016 prešlo 29 prípadov manželskej nulity v štádiu riešenia. Od mája 2015 do augusta 2016 boli prijatých 7 prípadov manželskej nulity. Momentálne k augustu 2016 bolo vyriešených 19 prípadov manželskej nulity (9 pro nullitate, 10 pro vinculo). V štádiu riešenia máme ešte 13 prípadov manželskej nulity, 4 prípady boli zmarené.

Tituly nulity

Najviac prípadov nulity je na kán. 1095, bod 2 CIC. Potom sú prípady nulity na kán. 1101, § 2 a napokon na kán. 1098 CIC.

SPRÁVA O ČINNOSTI METROPOLITNÉHO TRIBUNÁLU PREŠOVSKÉJ METROPOLIE

ICDr. Jurij POPOVIČ, PhD.

súdny vikár

Prešovská metropolia bola zriadená 30. 1. 2008 a je samostatnou cirkevno-právnou jednotkou byzantsko-slovanského obradu, ktorá k 1. 12. 2011 eviduje 272 farností s počtom 206.871 gréckokatolíckych veriacich.

Metropolitný tribunál Prešovskej metropolie bol ustanovený Mons. Jánom Babjakom SJ, prešovským arcibiskupom a metropolitom, dekrétom č. 1266/2008 dňa 5. 3. 2008. V prvej inštancii pojednáva kauzy Prešovskej archieparchie, súčasne je aj odvolacím tribunálom druhej inštancie pre rozsudky eparchiálnych súdov Košickej a Bratislavskej eparchie. Jeho odvolacím tribunálom je Cirkevný súd Gréckokatolíckej eparchie Košice v súlade s rozhodnutím Apoštolskej signatúry v Ríme, Prot. N. 4044/11 SAT z dňa 6. 4. 2011.

Tribunál má pätnásť členov: súdneho vikára, piatich sudcov, dvoch obhajcov zväzku, z ktorých jeden je aj obhajcom spravodlivosti, piatich advokátov, dvoch notárov, pričom jeden je notárom aj pre trestné kauzy. Na druhom stupni pracujú štyria sudcovia.

S Metropolitným tribunálom spolupracuje znalec z odboru psychológie PhDr. Alexander Kvietok, ktorý v zmysle kán. 1255 CCEO vyhotovuje znalecké posudky.

Sudcovia sú do jednotlivých káz povolaní v stanovených termínoch tak, že sa v jednotlivých kauzách postupne striedajú. Pre prácu na tribunáli majú stanovené stabilné dni.

Prehľad káuz za uvedené obdobie:

Na prvom stupni bolo v roku 2015 prijatých 14 káuz, v roku 2016, teda do 19.8.2016, bolo prijatých 28 káuz, z toho 3 na skrátenejší proces pred biskupom a 2 na dokladový proces.

V roku 2015 bolo riadnym procesom vynesenej 13 definitívnych rozsudkov, z toho 12 afirmatívnou sentenciou a 1 rozsudok negatívnou sentenciou. Jedna kauza bola zmarená.

V roku 2016, k 19. 8. 2016, bolo riadnym procesom vynesenej 16 definitívnych rozsudkov, z toho všetkých 16 afirmatívnou sentenciou. Dokladovým procesom bola ukončená jedna kauza a jedna kauza bola ukončená skrátenejším procesom. Jedna kauza bola ukončená zrieknutím sa pojednávania.

Na druhom stupni v roku 2015 bolo prijatých 13 káuz a ukončených 23 káuz. Potvrdzujúcim dekrétom bolo ukončených 17 káuz. Definitívnym rozsudkom bolo ukončených 6 káuz, z toho 4 afirmatívnou sentenciou a 2 negatívnou sentenciou.

V roku 2016, teda do 19. 8. 2016, nebola na druhom stupni prijatá žiadna kauza. Ukončené boli 4 kauzy. Potvrdzujúcim dekrétom bola ukončená 1 kauza a 3 kauzy definitívnym rozsudkom: z toho 1 afirmatívnou sentenciou a 2 negatívnou sentenciou.

Tituly manželskej nulity na prvom a druhom stupni:

- kán. 818. 1° CCEO – sufficienti rationem.
- kán. 818. 2° CCEO – gravis defectus discretionis iudicii.
- kán. 818. 3° CCEO – naturae psychicae
- kán. 821 CCEO – deceptus dolo ad obtinendum
- kán. 822 CCEO – error circa matrimonii unitatem
- kán. 824 § 2 CCEO – exclusio ipsi matrimonii.
- kán. 825 CCEO – metum gravem
- kán. 828 § 1 CCEO – celebrantur ritu sacro.
- kán. 77 – § 2 CA – exclusio ipsi matrimonii.
- kán. 78 – § 1 CA – metum gravem

CIRKEVNÝ SÚD GRÉCKOKATOLÍCKEJ EPARCHIE

ICDr. Jozef IVAN, PhD.

súdny vikár

Cirkevný súd Gréckokatolíckej eparchie Košice bol zriadený košickým apoštolským exarchom Milanom Chauturom v roku 1999 ako Cirkevný súd Gréckokatolíckeho apoštolského exarchátu Košice. Po povýšení exarchátu na eparchiu v roku 2008 súd bol premenovaný na Cirkevný súd Gréckokatolíckej eparchie Košice. Pracuje ako prvostupňový tribunál pre kauzy Košickej a Bratislavskej eparchie a ako druhostupňový tribunál pre kauzy Prešovskej metropolie.

Personália

V súčasnosti súd pracuje v zložení: jeden súdny vikár a štyria sudcovia. Máme jedného obhajcu zväzku a jednu notárku. Dvaja kňazi našej eparchie skončili tohto roku štúdium kánonického práva Katolíckej univerzity v Lubline zložením licenciátnej skúšky. Aktuálne však ešte nie sú zaradení do práce v cirkevnom súde.

Počet prípadov

Z predchádzajúceho obdobia rokov 2013 – 2014 sme mali otvorených štrnásť káuz, z ktorých jedna sa riešila dokumentačným procesom, ostatné riadnym súdnym konaním. V období rokov august 2014 – august 2016 sme na prvom stupni prijali a rozhodli následný počet káuz: v roku 2014

deväť káuz z nich jedna dokladovým procesom, v roku 2015 sedem káuz, v roku 2016 devätnásť káuz, z nich tri dokladovým procesom. Spolu sme teda za obdobie rokov 2014 – 2016 prijali a riešili štyridsať deväť káuz na prvom stupni.

Do konca roku 2014 sme z dvadsať šesť káuz ukončili na prvom stupni sedem káuz. Jedna bola riešená dokladovým procesom s výsledkom *pro nullitate*, šesť bolo uzavretých afirmatívnou sentenciou *pro nullitate*. V roku 2015 sme zo siedmich prijatých káuz a šesťnástich prenesených z minulého roku definitívnym rozsudkom po vykonaní riadneho súdneho procesu rozhodli štrnásť káuz, z nich jednu *pro validitate* a trinásť *pro nullitate*. Trinásť káuz sa nám prenášalo do roku 2016. V tomto roku 2016 sme doposiaľ ukončili deväť káuz afirmatívnou sentenciou *pro nullitate*, tri z nich dokladovým procesom. V súčasnosti pracujeme na devätnástich manželských kauzách.

Tituly nulity

Na základe titulu z kán. 818 2° CCEO, čiže neplatnosť manželského súhlasu pre neschopnosť prijať na seba podstatné záväzky, ktoré treba v manželstve navzájom odovzdávať a prijímať sme vyhlásili za neplatných trinásť manželstiev. Štyrikrát sme vyhlásili manželstvo za neplatné pre neschopnosť z dôvodov psychickej prirodzenosti vziať na seba podstatné záväzky manželstva (kán. 818 3° CCEO). V jednom prípade sa nulita manželstva opierala o kán. 821, čiže oklamanie podvodom vykonaným na získanie súhlasu ohľadne nejakej vlastnosti druhej stránky. V pätnástich prípadoch sa titul neplatnosti týkal vylúčenia, a to päťkrát išlo o vylúčenie jednoty a nerozlučiteľnosti, päťkrát o vylúčenie sviatostnej dôstojnosti a štyrikrát o vylúčenie plodenia a výchovy detí a raz o vylúčenie samého manželstva všetko podľa kán. 824 § 2 CCEO.

Čo sa týka káuz riešených dokladovým procesom všetky tri boli riešené a anulované na základe nezachovania kánonickej formy slávenia manželstva katolíckou stránkou.

Informácie z činnosti na druhom stupni

Na druhom stupni sme do augusta 2014 mali prijatých štrnásť manželských káuz, jedna bola podaná ako odvolanie proti rozsudku tribunálu prvého stupňa. Do konca roka 2014 sme prijali jednu kauzu a ukončili štyri kauzy afirmatívnou sentenciou *pro nullitate*. V roku 2015 sme na druhej inštancii z Prešovského metropolitného tribunálu prijali pätnásť káuz. Dve kauzy boli podané ako odvolanie proti prvostupňovému rozsudku. Dvadsaťdva káuz bolo ukončených afirmatívnou sentenciou *pro nullitate*, v jednom prípade bol potvrdený rozsudok prvostupňového tribunálu *pro validitate*. V roku 2016 sme ukončili potvrdzujúcim dekrétom jednu kauzu. V súčasnosti nám ostala na druhom stupni ešte jedna manželská kauza, ktorá bola zmarená v roku 2013, ale stránka požiadala opätovne o riešenie tejto svojej kauzy.

Trestné kauzy

Na našom tribunáli v súčasnosti prebiehajú aj trestné kauzy týkajúce sa kňazov, ktorí odišli z pastorácie z dôvodu zotrávania v hriechu proti manželskej čistote. Vo všetkých prípadoch ide o kňazov, ktorí žili vo sviatostnom manželskom zväzku. V roku 2015 sme rozhodli jednu trestnú kauzu dekrétom o udelení trvalej suspendácie. V tomto roku bola ukončená tiež jedna trestná kauza vynesení dekrétu o udelení trvalej suspendácie. V súčasnosti sa riešia ešte tri trestné kauzy, všetky otvorené v roku 2015.

Ako druhostupňový tribunál sme v minulom roku 2015 rozhodli jednu trestnú kauzu, ktorú sme mali z Metropolitného tribunálu prešovskej archieparchie

IUS ET IUSTITIA XVIII

ACTA XVI SYMPOSIUM IURIS CANONICI ANNI 2016

© Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016

Zodpovedný redaktor: Mons. Prof. Ján Duda, PhD.

Vydal: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, Spišské Podhradie 2016

Tlač: Tlačiareň GG, s. r. o. Kežmarok

ISBN
EAN